

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - III

www.ibav.org

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - III

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

YURTDIŞI
TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

Kitabın Adı
Uluslararası Öğrenciler Akademisi
ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - III

Editör
Ali Ramazan TAK

Redaksiyon
Melek KILIÇ

Basım Tarihi
Aralık 2020

Basım Yeri :
Saner Basım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mahallesi Litrosyolu Sokak 2. Matbaacılar Sitesi No: 2/4
2BC3/4 - Zeytinburnu – İstanbul Tel: 0212 674 10 51-52-53
(Sertifika No: 35382)

ISBN : 978-605-65779-5-6

Yayıncı :
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Mizanpaj : **Fark Tanıtım**

Kapak: **Fark Tanıtım**

@Copyright 2020

Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

Hakem / Danışma Kurulu

Prof. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. Faruk BAL (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. Salih İNCİ (*Kırklareli Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT (*Marmara Üniversitesi*)

Bu yayının içeriğinden sadece yazarları sorumludur. Bu yazılar hiçbir surette İBAV ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının görüşlerini yansıtmaz.

İSTANBUL BİLİMLER AKADEMİSİ VAKFI

Büyükdere Cad. Raşit Rıza Sok. Ahmet Esin İşhanı No:4, Kat:4
Mecidiyeköy, Şişli, İstanbul. +90 (212) 211 66 56. bilgi@ibav.org

İçindekiler

• Takdim (YTB)	8
• Takdim (İBA)	10
• Orta Asya Bölgesindeki Büyük Güçlerin Müdahalesi	13
<i>Karjanov, Akhror</i>	
• Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konseptlerinde Ortadoğu	25
<i>Yerokhina, Anastasiia</i>	
• Özbekistan'da Beyin Göçü	39
<i>Rafieva, Bakhshanda</i>	
• Orta Afrika'da İslami Bankacılık Sistemi	55
<i>Mambandzo, Bianchi Alex Djibril Ngayaba</i>	
• Gri Propagandanın Nasreddin Hoca / Afandi Fıkralarında Kullanımı	69
<i>Aydın, Büşra</i>	
• Barış Çalışmaları Perspektifiyle Trump Dönemi İsrail - Filistin Sorunu Politikası : Yüzyılın Anlaşması	95
<i>Kabuloğlu, Ecem</i>	

• Pandemi Eşiğinde Gıda Güvenliği mi? Gıda Egemenliği mi? <i>Dingil, Hurşit</i>	115
• Osmanlı Makedonya'sında Rum - Bulgar Mücadelesi (1895 - 1906) <i>Amoutska, Ismail</i>	137
• Nijerya'da İslam Bankacılık İşleminin Eleştirel Bir Değerlendirmesi : Ja'ız Bank Plc <i>Abdullahi, Kamal Tasu</i>	155
• 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Küreselleşme Süreci ve Sosyal Medya Kullanımı <i>Oghli, Nasir Ahmad Ozbek</i>	177
• Yapay Zeka ve Gelecek <i>Gamarlı, Nigar</i>	193
• Yapay Zekâ ve Siyasal Seçimler <i>Batabekova, Samara</i>	231
• Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinde Sınır Güvenliği Konusu <i>Bichikliski, Stoilko</i>	245
• Bir İman Meselesi; Muvâfât Teorisi <i>Ünal, Sümeyye</i>	259
• Afganistan Dış Göç Dalgaları ve Türkiye <i>Khaleqi, Zahir Ahmad</i>	267

Takdim (YTB)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) olarak, dünyaca ünlü Türkiye Bursları programıyla, farklı ülkelerden binlerce gence nitelikli bir yükseköğrenim imkânı sunuyoruz. Bu imkân, yalnızca öğrencilerimizin bireysel kariyerlerine katkı sunmakla kalmıyor. Ayrıca onların vatandaşı bulundukları ülkelerin kalkınmalarına ve bizimle olan dostluklarının pekişmesine de yarar sağlıyor.

Türkiye Bursları'nın, bursiyerlerine sunduğu eğitim, fakültelerle sınırlı kalmıyor. Uluslararası öğrenciler, Türkiye Bursları kapsamında düzenlenen çeşitli programlarla akademik, sosyal ve kültürel donanımlarını da güçlendiriyorlar.

Bu programların önde gelenlerinden biri de, çok sayıda etkinlik ve program için çatı görevi gören “Uluslararası Öğrenci Akademisi”. Akademiye katılan misafir öğrenciler, kendi ilgi ve çalışma alanlarına yönelik yeni bilgi ve tecrübeler ediniyorlar. Ayrıca aynı alanlarda proje üretme ve yönetme becerilerini de geliştiriyorlar. Bu sayede, formel eğitimlerinin yanı sıra, sosyal bir eğitim olanağına da kavuşuyorlar.

Sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yaparak hayata geçirdiğimiz Akademi programları kapsamında, bizzat katılımcı uluslararası öğrenciler tarafından değerli makaleler de kaleme alınıyor. Bu makaleler kitaplaştırılarak, ilgililerin ve en önemlisi de akademinin istifadesine sunuluyorlar. Böylece hem öğrencilerimizin eserleri kalıcı hâle geliyor hem de dünyanın pek çok ülkesinden gelen öğrencilerin fikirlerini içeren ender bir eser meydana çıkmış oluyor.

Bu niteliklere sahip yeni bir eserin daha hazırlanmasına katkıda bulundu-

ğumuz için mutlu olduğumu ifade etmek isterim. Adeta uluslararası bir kuruluş işlevi gören Akademinin düzenlenmesinde emekleri bulunan kuruluşlarımıza, hocalarımıza ve öğrencilerimize teşekkür ediyorum.

Abdullah EREN

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı

Takdim (İBA)

İstanbul Bilimler Akademisi (İBA), Türkiye'nin kendi tarihi - toplumsal birikiminden, bilgi - düşünce dünyasından ve aynı zamanda evrensel standartlardan hareketle, yurt içindeki öğrencilere ve yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere akademik ve entelektüel olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

İBA bu kapsamda uluslararası öğrencilere yönelik olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile müşterek bir şekilde Uluslararası Öğrenci Akademisi projesini son 6 yıldır sürdürmektedir. Uluslararası Öğrenci Akademisi güz ve bahar dönemlerinde, Balkanlardan, Orta Asya'ya, Ortadoğu'dan ve Afrika'ya uzanan geniş bir coğrafyada, onlarca ülkeden pek çok öğrenciyi misafir etmektedir.

Uluslararası öğrenci akademisi kapsamında öğrencilerimiz, 30'u aşkın akademisyen, bürokrat ve ilgili alan uzmanlarıyla buluşma imkânına kavuşarak akademik ve mesleki kariyerlerini geliştirecek bir çevreye kavuşmaktadırlar. İstanbul Bilimler Akademisi, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönem de öğrencilere özgün bir içerikle, nitelikli bir program sunmaktadır. Program kapsamında yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere kültür, sanat, bilim ve akademi düzeylerinde sahanın uzmanı isimlerin verdiği derslerle, bilgi ve tecrübe birikimlerinin gelişimi için zemin sağlanmaktadır. Uluslararası öğrencilerin, akademik, sosyal ve kültürel donanımlarının güçlendirilmesi için nitelikli bir ortam oluşturulmaktadır. Ayrıca öğrencilerin, ülkemizin sosyal hayatına adapte olmalarını sağlayacak; onlara ülkemizi, kültürümüzü, tarihimizi ve dünya vizyonumuzu sağlıklı bir şekilde tanı-

tacak çok yönlü bir program gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası Öğrenci Akademisi, tarihten edebiyata, hukuktan sinemaya, siyasetten ekonomiye, sanattan topluma geniş bir bilgi ve düşünce yelpazesini kapsamaktadır. Program içerisinde seminerler, atölye çalışmaları, okuma grupları ve yerinde eğitim için gezi programlarıyla yoğun, zengin ve renkli bir eğitim ortamı sağlanmaktadır.

Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında yurt içinden ve yurt dışından gelen öğrenciler birbirleriyle tanışmakta; karşılıklı olarak etkili ve nitelikli bir iletişim ortamı yakalamaktadır. Ayrıca program kapsamında, uluslararası öğrenciler, ülkemizin tarihi ve kültürel birikimini, sanat - edebiyat zenginliğini, düşünce dünyasını, dünyaya bakışını yakından tanıma imkanı bulmaktadır. Öğrenciler, geleceğe yönelik akademik - sosyal bir ağ geliştirme fırsatı yakalamaktadır. Yine öğrenciler, program çerçevesinde, akademik ve mesleki donanımlarını artırmanın yanı sıra, sivil toplum bilinci ve organizasyon kabiliyetinin gelişimi, sosyal sorumluluk ve sosyal farkındalık perspektifinin güçlendirilmesi için verimli bir süreç geçirmektedir. Dolayısıyla Küresel Dünyanın; uluslararası toplumda çoğulcu bir gelecek kurma ihtiyacı ve arayışında olduğu bu dönemde Uluslararası Öğrenci Akademisi, öğrencilere sunduğu söz konusu imkân ve fırsatlarla Türkiye'nin kültürel diplomasi, kültürlerarası etkileşim temelli vizyonuna önemli bir destek sunmaktadır.

Uluslararası öğrencilerin akademik, kültürel ve sosyal kabiliyetlerini geliştirmeyi son derece önemli gören İBA, proje çerçevesinde öğrencilerin araştırma ve akademik yazım kabiliyetlerini güçlendirmeye yönelik uygulamalara da öncelik vermektedir. Bu kitap, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında, öğrencilerin araştırma ve akademik yazım çalışmalarının derlemesinden oluşmaktadır. Derleme, dünyanın pek çok farklı noktasından gelen öğrencilerin, kendi bilgi ve düşünce evrenlerinin renkli ve nitelikli bir kompozisyonunu ve Türkiye'nin "çoğulcu küresel vizyonuna" ve "kültürel diplomasi" perspektifine akademik düzeyde mütevazı bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

ORTA ASYA BÖLGESİNDEKİ BÜYÜK GÜÇLERİN MÜDAHALESİ

ORTA ASYA BÖLGESİNDEKİ BÜYÜK GÜÇLERİN MÜDAHALESİ

Akhror Karjanov

*İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Siyaset Bilimi
ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi*

Özet

Bu makale Orta Asya bölgesindeki jeopolitik oyuncuların stratejik çıkarlarını belirlemekte ve analiz etmektedir. Orta Asya'daki ana aktörler, kendi stratejilerini uygulayarak bölgedeki siyasi süreçler üzerinde doğrudan etkisi olan ABD, Çin ve Rusya'dır. Bu analize dayanarak, sistem düzeyinde teorik, liberal görüşler ve bölgedeki dünya güçlerinin yaklaşımlarına ilişkin faktörler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: ABD, Rusya, Çin, Orta Asya, Jeostrateji, Jeopolitik, Etki Alanları, Doğal Kaynaklar

ABSTRACT

This article identifies and analyzes the strategic interests of geopolitical players in the Central Asian region. The main actors in Central Asia are the USA, China and Russia, which have a direct impact on the political processes in the region by implementing their own strategies. Based on the analysis, theoretical and liberal views at the system level and the effectiveness of the approaches of the world powers in the region are developed.

Keywords: USA, Russia, China, Central Asia, Geostrategy, Geopolitics, Domains Of Influence, Natural Resources

GİRİŞ

Dünya haritasındaki büyük güçlerden biri olan SSCB'nin çöküşü, uluslararası arenadaki güç dengesini değiştirdi ve Orta Asya gibi bölgelere büyük güçlerin ilgisini artırdı. Yaşanan çöküş dünyanın büyük güçlerinin çıkarlarını bu bölgede ilerletmek için benzeri görülmemiş fırsatlar yarattı. Orta Asya için mücadele küreselleşti. Bunun açıklaması, Orta Asya'nın sadece uygun bir jeopolitik ve avantajlı jeostratejik konuma değil, aynı zamanda çok sayıda doğal kaynağa sahip olmasıdır.

Orta Asya'da birbiriyle rekabet eden geleneksel olarak üç dünya gücünün var olduğu kabul edilir: Çin, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri. Üç ülkenin her biri bölgedeki varlığını pekiştirmek ve rakiplerin etki seviyesini azaltmakla ilgilenmektedir.

Bölgenin ana özelliği önemli hammadde rezervleridir. Orta Asya topraklarında başta altın olmak üzere çok sayıda değerli madenler, nadir toprak metalleri ve hidrokarbonlar vb. vardır. Örneğin Kazakistan'da yaklaşık olarak tüm dünya uranyum rezervlerinin %25'i, dünya üretiminin ise %8'i çıkarılır ve bu da Kazakistan'ı uranyum madenciliğinde dünyada 4. sıraya yerleştirir. Diğer bir bölge ülkesi olan Özbekistan ise beşinci sıradadır. Ayrıca Özbekistan, pamuk lifi ihracatında dünyada 2. üretiminde ise 6. sırada yer almaktadır.¹

Tarihsel olarak Rusya Federasyonu, Orta Asya'daki ana oyuncu; iç süreçler ve kaynakların yeniden dağıtımı üzerindeki etkisi bakımında birinci konumdaydı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden hemen sonra Rusya

1 Beyin, N. ABD birliklerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Orta Asya'yı unutamaz.

Federasyonu bölgeyi terketmişti. Ancak günümüzde Rusya kilit bir jeopolitik aktör olarak Orta Asya'ya tekrar dönmüş ve bu bağlamda konumunu daha da güçlendirmek için çaba göstermektedir.

Orta Asya'nın Rusya için önemi; Rusya'nın bölge ülkelerine yönelik stratejisinin ve Orta Asya'ya yönelik stratejisinin aşağıdaki hedefleri ana hatlarıyla açıklayan Rus Dış Politika Konseptinde yer almasıyla da vurgulanmaktadır.

1) Bölgede alternatif güvenlik sistemlerinin oluşturulmasının önlenmesi, Orta Asya'daki üçüncü devletlerin askeri varlığının güçlendirilmesine karşı koymak.

2) Bölge ülkelerinin ekonomilerinde Rus sermayesinin payındaki artış.

3) Rusya Federasyonu vatandaşlarının yasal haklarının ve çıkarlarının korunması, Rus dilinin ve kültürünün rolünün güçlendirilmesi.

4) Bölgenin istikrar ve güvenliğinin sağlanması ve bu amaçların sağlanmasına yönelik uluslararası yapılar statüsünün güçlendirilmesi.

Genel olarak, Rusya'nın bölgedeki çıkarları bunlar olduğu ifade edilebilir. Birincisi, Rusya Orta Asya ülkelerindeki etkisini güçlendirmeyi, Sovyet sonrası alanda liderliğini sürdürmeyi ve bölgeyi himayesinde tutmayı böylece küresel değilse de en azından Avrasya gücü olarak konumunu ilan etmeyi amaçlamaktadır. İkincisi, Orta Asya ülkelerindeki Rusya'ya, oldukça sadık ve onunla işbirliği yapmaya hazır olan rejimlerin varlıklarını sürdürmelerini sağlamaktır. Üçüncüsü, Rusya dışındaki Çin ve ABD gibi bölgedeki üçüncü güçlerin var olmalarına karşı koymaktır. Aynı zamanda, Çin ve ABD'nin Rusya Federasyonu'nun bölgedeki faaliyetlerini tamamen önleyemediklerini fark ederek, ortaklık ve rekabet arasındaki dengenin devam ettiği bir duruma ulaşmasını sağlamaktır. Dördüncü olarak, Orta Asya ülkelerinin Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmelerini teşvik etmektir. Genel olarak, Rusya'nın bölgedeki dış politikasının amacı, Orta Asya ülkelerinin jeopolitik etkilerinde düşmelerini önlemek ve sınırlarının etrafındaki "güvenlik kuşağının" erozyonunu önlemektir. Orta Asya'nın istikrarsız Afganistan arasında bir tampon bölge olarak kullanılması, özellikle büyüyen Afgan-İslam tehdidi bağlamında Moskova için stratejik olarak önemli bir faktördür.

Bunlara ek olarak Rusya, şirketlerinin rekabetçiliğini korumak ve bir geçiş ülkesi olarak çekiciliğini artırmak için de Orta Asya petrol ve doğal

gaz varlıklarını uzun vadede tercihli oranlarla elde etmekle ilgilenmektedir. Bu bağlamda, araştırmacıların yaptığı tahmine göre 2020’de Rus şirketleri tarafından Rus petrol üretimi yılda 36 milyar tona, Özbeki ise 15-16 milyar m³e çıkarılacaktır.² Tabii ki, bu durum her iki tarafın da çıkarlarını karşılıyor, çünkü Rusya’nın Avrupa’ya gaz tedarikinde aracı olarak ayrıcalıklı konumunu sürdürmesi gerekiyor ve bölge ülkeleri petrol ve gaz endüstrisi Rus ulaştırma altyapısının yatırımlara ihtiyaç duyuyor.

Bölgedeki madencilik endüstrisi de Rusya Federasyonu’nun ilgi alanlarından biridir. Özellikle uranyum yatakları ilgi alanlarının başında gelmektedir. Bu bağlamda Rus holdingi “Atomenergoprom”, büyük miktarda uranyum cevheri olan Orta Asya devletleri ile işbirliğini ilerletmekte ve uranyum cevherinin işlenmesini büyük ölçüde kolaylaştırılabilecek olan Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren tüm nükleer santrallerin modernizasyonu sağlamak için plan yapmaktadır.³

Rusya’nın Orta Asya politikası sadece iki tarafın entegrasyonuna değil, aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu’ndaki Orta Asya devletinin tamamını ve Türkmenistan dışındaki tüm ülkelerin Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi olduğu çeşitli entegrasyon kuruluşları tarafından da uygulanmaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ı içermektedir.

Böylece Rusya’nın bölgedeki öncelikli ana hedefi beş Orta Asya cumhuriyetinin Rusya’nın jeopolitik alanından çıkmasını önlemektir. Ancak Rusya Federasyonu Orta Asya ülkelerinin tek ortağı değildir. Orta Asya bölgesindeki etkisini pekiştirmeyi amaçlayan Amerika Birleşik Devletleri için de oldukça ilgi çekicidir. Amerika Birleşik Devletleri’nin küresel ekonomide ve küresel finans sektöründe rekabet gücünü korumak için stratejik bir hedefi olduğu düşünüldüğünde, Orta Asya’daki finansal ve ekonomik varlıklara engelsiz olarak ulaşma bu hedefin en iyi yoludur. Buna ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri, malların ve Orta Asya’dan batıya enerji kaynaklarının kolay ulaşımını sağlamak üzere ulaşım yollarının geliştirilmesi ile ilgilenmektedir.

Genel olarak, ABD’nin Orta Asya’daki politikası, Orta Asya bölgesine

2 İskakova, G. K. (2014). *Orta Asya’da bölgesel güvenlik ve Rusya, ABD ve Çin stratejileri*. PolitBook. s. 11.

3 İskakova, G. K. (2014). *Orta Asya’da bölgesel güvenlik ve Rusya, ABD ve Çin stratejileri*. PolitBook. s. 11.

ek olarak, Rusya Federasyonun Hazar ve Kafkas bölgelerini, Afganistan, Çin, Güney Asya ve Yakın ve Orta Doğu ülkelerini de içeren Avrasya adlı daha genel bir ABD stratejisinin parçalarından biridir. Daha genel olarak, bu Avrasya stratejisi, ABD'nin küresel finansal ve ekonomik sistemlerde hakimiyetini sürdürmeyi, ABD'nin jeopolitik etkisini genişletmeyi, askeri üstünlüğü pekiştirmeyi ve İslam dünyası üzerindeki kontrolünü ("Uluslararası terörizmle mücadele yoluyla) hedefleyen ABD küresel stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda, Orta Asya'daki güç dengesini korumak da Amerika Birleşik Devletleri için faydalıdır.

2005 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde "Büyük Orta Asya" adında bir jeopolitik proje sunuldu; buna göre Washington, Orta Asya devletleri ve Afganistan'dan oluşan tek bir askeri stratejik alan oluşturmayı ve daha sonra "Büyük Orta Asya" projesine benzer bir projesi olan Büyük Orta Doğu ile birleştirmeyi planladı. "Büyük Orta Asya" projesinin amacı, bölgeyi Rusya Federasyonu ve Çin'in etkisinden uzaklaştırmak ve aynı zamanda ülkeyi daha demokratik ve istikrarlı Orta Asya ülkelerine yaklaşmamasını sağlayacak olan Afganistan'ın bölgeye katılımını engellemekti.

Büyük Orta Asya projesi çerçevesindeki faaliyetlerinde, aşağıdaki faaliyetler öncelikli alanlardır: bölgesel ticaretin, bölgenin ulaşım altyapısının ve enerjinin geliştirilmesini teşvik etmek; bölgenin, ABD önderliğindeki Batı'nın himayesi altında küresel finans kurumlarına girişi; hammaddelerin ve malların taşınması için "Büyük Orta Asya" projesinin en önemli ulaşım merkezine dönüştürülmesi; ekonomilerin tarım sektörünün gelişimini endüstriyel kalkınmanın zararına teşvik etmektir.

ABD'nin bölgedeki varlığının nedenlerinden birinin petrol fiyatlandırması alanında OPEC tekelinin üstesinden gelme, serbest petrol piyasası oluşturma ve Amerikan petrol şirketlerinin önemini artırma ihtiyacı olduğu görüşündedir.⁴

2014'ten sonra Amerika Birleşik Devletleri, "Yeni Büyük İpek Yolu Projesi" ile bölgenin gelişimi için Afganistan ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik olarak gelişmiş Güney Asya ülkeleriyle birleştirilmesini içeren bir strateji başlattı. Proje sürecine Rusya ve Çin'in katılımı mümkün olduğunca sınırlı tutulmuştur. Proje hem Kuzey Deniz Rotası'nın hem de Trans-Sibirya demiryolunun katılımını tamamen hariç tutarak, Rusya'yı

4 Laumulin, M. (2007). ABD Orta Asya'da Strateji ve Politika. *Orta Asya ve Kafkaslar*. 4(52), s. 60.

atlayan Güneydoğu Asya'dan Avrupa'ya bir ulaşım koridorunun oluşturulmasını içeriyor. Böylece, projenin yazarlarına göre; Rusya ve Çin, Orta Asya devletleri ile yakınlaşma sürecini birkaç on yıl boyunca durdurulmasını hedeflemiştir. Bununla birlikte, uzmanlar böyle bir fikrin gerçekleştirilemez olduğuna inanmaktadır. Çünkü coğrafya açısından bile, bölge en yakın komşuları olan Rusya ve Çin ile ekonomik bağlar kurmak ve geliştirmek zorunda kalmaktadır.⁵

Ayrıca, ABD'nin bölgeyi terk etmek için genel olarak daha rasyonel olduğu ve önemli finansal kaynaklardan tasarruf sağlayacak bir bakış açısı vardır. Araştırmacı Daniel W. Dresner'in fikrine göre, ilk olarak, Bakü-Ceyhan boru hattının tamamlanması "Büyük Orta Asya" projesinin Orta Asya'daki ABD pozisyonunu güçlendirmedikçe, bölgedeki bir gücün tam hegemonyasına ulaşmanın mümkün olmadığını göstermiştir.⁶

Bununla birlikte, ABD Orta Asya'dan ayrılmak için acele etmiyor, ayrıca Washington ise bölgedeki konumunu pekiştirmek ve Orta Asya'nın Rusya veya Çin'in tekel etkisine geçişini önlemek için birtakım çabalar gösteriyor. Buna dair geliştirilen ana belge, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 2020'nin başlarında, 2019-2025 için yeni bir Orta Asya Stratejisinin benimsenmesidir. Belgede bölgedeki beş ülkeyle, yakın işbirliğinin yapılması ve ABD değerlerinin teşvik edilmesinin bölgedeki komşuların etkisini dengelemesine yardımcı olacağını belirtmektedir.

Çin, Orta Asya devletleri ile yakın işbirliğiyle ilgilenen bir başka dünya gücüdür. Çin'in bölgeye yaklaşımı, Orta Asya'daki mevcut durumu korumak için bir strateji olarak tanımlanabilir. Çin ideolojisinin ve diplomasisinin ana öncelikleri Çin'in "Uyumlu barış" ve "Barışçıl kalkınma" konusundaki liderlik ifadeleriyle doğrulanmaktadır.⁷ Genel olarak Çin, istikrarlı ekonomik sistemler, başarılı işbirliği anahtarı olduğu için Orta Asya ülkelerinin ekonomilerinin başarılı bir şekilde gelişmesiyle ilgileniyor. Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri ile Çin arasındaki ticaret ölçeğinin giderek arttığı göz önüne alındığında aynı zamanda, Çin'in Orta Asya'daki rolünün aktivasyonu, bölgesel strateji yönlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 2018'de beş Orta Asya ülkesi ile ticareti 41,7

5 Paramonov, V. (2005). *Çin ve Orta Asya: devlet ve ekonomik ilişkilerin umutları*. İngiltere Savunma Akademisi, Çatışma Araştırmaları Araştırma Merkezi.

6 Sernetskiy, O. B. (2013). Rusya'nın çıkarlarının bir bölgesi olarak Orta Asya. *N.A. Bülteni*. s. 40-41.

7 Sultanbekova, S. İpek Yolu Ekonomik Kemerinde ticaret ve ekonomik bağların güçlendirilmesi prizması ile Orta Asya'da Çin'in Siyaseti.

milyar dolardan fazladır. Genel olarak Orta Asya ülkeleri Çin'e enerji ve hammadde ihraç ederken, Çin Orta Asya'ya makine ve donanım tedarik ediyor. Orta Asya ülkeleri için bugün Çin'in payı toplam ihracatın yaklaşık % 22'si ve ithalatın % 37'sini oluşturmaktadır.⁸

Çin'in bölgedeki temel öncelikleri şunlardır: a) terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılığa karşı koymak; b) sınırlar boyunca güvenliği sağlamak; c) Orta Asya'da istikrarın sağlanmasına yardımcı olmak; d) bölgenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak; e) Çin ile Orta Asya ülkeleri arasında dostane ilişkilerin oluşmasını sağlamak; f) bölgenin Çin ile rekabet eden güçlerden herhangi birinin tekel kontrol alanına girmesini önlemek; g) bölgenin enerji kaynaklarına açık erişimi sağlamak.

Çin'in Orta Asya'nın enerji kaynaklarına artan bağımlılığı, Çin menşeli şirketlerin Orta Asya ülkelerinin enerji sektörüne giderek daha fazla nüfuz etmesine katkıda bulunuyor. 1990'larda ise Çin'in Orta Asya ülkelerinin enerji sektöründeki çıkarları, 2000'li yılların başından beri esas olarak Kazakistan'daki petrol ve gaz endüstrisine odaklıdır. Çin'in yatırım faaliyeti enerji sektörleriyle bölgenin diğer eyaletlerini de etkilemeye başladı. Böylece Türkmenistan ile Çin arasında Türkmenistan'ın 30 yıl boyunca Çin'e yılda yaklaşık 30 milyar m³ doğal gaz ihraç etmeyi taahhüt ettiği bir anlaşma imzalandı.⁹ Çin sermayeli 8 petrol şirketi %100, % 1-95 (SNPS-Aktobemunaigas), diğer % 1 yaklaşık % 88 (Lancaster Petroleum) oranında Kazakistan'da, Çin'e katılan 22 petrol şirketi faaliyet gösteriyor.¹⁰ Kazak ve Türkmen petrol ve gaz endüstrilerinin yanı sıra Çin'in çıkarları şu anda nükleer enerji (Kazakistan), su kaynakları ve elektrik (Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan) ve kömür endüstrisi (Kırgızistan) alanlarında yoğunlaşmaktadır.

Buna ek olarak gelecekte Orta Asya, Orta Doğu ve İran'dan hidrokarbonların taşınması için bir geçiş bölgesi haline gelebilir. Uzmanlara göre, hidrokarbonların Orta Asya'dan Çin'e geçişi Çin'i şu anda ABD deniz kuvvetleri tarafından kontrol edilen İran ve Ortadoğu'dan gelen deniz hidrokarbon kaynaklarından bağımsız kılıyor.

Bölgedeki Çin stratejisinde yeni bir adım 2015 yılında Pekin tarafın-

8 Uluslararası Ticaret Merkezi (Cenevre).

9 Paramonov, V. (2005). Çin ve Orta Asya: devlet ve ekonomik ilişkilerin umutları. İngiltere Savunma Akademisi, Çatışma Araştırmaları Araştırma Merkezi.

10 Türker, A. T. (2012). Orta Asya'daki Rus ve Çin çıkarları: karşılaştırmalı bir analiz. *Orta Asya ve Kafkaslar*. 15(1), s. 129.

dan “İpek Yolu Ekonomik Kemer” oluşturmak için ortaya atılan girişim oldu. Bu proje Orta Asya bölgesindeki ulaşım altyapısının geliştirilmesi için kaynak tahsis edilmesi planlanan yaklaşık 46 milyar dolarlık bir projedir. “Kemer” Çin, Orta Asya, Güney Asya ve Avrupa’yı deniz yolları, demiryolları ve karayolları ağıyla birleştirmeyi amaçlamaktadır.

İpek Yolu Ekonomik Kemeri çerçevesinde Şanghay’dan başlayarak Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya topraklarından geçecek ve Avrupa’da sona erecek olan yaklaşık 12 bin km uzunluğunda bir ulaşım koridoru oluşturulması planlanıyor. Bu projenin başarılı bir şekilde uygulanması, Çin’in her yıl dünya GSYİH’sının yaklaşık % 50’sini almasını sağlayacaktır.

Projenin uygulanması aşağıdaki eylem programını içerir:

- 1) Orta Asya ülkeleri, Çin ve Rusya arasında siyasi alanda işbirliğinin yoğunlaştırılması.
- 2) Tek bir taşıma ağının oluşturulmasını zorlamak.
- 3) Ticaret engellerini aşarak ticaret ölçeğini artırmak, bölge devletleri ile ticaret ilişkilerinin seviyesini ve kalitesini artırmak, yatırım maliyetlerini azaltmak.
- 4) Döviz akışlarını artıracak ulusal para birimi cinsinden yerleşimlere geçiş yapmak.
- 5) Orta Asya ülkeleri ve Çin halkları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, “halk diplomasisinin” güçlendirilmesi.¹¹

Yukarıdaki hedeflerin uygulanması için Çin’in ve kısmen Orta Asya ülkelerinin yerli kaynaklarını içereceği varsayılmaktadır. Tabii ki Çin, Çin’in sadece iddialı planını gerçekleştirmesine izin vermekle kalmayacak, aynı zamanda şüphesiz bölgedeki iç süreçleri en olumlu taraftan etkileyecek olan büyük finansal maliyetlere maruz kalmaya hazır olacaktır.

İpek Yolu Ekonomik Kemeri ve Avrasya Ekonomi Birliği projelerinin birbiriyle rekabet ettiği varsayılabilir ve haklı olarak hem Moskova hem de Pekin öncelikli olarak kendi çıkarlarını korumaya yönelik hareket ederler. Ancak özellikle Orta Asya’daki iki güç arasındaki işbirliği yapılmasını gerektiren alanların daha çok olduğu ileri sürülmektedir (örneğin, siyaset veya güvenlik alanında, İslami nüfuzu güçlendirmek veya ABD’nin böl-

11 Sultanbekova, S. İpek Yolu Ekonomik Kemerinde ticaret ve ekonomik bağların güçlendirilmesi prizması ile Orta Asya’da Çin’in Siyaseti.

genin iç süreçlerindeki rolünü artırmak).

Genel olarak Çin, Orta Asya'da hem çok taraflı hem de ikili ilişkiler formatlarını uygulamaktadır. Çok taraflılık, Şanghay İşbirliği Örgütü veya İpek Yolu Ekonomik Kemerini gibi uluslararası organizasyonlara ve projelere katılımı ifade edilirken, ikili ilişkiler Çin'in bölgedeki her bir devletle olan ilişkileriyle temsil edilmektedir. Bu durum Çin'in kişisel çıkarlarını ve stratejilerini gerçekleştirmek için ekonomik ve politik tüm araçları kullanmasına izin vermektedir.

Bu nedenle Çin'in Orta Asya'daki çıkarları, Çin'in dış enerji kaynaklarına artan bağımlılığı, ABD ve Rusya Federasyonu'ndan bölgedeki varlıklarından dolayı rekabete karşı koyma arzusu ve Orta Asya ülkeleri aracılığıyla iddialı jeopolitik projelerini uygulama fırsatı ile belirlenmektedir.

Şüphesiz Rusya, Çin ve ABD bölgedeki önemli oyuncular olmaktadır. Devletlerin her biri Orta Asya ülkelerindeki etkisini güçlendirirken rakiplerini yok etmeyi amaçlamaktadır.

Genel olarak son 30 yıllık tarih boyunca bölgede şu anda Orta Asya ülkelerinin Avrupa-Atlantik toplumu ile bağlarını zayıflatmaya ve Orta Asya ülkelerinin ana ortakları haline gelen Moskova ve Pekin'in politikaları, ekonomi ve güvenlik alanlarında artan etkilere yol açan önemli jeopolitik değişimler gerçekleştirmektedir.

Kaynakça

Beyin, N. ABD birliklerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Orta Asya'yı unutamaz. Erişim adresi: <http://www.golos-ameriki.ru/a/csis-mankoff/1598062.html>

İskakova, G. K. (2014). Orta Asya'da bölgesel güvenlik ve Rusya, ABD ve Çin stratejileri. PolitBook. s. 11.

Laumulin, M. (2007). ABD Orta Asya'da Strateji ve Politika. Orta Asya ve Kafkaslar. 4(52), s. 60.

Paramonov, V. (2005). Çin ve Orta Asya: devlet ve ekonomik ilişkilerin umutları. İngiltere Savunma Akademisi, Çatışma Araştırmaları Araştırma Merkezi.

Sernetskiy, O. B. (2013). Rusya'nın çıkarlarının bir bölgesi olarak Orta Asya. N.A. Bülteni. s. 40-41.

Sultanbekova, S. İpek Yolu Ekonomik Kemerinde ticaret ve ekonomik

bağların güçlendirilmesi prizması ile Orta Asya'da Çin'in Siyaseti. Erişim adresi: <http://www.easttime.com.tr/analytics/kitai/politika-kr-v-tsentranoi-azii-torg-ekonom-svyaz/11992>

Türker, A. T. (2012). Orta Asya'daki Rus ve Çin çıkarları: karşılaştırmalı bir analiz. Orta Asya ve Kafkaslar. 15(1), s. 129.

Uluslararası Ticaret Merkezi (Cenevre). Erişim adresi: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx

XuHuiShen, S. (2011). Orta Asya'da Kalitatif Enerji Diplomasisi: ABD, Rusya ve Çin Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. Brookings Enstitüsü, Kuzeydoğu Asya Politika Araştırmaları Merkezi. s. 16.

Zemskov, V. N. (2013). Orta Asya'da ABD stratejisi. MGIMO Üniversitesi Bülteni. 31(29).

RUSYA FEDERASYONU ULUSAL GÜVENLİK KONSEPTLERİNDE ORTADOĞU

Anastasiia Yerokhina

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler,
Yüksek Lisans Öğrencisi*

GİRİŞ

Ortadoğu tarih boyunca Çarlık Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve çağdaş Rusya Federasyonu için her zaman özel önem taşımaktadır. Ortadoğu'nun Rusya için büyük öneme sahip olmasının dört temel nedeni vardır. Bölgenin coğrafyası birinci neden olarak tanımlanmaktadır. Rusya, bu coğrafyayı kendi küresel hedeflerine ulaşmada yardımcı faktör olarak görmektedir. Rus dış politikasının farklı dönemlerini analiz eden çalışmalarda "sıcak denizlere inme" olarak adlandırılan Rusların tarih boyunca devam eden stratejisi devletin hem jeopolitik hem de ekonomik çıkarları açısından son derece önemlidir. Bu amaçların doğrultusunda önemli ticaret yollarına sürekli erişebilmek gereklidir. Bu po-

litika çerçevesinde Çarlık Rusya döneminden itibaren Karadeniz, Türk Boğazları ve Doğu Akdeniz gibi bölgeler Moskova'nın aktif siyasetinin etkisi altından kalmışlardır.

İkinci neden ise Ortadoğu Rusya ve Batı ülkeler arasındaki çatışmalar için tarihsel bir merkezdir. Bu çatışmaların sonucu olarak Ortadoğu genellikle ya Rusya'nın ya da Batı'nın nüfuz alanını oluşturunuyordu. Bunun örneği 19. yüzyılın ikinci yarısında yer alan "Büyük Oyun" adlı Orta Asya ile Afganistan üzerinde yoğunlaşan Rusya-Britanya rekabetiydi. Daha sonra bu coğrafya SSCB ile ABD rekabetinin sahnesi haline gelip bütün Soğuk Savaş dönemi boyunca dünyanın en etkileyici çatışmalarının meydana gelmesine yol açmıştır. Bölgenin hem Çarlık Rusya hem de Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığının esas faktör olduğunu vurgulamak gerekir. Sınır yakınındaki bölgenin Moskova nüfuzunun altında kalmasına yol açarak aynı zamanda Batı'nın bölge üzerindeki etkisini Rusya'ya karşı kullanılması için büyük bir tehdit oluşturunuyordu.

Rusya'nın nüfusu %10-15 Sünni mezhebine bağlı olması ve Ortadoğu'daki Müslümanlar ile kalıcı ilişkiler oluşturmaları demografik nedeni sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Sovyet döneminde ve özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'dan İsrail'e göç eden Museviler, Rusya-İsrail ilişkilerinde ayrı bir faktör olarak algılanmaktadır.

Son olarak ise ekonomik sebepler bulunmaktadır. Rusya'nın ekonomisi petrol ve doğal gaz ihracatının üzerine kurulu bu kaynaklara sahip olması da Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan gelişmelere bağlıdır.¹ Örneğin SSCB'nin çöküşü sırasında Arap ülkeleri, tüm üçüncü dünya devletleri ile Sovyet ticaret hacminin yaklaşık %30'unu ve Sovyet teknik ve ekonomik yardım hacminin en az %20'sini oluşturunuyordu. Arap ülkeleri ile ticaret miktarı yıllık ortalama 6,5-7 milyar dolar olmaktadır. SSCB Arap bölgesinde silahların ana ihracatçılarından biri haline geldi. Bazı raporlara göre sadece 1983-1990 yılları için SSCB, Arap ülkelere 55 milyar dolardan fazla silah satmıştır.²

Rusya'nın Ortadoğu'ya neden bu kadar fazla önem verdiğinin incelenip, belirtilen konunun değerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölgede Rusya'nın dış politikasını nasıl ve neden değiştirdiğinin izlenmesi gerek-

1 Erşen. E. (2019). *Rus dış politikasında Ortadoğu: Arap baharı ve sonrası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s. 54-57.

2 Evseev, V. (2013). *Kontseptsiya Bolshoy Blizhniy Vostok pod uglom natsional'noy bezopasnosti, natsionalnaya bezopasnost nota bene*. s. 620.

mektedir.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu, iki süper güç olan Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki akut çatışma sahnesiydi. 1990'ların başında SSCB'nin çöküşünün bir sonucu olarak Washington ve Moskova arasındaki güç dengesi önemli ölçüde değişti. Rusya Federasyonu'nu uluslararası ilişkilerde SSCB'nin halefi statüsüne kavuşmasına rağmen bölgesel sorunları ve süreçleri etkileme yeteneklerini önemli ölçüde sınırlayan iyi formüle edilmiş bir Ortadoğu stratejisi geliştirememiştir. Sonuç olarak Rusya Ortadoğu'da ikincil bir oyuncu haline gelmiştir ve ABD tarafından geliştirilmiş formüllere uymaya başlamıştır.³ Ancak 2000'li yılların başında Vladimir Putin iktidara geldikten sonra Rusya artık uluslararası sahne- de bağımsız jeopolitik bir aktör olarak davranmaya başlamıştır. Kremlin daha aktif dış politika uygulamasının kapsamında yeni Ulusal Güvenlik Konsepti onaylanmıştır.⁴ Bundan sonra Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini Rusya'nın uluslararası ilişkilerde çıkarlarına hizmet vermesi amacıyla belli sıklıkta değiştirilmektedir. Bunun gibi dokümanlarda Ortadoğu Sovyetler zamanından beri ilk defa 2000 yılındaki yayınlanan Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konseptinden geçince her yeni konseptle daha büyük rol oynamaya başlamaktadır.

Bunun dışında Rusya'nın öncelikli ulusal çıkarlarının incelenmesi, eşsiz jeopolitik konumu nedeniyle de talep görmektedir. Bir zamanlar Halford J. Mckinder, büyük doğal kaynak rezervleri ve diğer ülkelerin deniz filolarına erişilememesi nedeniyle Rusya topraklarının (Heartland) jeopolitik önemini artırdı. Buna ek olarak SSCB'nin dağılmasından sonra jeopolitik etkisini yeniden tesis etmek için Rusya Federasyonu bugün yeterli siyasi ve sosyoekonomik potansiyele sahiptir.

Bu çalışma Rusya'nın kazanmış olduğu bu rolün, zamanla nasıl ve ne kadar değiştiğini incelemektedir ve Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konseptleri ile Ortadoğu'daki hareketleri arasındaki bağlantısını izlenmektedir.

Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti

Vladimir Putin, Rusya'nın Cumhurbaşkanı olduktan sonra hemen yeni Rus dış politikasını uygulamaya başlamıştır. Yeltsin ile karşılaştırma yapıldığında Putin'in yeni Rusya dış politikası daha aktif ve Amerika'ya artık bağlı olmayan bir dış politika olduğu izlenmektedir. Putin döneminde Rusya bağımsız bir aktör olarak uluslararası sahneye dönmüştür ve

kendisi SSCB'den kalmış olan mirasa sahip çıkmaya başlamıştır. Vladimir Putin, Rusya Federasyonu'nun ulusal çıkarlarını ve güvenliğini korumak için kapsamlı bir strateji tespit etmiştir. Bu anlayış ilk defa 2000 yılında yayımlanan Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti'nde resmi olarak ifade edilmiştir. Bunun dışında Rusya'nın Ortadoğu politikasını incelerken bu konsept ayrı bir önem taşımaktadır çünkü Sovyetler'in dağılmasından sonra Ortadoğu kavramı ilk defa bu konseptte uygulanmıştır. Böylece bu konsept Rusya'nın Ortadoğu'ya tamamen döneceğini ilan etmiştir.

Ortadoğu'nun Ulusal Güvenlik Konsepti'nde nasıl bir yer aldığını incelemeyen önce konseptin genel yapısına ve teorik altyapısına bakmamız gerekmektedir. Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti dört bölümden oluşmaktadır. Konseptin başında Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti ve Rusya Federasyonu Ulusal Güvenliği kavramları açıklanmaktadır. Konseptte göre Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti; Rusya Federasyonu içerisinde bireyin, toplumun ve devletin yaşamın her alanında dış ve iç tehditlerden korunmasını sağlamak için bir görüş sistemidir. Rusya Federasyonu Ulusal Güvenliği ise çok uluslu halkın egemenliğin taşıyıcısı ve Rusya Federasyonu'ndaki tek güç kaynağı olarak gösterilmesidir.

Dünya Toplumunda Rusya başlıklı birinci bölüm modern aşamada uluslararası ilişkilerin bir dönüşüm yaşadığını ve bu dönüşümün iki ana eğilime sahip olduğunu söylemektedir.⁵ İlk eğilim; kendisini güçlendirmek için ekonomik ve önemli sayıda devletin siyasi pozisyonları ve bunların entegrasyon dernekleri, mekanizmaların geliştirilmesinde uluslararası süreçlerin çok taraflı yönetimidir. İkinci eğilim, yapı oluşturma girişimleriyle kendini göstermektedir. Uluslararası ilişkiler hakimiyetine dayalı ABD liderliğindeki gelişmiş batı ülkelerinin uluslararası topluluğuna ve uluslararası hukukun temel normlarını atlayarak dünya politikasının temel sorunlarına tek taraflı özellikle askeri-güç çözümleri için tasarlanmıştır. Konseptte göre, dünya bölgesel çatışmaların önlenmesi ve çözümüne ihtiyaç duymaktadır.⁶ Üstelik bu süreçte Rusya'nın dikkate alınmamasıyla çatışmaların ertelenmesine yol açtığı da bildirilmektedir. Bunun dışın-

5 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

6 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

da bu bölüm terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığını dünya toplumunda yaşanan iki ana sorun olarak tespit etmektedir. Bu sorunların birinci alanda olmasının sebepleri hem Rusya'nın iç problemleri (Çeçenistan'daki savaş vs.) hem de dünya çapındaki Ortadoğu ülkelerinin gerginliğidir.

Konseptin ikinci bölümü Rusya'nın ulusal çıkarları hakkında bahsetmektedir. Bu bölümde ulusal çıkarları birey, toplum, devlet gibi aşamalara ayırmaktadır. Aşamalara ayırmadan hariç olarak alan ayrımı da var. Alanlar arasında ekonomik, iç siyasi, sosyal, manevi, uluslararası, bilgi, askeri, sınır ve çevre alanları yer almaktadır.⁷ Belirlenmiş olan konumuza göre uluslararası ve askeri alanlar çok fazla dikkat çekicidir çünkü bu alanlar dolaylı olsa bile Ortadoğu'ya değinmektedir. Bu tarihi sınırlarda Rusya-Çeçenistan Savaşı yer almaktadır. Fakat bunun sadece iç sorun olduğunu ifade edilemez çünkü yurtdışından gelen güçlü bir etki de bulunmaktadır. Bu zamanlarda Moskova'nın en büyük isteği Çeçen militanlarına Arap dünyasından gelen desteği kesmektir.⁸

Üçüncü bölüm ulusal güvenlik tehditlerini anlatmaktadır. En önemli tehditler arasında yine terörizm ve aşırılık yer almaktadır. Bunun gibi sorunlara özel önem verilmesinin sebebi Rusya-Çeçenistan Savaşı'ndaki Arap etkisidir. Rusya'nın bu dönemdeki en büyük problemi Rusya sınırlarında ortaya çıkmış olan farklı terör ve aşırılık hareketleri ve bu hareketlerin Ortadoğu'dan gelen insan ve silah kaynakları ile büyümesidir. Örneğin 2000'lerde terör örgütlerinin birçoğunun faaliyeti Rusya Yüksek Mahkemesi tarafından yasaklanmıştır. Bunlar: El-Kaide (Afganistan), Müslüman Kardeşler Cemiyeti (Mısır), Taliban (Afganistan), Al-Haramain (Suudi Arabistan).⁹ Üçüncü bölüm farklı alanlardaki tehditleri tespit etmektedir. Bunlar; ekonomik, sosyal, siyasi, uluslararası, sınır ve askeri tehditlerdir. Ekonomik alanda Ortadoğu'ya değindiği görülmektedir çünkü SSCB döneminde Ortadoğu ülkelerinin Sovyetler'in en önemli ekonomik partnerlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz ve bu konseptle Rusya'nın Ortadoğu'da kendi ekonomik etkisine geri dönmek istediğini ifade etmektedir. Rusya, sınır tehditi olarak ise Ortadoğu'dan gelen kültürel ve dini yayılımı algılamaktadır. Uluslararası tehditler arasında kitle

7 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

8 Bepalov, S. (2012). Transnatsionalniy islamistskiy terrorizm-globalnaya problema. *PolitBook*. 8(3). s. 73-81.

9 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

imha silahlarının yayılması yer almaktadır. Fakat en dikkat çekici tehdit Rusya Federasyonu'nun devlet sınırına ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin dış sınırlarına yakın çatışmaların ortaya çıkması ve bu çatışmaların gün geçtikçe tırmanmasıdır. Böylece bu konsept neredeyse bütün eski Sovyetler Cumhuriyet'i sınırlarını kapsamaktadır ve Rusya'nın güvenlik ve çıkarlarının alanını da artmaktadır. Bu bölümde tehdit olarak yine terörizm özel bir yer tutmaktadır. Konseptte göre uluslararası alanda başka devletlerin Rusya'nın çok kutuplu dünyadaki etki merkezini olmasına karşı engel olmaları en büyük tehdittir. Bundan başka konsept, diğer aktörlerin Rusya'nın dünyada farklı bölgelerde güçlenmesine ve bu belirlenen bölgelerde ulusal çıkarlarının gerçekleşmesine karşı çıktığını açıklamaktadır. Bu bölgeler arasında Ortadoğu, hemen Avrupa'dan sonra Rusya'nın çıkarları için ikinci yer olmaktadır. Böylece SSCB'nin dağılmasından sonra herhangi bir konseptte veya stratejide yer almayan Ortadoğu, Putin dönemi başlayınca Rusya için önemi hızla arttığı görülmektedir.¹⁰

Dördüncü bölüm Rusya Federasyonu'nun ulusal güvenliğinin sağlanmasından bahsetmektedir. Bu bölümde önceki bölümlerde tespit edilen tehditlere göre farklı hedefler belirlenmektedir. Bu hedefler arasında kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, satış pazarlarının genişletilmesi, terör, kaçakçılık ve uyuşturucu ticareti ile mücadele Ortadoğu'ya doğrudan ya da dolaylı değinmektedir.¹¹

Uygulama açısından bu konseptte bakarak 2005-2007 yılları arasında Ortadoğu'daki Rusya'nın ekonomik faaliyetinin arttığını söyleyebiliriz. Rusya, Sovyet döneminin eski müttefikleri (Suriye) ile başlayan ve daha önce temas ettiği ülkelerin (Mısır, Ürdün, Filistin Yönetimi, Cezayir, Libya) yanı sıra nerede ise sıfırdan temas ettiği ülkelerle (Suudi Arabistan, Basra Körfezi'nin küçük ülkeleri) ortaklıkları olan ve hemen hemen tüm ülkelerle ikili temasları yoğunlaştırdığını görmekteyiz. Buna ek olarak Rusya'nın Arap olmayan ülkeler ile yakın bağları vardır bunlar: İran ve İsrail. 2005 yılında Rusya "İslam Konferansı" organizasyonunda gözlemci statüsünü kazandı ve 2006 yılında parlamento seçimlerinde zaferden sonra Hamas ile diplomatik temaslar kurdu.¹²

10 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

11 Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

12 Freedman, R. O. (2010). Russia and the Middle East Under Putin. *Ortadoğu Etütleri*.

Ortadoğu’da varlığını güçlendirmek için yapılan girişimler sonucu, bölgesel güvenlik kilit sorunlarının çözümünde Rusya bu konuda politikasının yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Rusya, yeni Ulusal Güvenlik Konseptini uygulayarak Ortadoğu’nun en temel problemini oluşturan Arap-İsrail çatışmasının çözümünde ön ayak olmayı hedeflemektedir. Bu sorun yeni Rus uygulamasının önemli bir özelliği olmakta ve barış sürecinde diğer işbirlikçilerine mesafeli davranmasını sağlamaktadır. Bu taktik Moskova’nın ayrı bir bağımsız oyuncu olarak pekiştirilmesine katkıda bulunurken aynı zamanda süper güç statüsünün restorasyonu için genel dış politika rotasına da oldukça uygundur. Orta Doğu çatışmasının ve Arap-Müslüman dünyasının çözümünde Amerikan politikasının başarısızlıklarını kullanan Rusya, ABD’yi sıkarak bölgedeki eski nüfuzunu yeniden kazanmaya çalışıyor. Bu amaçla Rusya Federasyonu ısrarla ve sürekli olarak Ortadoğu’da barış çözümüne ilişkin kendi topraklarında Uluslararası Konferans yapma fikrini teklif etmektedir. Bunun gibi konferanslara sadece İsraililer ve Filistinliler değil, aynı zamanda Suriyeliler, Lübnanlılar, İranlıların katılımını sağlamak için çalışmaktadır. İkinci olarak Moskova bölgedeki ekonomik ve politik etkisini en üst düzeye çıkarmak için çatışmanın her iki tarafıyla yapıcı bir diyalog geliştirmekle ilgilenmektedir. Suriye ve İran, bu hedefin uygulanması için önemli ölçüde özellikle son yirmi yıl içinde gelişmiştir. İsrail ile dostluk ve ortaklık ilişkileri ise Rusya Federasyonu için bölgede çok karmaşık bir denge sağlamaktadır.

21. yüzyılın başında Rusya, bölgedeki Moskova’nın birkaç güvenilir ortaklarından biri olan ve Washington’un İsrail yanlısı politikalarına karşı gerekli dengeyi gören Şam ile stratejik ortaklığı önemli ölçüde derinleştirmiştir. Mart 2006, Şubat 2007 ve Şubat 2010 yıllarında buna ek olarak Rusya Hamas örgütü ile ilişkilerinin geliştirilmesi maksadı ile Hamas heyeti üç kez Moskova’ya davet edilmiştir. Bununla birlikte Rusya’nın yukarıdaki belirtilen politikası İsrail ile olan ilişkisini önemli ölçüde karmaşıktırmaktadır. Tel Aviv Suriye’ye herhangi bir askeri ve teknik yardımın sağlanmasına şiddetle karşı çıkmakta. Bu nedenle Moskova’nın modern füze ve uçaksavaş komplekslerinin, uçakların ve diğer silah türlerinin Şam’a tedariki İsrail’de önemli bir endişe kaynağı oluşturmaktadır. Bu durum İsrail ve ABD ile ciddi bir hoşnutsuzluğa, Moskova’nın ise Hamas ile aktif diyaloguna neden olmakta. Buna göre Tel

Aviv Rusya'nın arabuluculuk rolünün genişlemesine karşı çıkmaya devam ediyor ve Moskova'da barışçıl çözüm konulu uluslararası konferansa katılmakla ilgilenmiyor.¹³

Rusya'nın İran'a yönelik politikasının merkezinde, iki ülkenin hem ekonomik hem de jeopolitik çıkarlarının çakışmasıyla belirlenen eğilimler mevcuttur. Enerji, ulaşım, ticaret alanında ve özellikle Afganistan ve Irak ile ilgili bölgesel sorunların çözümünde işbirliği açısından önemli olan İran ile Moskova, ikili düzeyde ilişkileri derinleştirmeye çalışmaktadır. Buna ek olarak hem Rusya hem de İran çok kutuplu bir dünya düzeni kavramına bağlı kalmakta, Birleşmiş Milletler'in uluslararası ilişkilerde öncü rolünü ve Ortadoğu bölgesinde Amerikan varlığının sınırlandırılmasını savunmaktadır. Aynı zamanda Tahran Moskova için oldukça karmaşık ve tamamen şeffaf bir ortak değildir.

Buna karşılık olarak Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkelerine karşı denge sağlamak için stratejik ilişkiler geliştirmeye çalışan İran, Rusya ile ABD arasındaki temasların modern olarak yoğunlaşmasından hoşnutsuz olmaktadır.

Afganistan'daki durumun istikrara kavuşturulması, Rusya Federasyonu'nun güney sınırlarını korumak için uzun vadeli çıkarlarının gerçekleştirilmesi için gerekli bir unsurdur. Moskova, Afganistan'a karşı olan politikasını 2000 yılına kadar bu yöndeki ABD ile yakın ilişkileri kurarak izlemiştir. 2008 yılında Rusya, Kazakistan ve Özbekistan toprakları üzerinden NATO mallarını Afganistan'a ulaştırmak için Rusya ve ABD arasında eşi görülmemiş bir hava ve kara koridorları anlaşması imzalanmıştır. "Kuzey ulaşım ağı" olarak adlandırılan proje, ABD'ye karşı olan isyancıların Afganistan'daki Batı çabalarına direnme kabiliyetlerini azaltan ve Pakistan üzerinden tedarik yollarını engelleyen güvenilir bir transit rota oluşturmaktadır. Son yıllarda Rusya, çeşitli Afgan siyasi güçlerle doğrudan temaslara dayanarak bölgede ABD'ye bağlı olmayan kendi politikasını yürütmeye çalışmaktadır. Moskova, devlet düzeyinde Afganistan'ı desteklemek için bir dizi önlem yürütmektedir bunlar: Borçların silinmesi, gıda ve askeri-teknik yardım sağlanması, ulusal sanayinin restorasyonu, Afgan uzmanlarının eğitimi için programlara katılım. Bölgesel politikanın kenarında kalmak istemeyen Rusya Federasyonu Afganistan, Tacikistan ve Pakistan'ın katılımıyla Orta Asya zirvelerine ev sahipliği

13 Freedman, R. O. (2010). Russia and the Middle East Under Putin. *Ortadoğu Etütleri*. 2(3). s. 23-34.

yapmakta ve aynı zamanda SCO-Afganistan temas grubu da dahil olmak üzere diyalog ve işbirliği için yeni formları aramaktadır.¹⁴

2003'te Irak'ın işgali, Rusya'nın bu ülkedeki durumunun gelişimi üzerindeki etkisini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Ancak son yıllarda Irak'taki iç siyasi durumun göreceli istikrarı, ülkedeki durum üzerinde Irak liderliğinin artan kontrolü ve Irak'ın dış politikasını daha dengeli hale getirme arzusu, Rus-Irak temaslarının aktivasyonuna katkıda bulunmuştur. Bölgede geleneksel Rus ortağı olan Irak ile ilişkilerin güçlendirilmesi Rusya'nın Ortadoğu'da varlığını pekiştirilmesi için gerekli bir unsurdur.

Rus tarafı defalarca Irak'ın restorasyonunda aktif rol almaya hazır olduğunu söylemiştir. Rusya ayrıca aşırılık yanlısı güçlere karşı çıkan Irak'ın güç yapıları için sınırlı silah, savaş ekipmanı ve özel ekipman tedarikini yeniden inşa etmekle ilgilenmektedir. Aynı zamanda Irak'taki Rus nüfuzunun güçlenmesine yönelik ciddi bir engel olarak hem Amerikan askerlerinin varlığı hem de bu ülkede istikrarsız bir durumun var olması görülmektedir

Rusya'nın Güvenlik Stratejisi 2020 Belgesi

Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi, Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Nikolay Patruşev başkanlığında hazırlanmıştır. Cumhurbaşkanı Dimitri Medvedev tarafından Mayıs 2009'da onaylanan Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi, ülkenin 2020 yılına kadarki dönemdeki ulusal güvenliğine yönelik tehditleri ve stratejik önceliklerini belirtmektedir. Ayrıca strateji belgesi güvenlik, ekonomi, sağlık, eğitim ve diğer konularda geliştirilecek olan stratejileri öngörmektedir. Belgede Rusya'nın uluslararası düzende oynayacağı rol, karşı karşıya olduğu sorunlar ve mücadele edeceği tehditler ele alınmaktadır. Belge 6 fasıl ve 112 maddeden oluşmaktadır: Genel hükümler, Muasır dünya ve Rusya, Rusya Federasyonu'nun ulusal çıkarları ve stratejik ulusal öncelikler, Ulusal güvenliğin sağlanması, Stratejinin gerçekleştirilmesinin örgütsel, yasal ve bilgisel temelleri ve Ulusal güvenliğin temel özellikleri.

Giriş bölümünde 1990'lı yıllarda Rusya'nın karşı karşıya kaldığı siyasi ve ekonomik krizin aşıldığına vurgu yapılmaktadır. Ülkenin ana hedefi olarak ise çok kutuplu dünya düzeninde önemli rol oynayacak ve ulusal

¹⁴ Zaharchenko, A. (2011). *Polityka SSA ES i Rosii v konteksti osnovnyh problem bezpeky Bluz'kogo Shody ta ii vrahuvann'ya u politytsi Ukrainy*. Odesa: Feniks. s. 43-44.

çıkarlarını koruyacak bir devlet olma amacı belirtilmektedir. 2020 yılına gelindiğinde ise Rusya'nın iç ve dış güvenliğinin sağlanması, toprak bütünlüğünün korunması, ekonomik olarak kalkınması ve vatandaşlarının tüm haklarının korunma altına alınmış olması hedeflenmektedir. Gelecek dönemde enerji kaynaklarına sahip olmak için bölgesel ve küresel güçler arasında rekabet şiddetinin artacağı; kısa dönem için olmasa bile uzun vadede bu rekabetin hidrokarbon kaynaklarına sahip olma uğruna savaşa kadar gidebileceğinin altı çizilmektedir. Uluslararası politikanın uzun vadede Ortadoğu, Barents Denizi, Kuzey Kutbu (Arktik bölgesi), Hazar Denizi havzası ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarına odaklanacağı belirtilmektedir. Orta vadede ise uluslararası düzeni Irak ve Afganistan'daki, Orta ve Uzak Doğu'daki, Kore yarımadasındaki, Güney Asya ve Afrika'daki çatışmaların negatif etkileyeceği ifade edilmektedir.

Rusya'nın Güvenlik Stratejisi 2020 Belgesi incelenirken, Rusya'nın Ortadoğu politikasının hedefi bu bölgede nüfuz artırmayı hedeflemektedir.¹⁵

Bu dönemi pratik açıdan incelerken Rusya'nın Ortadoğu'da kalıcı bir aktör haline geldiğini ve kendi ekonomik gücünü artırdığı görülmektedir.

Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi

Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi 2015 yılında kabul edilmiştir.¹⁶ Yeni strateji 2009 yılındaki yayımlanan Güvenlik Stratejisinin 2020 yeni versiyonudur ama Ortadoğu politikası açısından stratejinin uygulanması daha çok Arap Baharında iz bırakmıştır çünkü Batı ülkelerinde olduğu gibi Kuzey Afrika'daki olaylar Rusya'ya tam bir sürpriz olmuştur. Kitleli protestoların ilk aşamasında Moskova'nın konumu, yerel rejimlerin barışçıl vatandaşlara karşı şiddet kullanımıyla ilgili endişeleri göstermenin ötesine geçmemiştir. Aynı zamanda resmi medya ve uzman topluluğunun değerlendirmelerinde, Arap doğusundaki dönüşümsel olayların dış güçlerin etkisinin sonucu olarak değerlendirilmesine hâkim olmuştur.

Rus diplomasisi için geleneksel olarak ülkelerin içişlerine karışma ilkesine bağlı kalınarak, Rusya aslında Tunus'taki devrimci olayları görmezden gelmektedir. Bununla birlikte bölgedeki siyasi dönüşümler ve diğer Arap ülkelerindeki olayların değerlendirilmesi açısından reaktif bir

¹⁵ Rusya'nın Güvenlik Stratejisi 2020 Belgesi. Erişim adresi: <http://kremlin.ru/supplement/424> (10/12/2019)

¹⁶ Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi. (2015). Erişim adresi: <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1> (10/12/2019)

doğanın Rus siyasetinin girişi ile ilgili siyasi çizgisini belirlemede ABD ve AB'nin gerisinde kalmasına sebebiyet vermiştir. Moskova, Mısır'daki kitlesel protestolar hakkında H. Mübarek rejiminin çöküşüne kadar onu korumakla ilgilenen resmi bir duruş sergilememiştir. Her ne kadar Mübarek, selefi tarafından kurulan Washington ile stratejik bir ortaklık sürdürse de tüm Arap liderlerinden önce Rusya'nın son on yılda ikili ilişkilerinin canlandırılmasına katkıda bulunan Ortadoğu'ya dönüşünü özellikle ısrarla savunmuştur. Bahreyn ve Yemen'deki olaylardan sonra Moskova tarafından esas olarak ABD ve bölgedeki diğer Batı ülkelerinin siyasetindeki ikilik görülmüyordu. Sonuç olarak Arap kamuoyunda Rusya prensip olarak Arap ülkelerinde geleneksel rejimleri desteklemekte ve Tacikistan, Kazakistan, Azerbaycan gibi BDT ülkelerine yayılması korkusuyla, devrimci yükselişte ölçülü ve oldukça kalıcı bir izlenimi sağlamaktaydı. Aynı zamanda Ortadoğu'daki değişen jeopolitik gerçekliklerde çıkarlarını güvence altına almak açısından süreçleri gerçekten etkileyemeyen Rusya, bu bölgede meydana gelen süreçlere müdahale etmemeyi tercih etmekteydi.

Rusya için stratejik çıkarlar açısından çok daha önemli olan Suriye'ye göre Moskova daha net ve sert bir pozisyon almaktaydı. Mübarek ve Kadafi rejimlerinin yıkılmasından sonra Şam Ortadoğu'da Rus çıkarlarının son kalesi olmaya devam etmektedir. İki ülke arasında askeri-teknik ve enerji sektörlerinde onlarca imzalanmış olan işbirliği anlaşması her şeyden önce Rusya için karlıdır. Suriye, Arap-İsrail çatışmasının çözümünde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Filistin Hamas'ını kontrol etmekte ve Lübnan Hizbullah ile yakın bağlarını desteklemektedir. Moskova'nın Irak'a dönüşü, yeni gerçekleştirilen Irak makamlarıyla iyi ilişkiler sürdüren Şam olmadan da mümkün değildir. Rusya Federasyonu, Libya'da yapmış olduğu hatalarını Suriye'de tekrar etmek istememektedir.¹⁷

SONUÇ

Rusya ve Ortadoğu dünyası uzun bir diplomatik ilişki geçmişine sahiptir. Sovyetler Birliği'nin diplomatik mirası, 1991 yılında ülkenin iç politik ve ekonomik sorunları ile aşırı derecede meşgul olan Başkan B.

17 Zaharchenko, A. (2011). *Polityka SSA ES i Rosii v konteksti osnovnyh problem bezpeky Bluz'kogo Shody ta ii vrahuvann'ya u politytsi Ukrainy*. Odesa: Feniks. s. 44-47.

Yeltsin altında kesintiye uğramıştır. Ortadoğu’da Rus politika girişiminin yeni aşaması hakkında özellikle ikinci başkanlık döneminde sadece Putin’in iktidara gelmesi önemli bir gelişmedir. Moskova Orta Doğu’daki konumunu güçlendirmek ve ABD ve Avrupa Birliği gibi büyük jeopolitik oyuncularla rekabet etmek istemektedir. Ancak iki önemli jeopolitik görevi daha bulunmaktadır. Birincisi, Ortadoğu’da ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için stratejik ortaklar bulmak ve böylece Rus ekonomisini güçlendirmek. İkincisi ise 1999 yılında faaliyetlerini yeniden canlandıran Çeçen militanlarına Müslümanların desteğini durdurmaaktır.

Ortadoğu’daki olaylar Rusya Ulusal Güvenlik Konseptlerini doğrudan etkilemektedir. Zamanla Ortadoğu kavramı Rusya Ulusal Güvenlik Konseptleri’nde kalıcı bir hale gediği ve Rusya dış politikasının ayrılmaz bir parçası olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Bespalov, S. (2012). Transnatsionalniy islamistskiy terrorizm-globalnaya problema. *PolitBook*. 8(3). s. 73-81.

Dannreuther, R. (2015). Russia and the Arab spring: supporting the counter- revolution. *Journal of European Integration*. s. 77-94.

Erenler, M. (2012). Russia’s Arab Spring. *Bilge Strateji*. 4(6). s. 167-191.

Erşen. E. (2019). *Rus dış politikasında Ortadoğu: Arap baharı ve sonrası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Evseev, V. (2013). *Kontseptsiya Bolshoy Blizhniy Vostok pod uglom natsional’noy bezopasnosti, natsionalnaya bezopasnost nota bene*. s. 620-628.

Freedman, R. O. (2010). Russia and the Middle East Under Putin. *Ortadoğu Etütleri*. 2(3). s. 9-55.

Necefoğlu, H. (2017). Rusya’nın yeni jeostratejisi ve uluslararası güvenlik. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 4(7). s. 1-14.

Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti. Erişim adresi: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/14927/page/1> (10/12/2019)

Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi 2015. Erişim adresi: <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1> (10/12/2019)

Rusya’nın Güvenlik Stratejisi 2020 Belgesi. Erişim adresi: <http://kremlin.ru/supplement/424> (10/12/2019)

Zaharchenko, A. (2011). *Polityka SSA ES i Rosii v konteksti osnovnykh problem bezpeky Bluz'kogo Shody ta ii vrahuvann'ya u politytsi Ukrainy*. Odesa: Feniks. s. 39-47.

ÖZBEKİSTAN'DA BEYİN GÖÇÜ

Bakhshanda Rafieva

*İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi*

ÖZ

Bu makale Orta Asya'nın en kalabalık nüfusuna sahip ülkesi olan Özbekistan'daki beyin göçüyle ilgilidir. Soğuk savaş sonrası bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinde, özellikle Özbekistan'da 1991'den bu yana hızla artış gösteren göç ne şekilde ilerledi? En çok hangi ülkelere göç yaşandı ve bunların ana sebepleri nelerdi? Göç sonrası Özbekistan'da ortaya çıkan sorunlar ve buna karşı hükümetin önerdiği teklifler ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Göç, Yüksek vasıflı göçmen, Beyin göçü ve Özbekistan.

GİRİŞ

İnsanların ekonomik, sosyal, siyasal, dini veya başka dış etkenler nedeniyle hayatlarının geri kalanını veya sadece bir kısmını geçirmek üzere yaşadıkları ülkeleri, şehirleri, köyleri, kasabaları vb. yerleşim alanlarını değiştirmelerine göç denir.¹ Göçler kapsam, içerik ve nitelik bakımından sıralandığında; mevsimlik göçler, sürekli- geçici göçler, zorunlu-gönüllü göçler ve emek göçü iç göçü oluştururken; işçi göçü, beyin göçü, mübadele göçü, siyasal ve sosyoekonomik göçler dış göçleri oluşturmaktadır.² Ekonomideki en eski sorulardan biri de neden bazı ülkeler zenginken bazılarının fakir olduğudur.³

Özbekistan Avrasya bölgesinin önemli ülkelerinden birisi ve bu ülkede yaşananlar bölgenin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Dış göç, sürekli olarak Özbekistan'ın gündemini meşgul ediyor. Yaşanan dış göçlerin ise daha çok emek göçünü kapsadığı gözlemleniyor.

Özbekistan için göç konusu sosyoekonomik ve politik gelişimin temel özelliklerinden. Bu konu, küreselleşmeden kaynaklanan bir dizi faktör sonucunda şekilleniyor. Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, devletin yeniden inşası sürecinde birçok zorlu aşamadan geçti. Dış göç bu aşamaları etkileyen en önemli unsurlardan biriydi. 1990'lı yılların başı ve ortasından itibaren, Özbekistan vatandaşları çoğunlukla kalıcı ikamet için diğer ülkelere seyahat ettiler. 2000'li yıllara kadar geçen zamanda,

1 İİBF Dergisi. Erişim adresi: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/395572>.

2 Naz, Y. (2015). Türkiye'nin uluslararası göç politikası ve uluslararası göçün Türkiye'deki güncel sorunları. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta. s. 19.

3 Carrington, W. J. & Detragiache, E. (1998). *How Big Is the Brain Drain?* s. 4.

yaşanan dış göçler azalmasına rağmen istikrarını sürdürdü. Günümüzde bu dış göçlerin stabil ve dengeli bir şekilde devam ettiği söylenebilir.⁴

Bu makalede, Özbekistan'daki beyin göçü ile ilgili durum ele alınacaktır. Bu alandaki boşluğu kısmen doldurmak ve literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Örnek ülke olarak Özbekistan'ı seçmemizin sebebi ise, Orta Asya'da en kalabalık nüfusa sahip ve sürekli göç veren bir ülke konumunda olmasıdır.

Beyin Göçü

Beyin göçü, yurt içinde ve yurt dışında eğitim görmüş bireylerin, nitelikli alanlarda uzmanlaşarak, yaşam koşullarını ve çalışma alanlarını istenilen düzeye çıkartmak ve daha yüksek ücret düzeyi elde etmek amacıyla başka ülkelere yapılan göç hareketidir. Beyin göçü, yüksek eğitilmiş, bilim adamı ve mühendis gibi genelde bazı alanda uzmanlaşmış ve belli sayıda grubun, istenilen ücret düzeyine sahip olmama durumu ya da bu ihtimalin çok düşük olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sanayisi gelişmiş ülkelere doğru göç hareketlerini gerçekleştirmeleridir. Böylelikle kalkınmışlık düzeyi çok yüksek olan ülkeler önem kazanmıştır.⁵ Ülkelerdeki beyin göçü alma düzeyleri farklılık göstermektedir. Güney-Kuzey daha çok teknolojik gelişmeyle ilgili öğrenci alımı yaparken, Kuzey-Güney göçü toplumsal bilim ile beyin göçü almaktadır.⁶ İktisat teorisi, nüfusun eğitim seviyelerindeki farklılıkların cevabının önemli bir parçası olduğunu ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş okullaşma fırsatlarının gelirlerinin artırması gerektiğini vurgulamıştır. Yine de gelişmekte olan birçok ülkede yüksek eğitilmiş çalışanların az olduğuna dair çok az şüphe olsa da gelişmekte olan ülkelere birçok bilim insanının ABD, Batı Avrupa ve Kanada gibi ülkelere çalıştığı bir gerçektir.

Göçün gönderen toplumlar üzerindeki etkisi, göç araştırmalarının daha az araştırılan alanlarından biridir. Bu alanda sadece birkaç konu kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Parasal havalelerinin gönderen toplumlar üzerindeki etkisi bu konulardan biridir. Göçmen dövizleri başlangıçta gönderen ekonomilerde "göçmen dövizine bağımlılık" üreten geçici ve-

4 Goc Vakfı. Erişim adresi: <https://gocvakfi.org/tr/2019/09/25/ozbekistanda-dis-goc-devlet-komisyonu-kuruldu/>.

5 Çavuşoğlu, H. (2006). *Uluslararası göç nedenleri, tipleri, türleri ve göçmenler*. s. 6.

6 Bakırtaş, T. & Kandemir, O. (2010). Gelişmekte olan ülkeler ve beyin göçü Türkiye örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 18(3). s. 963.

güvenilmez bir gelir kaynağı olarak görülüyordu.⁷ Literatürün başka bir dalı, işçi dövizlerinin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini vurgulamaktadır.⁸ Uluslararası Göç Örgütü, yüksek vasıflı bir göçmeni “ya yükseköğretim düzeyinde eğitim ya da mesleki deneyim yoluyla, tipik olarak bir mesleği icra etmek için gereken nitelikleri kazanmış bir kişi” olarak tanımlar.⁹

Çoğunlukla “beyin göçü” olarak adlandırılan bu olgu, 1960’ların başlarında fark edilmiş olup, o zamandan beri Kuzey-Güney tartışmasındaki konulardan biriydi. Beyin göçünün önemli bir sonucu, gelişmekte olan bir ülkede eğitime yapılan yatırımın, yüksek eğitilmiş insanların büyük bir kısmının ülkeyi terk etmesi durumunda daha hızlı ekonomik büyümeye yol açmayacağıdır. Ayrıca, gelişmiş eğitim fırsatları yoluyla belirli beceri eksikliklerini azaltma çabaları, yüksek eğitilmiş kişilerin göç etmesine yönelik mevcut teşvikleri dengelemek için önlemler alınmadıkça büyük ölçüde boşuna olabilmektedir.

Özbekistan ve Beyin Göçü

Özbekistan Cumhuriyeti, Orta Asya’nın orta kesimindedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan ile komşudur. 1936’da kurulan Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ile birlikte toplam 13 idari bölgeye ayrılmıştır. Özbekistan’ın başkenti Taşkent, Orta Asya’nın en büyük şehridir. Nüfus yoğunluğu bakımından ikinci büyük şehir ise tarihi İpek yolu üzerinde bulunan Semerkant’tır. Her vilayete bağlı 10-12 ilçe vardır, toplamda 164 ilçe ve 20’ye yakın şehir tipi ilçe mevcuttur. Nüfus büyüklüğü yönünden, BDT ülkeleri içinde en kalabalık 3. ülke durumundadır.¹⁰

Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi 1 Ekim 2020 verilerine göre Özbekistan nüfusu 34 milyon kişiden fazladır (34,382937 kişiye ulaştığı açıklandı).¹¹

Özbekistan, yüzyıllardır bir göç ülkesi olarak kabul edilmiştir. XIX.

7 Haas, H. D. (2005). International migration, remittances and development: myths and facts. *Third World Quarterly*. 26(8). s. 1269-84.

8 Ozden, Ç. & Schiff, M. (2007). *Overview, in international migration, economic development policy*. Washington DC: World Bank and Palgrave Macmillan. s. 1-16.

9 International organization for migration, glossary on migration. (2011).

10 Deik. Erişim adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-ulke-bulteni.pdf>.

11 Stat. Erişim adresi: <https://stat.uz/en/>.

yüzyılın ikinci yarısından önce Güney ile ilişkiler başlamış olup, ülke Rusya İmparatorluğu'na katıldıktan sonra, özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında ve 1966 yılındaki Taşkent depreminden sonra Kuzey'den göç almaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise Özbekistan tam tersine bir göç veren ülke durumuna gelmiştir. SSCB'nin son yıllarından itibaren Kırım Tatarları ve Ahıska Türkleri gibi azınlık grupları, yerel etnik gruplarla çatışarak ülkeyi terk etmeye başlarken; Ruslar, Ukraynalılar, Yahudiler ve Almanlar gibi diğer azınlıkların kendi ana topraklarına akışı da bağımsızlık sonrası önemli hale gelmiştir.

1995-1996 yılları arasında, farklı etnik grupların ülkelerine geri gönderilme seviyesi azalırken, Özbekistan giderek başka bir tür göç "işçi göçü" ile karşı karşıya kalmıştır. İşçi göçünün ve bununla birlikte "beyin göçünün" de giderek artması 2000'li yıllarda daha üst seviyeye çıkmıştır. Bu dönemde işçi göçmenin ana alıcı ülkeleri Rusya ve Kazakistan iken beyin göçünde ise esas Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ülkeleri ve Rusya idi.

Tablo 1: Özbekistan'ın Genel Ekonomik Durumu (2014-2018)

bilgi-notu-ozb-subat-2019.pdf - Adobe Acrobat Reader DC
Dosya Düzenle Görünüm İncelama Pencere Yardım
Ana Sayfa Araçlar bilgi-notu-ozb-subat-2019.pdf Oturum Aç

DEİK / Türkiye-Özbekistan İş Konseyi, Şubat 2019

GENEL EKONOMİK DURUM					
Temel Makroekonomik Göstergeler					
	2014	2015	2016	2017	2018
GSYİH (milyon \$, resmi kurla)	62.637,18	65.480,50	67.278,19	49.677,17	*
Fert Başına Milli Gelir (\$)	2018,89	2073,71	2.094,51	1.533,85	*
Reel Büyüme Oranı (%)	8,1	8	7,8	5,29	*
Enflasyon Oranı (TÜFE %)	6,1	5,6	5,7	*	*
Toplam İhracat (milyar \$)	13,50	12,50	12,10	12,60	14,30
Toplam İthalat (milyar \$)	14	12,40	12,10	14,00	19,60
Dış Ticaret Dengesi (milyar \$)	-0,50	0,10	0,00	-1,40	-5,30
İşsizlik (%)	5,2	5,2	5,2	*	*

Kaynak: Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi
*Henüz açıklanmayan veri

Kaynak: Deik. Erişim adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/bilgi-notu-ozb-subat-2019.pdf>

Tablo 1'de görüldüğü gibi Özbekistan'ın 2014-2018 yılları arasındaki işsizlik durumu %5,2 oranda sürekli devam etmiş, son iki yılın verileri açıklanmadığı için bu devamlılığın artış veya iniş gösterdiği ile ilgili tam bir rakam söyleyemeyiz. Ama 2016 yılında hükümetteki değişimi göz önünde bulundurursak, yeni istihdam alanları oluşturulduğu için bu rakamın düşük olma ihtimali de vardır.

Tablo 2'de, 2010 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinden İİT üyesi olmayan ülkelere ilk 10 göç koridorunu göstermektedir. Tablodaki

ÖZBEKİSTAN'DA BEYİN GÖÇÜ

bilgilere göre; Kazakistan, Özbekistan, Cezayir ve Fas dahil olmak üzere komşuları veya nispeten yakın mesafedeki Rusya ve Fransa da bulunuyor. Bunun dışında Arnavutluk, Pakistan ve Fas'takiler, tabloda verilen 7 göç koridoru, yalnızca esas İİT ülkesinden hedef İİT dışı ülkelere göç akışında %50'nin üzerinde payı temsil etmektedir. Pakistan, Özbekistan, Fas ve Arnavutluk'tan gelen göç koridorları dışında 6 göç koridoru, esas İİT ülkelerinden tüm ülkelere göçün göz önüne alındığında %50'nin üzerinde bir paya sahip olmuştur.

Bu tabloda Özbekistan'dan Rusya'ya göç eden göçmen sayısı 940.539 oluşturmaktadır. İlk on ülke içinde 6. sırada yer alan Özbekistan İİT dışı ülkelere göç akışı %60,31 iken, diğer ülkelere olan göç akışı ise %48,12'yi oluşturuyor.

Tablo 2: İİT Ülkelerinden İİT Dışı Ülkelere İlk 10 Göç Koridoru, 2010

Source	Destination	Number of Migrants	As % of Migrants Flow to Non-OECD Countries from Source	As % of Migrants Flow to All Countries from Source
Bangladesh	India	3,249,268	79.78	61.23
Turkey	Germany	2,733,109	66.38	64.13
Kazakhstan	Russia	2,048,313	53.86	71.29
Pakistan	India	1,140,952	44.33	24.69
Malaysia	Singapore	1,060,628	76.07	71.61
Uzbekistan	Russia	940,539	69.31	48.12
Algeria	France	913,794	76.93	78.45
Azerbaijan	Russia	876,846	63.47	60.47
Morocco	France	840,988	28.27	27.88
Albania	France	676,846	47.18	47.05

In 2012, the estimated global remittance volume was \$28.7 billion USD (World Bank, 2013). The remittance inflows to OECD countries group amounted almost 12.5 billion USD and Developing countries (55%). On the other hand, the remittance outflows from the OECD countries made up about 20.7% of global remittance flows in 2012, less than their of Developing countries (64.3), and more than that of Non-OECD countries (15.0).

Kaynak: SESRIC SID hesaplaması. Erişim adresi: <https://www.sesric.org/files/article/465.pdf>

Göçün nedenlerini dikkate alırsak, göç sürecindeki üç aktörü ayırt edebiliriz: Göçmen grubu, gönderen ülke ve alan ülke. Ancak her bir göçmenin projesine göre göçün nedenlerine bakmak daha da farklı olabilir. Nesnel nedenler iş arayan kişiyi hayatta kalmanın bir yolu olarak göçü seçmeye mecbur kılıyorsa, içgüdüleri gideceği ülkeyi, işin türünü ve göçün süresini tanımlar.

Göçmen gruplarının tanımlanmasındaki klasik yaklaşımlar Özbek bağlamına pek uymamaktadır. Özbekistan, düşük eğitim seviyesine sahip bir ülke değil, Özbek ve Afrikalı çalışan göçmenler arasında bir paralellik yoktur, çünkü bir Özbek işçinin kalitesi geçmişinden dolayı çok daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla aynı yaklaşımı farklı gruplara uygulayamayız.

Yüksek Vasıflı Özbek Göçmenler

Göçmenliğin özünü tanımlamak için yola çıkma ihtiyacını belirleyen gerçeklere bakmak çok önemlidir. Aslında Özbek göçmenlerin çoğu tü-

ketim, ev yatırımı ve iş yatırımı için çalışırken gittikçe daha fazla göçmen grubu yalnızca mevcut tüketimi garanti altına almak için çalışıyor. Bu, Özbekistan'ın birkaç yıl boyunca göçmen işçilerden ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerinde artan bir etkiye sahip olacak, artan bir doğrudan yatırım alacağı anlamına geliyor.

Göç, “göç-yatırım-göç” formülüne dayanmaktadır: Göçmenler kendi ülkelerine yatırım yaptıklarında kendi ülkesi talebini azaltmayacak, bunun yerine göç talebini artıracaktır. Bu nedenle göç kaçınılmaz bir süreç haline gelir ancak daha etkin kullanmak için onu ayarlamak mümkündür. Eğitimin yapısı, Sovyet sonrası Özbekistan'da eğitime erişimdeki eşitsizliğin artmasıyla değişmiştir. Aile geliri eğitim almada kilit bir faktör haline geldiğinden, gençler arasında eşitsizlikle sonuçlanmaktadır. Hükümet herkes için ücretsiz temel eğitimi garanti ediyor, ancak yükseköğretime erişim daha zor hale geliyor. Gençlerin çoğu hala yükseköğrenimin daha iyi bir iş için garanti olduğunu düşünüyor. Özbekistan'da geçiş döneminin zorlukları eğitimin kalitesini olumsuz etkilemiştir. Profesörlerin düşük gelir nedeniyle motivasyonlarının azalması eğitimin kalitesini ve algısını olumsuz etkilemiştir. Eğitimde geleneksel bilimler daha az takdir edilirken, daha çok yönetim, pazarlama ve işletme yönetimi gibi fakülte- lere olan talep artıyor. “Gençler şimdi eğitimin profesyonel yönleriyle birkaç yıl öncesine göre daha fazla ilgileniyorlar. Eğitimi gelecekteki kariyer fırsatları ve işgücü piyasasındaki durumla ilişkilendiriyorlar.”¹²

Özbekistan'da doğan kaç kişinin şu anda yurtdışında yaşadığına dair resmi bir istatistik yok, ancak bu sayı kesinlikle milyonlara ulaşıyor. 2017'de 1,8 milyondan fazla Özbek vatandaşı Rusya'ya girerken ziyaretlerinin amacı olarak işgücünü belirtmişti. Kazakistan, Güney Kore, Türkiye, ABD, Avrupa ve Körfez ülkelerinde büyük Özbek göçmen toplulukları var. Bu insanların çoğu çeşitli işlerde çalışan göçmen işçi olmasına rağmen, binlercesi ise yeni beceriler öğrenerek, eğitimlerini ilerletmiştir.¹³

Özbekistan'daki göçle ilgili kaynakların çoğu, esas olarak göçmen işçi gönderen bir ülke olarak görüyor (çoğunlukla Rusya ve Kazakistan'a). Yalnızca bir kısım bilim adamı göçün Özbekistan üzerindeki sosyal ve

12 Luigi, T. (1995). *Values and post-soviet youth*. s. 138.

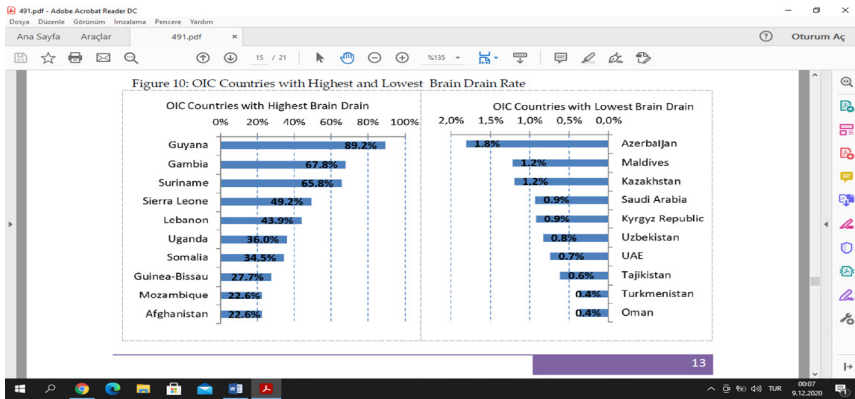
13 Researchgate. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/343850993_Return_Migration_as_a_Brain_Gain_for_Uzbekistan_The_Challenges_of_Attracting_Highly-skilled_Uzbeks_Abroad s. 26.

ÖZBEKİSTAN'DA BEYİN GÖÇÜ

ekonomik etkisine odaklanmıştır.¹⁴ Özbekistan'da göçmenlerin ulus ötesi yaşamları ve sosyal değişim veya parasal ve sosyal göçmen dövizlerinin etkisi üzerine çok sınırlı araştırma vardır. Özbekistan'dan yüksek vasıflı kadın göçmenlerin göçünü analiz eden Kayumova, “beyin göçünün” ülkeye tamamen zararlı görülmemesi gerektiğini savundu; Aksine bu, uzun vadede “beyin kazanımına” dönüşebilir.¹⁵

Tablo 3'te en yüksek beyin göçü oranlarına sahip 10 İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) ülkesini (sol taraf) ve en düşük beyin göçü oranlarına sahip 10 İİT ülkesini (sağ taraf) gösterilmiştir. Tabloda gösterilen en yüksek beyin göçü oranlarına sahip tüm İİT ülkeleri, Lübnan ve Afganistan dışında Sahra Altı Afrika'da yer almaktadır. Düşük beyin oranlarına sahip İİT ülkelerine gelince, Maldivler dışındaki tüm ülkeler ya Orta Asya'da ya da Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesidir.

Tablo 3: İİT Ülkelerinde En Yüksek ve En Düşük Beyin Göçü Derecesi

Kaynak: Sesric. Erişim adresi: <https://www.sesric.org/files/article/491.pdf>

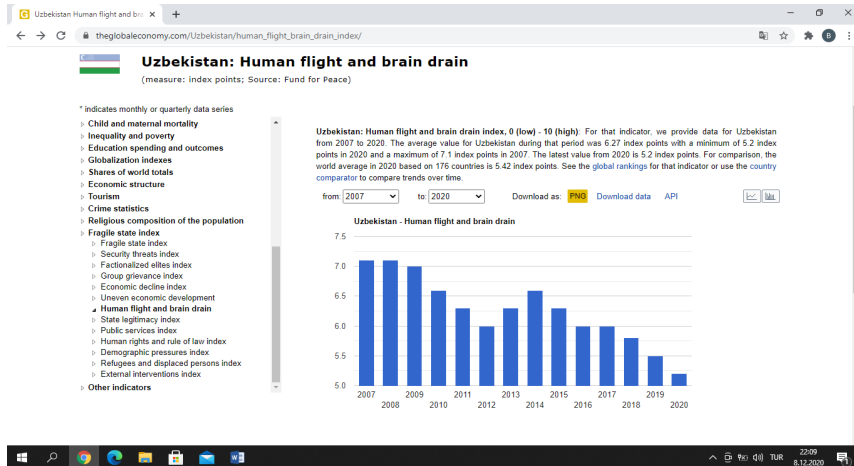
Tablo 3 de görüldüğü gibi Özbekistan İİT ülkeleri arasında en düşük 10 beyin göçüne sahip ülkeler arasında yer almaktadır. SESRIC (İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi) tarafından yayınlanan 2014 Aralık raporunda belirtildiği gibi Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan ve Kırgızistan'dan %0,4-%0,1 düşük oranda olan Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan %0,2-%0,4 yüksek oranda yer alıyor.

Yetenek hareketliliği ile ilgili literatür, olumsuz bir “beyin göçü”nden olumlu bir “beyin kazancı”na dönüşerek fenomen hakkındaki

değerlendirmesini değiştirdi. Son yıllarda, göç araştırmalarında ulus aşırılığının yükselişi ve birçok bağlamdan kanıtların mevcudiyeti, daha tarafsız bir terim olan “beyin dolaşımı”na yol açmıştır. Gönderen ülkelerdeki kurumsal değişiklikler, yüksek vasıflı göç ve geri dönüş göçü arasındaki bağlantılar sistematik değildir ve teorik literatürde dağınıktır. Üstelik Orta Asya ülkelerinden yüksek vasıflı kişilerin geri dönüş göçü hakkında çok az şey biliniyor.¹⁶

Tablo 4’te görüldüğü gibi, Özbekistan için 2007’den 2020’ye kadar veri sağlanmıştır. Bu dönemde Özbekistan için ortalama değer 6,27 endeks puanı olarak belirlenmişken, 2020’de en az 5,2 endeks puanı ve 2007’de en fazla 7,1 endeks puanı olarak karşımıza çıkıyor. 2020’nin en son değeri 5,2 endeks puanıdır. Karşılaştırma için, 176 ülkeye göre 2020 yılında dünya ortalaması 5,42 endeks puanıdır.

Tablo 4: Özbekistan: İnsan Sermayesi Uçuşu ve Beyin Göçü, 2007-2020

Kaynak: The Global Economy. Erişim adresi: https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/human_flight_brain_drain_index/

Özbekistan’da 2016’da yaşanan liderlik değişimi ile hükümet ekonomik reformların başlatıldığını duyurdu. Hükümet, yurtdışında eğitim almış vatandaşlarını, uluslararası çalışma yetkinliklerini paylaşmaları için Özbekistan’a dönmeye teşvik edeceğini açıkça belirtmiştir. Tabloda 4’te

¹⁶ Researchgate. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/343850993_Return_Migration_as_a_Brain_Gain_for_Uzbekistan_The_Challenges_of_Attracting_Highly-skilled_Uzbeks_Aboard s. 30.

de görüldüğü gibi 2016-2020 yılları arasında beyin göçü endeksinde bir düşüş görülmektedir ve bu 5,2 endeks puanı ile son bulmuştur.

Beyin Göçü ve Özbek Hükümeti

Hükümetin bu konuda attığı uygulanabilir ve somut adımlardan biri de Mayıs 2018'de Buyuk Kelejak (Büyük Gelecek) uzmanlar konseyinin kurulması oldu. Bu konsey Özbekistan için kalkınma stratejilerinin tartışıldığı bir platformdur. Yaklaşık 300'e yakın üyeden oluşan konsey, aslen Özbekistanlı olup, çoğunlukla gelişmiş ülkelerde yaşayan ve bunun yanı sıra hukuk, finans, tıp, yönetim ve akademi vb. alanlarda çalışan insanları kapsar. Konseyin temel amacı, 2035'e kadar bir kalkınma modeli oluşturmak dahil olmak üzere Özbekistan'daki siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda reform programlarının geliştirilmesine yardımcı olmaktır.¹⁷

Yeni hükümetin yurtdışında yaşayan Özbekleri bir diğer ikna edici projesi ise yurtdışında uzman yetiştirmek ve oradaki vatandaşlarla diyalog kurmak için El-yurt Umidi (Vatan Ülke Umut'u) Vakfı'nın kurulmasıdır. Hükümet ayrıca, hedeflerinden birinin "yüksek nitelikli uzmanlar arasından yurttaşları Özbekistan Cumhuriyeti'nin hükümet yönetim organlarında, yerel idari makamlarda ve diğer devlet kuruluşlarında üst düzey pozisyonlarda çalışmak üzere cezbetmek" olduğunu ilan eden belgeyi kabul etti.¹⁸

Bu politikanın bir parçası olarak, Özbek vatandaşlarına birkaç üst düzey pozisyon teklif edildi. Bunlar arasında İnovasyon Geliştirme bakan yardımcılığı, Maliye bakan danışmanlığı ve Halk Bankası'nın başkan yardımcılığı görevleri vardı.

2019 yılının ağustos ayı içerisinde imzalanan Cumhurbaşkanı Kararnamesiyle kurulan Özbekistan Dış Göç Devlet Komisyonu göç alanında atılan önemli bir adımdı. İlgili kararnamede genel olarak hem yurtiçinde hem yurtdışında işçi göçmenler ve aileleri için sosyal, yasal haklar bakımından güvenilir bir koruma ve etkili destek sisteminin oluşturulması amaçlanıyor. Dış Göç Komisyonu hakkındaki önemli noktalardan birisi, Komisyona Özbekistan Başbakanı'nın başkanlık edecek olması. Bu

17 Buyukkelajak. Erişim adresi: <https://buyukkelajak.uz/uz/o-buyuk-kelajak/http://xs.uz/uz/post/toshkentda-ozbekiston-2035-ikkinchi-khalqaro-forumi-oz-ishini-boshladi>

18 Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Yurtdışında Yaşayan Yurttaşlarla Çalışmaya İlişkin Kararnamesi. (2018). Erişim adresi: <https://lex.uz/docs/4022649>

husus Özbekistan devletinin göç konusuna verdiği önemi gösteriyor.¹⁹

Bu kararnameye göre Dış Göç Komisyonunun görevleri şunlar:²⁰

İşçi göçü sorunları, göçmen işçilerin hak ve meşru çıkarlarının etkin bir şekilde korunması ve onlara maddi ve sosyal desteklerin sağlanması konusunda devlet, yerel yönetim ve diğer kuruluşlara ait olan faaliyetlerinin koordine edilmesi.

Dış emek göçü alanında devlet programlarının dizayn edilmesi ve uygulanmasının düzenlenmesi, ulusal mevzuatın ve kanun uygulamalarının daha fazla geliştirilmesi.

Dış emek göçü konusunda yabancı devletlerin yetkili devlet organları ile işbirliği yapılması, Özbekistan Cumhuriyeti'nin çalışma haklarının korunması ve göçmen işçilerin meşru çıkarlarının korunması alanındaki uluslararası anlaşmaların kabul edilmesinin incelenmesi.

Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarının yurtdışında çalışma haklarına, adil ve güvenli çalışma koşullarına, sosyal ve yasal korunmalarını sağlamanın yanı sıra, vatanlarına döndükten sonra yeniden bütünleşmelerine yardım edilmesi.

Dış emek göçü alanında yapılan çalışmalarla ilgili devlet, yerel yönetim organları ve diğer kuruluşların başkanlarının raporlarının dinlenilmesi, bu temelde onların ödüllendirilmesi veya sorumlu tutulması konusunda kararların verilmesi.

Göçmen işçiler için yasal, mali ve maddi destek araçlarının etkinliğini artırmaya yönelik dış emek göçü alanındaki çalışma durumunun sistematik bir analiz ve izlenme yoluyla özel önlemlerin geliştirilmesi.

SONUÇ

19 Goc Vakfi. Erişim adresi: <https://gocvakfi.org/tr/2019/09/25/ozbekistanda-dis-goc-devlet-komisyonu-kuruldu/>

20 Özbekistan Cumhuriyeti Ulusal Mevzuat Veri Tabanı. Erişim adresi: <https://lex.uz/docs/4482648>

ÖZBEKİSTAN'DA BEYİN GÖÇÜ

Tam istatistik sayısı belli olmayan “beyin göçü”nün Özbekistan için nasıl faydalı olabileceği ve Özbek hükümeti bu diasporayı yurtdışında en iyi nasıl kullanabilir olabileceği önemli bir husustur.

Yüksek vasıflı göçmenlerin çoğu gittikleri ülkelerde kalmayı bazılar ise vatanına geri dönmeyi tercih eder. Bunun çeşitli sebepleri var olup, bu kişiden kişiye değişen bir durumdur. Nerede olmaktan ise, ülke gelişimi için nasıl katkıda bulunmak en önemli faktördür. Göç ister beyin göçü ister işçi göçü olsun gelişmekte olan ülkeler için durdurulamaz hala gelen bir hareketlilik. Her iki göç çeşidinin gittikleri ülkede çok katkıları olur. Ancak beyin göçü aynı anda hem kendi ülke imajı için çalışırken, ayrıca bulunduğu ülkenin gelişimine de yüksek derecede katkı sağlar.

Avrasya bölgesinde önemli bir yere sahip olan Özbekistan'ın gerek Dış Göç Komisyonu gerekse Büyük Gelecek Uzmanlar Konseyi ve El-Yurt Umidi Vakfını kurması göç konusuna olan ilgisini ortaya koyuyor. Bu tür adımların atılması Özbekistan açısından olumlu bir hareket olarak değerlendirilebilir. Yeni Özbek hükümeti, Özbekistan'ı 2035 yılına kadar dünyanın en gelişmiş ülkeleri derecesine yükseltmeyi planlamıştır. “Günümüzün zor dönemi, ülkemize uzun vadeli bir kalkınma stratejisi tanımlama ve tüm alanların tutarlı bir şekilde gelişmesini sağlamak için reformlar uygulama görevi koymaktadır. Özbekistan Cumhuriyeti'nin 2035 yılına kadar Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev'in girişimiyle geliştirdiği kalkınma stratejisi, ülkemizi dünyanın en gelişmiş 50 ülkesinden biri haline getirmeyi hedefliyor.”²¹

Bu planlama iyi bir ekonomi, düzgün bir yönetim ve en önemlisi birçok alanda gelişmiş ülkeler ile ilişkileri en yüksek derecede tutarak yapılır. Bu durumda, yüksek vasıflı göçmenlerin kendi ülkelerine katkıları ve farklı alanlardaki tecrübelerinin aktarılması da önem arz etmektedir.

Özbekistan yurtdışındaki yüksek vasıflı göçmenleri ile son 3 yıldır ilişkileri geliştirmeye çaba gösteriyor. Atılacak olan bu yeni adımların verimli ve hızlı olması ülke açısından faydalıdır.

Bazı tavsiyeler, Özbekistan'ın yüksek vasıflı göçmenleri ile daha da iyi işbirliği yapmasına yardımcı olabilir.

El-yurt Umidi Vakfı yurtdışındaki vatandaşları ile çalışmalarında daha aktif ve tutarlı olmalı, güncel bilgiler sağlamalı ve dönüş sonrası

21 Uzbekem Bassy. Erişim adresi: https://uzbekembassy.com.my/uzb/yangiliklar/iqtisodiyot/ozbekistonni_2035_yilgacha_rivojlantirish_strategiyasi_loyihasi_taqdimoti.html

vatandaşları desteklemeli. Özbekistan ve yabancı ülke arasında yüksek vasıflı göçmenlerden hangi yönde faydalanabileceği ile ilgili programını iyice oturtmalıdır ve değinilmemiş ama ülke için yararlı olan alanları incelemelidir.

Özbek Büyükelçilikleri Özbek diasporaları ile çalışma konusunda daha aktif olmalı, Özbek vatandaşlığını istemeden kaybeden insanlarla dahi iyi bir ilişki kurmalıdır.

Yurtdışında Özbekistan'ı temsil eden bu kuruluşlar, Konsolosluk ve Büyükelçilikler kendi bünyesinde yabancı ülkede eğitim gören Özbek öğrencileri ve üniversitede çalışan Özbek akademisyenleri birleştiren bir platform oluşturmaktadır. Her ay en az bir iki kez onlarla toplantı yaparak, fikir alışverişinde bulunmalıdır.

Diasporayı yönetmek önemli bir mesele olduğu için, Büyükelçilikler bünyesinde "Diaspora Araştırma Merkezleri" kurulmalıdır.

Kaynakça

Bakırtaş, T. & Kandemir, O. (2010). Gelişmekte olan ülkeler ve beyin göçü Türkiye örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 18(3). s. 963.

Çavuşoğlu, H. (2006). Uluslararası göç nedenleri, tipleri, türleri ve göçmenler.

Ozden, Ç. & Schiff, M. (2007). *Overview, in international migration, economic development policy*. Washington DC: World Bank and Palgrave Macmillan.

Haas, H. D. (2005). International migration, remittances and development: myths and facts. *Third World Quarterly*. 26(8). s. 1269-84.

International organization for migration, glossary on migration. (2011).

Reeves, M. (2013). *Migration, masculinity, and transformations of social space in the sokh valley, Uzbekistan in migration and social upheaval as the face of globalization in central asia*, edited by marlene laruelle. Leiden: Brill.

Kayumova, M. (2017). *Emigration of 'creme de la creme' in Uzbekistan: a gender perspective in uzbekistan: political order, societal changes, and cultural transformations*. Washington DC: Central Asia Program.

Naz, Y. (2015). *Türkiye'nin uluslararası göç politikası ve uluslararası göçün Türkiye'deki güncel sorunları*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Luigi, T. (1995). *Values and post-soviet youth*. s. 138.

Carrington, W. J. & Detragiache, E. (1998). *How Big Is the Brain Drain?*

İİBF Dergisi. Erişim adresi: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/395572>.

Deik Özbekistan Ülke Bülteni. Erişim adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-ulke-bulteni.pdf>

Stat. Erişim adresi: <https://stat.uz/en/>.

Researchgate. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/343850993_Return_Migration_as_a_Brain_Gain_for_Uzbekistan_The_Challenges_of_Attracting_Highly-skilled_Uzbeks_Abroad s.26

Researchgate. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/343850993_Return_Migration_as_a_Brain_Gain_for_Uzbekistan_The_Challenges_of_Attracting_Highly-skilled_Uzbeks_Abroad

Buyukkelajak. Erişim adresi: <https://buyukkelajak.uz/uz/o-buyuk-kelajak/http://xs.uz/uz/post/toshkentda-ozbekiston-2035-ikkinci-hi-khalqaro-forumi-oz-ishini-boshladi>

Xs Uz. Erişim adresi: <http://xs.uz/uz/post/toshkentda-ozbekiston-2035-ikkinci-hi-khalqaro-forumi-oz-ishini-boshladi>

Uzbekem Bassy. Erişim adresi: https://uzbekembassy.com.my/uzb/yangiliklar/iqtisodiyot/ozbekistonni_2035_yilgacha_rivojlantirish_strategiyasi_loyihasi_taqdimoti.html

Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın Yurtdışında Yaşayan Yurttaşlarla Çalışmaya İlişkin Kararnamesi. (2018). Erişim adresi: <https://lex.uz/docs/4022649>

Özbekistan Cumhuriyeti Ulusal Mevzuat Veri Tabanı. Erişim adresi: <https://lex.uz/docs/4482648>

Goc Vakfı. Erişim adresi: <https://gocvakfi.org/tr/2019/09/25/ozbekistanda-dis-goc-devlet-komisyonu-kuruldu/>.

Deik. Erişim adresi: <https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-ulke-bulteni.pdf>.

Sesric. Erişim adresi: <https://www.sesric.org/files/article/465.pdf>

Sesric. Erişim adresi: <https://www.sesric.org/files/article/491.pdf>

The Global Economy. Erişim adresi: https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/human_flight_brain_drain_index/

ORTA AFRIKA'DA İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ

ORTA AFRIKA'DA İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİ

Bianchi Alex Djibril Ngayaba Mambandzo

*Marmara Üniversitesi İlahiyat,
Doktora Öğrencisi*

GİRİŞ

2008 yılında küresel finansal krizinden daha az etkilenen İslam bankacılık sistemi bu krize karşı direnerek potansiyelini göstermiştir. Bu krizden sonra İslami bankacılık sistemi daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Ancak bugünkü Afrika'nın genelinde İslami Bankacılık sektöründe yatırım oranı sadece %1,5 oranındadır. Buna rağmen birçok yatırımcıya göre İslam Bankacılık sistemi konvansiyonel bankacılık sisteminin yerine bir umut kaynağı ve hatta alternatif bir sistem olarak görülmektedir. Orta Afrika tam anlamıyla daha İslami finansla tanışmamış bir bölge olması-na rağmen orada umut verici gelişmeler yaşanmaktadır. Bu nedenle bu

çalışmamızda bu bölgenin İslami Finans konumu alanındaki gelişmeleri incelenecektir.

Orta Afrika Toplumuna Genel Bakış

Birleşmiş Milletlere göre Orta Afrika Angola, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Ekvator Gine'si, Gabon ve Sao Tome ve Principe ülkelerinden oluşmaktadır.¹ 2017 yılında yayınlanan rakamlara göre Orta Afrika'nın nüfusu 163.495.000 olarak kaydedilmiştir. Bu bölgede Çad Cumhuriyeti dışında diğer ülkelerin çoğu Hristiyan'dır. Çöl ülke olan Çad dışında neredeyse tüm ülkelerde tropikal iklim bulunmaktadır. Bu bölgede sosyal hayat açısından bütün ülkeler neredeyse aynıdır. Kongo Brazzaville, Kongo Kinşasa, Gabon ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde bulunan kabileler hemen hemen aynıdır.

Orta Afrika'da sosyal sorunlar neredeyse her ülkede aynıdır. Bu sorunlar yoksulluk, azgelişmişlik, işsizlik ve güvensizliktir. Sorunlarla başa çıkmak için şunları göz önünde bulundurmamız önemli:

- En dezavantajlı, en güçsüz ve en marjinal gruplar gençler ve kadınlardır.
- Azınlıkların sosyal hayatına entegre etme çabası güçlendirilmeli.
- Yoksulluğun azaltılması, sosyal gelişme, sosyal refahın ötesine geçer.

Sadece insani durumu iyileştirmek için değil, aynı zamanda ekonomik verimliliği arttırmak ve demokrasi koşullarını garanti etmek de çok önemlidir. Kalkınma bir insan hakkıdır ve sürdürülebilir sosyal kalkınmanın aktif olarak teşvik edilmesi hem etik bir zorunluluk hem de politik gerçekliğin bir tezahürüdür. Küreselleşme sürecine paralel olarak, bölgesel entegrasyon, Orta Afrika'nın gelişimi için her zamankinden daha önemli bir unsur haline gelmektedir. Bölgesel sorun jeopolitiktir. Yani ekonomik, siyasi ve kültürel bağları ifade eder. Bölgenin geleceği ve istikrarı güven bağları oluşturma ya da yenilenme yeteneğine bağlıdır.

Orta Afrika toplumu bir bütün olarak bakıldığında, çoğu Fransa sömürgesinden bağımsız olmuştur ve bu nedenle jeopolitik sorunları neredeyse aynıdır.

1 Nations Unies. (2016). Profil Demographique de l'Afrique, Commission Economique pour l'Afrique. s. 30. Erişim adresi: https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/demographic_profile_fre_rev19may.pdf.

Mevcut Bankacılık Sisteminin İncelenmesi

Orta Afrika ülkelerinde bulunan bankacılık, diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi, sömürgecilikten kalan bir miras gibi alınmış bir sistemdir. Bu bölgede bulunan bankacılık sistemiyle Fransa ve İngiltere'deki sistemler aynıdır. Çünkü bunlar Afrika'yı en büyük sömüren güçlerdir. Klasik bankacılık sistemi daha çok faiz, spekülasyon, silah finansmanına daha çok dayanmaktadır. Mesela yardıma ihtiyacı olan bir müşteri bankanın ona yardım etmesi için bankaya gider, Banka ona faiz ile borç verir. Müşteri borcunu artı faiz ekleyerek geri ödemek zorunda kalacaktır. Bazı durumlarda, bu borç sonsuza kadar devam edebilir ve sonunda banka müşterinin malını ele geçirebilir. IMF (Uluslararası Para Fonu) de bu aynı metot uygulanmaktadır. Bu banka, yardıma ihtiyacı olan ülkelere borç verir ve bu ülkeler borçlarını ya faizle ödeyecek veya kaynakları IMF tarafından sömürülecektir. Orta Afrika bankaları, diğer Afrika ülkeleri gibi bu şekilde çalışmaktadır.

Bu bankacılık sisteminin bölgedeki farklı alanlarda birçok etkisi olmuştur. Günümüzde tüm Orta Afrika ülkeleri bu bankacılık sistemi tarafından rehin alınmıştır. Bazı ekonomistler bu ülkelerin bu kavramada (yani bekletme) ne zaman ortaya çıkacağını merak etmektedir. Buna nüfusun aşırı borçlanması, geri kalma sebebi ve yoksulluk neden olmaktadır.

a) Nüfusun Aşırı Borçlanması

Orta Afrika'daki klasik bankacılık sistemi, bu bölgedeki nüfusun aşırı borçluluğunun kökenindedir. Bu aşırı borçlanma, yüksek faiz oranlarından kaynaklanmaktadır. Klasik bankaların çalışma şeklini bileerek, şüphesiz ki bu faiz oranının müşteriler lehine olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü daha fazla para toplamak için bu bankalar faiz uygulayarak çalışmaktadır. Faiz, birinden alıp diğerine verdiği için, yani birinin dışını güçlendirmek için başkalarının kanını emdiğinden, içtimai temellere zarar verir. Enflasyonu artırır, zengini daha zengin fakiri daha fakir hâle getirmektedir. Millet in iktisadi, içtimai, dini ve ahlaki yönleri bataklığa sürükler.

Diğer yandan, sistem kamu borcundaki artışı desteklemektedir. Bölgedeki ülkelerin çoğunun muazzam kamu borcu var ve hatta bazı ülkelerin borçları %100'e, diğerleri de %110'a ulaşmaktadır. Örneğin 2017 yılında kamu borcunu GSYH'sinin 110'una ulaştığı Kongo Cumhuriyeti.²

2 Jueneafrique, Congo-Brazza: La Dette Publique Superieure a 9 milliard de Dollars

b) Az Gelişmişlik

Orta Afrika'daki tüm ülkeler gelişmemiş statüsündedir. Azgelişmişliğin temel nedenlerinden biri mevcut bankacılık sistemidir. Ekonomik düzeyde, bankaların etkileri ihmal edilemeyecek kadar önemli bir rol oynamaktadır. Bu bankacılık sistemindeki faiz uygulaması bu ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunamamakta hatta bu uygulama bu ülkelerin daha da fakir olmasına sebep olmaktadır.

Bu aynı perspektifte, uluslararası para fonunu (IMF) ve dünya bankasını (WB) da göz önünde bulundurmalıyız. Yardım bahanesiyle bu iki uluslararası kurumlar ülkelere muazzam meblağlar veriyor. Bu borçlar çok yüksek olduğundan faiz oranına sahip olup ve geri ödeme yapmak yıllar sürmektedir. Bu da bu ülkelerin ekonomisini etkilemekte ve kamu borcunun artmasına neden olmaktadır. Orta Afrika ülkelerinin çoğunda bu sorun görülmektedir. Bugün hala azgelişmişlikten bahsediyorsak, bunun nedeni mevcut bankacılık sistemi ve faiz üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu ülkeleri en çok kaosa sürükleyen Orta Afrika'ya getirilen yardım malları.

c) Yoksulluk

Afrika'da bankadan kredi almak zordur. Bankalar tarafından belirlenen koşullar birçok kişi için uygun değildir. Birçok müşteri yıllarca kredi başvurusunu onaylanmasını beklemektedir. Bu taleplerden bir kısmı az olumludur, bu da kredi başvurularının görevini daha da zorlaştırır. Kredi alma koşulları birçok müşterinin başvurusunu engeller. Müşteriler sadece bankaların belirlediği şartlardan değil, aynı zamanda reddedilen projelerden de caydırılıyor. Bunlar Orta Afrika'da krediye erişimi olan insanların sadece bir azınlığıdır. Diğer bir deyişle, insanların çoğunluğunun banka kredisine erişimi yoktur. Projeler için finansman eksikliği ve mevcut bankacılık sisteminin faiz oranı, Orta Afrika'daki birçok insanı kendilerine teslim etmektedir.

Diğer bir deyişle, insanları kendi başlarına bırakmak, yoksulluğun komşuları olduğu anlamına gelir. Bankalar tarafından uygulanan faiz oranı, uluslararası para fonu ve dünya bankası tarafından sağlanan yardım, Afrika ve Orta Afrika'daki ülkelerin zorluklarının temel nedenleridir. Çünkü eğer bu Afrika ülkeleri, bildiğimiz kadarıyla borçlu ve bu ülkelerin

soit.Erişim adresi: <https://www.jeuneafrique.com/480562/politique/congo-brazza-la-dette-publique-superieure-a-9-milliards-de-dollars-soit-110-du-pib/>(10/09/2020).

onlara yardım etmesi gereken yardımın kamu borcunu daha da artırması durumunda, şüphesiz ki insanlar bu ülkelerin yoksulluğuyla omuzlarını ovuyor. Yukarıdakilere göre, mevcut bankacılık sistemi ve faiz uygulaması bu ülkelerin fakirlikten kaçtığını hayal etmekten uzaktır. Yoksullukla mücadele etmek ve Afrika ülkelerinin ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmak, az gelişmişlikten çıkmak için diğer bankacılık sistemlerini düşünmek daha iyi bir sonuç verecektir. Yani yerleşik faiz sistemini terk etmek veya onunla savaşmak gerekmektedir.

Orta Afrika’da İslami Bankacılık Sistemi

İslami bankacılık sistemi şariat temelli bir sistemdir, tüm operasyonlar İslam hukuku tarafından belirlenen ilkelere uygundur. Klasik bankacılık sisteminde klasik finans veya konvansiyonel finans hakkında konuşmak, İslami bankacılık sisteminde de İslami finans hakkında konuşmak anlamına gelecektir. Günümüzde İslami finans, Orta Afrika ülkelerinin karşılaştığı finansal ihtiyaçlara (problemlere) bir çözümdür. Orta Afrika’da zaten mevcut olan bu finans kuruluşunu incelemek, genişlemesinin faydalarını (varlıklarını/avantajlarını) analiz etmek ve genişleme yolunda olabilecek engelleri düşünmek gerekmektedir. Son yıllarda Orta Afrika’daki finansal sisteminin değiştiği ve genişlediği görülmüştür.

Tüm İslami finans faaliyetleri Şariat ile uyumludur. Afrika dünyadaki İslami yatırımların %1,5’ini oluşturmaktadır. Bu düşük yüzdeye rağmen İslami finans, klasik finansa bir alternatiftir. Bu İslami finans bölgedeki birçok yatırımcı için umudu temsil etmektedir. 2008’de dünyayı vuran mali krizden beri, Orta Afrika ekonomisinde hala etkisini göstermektedir. Bu devletlerin aşırı borçlanması bunu açıklamaktadır. Bu çalışmanın amacı Orta Afrika’daki İslami bankacılık sisteminin, Orta Afrika’nın karşılaştığı finansal sorunlara bir çözüm olup olmadığı sorusunu cevaplamaktır.

İslami Finans Nedir?³

İslami finans, reel ekonomiye dayanan finanstır ve finansal faaliyetleri şariat ilkelerine uygundur. Bu finansa etik finans denir. Modern İslami finansal ürün ve hizmetler, mevcut finansal araçların İslami esaslara göre değiştirilmesi veya bu prensiplere uygun yeni araçların geliştirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu nedenle, öncelikle temel İslami prensiplerden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Bu esaslara göre faiz (riba), belirsizlik (gharar), kumar (maysir) ve haram kavramları kısıtlanan veya yasaklanan ana unsurlardır.

Riba, diğeri bir ifadeyle faiz ticarete yasaklanan temel ögedir. Kredi anlaşmalarında sabit ve belirlenmiş bir komisyon sağlayan getiriler yasaklanmıştır. İslam'da borçlanma, anaparanın belirli bir oranında ek ödeme olmadığı müddetçe yapılabilir. Borç veren taraf geri ödemeyi garanti etmek için teminat alabilir ya da borcun üzerine bir miktar (nominal) kar payı koyabilir. Burada önemli olan, ek ödemenin anaparanın önceden belirlenmiş bir oranı olmaması gerekliliğidir. Temel olarak, faiz yasaklanırken, kar etmek teşvik edilmiştir.

Gharar, kelime olarak ticarete fiyatların belirsiz olması anlamına gelmektedir. Sigortacılık, genel anlamda ileride meydana gelmesi muhtemel tehlikeden doğacak, belirli olmayan zararın giderilmesinin, önceden yapılan prim ödemeleri karşılığında taahhüt edilmesidir. Bu nedenle, İslami yorumlara göre günümüzdeki sigortacılığın temelinde belirsizlik unsuru bulunmaktadır. Ancak ileride açıklanacağı üzere belirsizliğin ortadan kaldırıldığı prensipler çerçevesinde İslami sigortacılık gelişmiştir.

Sadece diğeri tarafın kaybetmesi ile kazanç elde etmek de İslami kurallara aykırı bulunmaktadır. Kumar, bahis veya spekülasyon bu duruma örnek verilebilir. Ayrıca, İslamiyet'te haram olan faaliyetlerle ilgili endüstrilere yatırım yapılması da yasaklanmıştır.

Bu prensipler çerçevesinde, İslami finasta hisse senedi, borçlanma ve menkul kıymetleştirilmiş ürünlerin yanı sıra yapılandırılmış ürünler oluşturulmuştur. Geliştirilen bu ürünlerde uygulanan temel yöntemler aşağıda belirtilmiştir. Bu uygulamalardan Mudaraba ve Muşaraka'da ortaklık esassen, İcar'da kiralama esas olup Karz Hasan, Murabaha, Salam ve İstisna işlemleri borçlanma mahiyetindedir. Ortaklığın aksine, kiralama veya borçlanmanın temel olduğu uygulamalarda, varlığın geçici olarak borç verenin mülkiyetinde kalması söz konusudur.

a. Mudaraba

Mudaraba⁴, hisse senedi çıkararak finansman sağlanan yaygın yöntemlerden biridir. Mudaraba tasarruf sahiplerine belirli projelere yatırım yapma imkânı sunar. Bu uygulamada bir taraf proje için gerekli sermayeyi verirken (rabb al-mal) diğeri taraf (mudarib) proje yönetiminden sorumlu olur. Sermayedarın proje yönetimindeki yetkileri sınırlıdır.

Mudarabanın en önemli özelliği, sermaye sahibinin kesin bir kar ta-

4 Dinçer, H. & Yüksel, S. (2018). Finansal iktisat ünitesi. Ankara: Orion Kitabevi. s. 569-370.

lep edememesidir. Kar paylaşımı önceden belirlenen oranlarda yapılırken, mudaribin ihmali dışındaki diğer zararlar tamamen sermayedara aittir. Proje yöneticisinin zararı ise proje için harcadığı emek olarak düşünölmüştür. Mudarib, proje için ortaya konulan sermayeden daha fazla sermaye kullanamaz. Mudaraba iki taraftan birinin geçerli bir neden göstermesiyle sonlanabilir.

Bu yöntemin bankacılıkta uygulanmasına ise, bankanın kendisi veya mudisi adına fon sağlayan taraf (rabb al-mal), belirli bir proje için kredi kullanacak müşterisinin de mudarib olduğu durum gösterilebilir. Banka, proje sonunda kendi komisyon ücretini kesip, bütün karı mudisi vermektedir. Banka, isterse proje yöneticisi de olabilmektedir. Proje yönetimine katılmayan sermayedar, yatırım yaptığı projenin tipine karar verebileceğı gibi (kısıtlı mudaraba), proje tipi tamamen mudaribin kararında da olabilir.

b. Karz hasen⁵

Modern anlamdaki İslami finanstan önce yaygın olarak kullanılan bu uygulamada, borç veren finansal sıkıntıda olan borçlusuna herhangi bir getiri talep etmeden, diğeri bir deyişle faizsiz olarak borç vermektedir. Taraflar arasında yapılan sözleşmelerde geri ödeme, verilen borç miktarına eşit olmaktadır. Ancak, borçlu isterse daha fazla ödeme yapabilir fakat bu ödemenin sözleşmede yer almaması gerekmektedir. Zira bu uygulamada, kardan ziyade sıkıntıda olan birine yardım etme, hayırseverlik esastır. Kard hasenin İslami finasta uygulaması ise biraz daha farklı şekillenmiştir. Banka bireysel veya kurumsal müşterisi ile yaptığı Kard hasen sözleşmesinde, belirli bir teminat altında kredi vermektedir. Banka ayrıca bu tür kredilerde, kredi miktarından bağımsız olarak (ek ödemenin faiz niteliğı taşımasından kaçınmak için) bir miktar ücret alır.

c. Murabaha

Murabaha bir çeşit satış sözleşmesidir. Bu yöntemde, satıcı bir malın maliyetinin ne kadar olduğunu açıklayıp, üzerine belirli bir kar oranı koyarak satış fiyatını belirler. Murabahanı finansal piyasalarda uygulanması ise, İslami bankanın müşterisi için bir ürünü satıcıdan alıp müşterisine belirli bir kar payı (komisyon) koyarak satması şeklinde olmaktadır. Geri ödeme, taksitli veya peşin olarak yapılabilir. Taksitli ödemede, öde-

⁵ Arzova, S. B. (2018). *Karz-ı hasen ekonomik ve sosyal boyutu*. Marmara Üniversitesi, İşletme Faköltesi. s. 7-14.

me tamamlanana kadar malın mülkiyeti banka üzerindedir. Bu durumda banka hem satıcı hem de müşteri ile iki ayrı sözleşme imzalamaktadır. Sözleşme imzalanırken satılan ürün fiyatının, teslim ve ödeme planının belirlenmesi gerekmektedir.

Bankanın aldığı komisyonun faiz niteliği taşıyabileceği hususu bazı İslam alimlerince eleştirilmektedir. Eleştirilere karşı olarak, bankanın müşterisi için istenilen ürünü araştırıp en düşük fiyatta bulduğu için aslında emeğinin karşılığı olarak kar aldığı savunulmaktadır. Ayrıca bankanın kazancı, faizin tersine müşterinin ödemeyi geciktirmesi durumunda değişmemektedir. Buna ek olarak, bankanın aldığı komisyonun, müşterisi için satın aldığı malın, müşterisi tarafından alınmaması riskine karşı aldığı da savunulmaktadır.

Banka, belirlenen ürünü alırken kendi ya da mudilerinin kaynaklarından yararlanır. İkinci durum söz konusu ise, banka acente konumunda olup, satın alınan ürün mudisinin mülkiyetindedir.

Orta Afrika'da İslami Bankacılık Sistemi: Sisteminde Mevcut Durum

Orta Afrika'da küçük çapta başlayan İslami finans faaliyetleri büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir. Daha düne kadar İslami bankalar buralarda yoktu. İslami finansın gelişme göstermesiyle birlikte İslami bankalar da kurulmuştur. Bu finansal sistem henüz büyük olmasa bile, bu yarın için bir umuttur. İslami finans sektöründe farklı aktörler vardır, ön planda İslami bankalar, İslami fonlar, mikro finans kurumları vb. tüm bu aktörler İslami finansın geliştirilmesi için çalışıyorlar.

Bu bölgede, İslam kalkınma bankası İslami finansı en iyi şekilde temsil etmektedir. Devletin İslami bankaların tesis edilmesine destek vermesi iyi bir müşevviktir. İslami kalkınma bankası İslami bankaların kurulması ve açılması için lisans alınmasına katkısı büyüktür. Bu bankaların tesisi devletin bütün çabalarına rağmen Orta Afrika'da İslami bankanın bulunmaması büyük bir eksiktir. İslami bankaların lisans alması için İslami kalkınma bankalarının kurulmasının önemli bir rolü vardır.

Bazı İslami pencereler ve İslami kurumlar İslami bankaların eksikliğini tarafından doldurulmaya çalışmaktadır. Konvansiyonel bankalar İslami bankaların boşluğunu doldurmanın bir yolunu bulmuşlardır. Konvansiyonel bankaların müşterilerini taleplerini karşıladığı için İslami pencereleri oluşturmuşlardır.

Orta Afrika’da İslami Finansla Başlayan İlk Banka: Afriland First Bank

2015 yılında Kamerun’da Afriland First Bank ilk İslami penceresini açmıştır. Büyük ölçüde İslami Kalkınma Bankası’nın yardımıyla bu İslami pencere kurulmuştur. Afriland First Bank, danışmanlık ve dünya çapında İslami Finans’ın kurulması alanında önemli bir ortağın güçlü uzmanlığına güvenmiştir, başka bir deyişle İslam Kalkınma Bankası’nın desteğiyle Afriland First Bank’ın İslami penceresini açmıştır.

Kuruluş süreci Kasım 2013’te başlatılmış ve İslami pencere resmi olarak 20 Şubat 2015’te açılmıştır.⁶ İslami kalkınma bankası ile bu işbirliği düzenleyici yönler, teknik yönler, insan kaynakları ve eğitim gibi farklı aşamalarda olmuştur. Bu nedenle, bu İslam penceresi Kamerun’da ve orta Afrika’daki ilk İslami penceresidir.

Kamerun’da ve Orta Afrika’da Afriland First Bank’ın İslami Penceresinin Etkisi

Kamerun’da Afriland First Bank’ın İslami Penceresinin Etkisi

Ekonomik alanda yenilikçi bir banka olarak itibarlıdır ve Afrikalıların haysiyetini yeniden kazanma tutkusu ışığında, kurucusu için çok değerli bir vizyon olan banka (Afriland First Bank), İslami Finans’a girmeye karar vermiştir. Ancak Afriland First Bank, Müslümanların Mekke’ye hacca gitmelerine yardımcı olmak için 2000 yılından bu yana özel bir mevduat hesabı başlatmıştır. Agence Ecofin’e göre, Afriland First Bank bankacılık grubu Kamerun’da toplam nüfusun (22 milyon nüfusun) yaklaşık %20’sinin Müslüman inancına sahip olduğu İslami bir pencere başlatmıştır⁷.

Afriland First Bank, Kamerun’daki İslami finansın öncüsüdür. Bu girişimden önce, Kamerun’da İslami finans insanlar tarafından çok az biliniyordu. Müslüman inancının yaklaşık %22’si Kamerun, Hristiyan çoğunluğu olan bir ülkedir. Bu demek ki İslami finans Müslümanların bir meselesidir ve bu finans sadece Müslümanları ilgilendirmektedir. Çoğu insan İslami finansın herkes için finans olduğunu duyunca şaşırır. Bu İslami pencerenin açılmasından sonra müşterilerin merakı bu yeni finansla

6 Afriland First Bank ouvre une fenetre islamique. Erişim adresi: <https://www.agenceecofin.com/finance-islamique/2302-26781-afriland-first-bank-ouvre-une-fenetre-islamique> (11/10/2020).

7 Afriland First Bank Ouvre une Fenetre Islamique. Erişim adresi: <https://www.agenceecofin.com/finance-islamique/2302-26781-afriland-first-bank-ouvre-une-fenetre-islamique>, (10/09/2020).

doğru eğilir. Afriland First Bank'a göre "Hayır, İslami finans sadece Müslümanlar için değil. Bu bir uygulamadır, daha iyi bir bankacılık tekniğidir ve bu nedenle herhangi bir yatırımcı işinin gelişimi için uygun olabilir. Burada geleneksel anlamda riba kabul edilmez. Banka para satmıyor. Kendisini para ödünç veren basit bir borç veren olarak konumlandırmaz ve işin sonucu ne olursa olsun, zamanın bir fonksiyonu ve önceden tanımlanmış bir faiz oranı olarak parasının ürettiği faizi bekler. İslami finans, bankanın kazancını haklı çıkarmak için zenginlik inşasına katılmasını önermektedir. Sadece para yatırmak yeterli değildir. Bankanın para kazanmasına izin veren herhangi bir işlem, maddi bir varlığa dayalı olmalıdır. Sanal ekonominin pahasına gerçek ekonominin desteklenmesidir". Afriland First Bank'ın İslami finansa getirdiği ışık, bu finansmanın Kamerun'da gelişmesinin bir nedenidir. Çünkü Afriland First Bank, bankalarla çalışmak istemeyen müşterilerin kapısını açmıştır ve bazı insanlar ve Müslüman müşteriler için riba uygulaması ve diğerleri bankalar için güven eksikliğidir.⁸

Afriland First Bank, toplam bilançosunda Kamerun piyasasında lider bankadır. 31 Ağustos 2017 itibarıyla, kaynak pazarının %18'ini ve kredilerin %19'unu temsil etmektedir. 280.242 müşterisi vardır.⁹ Çoğunlukla Kamerun kredi kuruluşu Afriland First Bank'tan sonra, Ecobank helal finansın nişine yatırım yapmıştır. Pan-African bankacılık grubu Kamerun'daki işbirliğiyle müşterilerine "Mudaraba tasarruf hesabı" sundu. Bu hesap formatı İslami finansın gereklerine uymaktadır.

Orta Afrika'da Afriland First Bank'ın Penceresinin Etkisi

Burada, Orta Afrika'nın neredeyse tüm ülkelerinin Fransa'nın eski kolonileri olduğu belirtilmelidir. Fransa ile eski sömürgeleri arasında hala ekonomik bir bağlantı vardır. Maliye bakanı tarafından 2008 yılında yapılan açıklamada, Fransa'yı İslami finansla ilgilenen Avrupa ülkeleri listesinin başına getirdi. Fransa'daki kurumsal düzenlemeler Fransa'da İslami finansı geliştirmiştir.¹⁰ İslam Kalkınma Bankası başkanının söylediği gibi Fransa, sadece kendi topraklarında değil, aynı zamanda dışarıda da İslami finansın geliştirilmesi için iyi bir konumdadır. Fransa, eski kolonileri gibi hepsi de Fransızca konuşmaktadır. Dil, ekonomik kalkınma için önemli

8 Mambando, B. A. D. N. (2019). *Islamic windows in terms of islamic law* (Yüksek lisans tezi). Marmara University, İstanbul. s. 67-85.

9 Afriland First Bank (2017). *Experience sur la finance Islamique colloque internationale sur la finance Islamique du*. s. 3.

10 Comité indépendante de la finance islamique en europe, sharia. Baord Metropolitain. s. 7.

bir faktördür. Dolayısıyla Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde İslami finansın gelişmesinin Kamerun gibi ülkeler üzerinde olumlu etkileri olmaktadır.

Daha önce gördüğümüz gibi, Afriland First Bank'ın İslami penceresi sadece Kamerun'da değil, Orta Afrika'da da bir ildir. Kamerun, coğrafi konumu ile Orta Afrika'nın merkezindedir ve bu da Kamerun'u diğer tüm Orta Afrika ülkeleri için bir geçiş ülkesi yapar. Ayrıca bölgede sınırlarını diğer ülkelerle paylaşan tek ülke olduğu belirtilmelidir. Ulaşım, iletişim, sosyal yaşam, kültürel etkileşim ve ekonomik alışverişi kolaylaştırır.

Afriland First Bank tarafından İslami pencerenin açılması sadece Kamerun'da değil, bölgenin diğer ülkelerinde de bir örnektir. Kamerun coğrafi konumu ile Orta Afrika ekonomisinin akciğeri olarak nitelendirilir. Bu İslam penceresinin açılmasından önce birçok insan İslami finansı bilmiyordu. Bankaların İslami bankalar hakkında olumsuz bir yargıları vardı. Bu olumsuz karar, bazı ülkelerdeki İslami bankalara yönelik yasağın kaynağıdır. Afriland First Bank'ın Kamerun'daki girişiminden sonra 2017'de Çad'da İslami finansman ve yatırım şirketi (SAFİ) olan Al-Amana şirketinin faaliyetlerini resmen başlattı.¹¹

Bu vesileyle konuşan SAFİ Yönetim Kurulu Başkanı (PCA) Sayın FARIS MOUSSA, Orta Afrika'daki İslami Finans için tarihi bir gün olduğunu ve özellikle Çad'da SAFİ'nin bölgedeki ilk İslami Mikrofinans kurumudur. SAFİ, güçlü bir esnek Mikrofinans aracı ve özellikle yoksullar, kadınlar ve gençler olmak üzere en hassas nüfuslar için finansal hizmetlere erişimin kısıtlamalarına titiz bir yanıt olmayı amaçlamaktadır. Çünkü finansal hizmetlere erişim, yoksulluğun azaltılması, istihdam yaratma, büyümenin teşviki ve geliştirilmesi gibi diğer kamu politikalarının doğru sayısını elde etmek için olmazsa olmaz bir koşuldur. SAFİ tarafından sunulan bu mekanizmalara başvurmak, temel olarak, toplumlara kalkınma için gerekli fırsatları sunmak, koşulları sağlamaya katkıda bulunacak büyümeyi teşvik eden girişimleri teşvik ederek sosyal amaçlarla doğrulanmaktadır. Gabon'da 2011'den bu yana Gabon cumhurbaşkanına Libreville'nin başkentini İslami finans şehri yapması için çağrıda bulunan girişimler de var. Gabon'da İslami finans için bir eğitim kurumu mevcuttur.

11 Mme Habiba Sahoulba, Secrétaire d'Etat aux Finances au Budget procède au lancement officiel des activités de la Société Al-Amana pour le Financement et l'Investissement Islamique (SAFI). Erişim adresi: <https://www.finances.gouv.td/index.php/component/k2/item/73-mme-habiba-sahoulba-secretaire-d-etat-aux-finances-au-budget-procede-au-lancement-officiel-des-activites-de-la-societe-al-amana-pour-le-financement-et-l-investissement-islamique-safi> (18/09/2020).

SONUÇ

Orta Afrika'yı içine alan zenginliğe rağmen, ülkeleri hala az gelişmiş durumdadır. Ve ülkeleri dünyanın en borçlu ülkeleri arasında bulunmaktadır. Sosyal koşullar hala güvensiz, birçok insanın bankacılık sistemine erişimi yoktur. Mevcut bankacılık sistemi şüphesiz bu bölgedeki sorunların kökeninin temel nedenlerinden biridir.

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından kullanılan mali yardım sistemi, devletlerinin aşırı borçlanması nedeniyle arasındadır. Çünkü söz konusu bankalar faiz kredi sistemini kullanıyorlar. Riba uygulaması ve yüksek faiz oranı ile Orta Afrika zorlukta güçlükle biriktiriyor.

Bu sorunları çözmek için Orta Afrika'daki bankacılık sistemini değiştirmek gerekmektedir. Bu ülkeler riba ile para ödünç aldığı sürece sorunlar ortaya çıkmayacak. İslami finans, yoksulluğa, az gelişmişliğe ve devletlerin aşırı borçlanmasına karşı mücadelede önemli bir kaynak olabilir.

Mudaraba, Murabaha Kard Hasen gibi İslami finans alanlara yatırım için daha fazla müşteri çekmektedir. Riba'nın kısmi olmaması, küçük ve orta ölçekli işletmelerde olduğu gibi birçok finans alanında da insanlara izin verecektir. Müşteriler, daha önce olduğu kadar çok ölçüt olmaksızın kredilere erişebilecek Kamerun'daki Afriland First Bank'ın İslami penceresi, Ecobank'ta olduğu gibi Kamerun'daki diğer bankalar için bir örnektir. Bu girişim Orta Afrika'da Çad ve Gabon gibi diğer ülkelere ilham verici olmakta. Bu amaçla İslami finans sisteminin Orta Afrika'ya sürekli entegrasyonuna tanıklık ediyoruz. Bugün Orta Afrika'da İslami finansın varlığı hala çok zayıf, ancak yarın bu sistem temel olacağına inanıyoruz.

Kaynakça

Mambandzo, B. A. D. N. (2019). *Islamic windows in terms of islamic law* (Yüksek lisans tezi). Marmara University, İstanbul.

Afriland First Bank (2017). *Experience sur la finance Islamique colloque internationale sur la finance Islamique du.*

Comité indépendante de la finance islamique en europe, sharia. Baord Metropolitan.

Dinçer, H. & Yüksel, S. (2018). *Finansal iktisat ünite*. Ankara: Orion Kitabevi. s. 561-566

Arzova, S. B. (2018). *Karz-ı hasen ekonomik ve sosyal boyutu*. Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi. s. 7-14.

La Finance Islamique en Afrique: Etats des Lieux et Perspective by BSI Economic. Erişim adresi: <http://www.bsi-economics.org/873-finance-islamique-afrique-perspectives-constat-az>(20/10/2020).

Mme Habiba Sahoulba, Secrétaire d'Etat aux Finances au Budget procède au lancement officiel des activités de la Société Al-Amana pour le Financement et l'Investissement Islamique (SAFI). Erişim adresi: <https://www.finances.gouv.td/index.php/component/k2/item/73-mme-habiba-sahoulba-secretaire-d-etat-aux-finances-au-budget-procede-au-lancement-officiel-des-activites-de-la-societe-al-amana-pour-le-financement-et-l-investissement-islamique-safi> (18/09/2020).

Cameroun: Ecobank se lance dans la finance islamique. Erişim adresi: <https://www.financialafrik.com/2016/02/18/cameroun-ecobank-se-lance-dans-la-finance-islamique> (05/09/2020).

AFriland First Bank ouvre une fenetre islamique. Erişim adresi: <https://www.agenceecofin.com/finance-islamique/2302-26781-afri-land-first-bank-ouvre-une-fenetre-islamique> (11/10/2020).

Türkiye Sermaye Piyasa Aracı Kuruluşları Birliği. Erişim adresi: https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Aylik_Yayinlar_2008_gundem_200805.pdf.

Nations Unies. (2016). Profil Demographique de l'Afrique, Commission Economique pour l'Afrique. s. 30. Erişim adresi: https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/demographic_profile_fre_rev-19may.pdf.

Jueneafrique, Congo-Braazza: La Dette Publique Superieure a 9 milliard de Dollars soit. Erişim adresi: <https://www.jeuneafrique.com/480562/politique/congo-brazza-la-dette-publique-superieure-a-9-milliards-de-dollars-soit-110-du-pib/>(10/09/2020).

GRİ PROPAGANDANIN NASREDDİN HOCA/AFANDİ FIKRALARINDA KULLANIMI

Büşra Aydın

*Marmara Üniversitesi,Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi*

ÖZ

Bu çalışma Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Nasreddin Hoca'nın Özbek sahasındaki adıyla Afandî'nin Sovyet döneminde benimsenilmek istenen ideolojilerle yazılan fıkraları incelenecektir. Propaganda'nın doğruluğu bakımından gri propaganda baz alınarak bu fıkralar anlaşılmasına çalışılacaktır.

Ahahtar kelimeler: Nasreddin Hoca, Afandî, Gri propaganda, Propaganda.

ABSTRACT

This study will examine the anecdotes of Nasreddin Hodja, who has an important place in the Turkic world, in the Uzbek area, and Afandi, written with the ideologies desired to be adopted in the Soviet period. In terms of the accuracy of propagada, these anecdotes will be tried to be understood based on gray propaganda.

Keywords: Nasreddin Hodja, Afandi, Gray Propaganda, Propaganda.

GİRİŞ

Hayatın birçok alanında kullanılan bir düşünceyi, bir öğretiyi benimsetmek için yapılan propaganda, medyadan dış politikaya birçok alana intikal etmiş, güçlü liderler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu kullanım alanlarından biri de edebiyat olmuştur. Yazılı edebiyatta halkın güldürme, yol gösteren gibi işlevlerinin yanı sıra eleştiri işlevi ile kullanılan fıkralar da bu alanda kullanılmıştır.

Bir fıkra karakteri olup, Türk dünyasında en tanınan ve benimsenen Nasreddin Hoca bu coğrafyalarda farklı isimlerle varlığını sürdürmüştür. Nasreddin Hoca'nın bu genel geçer konumu onu pek çok konuda etkin kılmaktadır. Kimi zaman güldüren kimi zaman ders veren Hoca, çalışmamızın da konusu olan propaganda unsuru olarak kullanılmıştır.

Özbek edebiyatında Afandi olarak anılan Nasreddin Hoca'nın fıkraları üzerinden Sovyet döneminde benimsetilmek istenen ideolojinin propaganda yoluyla fıkralarda işlenişi verilecektir.

1.Propaganda Üzerine

Propaganda, “bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak”¹ veya “harekete taraftar kazandırmak, kanaat ve değer hükümlerini değiştirmek, davranış tarzlarını istenen yönde etkilemek amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma”dır.² Kazandırılmak istenilen bir fikri her türlü yollarla karşı tarafa benimsetme çabasına denir.

1 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 1827.

2 Kubbealtı, Propaganda. Erişim adresi: <http://lugatim.com/s/PROPAGANDA> (13/11/2020).

Latince bahçıvanın taze bir bitkinin filizlerinin toprağa ekilip yeni fidanlar üretmesi manasına gelen “propagare” kelimesinden alınmıştır. Bu kavramı ilk kez Roma Katolik kilisesi kullanmıştır. 1633’te VII. Papa Urban dini öğretilerini yaymak için kullanmıştır.³

Propaganda aynı zamanda taraftar kazanmak için yapılan, doğruluğu test edilmeyen tek taraflı bir tanıtım çalışmasıdır.⁴ Bu sebeple herhangi bir yargı mekanizması bulunmaz.

Geçikli, propagandanın tek yönlü ve taraflı bir iletişim süreci olduğunu, farklı seçenekler sunmadığını, kendi istediğini aktarıp abartılar üzerine kurulduğunu, iyi niyete ve dürüstlüğe yer verilmediğini, tekrar yoluyla ikna edilmeye çalışıldığını, bilinçli bir girişim olup bireyle birlikte kitleleri de hedef alıp, yapıcı, yanıltıcı hatta yıkıcı olabileceğini ve önceden seçilmiş bilgileri aktardığı şeklinde özelliklerini sıralamıştır.⁵

Bizce, propaganda bir devletin veya hükümetin kendi fikirlerini, dayatmalarını, halk içerisinde kolaylıkla kabul görmesi için çalışmalar yapıp kabul ettirilmek istenen fikri zihinlere yerleştirme araçlarıdır.

Propagandayı etkili kılmak için bu yolda yapılan pek çok araç, metot bulunmaktadır. En çok kullanılan propaganda araçları ad takma; sevilmeyen bir etiketinin kullanılması, gösterişli genelleme; “iyi” kabul edilen bir deyim kullanma, transfer; saygı duyulan sembolleri kullanma “çağrışım yoluyla hayranlık”, tanıklık; saygın kişilerin desteğini kullanma, halktan biri; birçok şeyi ortalama insanlarla paylaştıkları yaklaşım, kağıt derme; bir şeyin kötü olduğunu ortaya çıkarmak için yapılan gerçek-yanan, mantıklı-mantıksız, ifadelerin kullanımı, herkes yapıyor; evrensel destek vurgulamasıdır.⁶

Öte yandan propagandanın etki derecesini propagandanın öğeleri belirler. Bunlar; kaynak, iletişim, hedef ve ortamdır. Kaynağın saygın güvenilir sevilen kişi olması, iletişimde görüşün dinleyici görüşüyle arasındaki farkı azaltmaya yönelik olmalıdır. Hedef kitlenin değişkenleri; zeka, bilgi, eğitim vb. ve ortamda etkili olmaktadır.⁷

1.1. Propagandanın Çeşitleri

Propaganda kavramı; sahası bakımından iç ve dış olarak ayrılır. İçte devletlerin seçim zamanları ve dış politikadaki etkinliklerine göre ayrılmıştır. Konusu bakımından siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri olarak ayrılmıştır. Kapsamı bakımından genel, sınırlı ve ferdi olarak ayrılır. Genel daha kalabalık kitlelere, sınırlı belirli bir bölgeye, ferdi ise şahıslara

yöneliktir. Doğruluğu bakımından beyaz siyah, gri olarak 3'e ayrılmıştır.⁸ Buna silahlı propaganda maddesini ekleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

Biçim bakımından enformatik, psikolojik, kültürel; süreleri bakımından kısa, orta ve uzun biçiminde sınıflandırılmıştır.⁹

Biz çalışmamızla alakalı olarak doğruluğu bakımından sıralamayı esas alacağız. Propagandanın doğruluğu bakımından siyah (kara), beyaz, gri ve silahlı olarak sıralanmasını ele alacağız.

1.1.1. Beyaz Propaganda

Beyaz propaganda, diğerlerinden en açık şekilde yapılanıdır. Kaynağın güvenilirliği noktasında beyaz propaganda öndedir. Kaynağın güvenirliliğinin sağlanması ve propagandanın etkinliğini belirlemektedir. Yalan haber, iftira ve çarpıtmalara başvurulmadan bilgi olduğu gibi verilir.¹⁰

Bu propagandayı gazetelerde, radyolarda, televizyonlarda ve gelişen bilgi işlem teknolojilerinde görmek mümkündür. Genellik meşru bir hakkın savunması açık bir kaynaktan yapılır. Bunun için demokratik bir ortama ihtiyaç vardır. Bu sebeple de bu propaganda çeşidi gelişmiş ülkelerde kullanılmaktadır.¹¹

1.1.2. Siyah (kara) Propaganda

Beyazın zıttı olarak ve türleri arasında en kapalı olandır. Kaynağı belli değildir ve kendini gizlemeyi amaç edinir. Her türlü yalan haber, iftira, çarpıtma, hile, entrika vb. ahlak dışı uygulamalara başvurulur.¹²

Var olmayan bir olay ya da olgu olmuş gibi yansıtılır. Kara propagandanın asıl amacı var olan bir düşünceyi yıkmaktır. Halkın devlete güvenini sarsma, insanları mutsuz, şüpheli, kaygılı ve zihni karışık bırakmaktır.

13

8 Erkiş, İ. U. & Summak, M. E. Propaganda ve dış politika. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu*. s. 299.

9 Erkiş, İ. U. & Summak. a.g.e. s. 301-302.

10 Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: [https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/(16/11/2020)).

11 Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: [https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/(16/11/2020)).

12 Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: [https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/(16/11/2020)).

13 Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: [https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahlı-propaganda/(16/11/2020)).

1.1.3. Gri Propaganda

Ne tam beyaz ne tam siyah propagandanın özelliklerini yansıtır ikisi arasındadır. Kaynak tam belli değildir. Ortaya atılan iddiaların güvenilirliği olmamakla birlikte tam olarak da yalanlamak mümkün değildir. “Rivayetler” yayarak geniş halk kitlelerinin beyinlerinde şüphe bırakır. Zihni bulandırarak amaca ulaşılmış olunur.¹⁴ Güçlü yönü, muhatap tarafından iyi kabul görmesidir, insan üzerinde propaganda hissi doğurmaz.¹⁵

1.1.4. Silahlı Propaganda

Bu propagandanın kaynağı terör örgütleridir. Bu örgütler kanlı eylemler yapabilirler. Bu propagandayla devlet ile halkı bıktırmak amaçlanır. Teröristler sıra dışı ve çarpıcı eylemlerle medyanın halkın üzerinde toplamayı hedeflerler.¹⁶

Yukarıdaki çeşitlerden anlaşıldığı gibi siyah ile beyaz arasında kesinlikle bir ayrım bulunur. Güvenirlilik, kaynağın verilmesi ikisi arasındaki önemli farklardandır. Gri propaganda bu ikisinin arasında olup ne ispatı mümkündür ne de reddi. Silahlı propaganda ise daha sert ve fikirlerin, dayatmaların üzerinde kanlı ve yıkıcı bir çeşittir.

Bizim çalışmamızın konusu olan gri propaganda ise halkın reddedememesi ya da tamamen kabul edememesi, ikilemde bırakması açısından kitle iletişimlerle yayma ya da diğer kaynaklarla yayma noktasında daha elverişlidir.

1.2. Propagandanın Araçları Üzerine

Bir fikri, bir öğretiyi yayma, benimsetmenin adı olan propaganda, kullananlar tarafından çeşitli araçlar ve yollarla yapılmaktadır. Kimi zaman gazete, dergi, kitaplar gibi basılı yayınlar kimi zaman da tiyatro, sinema gibi görsel araçlar kullanılmıştır.

Propagandacının mesajını kitlelere iletebilmesi için en etkili arası kişilerdir. Kişilerden kasıt “propagandacı” değil “propaganda aletine olan”-dır. Mesajı yayan insan olunca bu mesaja inandırıcılık daha da yüksek

[gri-ve-silahli-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahli-propaganda/(16/11/2020)).

14 Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: [https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahli-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahli-propaganda/(16/11/2020)).

15 Huseynov, M. (2018). İkinci dünya Rus propagandası (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 17.

16 Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: [https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahli-propaganda/\(16/11/2020\)](https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahli-propaganda/(16/11/2020)).

olmaktadır.¹⁷

Bireylerden çok grupları ve kitleleri etkilemek isteyen propaganda-
nın en büyük özelliği sürekli olması ve kitleleri etkileyebilmek adına tüm
iletişim araçlarından faydalanmasıdır. Bunlar gruplanırsa;

1. Söz-Dil: Radyo, televizyon, tiyatro, kitle gösterileri, toplantılar,
söylevler.

2. Yazı: Kitap, dergiler, gazeteler, broşürler, bildiriler, yazılı afişler,
duvar yazıları.

3. Resim: Televizyon sinema, fotoğraf, afişler, posterler, resimler,
karikatürler, simgeler, mimari yapılar, kitlesel gösteriler, geçitler, tiyatro,
kılık-kıyafet, üniformalar, cenaze törenler.¹⁸

Tarih boyunca teknik kısıtlamalarla boğuşan propaganda endüstriyel
devrimle teknik gelişmelerden yararlanmıştır. Temel dayanakları yazı, söz ve
resim olan propagandanın gelişmelerinin artması özellikle 19. yüzyılda kitap
fiyatlarının ucuzlaması ve gazetelerin eve girmesiyle başlar. Ticaret haya-
tının canlanmasıyla hızla gelişen ulaşım ağlarıyla ülkelerin farklı yörele-
rine gönderilir. Daha sonraki süreçlerde fotoğraf, mikrofon, telsiz radyo,
sinema, televizyon kitlelere erişim olanaklarını açmıştır.¹⁹

Bu iletişim araçları çeşitli zamanlarda kullanılıp etkili olmuş araç-
lardır. Gazete, televizyon, radyo gibi verilmek istenen düşünceyi, haberi
daha geniş kitlelere ulaştıran daha etkili propaganda araçlarıdır.

“Basılı yazı” kategorisinde olan kitap pahalı olmasına rağmen temel
bir propaganda aracıdır. Sözlü propaganda sadece kulaklara hitap ettiğün-
den tekrar tekrar okunan yazılı propaganda aracı kitap daha etkilidir.²⁰

1.2.1. Propaganda ve Edebiyat İlişkisi

Kitabın, doğrudan edebiyatla ilişkisi olması propagandaya başka bir
pencere açmaktadır. Yukarıdaki araçlar dışında edebiyatta da çeşitli ya-
zın türleriyle karşımıza çıkmıştır. Propaganda şiirden romana edebi yazın

17 Akçay, E. (2015). *Edebi edebiyata karşı edepli edebiyat: hidayet romanlarında propaganda unsurlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara. s. 35.

18 Jamankulova, R. (2008). *Kırgız belgesel sinemasında propaganda* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. s. 23.

19 Ulucutsoy, H. (2019). *Türk savaş edebiyatı ve propaganda (1828-1912)* (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul. s. 5.

20 Akçay, E. *Edebi edebiyata karşı edepli edebiyat: hidayet romanlarında propaganda unsurlarının incelenmesi*. s. 41.

türlerini etkilemiştir. Bu etki çoğunlukla devletlerin fikir empoze etmek istemesi amacıyla yapılmıştır.

Her alan gibi edebiyatta yaşadığı çağdan bağımsız olmayan, olamayan bir alandır. Devrin özellikleri bir şekilde eserlere de yansıtılmıştır. Edebiyatın mesaj verme kaygısı uğruna araç olarak kullanılması edebiyat ve propaganda ilişkisini ortaya koyar. Bu iki alanın tamamen iç içe girdiğini düşünen eleştirmenler “tüm sanat eserleri propagandadır” şeklinde bir slogan ortaya koymuştur. Ancak hepsinin bir tutulması yorumu fazladır. Edebiyatın toplumsal etki ve değişim için bir araç olması mümkündür.²¹

Modernizm; edebiyatı, kamusal alanın düzenlenmesinde işlevini yerine getirmesi için özerk; edebi eseri, kutsal; yazarı, deha olarak görevlendirmiştir. Bolşevik devriminden sonra yeni anlamlar da eklenmiş; siyasi önderler/otoriterler yazarlara toplum mühendisliği unvanı vererek, sosyalizmin inşasında kullanmışlardır.²²

Sosyalist gerçekliğin icadı ile edebiyat ve politika arasındaki ilişki belli bir döneme ve mekana yani Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği’ne özgü bir hataydı ancak hatayı telafi yerine teorize edilip evrenselleştirilmesi tercih edildi.²³

Bu tercih Orta Asya’daki pek çok ülkeyi de etkilemiştir. Sovyetler Birliği’nin Orta Asya’yı ya da tarihsel ismiyle Türkistan bölgesini Rus politikalarıyla Türk devletlerini birbirinden ayırması ve bunun üzerine devlet anlayışını yani Sovyet düşüncesini propagandalarla onların üzerinde mümkün kılmaya çalışmıştır.

2. Rus Propagandası ve Orta Asya

“Altın Orda Hanlığının 1480 yılında yıkılmasıyla Rusya, Türkistan’a (Orta Asya) yayılma siyasetini uygulamaya koymuştur. Ruslar, öncelikle 1552’de Kazan’ı, 1556’da Astrahan’ı işgal ederek Asya’da ilerlemede ve özellikle Orta Asya’ya doğru yayılmada önemli bir aşama kaydetmişlerdir.”²⁴

Rusya’nın Orta Asya’ya yayılması baharat yolu, maden endüstrisi, İran ticaret yolunu geliştirme hayali gibi birçok sebepten kaynaklanır.²⁵

21 Ulucutsoy, H. (2019). a.g.t. s. 44-45.

22 Türkes, A. Ö. (2009). *Toplum ve kimlik kurma kılavuzu olarak roman, modern Türkiye’de siyasi düşünce: dönemler ve zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 857.

23 Türkes, A. Ö. (2009). a.g.e. s. 858.

24 Doğan, O. (2004). Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) siyaseti ile ilgili önemli bir belge. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. s. 288.

25 Doğan, O. (2004). a.g.e. s.288.

Rusların en önemli tarihi olan Ekim 1917’de gerçekleşen ve “Ekim Devrimi” olarak geçen ihtilalidir. Sadece Rusya’yı değil tüm dünyayı etkilemiştir en önemli etkiyi de Türk dünyasında göstermiştir. Sovyet döneminde toprakları Rus sınırında olan Türk devletlerinin edebiyatlarında bu etkiyi görmektediriz. Başta sevindirici olay gibi görünen bu olay bayram havasında kutlanıp hatta devrin yöneticisi Lenin’e övgü dolu şiirler sunulmuştur. Ancak sonrasında verilen sözler tutulmamış, milli devletleri yıkmaya yönelik ve devletler üzerinde baskıcı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Dilden, kültüre birçok konuda değişikliğe gidilmiştir.²⁶

Düzenlenen Sovyet Yazarlar Birliği Kurultayları ile Sovyet edebiyatının ana ilkeleri belirlenmiş, tüm şair ve yazarların bu ilkeler etrafında eser yazmaları emredilmişti. Ardından, Sovyet ideolojisini övücü, kolektif yaşam tarzını benimsetici, insanlardaki milliyetçilik duygularını ortaya çıkarmayacak nitelikte şiir ve yazılar yazılması konusunda dayatmalar yapılmaya başlandı. Aksi şekilde davrananların cezası ise yine aynıydı: ölüm. Milli özelliklere sahip destan, efsane gibi pek çok halk edebiyatı türü ya yasaklanmış ya da değiştirilip Sovyet ideolojisine uygun hale getirilmişti. Azeri ve Türkmenlerin “Dede Korkut”u, Kırgızların “Manas”ı, Tatarların “Edige”si yasaklanan destanlardan birkaçıydı. Üstelik yeni ideolojiyi benimsetmek amacıyla uydurma halk edebiyatı ürünleri de ortaya konulmaktaydı.²⁷

Rus otoritesinin Türk halkları üzerindeki baskıcı tutumu ve onlara empoze etmek istediği düşünceleri, onların halk için yazdığı eserleri içerisinde propaganda aracı olarak kullanmıştır. Halkın kendi ürünü olan bu eserler bazen milletin kahramanı olan karakterler üzerinden verilmiştir. Halkın kahramanı olan bir karakter kimi zaman eserlerde Sovyet propagandası yapıp ideolojiye uygun fikirler beyan etmiş halkın kendi duygularıyla bunu ortaya koymuştur.

Biz de devletin bu yazın türlerine müdahalesinde halk edebiyatı türü olan fıkrayı seçtik. Türk dünyasında ortak bir değer olan Nasreddin Hoca’nın Özbek sahasındaki fıkralarını ele alıp bu fıkralar üzerinden bu propagandayı göstermeye çalışacağız.

26 Sarı, İ. Sovyet Dönemi Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış. Erişim adresi: [https://www.isa-sari.com/sovyet-donemi-turk-edebiyatina-genel-bir-bakis/\(25/11/2020\)](https://www.isa-sari.com/sovyet-donemi-turk-edebiyatina-genel-bir-bakis/(25/11/2020)).

27 Sarı, İ. Sovyet Dönemi Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış. Erişim adresi: [https://www.isa-sari.com/sovyet-donemi-turk-edebiyatina-genel-bir-bakis/\(25/11/2020\)](https://www.isa-sari.com/sovyet-donemi-turk-edebiyatina-genel-bir-bakis/(25/11/2020)).

3. Fıkra ve Nasreddin Hoca Üzerine

3.1. Fıkra

Fıkra “kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâye, anekdot”²⁸ hayattan alınmış, insani kusurlarla sosyal ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç olayları, zıtlıkları, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince mizah, hikmetli bir sözle bir fıkra tipine bağlı nesir olarak üretilmiş hikâyelerdir.²⁹ Kültürün bir değerini, bir normunu hatırlatma, eğlendirmek, eğitmek ve sosyalleşmek maksadıyla ortaya çıkmıştır.³⁰

Türk fıkralarının konusu insana nesne özelliği veren davranış, nitelik ve kusurlar, ferdi özellikler, dini inanç ve uygulamalar, toplumsal, ahlaki ve ailevi değerler, sosyal hayat, idare eden ve edilenler ve toplumun en üst tabakasındaki insandan en alt tabakasındakine kadar geçmişten günümüze yaşanmış veya yaşanabilecek iyi veya kötü, açık veya gizli her türlü olay veya tutum olabilir.³¹ Konu olarak genişliği, kültürdeki çok amaçlılığı da göstermektedir. Çoğu duruma uygun fıkralar bulunmaktadır.

Özbeklerde zengin bir fıkra geleneğine sahiptir. 20. yüzyılın sonlarından itibaren ilgili çalışmaların başladığı görülmektedir. Özbek Türkçesinde “latife” olarak adlandırılan kısa, ifadeleri net, bir iki bölümden oluşan hiciv aynı zamanda mizahtan oluşan bir türdür. Tarihi ve günlük hadiseleri de içeren toplumun dünya görüşünü, değer yargılarını yansıtan bir türdür.³²

3.2. Nasreddin Hoca/Afandi

Fıkra denilince ilk akla gelen ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Nasreddin Hoca, 1208 yılında Sivrihisar’a bağlı Hortu köyünde doğmuş 1284’te Akşehir’de vefat etmiştir.³³

Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Nasreddin Hoca fıkraları “Türk düşüncesinin felsefi söylemlerini, gülme eylemi içine sıkıştırmış

28 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 778.

29 Duymaz, A. (1997). Türkmen fıkra tipi kemine ve Nasreddin Hoca. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. s. 223.

30 Bayraktar, Z. (2012). Nasreddin Hoca ve Timur konulu fıkraların gülmede üstünlük kuramı açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Dergisi*. 1(1). s. 266.

31 Bayraktar, Z. (2010). *Mizah teorileri ve mizah teorilerine göre Nasreddin Hoca fıkralarının tahlili* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. s. 38.

32 Solmaz, E. (2016). *Özbek mizahında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. s. 11-12.

33 Albayrak, N. Nasreddin Hoca. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasreddin-hoca>(25/11/2020).

isimdir. O, güldürme amacından daha çok düşündürme amacı güderken, Türk düşüncesinin dünyayı algılayış biçimlerini de verir. Özelde kişinin genelde ise bir milletin dünyayı algılaması, o dünyaya ilişkin tanımlama yapması ile mümkündür.”³⁴

Günümüzde Özbek fıkralarındaki tek ferdi tip Nasrettin Hoca’dır. Nasrettin Hoca Özbek Türkleri arasında “Nasriddin Afandi” veya kısaca “Afandi” olarak tanınmaktadır. Özbeklerdeki Afandi tipi fıkralarla o kadar özdeşleşmiştir ki, genellikle fıkra denince Afandi, Afandi dendiğinde fıkra akla gelmektedir. Bu nedenle de “herkesin yaptığıının tersine iş tutanlara “Afandi misan (Efendi misin)” ya da “Afandiga ohşaydi (Efendiye benziyor)” şeklinde ibareler kullanılmaktadır.”³⁵

İki kültürün ortak bir değeri olan Nasreddin Hoca, benzerlikleri bulunurken farklılıkları da bulunmaktadır. Özbek yakın olduğu Rus-Sovyet kültüründen ötürü fıkralarının içerikleri seçilen konular yönünden ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Erhan Solmaz’ın, Özbek mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları adlı doktora tezinde ele aldığı fıkraları kaynak olarak Özbek edebiyatındaki Nasreddin Hoca fıkralarındaki gri propaganda incelenecektir.

4.Afandi’nin Fıkraları Üzerine İnceleme

Özbek kültüründeki Nasreddin Hoca’nın yani Afandi’nin fıkraları Sovyet kültürünün etkisiyle sonradan uydurulmuş fıkralardır. Solmaz’ın tezinde yer alan 888 fıkradan çalışmamıza uygun olarak seçimler yapılmıştır. Tezde yer alan metinler bölümü altındaki “Efendi Hükümdarlar Arasında” ve “Efendi Dindarlar Arasında” adlı alt başlıklı bölümden örnek olarak fıkralardan bazılarını seçtik.

Seçtiğimiz fıkralarda esas alınan şey Sovyet dönemindeki Özbek halkına yapılan gri propagandanın yani doğruluğu ispatlanamayan düşüncelerin yayılmasında kullanılan yolun gösterilmesidir.

“Hiçbir zaman ‘Han’, ‘Sultan’, ‘Padişah’ unvanlarını kullanmayan ‘Türklerin Beyi, Müslümanların Emiri, Moğolların damadı Emir Timur Göregân’ yahut sadece ‘Sahipkiran’” Özbekler tarihinin altın çağını yaşatan Emir Timur, Özbek milli kimliğinin merkezinde olup vatandaşlık anlayışını geliştiren ve geliştirmek olan esas öğelerindendir.”³⁶

34 Durmuş, M. (2009). Güldürünün saklanan gerçeği ve Nasrettin Hoca fıkralarında sosyo-psikolojik kendilik tanımlaması, “21. yüzyılı Nasrettin Hoca ile anlamak” uluslararası sempozyum. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. s. 242.

35 Fedakar, S. (2009). Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkralar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 9(1). s. 67-73. Erişim adresi: [http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/sf_fıkra/sf_fıkra.htm#bookmark11\(25/11/2020\)](http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/sf_fıkra/sf_fıkra.htm#bookmark11(25/11/2020)).

36 Kamalova, Z. Özbek Kimliğinin İnşasında Emir Timur Mirası. Erişim adresi: <https://>

Özbek fıkralarındaki Afandi, diğer Nasreddin Hoca fıkralarındaki gibi akıllı dürüst, çalışkan, hayatsever, insanseverdir. Sovyet döneminin Afandisi'nde ek olarak zenginleri, din adamlarını, kadıları, hanları, padişahları alay etmekten, onları yere vurmaktan çekinmemesi öne çıkmakta ve bu zamanki fıkraların özelliklerinden olmaktadır. Fıkralarda padişah, han, hakan sözü geçen yerlere "Timur" adı yazılmıştır. Bu dönemde Türkistan ve Türkistanlıları, onların padişahlarını ve kahramanlarını küçüksemek maksadıyla çok fıkra icat edilmiştir. Nasreddin Hoca ve Timur aynı çağda yaşamamış olmasına rağmen böyle fıkralar türemiştir.³⁷

Bunların yayılmasında yine o dönemki meşhur dergiler üzerinden yapılmıştır. Dergilerin her bir sayısında 4-5, bir senede 100 yeni fıkra yayımlanmış son 50 yılda 5 bin fıkra icat edilmiştir.³⁸

Bu fıkralardan bazıları şöyledir:

MUÇAL³⁹

Emir Timur bir gün Efendi ile sohbet ederken fal baktırmış. Efendi: "falınız köpek" demiş.

Emir Timur bundan incinip:

-Acele etme, Cihana aslan olup tanınan bir cihangir nasıl köpek olur. Doğru hesapla karıştırma, hiç olmazsa kaplan çıkar!

Efendi cevap vermiş:

-Siz bunu düşünmeyin, köpekliğinizde durun övmeyi bana bırakın: falınızdaki fil Efendim.

Bu fıkrada Timur gibi Özbeklerin tarihine yön veren kişiye köpek ismiyle hakaret etmek için fıkra uydurulmuştur.

GEYİK DE AV MI?⁴⁰

Efendi Emir Timur ile ava çıkmış. Emir bir geyiği tam vuracakken ıskalamış. Çok iyi avcıyım diye övünen Emir Efendinin önünde bu durumdan utanıp, kendini aklamaya başlamış:

bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/ozbek-milli-kimliginin-insasinda-emir-timur-mirasi-dr-zebiniso-kamalova/ (25/11/2020).

37 Kahhar, T. (2009). *Nasreddin Hoca Fıkralarının Toplumsal İşlevi ve Özbek Basınının Üç farklı Dönemdeki Yansıma Özellikleri*. 21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak, Uluslararası Sempozyum. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. s. 395-396.

38 Kahhar, T. (2009). a.g.m. s. 396.

39 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 659.

40 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 661.

-Bak, Efendi, av çok kurnaz bir geyik imiş, benim okumdan kurtulup gitti.

Efendi Timur'u teselli edip:

-Eğer geyiğin yerine yüz adam olsaydı ıskalamaz vururdunuz, hem geyik de av mı? Demiş.

Zulmedici, insanları sebepsiz öldüren kişiymiş gibi gösteren bu fıkra da yine uydurulmuştur.

MİNARELER ORMANI⁴¹

Emir Timur askerleri ile avda üç-dört yüzden fazla ok atsa da bir tane av avlayamamış. Son gece avdan dönerken Emir'in attığı ok bir aksak ceylana değip, onu yere yıkmış. Bu durumdan memnun olan Timur sevinçle ile emretmiş:

-Benim okumla geyik yıkılan yere minare kurulsun!

Bu fermanı işiten Efendi gülmüş.

Timur sinirlenerek sormuş:

-Benim fermanıma niçin gülüyorsun?

-Değen ok için minare kurulmasını emrettiniz, eğer hatalı giden oklar için de onun gibi ferman verseydiniz, şu çölde minareler ormanı meydana gelirdi, ona güldüm, diye cevap vermiş Efendi.

Burada ise onu beceriksizlikle, yeteneksizlikle suçlama yollu yapılmış bir fıkradır.

EFENDİ VE HÂKİM⁴²

Şehrin hâkimi Efendiye emretmiş:

-Bana iri, saldırgan bir köpek bulup gel!

-Efendi ise emrinin tersini yapıp uysal bir köpek bulup gelmiş. Hükümdar Efendiye kızıp:

-Ben sana "ısıran, saldırgan it bulup gelin" dedim sen uyuz bir köpek alıp geldin.

Efendi çaresiz cevap vermiş:

-Efendim Affediniz, bu köpek emriniz altında beş-altı gün dursa, sizden talim alıp, zincirini de kıracak hale gelir.

41 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 661.

42 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 671.

Sahipkıran unvanına atıf yapılması ve yine hayvan ismiyle hakaret edilerek yapılmış bir fıkradır.

BAYKUŞ NE DEDİ ⁴³

Efendi “kuşların dilini biliyorum” deyip övünerek gezermiş. Padişah bunu duyup, Efendiyi çağırılmış ve ava gitmişler.

Yolda giderlerken, Padişah virane bir yerde öten bir baykuş görüp Efendiye sormuş:

-Baykuş ne diyor?

- Efendi: Baykuş diyor ki, eğer Padişahın zulmü bu şekilde devam ederse, tez günde şehri benim mekânıma çevirecek. Demiş.

Zalimlik, zulmeden gibi sıfatlarla yapılan karalama yollu bir fıkradır.

TİMUR'UN KIYMETİ ⁴⁴

Emir Timur bir gün Efendiye sormuş:

-Efendi benim kadir kıymetim kaç para eder?

Efendi cevap vermiş:

-Kadir kıymetiniz 100 altından fazla etmez.

Timur sinirlenerek bağırması:

-Nasıl 100 altın eder benim kadir kıymetim, benim zaten kemerim 100 altın eder.

-Ben de onu söyledim, demiş Efendi. Belinizdeki kemer olmasa siz beş para bile etmezsiniz.

Beş para etmez gibi ağır hakaretler içeren Emir Timur'un adını küçük düşürmek için yapılmış bir fıkradır.

43 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 672.

44 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 672.

ÖLMEYEN BİZİM CANIMIZ ⁴⁵

Emir Timur bir gün Efendinin önünde aynaya bakıp kendi çirkinliğinden şikâyet ediyormuş:

-İnsan da böyle berbat, çirkin olur mu?

-Bir defa aynaya bakıp bunca kederli oluyorsunuz ölmeyen bizim canımız sizi günde on defa görüyoruz biz nasıl tahammül edelim, diye cevap vermiş Efendi.

Emir Timur ile alakası olamayıp Nasreddin Hoca'yı da zeki, nüktedan bir kişilikten ziyade aşağılayan, alay eden biri olarak gösteren bir fıkradır.

YA TİMUR ÖLÜR YA EŞEK ⁴⁶

Emir Timur Efendiye bir eşeği hoca yapıp bana getir diye emir vermiş. Efendi 10 yıl müddet ile hizmetleri için bin lira istemiş. Timur Efendinin teklifini kabul edip şu şartı koşmuş:

-Dediğim zaman eşeği hoca yapmazsan başını alırım! Efendi de şartı kabul etmiş ve bin lira ile eşeği alıp eve gitmiş. Efendi vakayı eşine anlatmış o çok korkup gitmiş.

-Vay hiç eşekten hoca olur mu? -demiş.

-Ey hatun! Sakin ol, demiş Efendi;

-Niye korkuyorsun on yıla kim var kim yok; ya Timur ölür ya eşek.

İki şahsiyetin de aynı dönemde yaşamaması ayrı bir durumken Timur'un absürt istekler isteyen biri gibi gösteren bir fıkradır.

EFENDİ İLE TİMUR⁴⁷

Efendi kör olmuş ve bir gün aksak Timur'un sarayına sadaka istemeye gitmiş.

45 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 673.

46 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 674.

47 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 678.

Adın ne? -diye sormuş Timur.

-Devlet, - demiş Efendi.

Timur gülerek:

-Tövbe de devlet de kör olur muymuş, demiş.

Kör olmasa, çolak gelir miydi? Diye cevap vermiş Efendi.

Timur'un aksaklığıyla alay edip, devlet lideri olmasını iğneleyen bir fıkradır.

ZALİM OLAN BİZİZ⁴⁸

Emir Timur bir gün adamlarını toplayıp:

-Ben zalim mi yoksa adil bir Padişah mıyım? -deyip soruyu ortaya atmuş ve "zalim" diyenin de "adil" diyenin de kellesini vururum demiş! Bundan sonra Efendi ortaya çıkıp:

-Zalim olan biziz! Allah bize ceza verdi, sizi gönderdi. Demiş Efendi.

-Timur bu cevabı beğenmiş.

Timur'un yapılan alayı anlamayıp bunu beğenmiş şeklindeki ifadesi ve Nasreddin Hoca'nın Timur'dan Allah'ın cezası gibi kötölemesiyle ilgili bir fıkradır.

EŞEK SİZ⁴⁹

Bir aksiyede Padişah Efendiye eşek diye lakap takmış ve Efendiye hakaret etmeye başlamış:

-Sizi değirmenciye satsam mı ki veya divane Attar'a mı versem?

-Efendim beni kime verirseniz verin, sonunda siz eşek-siz olarak kalacaksınız. Diye cevap vermiş. Efendi.

48 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 678.

49 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 685.

PADİŞAH VE EŞEK⁵⁰

Emir Timur Efendiyi sarayında seçkinlere verdiği ziyafete çağırmış. Efendi de gelmiş.

Timur'un bir ayağı sakat olduğundan uzatarak otururmuş. Timur Efendinin yanına gelip yere oturmuş.

Efendi bundan habersiz "Timur bana hürmet etmedi" diye içinden geçirmiş ve Efendi de bir ayağını uzatıp oturmaya başlamış. Timur Efendinin bu hareketinden dolayı öfkeyle bağırmış:

-Eşek ile senin aranda nasıl fark var ki, beni taklit ediyorsun?!

Efendi derhal yerinden kalkıp, kendi ile Timur arasındaki mesafeyi ölçüp saygı ile cevap vermiş:

-Eşek ile benim aramdaki fark bir karış!

Yukarıdaki iki fıkra da eşek diyerek hayvan adı üzerinden hakaret etme şeklinde bir fıkradır.

TİMUR'UN YERİ⁵¹

Emir Timur bir gün Efendi ile sohbet ederken oflayıp Efendiye sormuş:

-Efendi, ölsem benim yerim cehennem de mi, cennette mi nerede olur?

Efendi cevap vermiş:

-Günahsız adamları öldürüp cenneti de doldurdunuz, size cennetten yer kalmamış olsa gerek. Üzülmeyin: size cehennemden en güzel yerine geçen tahtını verirler!

ÂLİM VE ZALİM⁵²

50 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 690.

51 *Agt.*, s. 670.

52 *Agt.*, s. 694.

Padişah Efendiye sormuş:

- Dünyada en çok sevabı olan ibadet hangisidir?
- Sizin uykuda olmanız, – demiş Efendi.
- Neden?
- Çünkü siz uykudayken halk zulümden kurtuluyor, sevap alıyorsunuz, – diye cevap vermiş Efendi.

Yukarıdaki iki fıkra da zalim ve zulmeden gibi ithamlarla uydurulmuş bir fıkradır.

TÖREN YEMEĞİNDE GELİRİZ⁵³

Emir Timur Efendi'yi ziyafete çağırtıp mahsus önüne sadece bir tane ekmek koydurmuş. Efendi'nin karnı açmış, bunu görünce sinirlenip yerinden kalkıp gitmek üzere iken Timur lafa tutmuş:

- Hey Efendi, nereye?
- Bu ziyafetiniz gönlümüze geçmedi. Allah nasip ederse cenaze yemeğinize geliriz...

Nasreddin Hoca'nın Timur'un ölmesini istemesi üzerine uydurma bir fıkradır.

NE İÇİN GÖKYÜZÜNE ÇIKIP ALDIN?⁵⁴

Emir Timur Efendiye görmek için Efendiye görüşme teklif etmiş.

Efendi saraya geldiğinde sarayın içi insan doluymuş ve hepsi de yerde oturuyormuş; fakat bir tek Timur tahtın üstündeymiş.

- Selamünaleyküm, Allah! Diye selam vermiş Efendi.
- Ben Allah değilim! Ben... Diye söylemiş Timur.

53 Agt., s.702.

54 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 710.

-Canımı vermeye hazırım Hz. Azrail, demiş bu sefer Efendi.

-Neler söyleyip duruyorsun ben Azrail de değilim. – diye bağırması Timur.

-Eğer Allah ya da Azrail değilsen aşağıya in. İnsanların sırasında otur. Ne diye göğe çıktın öyleyse- demiş Efendi.

Emir Timur'un kibirli olduğunu söyleyen uydurulmuş bir fıkradır.

Bu seçtiğimiz fıkralarda ve “Efendi ve Hükümdarlar Arasında”⁵⁵ başlığındaki fıkralarda görüldüğü üzere Özbeklerin en önemli kahramanları Emir Timur'u köpeklik, eşeklik gibi hayvan adıyla hakaret etme, beceriksizlik, korkaklık, zulmedici, kibirlilik gibi kötü niteliklerle devletin Sovyet ideolojisini benimsetme adına kahramanlarını karalama propagandası yapılmıştır. Hem Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Nasreddin Hoca hem Emir Timur halkın akli karıştırılarak gri propagandaya maruz bırakılmıştır. Halkın doğruluğu test edilmediğinden gerçek fıkralarla birlikte derlenmiştir.

Emir Timur dışında fıkra karakteri Nasreddin Hoca yani Afandi dinle, din adamlarıyla uğraştığı fıkraları da bulunmaktadır. “Sovyet yönetiminin din hakkındaki politikaları, dini sosyal hayattan ve insanların dünya görüşlerinden tamamen uzaklaştırma hedefine dayanıyordu.”⁵⁶ Bu sebeple de fıkralarla halka bu şekilde gri propagandalar yapılmıştır. Bu fıkralardan bazıları şunlardır:

ÇİRKİN MELEK⁵⁷

Efendi bir gün mescide girmiş, hoca vaaz ediyormuş:

-Kim ki “Laylatülkadr” gecesinde iki rekât kadir namazını kılsa, Allah-u Teala ona huri nasip eder ki, başı maşrıktaki, ayağı mağrip de olur.

Efendi bunu duyup:

55 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 657-734.

56 Karimov, E. (2011). Sovyet yönetiminin sekülerleştirme politikası ve günümüz orta asya'sına etkileri. *Marife*. 9(1). s. 183.

57 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 736.

-Eğer böyle çirkin olacaksa ben kadir namazını kılmayacağım bana öyle çirkin huri lazım değil demiş.

-Efendim, şirk koşmayın iyi değil.

-E, Efendim, eğer ben o huri öpecek olsam, mağripten, maşrığa sefer yaparken ölürüm ya gelip gidermiş mi? Böyle upuzun huriyi Allah Ceb-rail'e versin!...

ALA NAMAZ- BELE NAMAZ⁵⁸

Efendi genç bir yetişkinen evlerine bir imam gelip 3-4 gün misafir olmuş. Efendinin babası şeyhten:

-Efendim, oğlum Nasrettin hakkında bir dua okuyun. Zira Allah'ın emirlerine boyun eğip, namazını her daim kılsa, demiş.

-Baba, kendiniz de imam geldiğinde namaz kılıp, başka vakit namaz kılmıyorsunuz! -demiş Efendi, imam size dua etsin zira bundan sonra bir kılıp bir kılmamaktan kurtulursunuz...

KENDİM DE BİLMİYORUM⁵⁹

Efendi yağmur yüzünden yıpranmış bir binanın arkasında Allaha yalvarıyormuş, tam bu sırada duvardan bir taş düşüp Efendinin başını yarmış.

-Ben senden servet istiyorum Ey Allah'ım, baş yarmayı kendim de bilirdim, demiş Efendi.

CENNETTE MESCİT VAR MI?⁶⁰

Efendi bir köye imam olmuş. Efendinin halini hiç kimse sormazmış. Kuran okunurken bir kişi Efendiye sormuş:

-Efendi cennette mescit var mı, yok mu?

Efendi bu duruma şaşırıp:

58 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 737.

59 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 740.

60 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 742.

-Önce var idi, cennete giren insanlar çabucak namaz kılıp imamın halini sormayınca Allah da sinirlenip mescidi kilitledi, diye cevap vermiş.

BANA LAYIK MİLLET SİZLERSİNİZ⁶¹

Efendi abdest almayı imama sorduğu için şehir caminden kovulmuş. Uzak köye gitmiş. Bu köyde cami çok azmış. Efendi çok insan bulduğu bir düğünde ortaya çıkıp, köy ahalisini namaza çağırmış. Bir kişi yerinden kalkıp sormuş:

-Biz abdest almayı bilmiyoruz. Abdest almadan namaz kılınsa olur mu?

Efendi bu durumdan memnun olup:

-Ben de abdest almayı bilmiyordum milletlerine leke idim. Bana layık ulus sizlersiniz. Demiş.

HAZRETİ CEBRAİLİ DE SATARDINIZ⁶²

Bir hoca mescide gidiyormuş, karşısına Kur'an okuyup, sadaka dileyen bir dilenci çıkmış. Hoca onu tembihlemiş:

-Esağfurullah! Sen ne yaramaz bir adamsın! Kur'an okuyup sadaka istenir mi? Bunun yerine sadakanı dua edip iste!

-Siz de benim gibi aç kalsaydınız bu Kur'anı getiren Hazreti Cebrail'i de satardınız.

ORUÇ⁶³

Efendi oruç tutmazmış. Muhtar onu sokakta yakasından tutup:

-Piç, niye oruç tutmuyorsun?-demiş.

-Efendim, ayda yılda bir gelen orucu tutup ne yapacağız, bırakın oynasın! -demiş Efendi.

61 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 743-744.

62 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 779.

63 Solmaz, E. (2016). a.g.m. s. 780.

Yukarıdaki fıkralarda Afandi müslümanların inanışlarıyla, oruçtan namaza, meleklerden cennet-cehennem inanışlarıyla rahatlıkla espri yapıp alay eden bir karakter olarak gözükmektedir. Bizim bildiğimiz molla, kadı sıfatlarından çok uzak dinle işi olmayan, sosyalist düşünceye hizmet eden bir karakterdir.

SONUÇ

Kimi zaman bir düşünceyi, bir dini öğretiyi kimi zaman bir tarihi karakteri karalamayı kimi zaman ise benimsenmiş din algısını değiştirmede kullanılan propaganda her çeşit yollarıyla tarihler boyunca denenmiştir. Bu yollar kimi zaman dürüstçe (beyaz propaganda) kimi zaman gizlice (siyah propaganda) kimi zaman da ikisinin arasında bırakarak insanların kafasının bulanmasına neden olmuştur. Birçok yayılma sahası bulunan propagandanın bir alanı da edebiyattır.

Edebiyatının alt alanlarından olan ve propaganda için elverişli olan halk edebiyatı ve yazın türleri bu alanda yine kullanılmıştır. Yazın türlerinden olan fıkra, güldürürken düşündürme gibi işlevleri bulunurken belli dönemlerde kendini propaganda aracı olarak bulmuştur.

Rusların önemli tarihi olayı Ekim Devrimi'nden sonra çalışmaları yön değiştirmiş ve Türk dünyasına farklı uygulamalarda bulunmuşlardır. Dönemin lideri eserlere müdahale ederek propaganda aracı olarak kullanmıştır.

Bu eser türünden olan fıkra ve Türk milletleri için önemli bir fıkra karakteri olan aynı zamanda genel geçer bir kişiliğe sahip Nasreddin Hoca karakteri Özbek kültüründe de bulunur. Diğer Türk milletleriyle benzer özelliklere sahip olan bu karakterin farklı yönleri de bulunur.

Bildiğimiz nüktedan, hazır cevap, zeki, ahlaklı aynı zamanda kadı ve Molla olan Nasreddin'in Özbek fıkralarında farklı bir kişiye dönüştüğünü görmekteyiz. Başka bir deyişle uydurulmuş bir kişiyi görmekteyiz. Özbek kültürü için önemli bir karakter olan Emir Timur'u yeren, onu aşağılayan fıkralarının olması aynı zamanda Özbeklerin Müslüman kimliklerine uymayan dinle kolaylıkla alay edip, şakalar yapan bu Afandi karakteri Sovyet Sosyalizmine hizmet eden uydurulmuş bir gri propaganda aracıdır.

Halk tarafından tamamen benimsenmiş olan bu karakterin ağzından çıkmış gibi görünen fıkralar dışarıdan bir elle bir güçle düzenlemiş fıkralar olduğu bariz anlaşılmaktadır. 888 fıkranın bulunduğu kitapta böyle fıkraların dışında normal fıkraların da olması halkın kafasında bilerek ve isteyerek soru işaretleri bırakmak içindir. Bu da fıkraların gri propaganda aracı olarak kullanıldığına bir işarettir.

Kaynakça

Akçay, E. (2015). *Edebi edebiyata karşı edepli edebiyat: hidayet romanlarında propaganda unsurlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Albayrak, N. Nasreddin Hoca. Erişim adresi: [https://islamansiklopedisi.org.tr/nasreddin-hoca\(25/11/2020\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/nasreddin-hoca(25/11/2020)).

Armağan, A. (1999). Siyasal bir iletişim aracı olarak propaganda. *İstanbul Üniversite İletişim Fakültesi Dergisi*. IX.

Bayraktar, Z. (2010). *Mizah teorileri ve mizah teorilerine göre Nasreddin Hoca fıkralarının tahlili* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bayraktar, Z. (2012). Nasreddin Hoca ve Timur konulu fıkraların gülmede üstünlük kuramı açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Dergisi*. 1(1).

Doğan, O. (2004). Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) siyaseti ile ilgili önemli bir belge. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Durmuş, M. (2009). Güldürünün saklanan gerçeği ve Nasrettin Hoca fıkralarında sosyo-psikolojik kendilik tanımlaması, "21. yüzyılı Nasrettin Hoca ile anlamak" uluslararası sempozyum. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Duymaz, A. (1997). Türkmen fıkra tipi kemine ve Nasreddin Hoca. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*.

Erkiş, İ. U. & Summak, M. E. Propaganda ve dış politika. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu*.

Fedakar, S. (2009). Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkralar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 9(1). s. 67-73. Erişim adresi: [http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/sf_fikra/sf_fikra.htm#bookmark11\(25/11/2020\)](http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/sf_fikra/sf_fikra.htm#bookmark11(25/11/2020)).

Geçikli, F. (1999). Geçmişten günümüze propaganda kavramı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. IX.

Huseynov, M. (2018). İkinci dünya Rus propagandası (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 17.

Jamankulova, R. (2008). *Kırgız belgesel sinemasında propaganda* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kahhar, T. (2009). *Nasreddin Hoca Fıkralarının Toplumsal İşlevi ve Özbek Basınının Üç farklı Dönemdeki Yansıma Özellikleri*. 21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak, Uluslararası Sempozyum. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Kamalova, Z. Özbek Kimliğinin İnşasında Emir Timur Mirası. Erişim adresi: <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/ozbek-milli-kimliginin-insasinda-emir-timur-mirasi-dr-zebiniso-kamalova/> (25/11/2020).

Karimov, E. (2011). Sovyet yönetiminin sekülerleştirme politikası ve günümüz orta asya'sına etkileri. *Marife*. 9(1).

Kubbealtı, Propaganda. Erişim adresi: <http://lugatim.com/s/PROPAGANDA> (13/11/2020).

Sarı, İ. Sovyet Dönemi Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış. Erişim adresi: <https://www.isa-sari.com/sovyet-donemi-turk-edebiyatina-genel-bir-bakis/> (25/11/2020).

Solmaz, E. (2016). Özbek mizahında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkeş, A. Ö. (2009). *Toplum ve kimlik kurma kılavuzu olarak roman, modern Türkiye’de siyasi düşünce: dönemler ve zihniyetler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulucutsoy, H. (2019). *Türk savaş edebiyatı ve propaganda (1828-1912)* (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul.

Yoldaşeva, F. (1989). *Latife. Özbek Folklorı Oçerklari*. Fan Neşriyat.

Yüksel, O. Propagandanın Tanımı ve Türleri: Beyaz, Siyah, Gri ve Silahlı Propaganda. Erişim adresi: <https://okanyuksel.com/2010/11/propagandanin-tanimi-ve-turleri-beyaz-siyah-gri-ve-silahli-propaganda/> (16/11/2020).

BARIŞ ÇALIŞMALARI PERSPEKTİFİYLE TRUMP DÖNEMİ İSRAİL-FİLİSTİN SORUNU POLİTİKASI: YÜZYILIN ANLAŞMASI

Ecem Kabuloğlu

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler,
Doktora Öğrencisi*

ÖZ

Etnik, ulusal ve uluslararası çatışmaların ortaya çıkışı ve bunların birçok yıkıcı sonucu, tarih boyunca barış kavramına olan ihtiyacı arttırmakla birlikte, barış çalışmaları disiplinine olan ihtiyacı arttırmaya devam etmesini de beraberinde getirmiştir. Barış çalışmaları alanında önemli isimlerden biri olan Galtung'un negatif barış-pozitif barış ayrımıyla ve yapısal şiddet kavramını dahil etmesiyle birlikte barış kavramının anlamı genişlemiştir. Galtung'la beraber önemli isimlerden bazıları John Burton ve onun ihtiyaç teorisine göre barış yaklaşımı ve Kenneth Boulding'in is-

tikrarlı barış yaklaşımıdır. Çalışmada bu hâkim yaklaşımlar çerçevesinde Trump dönemi İsrail-Filistin sorunu politikası ele alınmıştır. Trump'ın danışmanı ve damadı olan Jared Kushner tarafından soruna yönelik barış planı olarak ortaya konan Yüzyılın Anlaşması temelinde incelenmiştir. Makalenin amacı, barış çalışmaları kapsamında özellikle bir diğer ismiyle Asrın Anlaşması olarak ortaya atılan barış planının çözüm konusundaki işlevliğini sorgulamak ve ABD'nin soruna yönelik çözüm çalışmalarında eksiklikleri tespit ederek daha etkin bir çözüm yoluna ışık tutmaktır. Sonuç olarak, barış çalışmaları kapsamında sorunun çözümüne olan yaklaşım dikkat çekici ekonomik adımları içerse de Trump'ın Yüzyılın Anlaşması ile sağlamayı planladığı barış süreci, Filistin toplumunun kimliğini güvence altına alacak bir barış çalışması olmaktan uzak gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Barış çalışmaları, Çatışma çözümü, ABD, Yüzyılın barış anlaşması.

ABSTRACT

The emergence of ethnic, national and international conflicts and their many devastating consequences has led to an increase in the need for the concept of peace, as well as the need for a discipline of peace studies throughout history. Concept of peace has been expanded with the one of the important names in the field of peace studies that Galtung's negative peace-positive peace separation and the concept of structural violence. Along with Galtung, some of the key figures are John Burton and his peace approach with Need Theory and Kenneth Boulding's Stable Peace approach. Within the framework of these dominant approaches, the Israel-Palestine problem policy of the Trump Period was discussed. It was examined basis of the Peace Treaty of the Century, which was proposed as a peace plan for the problem by Jared Kushner, Trump's adviser and son-in-law. The aim of the article is to examine the effectiveness of the peace plan, which is put forwarded as the Peace Treaty of the Century, to identify the deficiencies in the US solution efforts for shed light on a more effective solutions. As a result, within the context of Peace Studies,

although the approach to the solution of the problem involves remarkable economic steps, the peace process that Trump plans to achieve with the Peace Treaty of the Century seems to be far from being a work of peace to secure the identity of Palestinian society.

Keywords: Peace studies, Conflict resolution, ABD, Peace treaty of the century.

GİRİŞ

Savaşlarla dolu tarihin en büyük özelemlerinden biri olan “barış” kavramının kavramsallaşmaya başlaması İkinci Dünya Savaş’ı sonrası dönemle birlikte gerçekleşmiş, yaşanan büyük yıkımın etkisiyle barış çalışmaları da bu dönemde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Tarih boyunca filozoflar, tarihçiler, askerler ya da siyasetçiler tarafından farklı barış tanımları ortaya atılmış ve ulaşılması arzu edilen barış kavramı yıllar içerisinde derinleşmiş ve daha kapsamlı hale gelmiştir. Barışın tesisi ve korunması için çeşitli yaklaşımlar, kavramlar öne sürülmüş, bu teorik çabalar birçok etnik çatışmanın, uluslararası anlaşmazlığın çözümü için “Barış Çalışmaları” başlığı altında çözüm ışığı tutmaktadır. Özellikle modern barış çalışmaları müzakere ve arabuluculuk gibi çeşitli yöntemleri de içererek sorunların çözümünde geniş bir perspektif sunmaktadır. Barış çalışmaları alanında genel olarak üç yaklaşım hakimdir. Bunlar; Johan Galtung’un barışçıl yollarla barış yaklaşımında ortaya koyduğu negatif barış-pozitif barış ayrımı, John Burton’ın ihtiyaç teorisine göre barış ve Kenneth Boulding’in istikrarlı barış kavramlarıdır. Çalışmada ilk olarak, tarih boyunca barış kavramının nasıl tanımlandığı incelenmiş daha sonra barış çalışmalarına hakim yaklaşımlar açıklanarak, bu yaklaşımlar çerçevesinde Trump dönemi İsrail-Filistin sorunu ele alınmıştır. ABD’nin soruna yönelik barış çalışmaları Trump’ın damadı ve başdanışmanı olan Jared Kushner tarafından çözüm önerisi olarak sunulan Yüzyılın Anlaşması özelinde incelenmiştir.

Geçmişten günümüze ABD’nin bölgeye yönelik barış çabalarını değerlendirdiğimizde İsrail’e karşı yürüttüğü yumuşak politikanın aksine Filistin’e karşı daha sert politikalarla hareket etmiş, her dönemki ABD

başkanı İsrail ile olan stratejik müttefiklik ilişkisini siyasi tutumunda bariz bir şekilde hissettirmiştir. ABD barış çalışmaları genel itibarıyla sadece bir toprak paylaşım sorunu olarak değerlendirilip, tarafların tarihi tezleri göz önünde bulundurularak, kimliğin varlığı ve güvenliğinin korunması göz ardı edilmiştir. “Barış için toprak” söyleminin yerini Trump dönemiyle birlikte “Refah için barış” söylemi olarak, ABD’nin bölgeye barışın tesisi için sunduğu en kapsamlı plan olduğu söylenebilir. Plan önemli ekonomik projeler içerse de yaklaşık yüz yıldır çözilemeyen, bu derece kompleks hale gelmiş bir çatışmanın sadece ekonomik ödüllere müzakere edilmesi barışın tesisinin sağlanmasında yeterli gözükmemektedir. Nasıl ki Oslo Barış sürecinde toprak paylaşımı yapılarak kimliğe dayalı kaygılar planın içeriğinde yer almamış dolayısıyla çatışma sınırından geri döndürecek güçlü bir mekanizma kurulamamışsa, yine Trump döneminin çözüm planı olan Asrın Anlaşması’nın da benzer eksiklikleri barındırdığını söylemek makul olacaktır. Planın tahmini siyasi ayağında çatışmanın temel parametreleri olan Kudüs’ün durumu, Filistinli mülteciler konusu ve yerleşim birimleri Filistin tarafının tarihi beklentilerine ve temel ihtiyaçlarına karşılık gelmeyecek maddeler içermesi, Trump ve ekibinin plan açıklanana kadar ki süreçte İsrail lehine olan politik adımları, Filistin tarafının hem barış planına hem de ABD’nin adil bir arabuluculuk yürüteceğine olan güvene zarar vermiştir. Bu durumun da soruna yönelik ortaya konan barış planının çözüme ulaşmasını engelleyeceği açıktır.

Barış Kavramı

İkinci Dünya Savaşıyla birlikte kavramsallaşmaya başlayan barış kavramı hala derinleştirmesini sürdürmekte ve barışın tesisi için yapılan çalışmalar ve yöntemler de devamlı çeşitlenmektedir. Barış Çalışmalarında ilk yaklaşımlar Johan Galtung’un savaşın olmaması hali olarak ifade ettiği “negatif barış” kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. Johan Galtung barışı dar kapsamda şu şekilde tanımlamıştır: “Ülke, millet (kültür, etniklik), ırk, sınıf veya ideolojiyle tanımlanmış gruplar arasında savaşın, yani örgütlü şiddetin, olmaması durumudur. Uluslararası ya da harici barış ülkeler arası veya uluslararası dış savaşların olmaması durumudur. Sosyal ve dahili barış etnik, ırksal, sınıfsal ya da ideolojik iç savaşların olmaması durumudur.”¹

Orta Çağ Avrupası’nda barış, savaşın Hristiyan dünyası haricindeki yerlerde olmasıdır. Rönesans’tan sonra barış kavramı Hristiyan barışından tüm insanlık için barış kavramına dönüşmüştür. Barışın anlamı

1 Galtung, J. (1993). *Peace, the Oxford companion to politics of the world*. New York: Oxford University Press. s. 688-689.

genişleyerek yalnızca savaş olmama hali değil, insan hayatındaki adalet, eşitlik, özgürlük kavramlarını da kapsar hale gelmiştir. “Barışçı yollarla barış” anlayışı aydınlanma döneminde de devam etmiştir. 17. yüzyıldan beri ise Grotius, Pufendorf gibi yazarların öncülüğünde uluslararası hukukun temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Savaşın sona ermesini sağlayan barış anlaşmaları ise Latince “Pax” ile ifade edilmiş ve 19.yy’da “Pax Britanica”, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, “Pax Americana” şeklinde ifade bulmuştur. Kant’ın “Perpetual Peace” adlı eseriyle cumhuriyetçilik, hukuk, bireysel özgürlükler ve anlaşmazlıkların hukuki yollarla çözümü kavramlarına yaptığı vurgu pozitif barışın öne çıkarılması bakımından önemlidir.

Realist perspektife yakın olan barış tanımı, yani savaşın ve sıcak çatışmanın olmaması hali barışın, galip gücün barışı olarak nitelendirilmesi Galtung’la beraber dönüşüme uğrayarak negatif barış olarak tanımlanmış ve pozitif barışa geçiş için çalışmalar ortaya konmuştur. Negatif söylemde vurgulamak istediği savaşın ya da şiddetli çatışmanın yok olmasından ötede doğrudan şiddetin var olmaması durumudur.² Pozitif barışın tesisini sosyal adalet kavramının geliştirilmesi ile ilişkilendirmiştir. Galtung’un ifade ettiği şekilde, sosyal bir hedef olarak barış kavramı genişleyerek, sosyal adalet ve şiddetin özellikle de yapısal formda şiddetin bulunmamasını da kapsamaktadır.³ 1960’ların sonuna doğru yapısal şiddet kavramının da çalışmalara dahil edilmesiyle Marksizm etkisi hissedilmiş ve şiddete sosyolojik bir bakış açısı kazandırılmıştır. Barışın tanımı için şiddetin tanımının ve kaynağının saptanmasının gerekli olduğu ileri sürülmüştür.

İslam dünyasında barış, diğer dinlere mensup kişilerle olan ilişkilere bağlı olarak dar-ül İslam, dar-ül ahd veya dar-ül sulh ve dar’ül harb şeklinde nitelendirilmiştir. Müslümanların ibadetlerini rahatlıkla yapabildikleri, hür ve güvende oldukları topraklar dar’ül İslam olarak tanımlanırken, Müslümanların tehdit altında hissetmedikleri gayrimüslim toprakları dar’ül ahd veya dar’ül sulh olarak tanımlanmıştır. Barış içinde olunan bu iki alanın tam tersi ise, dar’ül harb olarak ifade edilmiştir. Cihat ise, dar-ül İslam, dar-ül harbi yenene kadar ki olan psikolojik ve siyasi savaş durumudur. Dar’ül harb ile kısa ya da uzun süreli barış anlaşmaları yapılabilir. Yahudi

2 Dower, N. (2009). *The ethics of war and peace: cosmopolitan and other perspectives*. UK: Polity Press. s. 3.

3 Galtung, J. (1990). *Violence and peace, a reader in peace studies*. New York: Pergamon Press. s. 131.

barış anlayışında ise, Judea, Samaria (Batı Şeria) ve Gazze'deki Yahudi Yerleşimleri Konseyi, 1985 yılında, bu topraklardan çekilme fikrini İsrail Devleti'nin yıkılmasına yol açacak temel bir ihanet olarak tanımlamıştır. 1993 yılında Haham Shlomo Goren Yahudilerin bu topraklardaki yerleşimleri boşaltmalarının dinen yasak olduğunu hükmetmiş ve askerlerin böyle bir durum karşısında göreve karşı çıkmalarını istemiştir. Kutsal kitapta anlatılan Yahudilerin göçü ve İsrail topraklarına geri dönüş kavramı Yahudiliğin temeli haline gelmiş, Yahudi milliyetçiliği bu inanç ve felsefe üzerine oluşturulmuştur.⁴ Bu sebepten dolayı başta Kudüs olmak üzere kutsal toprakların Yahudi kontrolünde olması gerektiğine olan inanç, siyasi bir hedef haline dönüşmüş bu da barış çalışmalarının önündeki en büyük engellerden birini teşkil etmiş ve günümüzde de hala sürece olan negatif etkisini korumaktadır. Yahudi geleneğinde başka toplumların arasında yaşarken "barış içinde olmaya duyulan arzu" ile onlardan gelen saldırılara karşı koymak, yaşanan toprakları korumak ve genişletmek için "şiddete duyulan ihtiyaç" birbirine geçmiştir.⁵ Musevilik öğretilerinde de bu durum görülebilir; "Bir kente saldırmadan önce, kent halkına barışı önerin. Barış önerinizi benimser ve kapılarını size açarsa, kentte yaşayanların hepsi sizin için angaryasına çalışacak, size hizmet edeceklerdir. Ama barış önerinizi geri çevirir, sizinle savaşmak isterlerse, kenti kuşatın. Tanrınız kendi elinize teslim edince, orada yaşayan bütün erkekleri kılıçtan geçirin. Kadınları, çocukları, hayvanları ve kentteki her şeyi yağmalayabilirsiniz. Tanrınızın size miras olarak vereceği bu halkların kentlerinde soluk alan hiçbir canlıyı yaşatmayacaksınız."⁶

Barış Çalışmaları ve Trump Dönemi İsrail-Filistin Politikası: Yüzyılın Anlaşması

Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü ve Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulmasıyla barış çalışmaları popüler hale gelmiştir. 1980'li yıllarda artan nükleer tehdit ve uluslararası çatışma üzerinde durulmuş, soğuk savaşın sonlanmasıyla birlikte sivil şiddet de içeren, daha çok iç siyasete odaklanılmıştır. Çatışma çözümü yöntemlerinin ve barış çalışmalarının gelişimini sağlamak amacıyla dünyanın birçok bölgesinde

4 Steinberg, G. M. (2001). Interpretations of jewish tradition on democracy, land, and peace. *Journal of Church and Stat.* 43(1). s. 94-97.

5 Sönmezoglu, F. (1989). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi. s. 302.

6 *Eski Antlaşma: Yasaların Tekrarı, Kutsal Kitap*. (2003). İstanbul: Kitabı Mukaddes Yayını. s. 242-243.

üniversiteler, enstitülerle farklı programlar yürütülmüştür. Barışın korunması ve tesisi için yürütülen çalışmalar olarak adlandırılabileceğimiz bu disiplin alanında içerdiği güvenlik sorunları nedeniyle meselenin güvenlik ayağını çözmek siyasi ayağını çözmekten daha zorlayıcı olabilmektedir. Realist yaklaşım güvenlik sorunlarını ortaya çıkaran faktörlerin bertaraf edilmesini savunurken; liberal yaklaşım ise, bu unsurların dönüşümüyle sorunun çözüme kavuşturulabileceğini savunmuştur.⁷ Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla birlikte “barışı koruma (Peacekeeping)”, “barış inşa etme (Peacebuilding)” ve “barış yaratma (Peacemaking)” ifadeleri ile barışın tesisi için çeşitli aksiyonlar geliştirilmiştir.

Marton Deutch çatışmanın potansiyel olarak bireysel ve toplumsal önemi olduğunu ifade etmiştir. Temel sorusu çatışmaların yıkıcı olmasının nasıl engelleneceğiydi. Johan Galtung ise çatışmayı birbiriyle yarışan amaçlara, birbirine zıt çıkar ve ihtiyaçlara sahip iki veya daha fazla kişi ya da grupla ilişkili olarak tanımlamış ve çatışmanın yapısal, davranışsal ve tutumsal yönleri arasındaki bağı vurgulamıştır. Friedrich Glasl da toplumsal çatışmayı en az iki tarafı (Kişi, grup, devlet) içeren ve taraflardan en az birinin algıda, düşünmede, hayal etmede, yorumlamada, hissiyatta (Sempatı-kaçınma, güven-güvensizlik) ve isteklerde (İhtiyaçlar, hedefler, maksatlar, amaçlar), diğer tarafa fikirlerinin gerçekleşmesi potansiyeli etkilenecekmiş gibi hissettirecek şekilde farklılıklar (Farklar, ilişkiler, uyuşmazlıklar, vb.) deneyimlediği bir etkileşim olarak tanımlamıştır.⁸ Çatışmaların çözümü ve tarafların anlaşmaya varmalarında diplomasi farklı düzeylerinden de yararlanılabilmektedir. Resmi görüşmeciler tarafından yürütülen diplomasi (Track I Diplomacy), Toplumlararası diplomasi (Track II Diplomacy) ve çok yönlü diplomasi (Multitrack Diplomacy) şeklinde çeşitli müzakere yöntemleri kullanılarak taraflar bir araya getirilebilmektedir. Bu bağlamda, üçüncü bir taraf olarak uluslararası kolaylaştırıcının varlığı başarılı bir müzakereyi takiben, çatışma çözümünün uzun soluklu ve pozitif bir barışla sonuçlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Üçüncü taraf, çatışmaya bire bir dahil olmamış aktörlerden oluşabilir. Bu noktada en önemli husus üçüncü tarafın hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde tarafsız olmasıdır.⁹ Taraflara iletişim, ulaşım, konaklama imkânı

7 Navari, C. (2008). *Liberalism, a security studies an introduction*. New York: Routledge. s. 29-43.

8 Berghof vakfı, *Berghof çatışma dönüşümü kavram dizini*. Almanya: Berghof Foundation Operations GmbH. s. 51.

9 Yıldız, K. (2014). *Çözüm ve dönüşüm süreçlerine ilişkin teorik ve pratik yaklaşımlar*,

sağlamak, doğrudan görüşmeler için olanak yaratmak, yapıcı çözüm fırsatları oluşturmak gibi çeşitli uygulamalarla üçüncü tarafın katılımı başarılı bir süreç için faydalıdır. Üçüncü tarafın fonksiyonu tamamen kolaylaştırma ve müzakereciliktir. Tipik bir arabuluculuk süreci ilk olarak her bir tarafla ikili temaslar tesis etmek, bir tarafa tek yönlü mesaj taşımak, bir tarafla ek bir arabulucu yardımıyla geri kanal iletişimi kurmak, her tarafla kapasite oluşturma çalışması yapmak gibi birçok etkinliği içermektedir.¹⁰

Barış çalışmaları alanında genel olarak üç yaklaşım hakimdir. Bunlar: Johan Galtung'un barışçıl yollarla barış yaklaşımında ortaya koyduğu negatif barış-pozitif barış ayrımı, John Burton'ın ihtiyaç teorisine göre barış ve Kenneth Boulding'in istikrarlı barış kavramlarıdır. Galtung, negatif ve pozitif barış ayrımıyla birlikte yapısal şiddet kavramını da dahil ederek kapsamlı bir barış tanımı yapmıştır. Johan Galtung'a göre şiddet doğrudan, yapısal ve kültürel olmak üzere farklı çeşitlerde ortaya çıkabilir. Ona göre, yapısal şiddet gruplar arasında eşitsizliklere yol açacaktır ve bu da doğrudan şiddete neden olabilir hatta ondan daha yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Yapısal şiddet, iktisadi ve siyasi yapılanmalarla bir bireyin ya da grubun gelişmesine engel olur.¹¹ "Normal yaşanılması beklenen süreyle çeşitli sebeplerle kesintiye uğrayan gerçek hayat süresinin arasındaki fark yapısal şiddetin varlığını ortaya koymaktadır."¹² Maddi ve manevi kaynaklara erişimde eşitsizlik ve siyasi temsil yollarının kapanması yapısal şiddetin örnekleridir. Kültürel şiddetse, toplum içerisinde bir kesimin kültürel hegemonyasını kurmasıyla oluşmakta, semboller ve söylemlerle toplumsal yer edinmektedir.¹³ Galtung, yapıların içinde de dondurulmuş şiddet olduğunu ve kültürün şiddeti meşru kıldığını savunmuş, şiddet azaltılarak ve önlenerek ancak barışın tesisinin sağlanacağını belirtmiştir.¹⁴

Barış çalışmaları literatüründe teorik yaklaşımların öncü isimlerinden biri de John Burton ve onun ihtiyaç teorisidir. Teorinin özü, insan davranışlarının ihtiyaçlara doğrultusunda şekil aldığını, bu ihtiyaçlar

çatışma çözümleri ve barış. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 275.

10 Yıldız, K. (2014). a.g.e, s. 276.

11 Galtung, J. (1969). Violence peace and peace research. *Journal of Peace Research*. 6. s. 167.

12 Kardaş, T. (2014). *Güvenlik, uluslararası ilişkilere giriş*. İstanbul: Küre Yayınları. s. 332.

13 Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27. s. 291-305.

14 Galtung, J. (1996). *Peace by peaceful means*. London: PRIO & Thousand Oaks & New Delhi. s. 2.

için insanın mücadele ettiğini ve karşılanamadığı takdirde ortaya çıkan bıkınlığın da çatışmayı kaçınılmaz kıldığını ifade etmektedir. Çatışmalara en fazla kaynaklık eden ihtiyaçların başında kimlik ve güvenlik ihtiyaçlarının gelmekte olduğu belirten Burton, düşünülenin aksine kimlik, güvenlik, tanınma, adalet, politik katılım gibi ihtiyaçlardan kaynaklı çatışmaların çözümünün sıfır-toplamlı olmadığını belirtmektedir.¹⁵ Aynı zamanda, tüm kişilerin ihtiyaçlarının aynı olduğunu dolayısıyla bunların pazarlık konusu olarak değerlendirilemeyeceğini bilakis, strateji, çıkar ve isteklerin toplumdan topluma değişiklik gösterebilmesi nedeniyle pazarlığın mümkün olabildiğini vurgulamıştır. Galtung da çıkarların “ya o ya da bu” şeklinde bir tarafın kazandığı diğer tarafın kaybetmesi olarak giderildiğini, ihtiyaçlarınsa “hem o hem de bu” şeklinde her iki tarafında kazanacağı şekilde giderilebileceğini ileri sürmüştür.¹⁶ Sonuç olarak, bu yaklaşıma göre barış temel ihtiyaçlar sağlanarak tesis edilebilir.

Bir diğer kapsamlı tanım ise Kenneth Boulding’in barış tanımıdır. Barış, tehdit edilemeyecek kadar güçlü güven ilişkileri ağlarının bir parçası olarak tanımlanmış ve bu süreçle birlikte barışın istikrarlı hale gelebileceğini öne sürmüştür.¹⁷ Boulding, barış için dört aşama belirlemiştir; Süre giden savaş durumu, istikrarsız savaş, istikrarsız barış ve barışın en üst seviyesi olan istikrarlı barış kavramıdır.¹⁸ O, barış araştırmasının ilk şartının barışın da bir parçası olan sistemin kimliğinin saptanması olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, sistemin çeşitliliğine barış tanımının ve çatışmaya bağlı olarak da barış arayışının farklılaşabileceğini savunmuştur. Barışın da çatışma sisteminin belirli bir sınır içinde kalmasını sağlayan bir unsur olduğunu öne sürerek, sistemin bir başka sisteme dönüştüğü geri dönülemez noktayı da sınır olarak ifade etmiştir. Bu sınır uluslararası çatışmada savaş olarak ortaya çıkmaktadır. Ulusal sistemde çatışmaya yani kırılma noktasına varmanın önüne geçen yapılar mevcutken, anarşik uluslararası sistemde bu mevcut değildir. Sınıra sürüklenmenin önüne geçecek bir mekanizmanın yokluğu da barışın tesis edilmesini engelleyeceği ileri sürülmüştür. Savaşa gidişatı algılayarak onu erken evrede dönüştürebilecek bir mekanizmanın gerekliliğini ortaya koymuş ve bu mekanizmanın bil-

15 Burton, J. W. (1988). *Conflict resolution as a function of human needs*. Londra: Lynne Rynner. s. 192-193.

16 Galtung, J. (2012). *Çatışmaları aşarak dönüştürmek*. Ankara: USAK Yayınları. s. 19.

17 Lederach, J. P. (2001). *Levels of leadership*. Londra: Lynne Rienner Publishers. s. 145-156.

18 Boulding, K. E. (1978). *Stable peace*. Texas: University of Texas. s. 12-13.

giyi işleyen ve bilgiyle işlenen bir mekanizma olması gerektiğini vurgulamıştır. Yani Boulding barış tanımlandıktan sonraki aşamanın bilgi-enformasyon aşaması olduğunu iddia etmiştir.¹⁹

Bu hâkim yaklaşımlar bağlamında Trump'ın İsrail-Filistin sorununa yönelik politikalarını ve Yüzyılın Anlaşması olarak nitelendirdiği barış anlaşmasını barış çalışmaları temelinde incelediğimizde ilk olarak, üçüncü aktörün yürüttüğü barış çalışmalarında sonradan dahil olan bu aktörün tarafsızlığının önemine değinmiştik. Bu noktada, Trump'ın başkanlık adaylığı ve başkanlık süresi boyunca gerçekleştirdiği söylem ve pratikleri İsrail-Filistin çatışmasının çözümünde tarafsız olduğunu söylemek güçtür. Seçim kampanyası boyunca Yahudi topluluğuna sıcak mesajlar veren, İsrail'in yanında olacağını sıklıkla tekrarlayan konuşmaları ile aslında İsrail-Filistin sorunu için çözüm planı olarak sunduğu Yüzyılın Antlaşması'nın diğer bir adıyla Kushner Planı'nın gerçekçi bir barış planı olup olmadığı hakkında sinyaller vermiştir. Bu durumu Trump'ın İsrail-Filistin politikalarına yön veren Yahudi ve İsrail yanlısı ekibin ağırlığıyla açıklamak mümkündür. Bu isimlerin başında Trump'ın İsrail'e büyükelçi olarak atadığı David M. Friedman, damadı ve aynı zamanda üst düzey danışmanı olan Jared Corey Kushner ve Filistin-İsrail meselesinden sorumlu özel temsilcisi Jason Dov Greenblatt gelmektedir. Aynı zamanda Sheldon Adelson, Ronald Laude gibi Amerikalı Yahudi milyarderlerin de Trump'ın soruna yönelik politikalarının oluşumundaki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Trump, İsrail ile Filistin arasındaki barışı sağlamak için elinden gelen her şeyi yapacağı niyetinde olduğunu söylese de Birleşmiş Milletlerde İsrail'in kuruluş oylamasının 70. Yıldönümü etkinliğinde konuşan ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence yaptığı konuşmada: "Bugün Yahudi halkını destekleyen herkese minnettar olduğumu belirtmek isterim. Trump beni basit bir mesajla gönderdi: Yönetimimiz altında Amerika her zaman İsrail'in yanında olacaktır" Yahudilerin kendi ebedi vatanını hak ettiğini söyleyerek "Yahudiler diğer tüm uluslar gibi kendi kaderlerinin efendileri olmalı" ifadelerini kullanmıştır.²⁰ Aslında Yüzyılın Anlaşması diğer Amerikan başkanlarının soruna yönelik siyasi niyetlerinin somutlaştırılmış hali olduğu söylenebilir. Yani burada bölgede tarafsız bir çözüm süreciyle çatışmayı sona erdirmekten çok İsrail'in

19 Boulding, K. E. (1963). Is peace reserchable? *Background*. 6(4). s. 73-74.

20 Qasioun-news, İsrail'den Kudüs'ü Yahudileştirme Planı. Erişim adresi: https://www.qasioun-news.com/ar/news/show/113692/%C4%B0srail&;den_Kud%C3%BCs&;%C3%BC_Yahudile%C5%9Ftirme_plan%C4%B1 (12/11/2019).

lehinde bir barış planı ortaya atılmıştır. Bu barış planı, bölgedeki barışın tesis edilmesi adına çatışan kimlikleri uzlaştırmak, güven ortamı yaratmaktan çok Filistin kimliğiyle uyuşmayan, taraflara adil yaklaşımda eksiklikleri olan adımları içermektedir.

Çatışma çözümü süreçlerinin önemli karakteristik özelliğinden biri de süreç boyunca taraflar arasında neredeyse hiçbir zaman tam anlamıyla karşılıklı bir güven kurulamamasıdır.²¹ Filistin-İsrail sorunuyla alakalı İsrail Cumhurbaşkanı Rivlin, "Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın sarf ettiği sözlerle rağmen bizim iki halk arasında güveni inşa etme yolu oluşturmamız gerektiğine inanıyorum. Maalesef güven yok."²² şeklindeki sözlerinden aslında kalıcı bir barış çözümü için kritik bir noktaya temas etmiştir. Üçüncü taraf, bölgedeki silahsızlanmanın ve entegrasyonun sağlanması adına başarılı izleme mekanizmalarıyla tarafların birbirine güvenmese dahi sürece güvenmesini sağlayarak sürecin olumlu seyretmesi için katkıda bulunabilir. Fakat Trump'ın ABD'nin çatışma çözümünde bu yönde bir müzakere süreci yürütmediği aşikardır. Yüzyılın Anlaşması'nın ekonomik ayağı her ne kadar bölgesel entegrasyonun sağlanması adına daha önceki girişimlerin en kapsamlısı olsa da siyasi ayağının belirsizliği ve Trump'ın bölgeye yönelik İsrail yanlısı politik adımları Filistin tarafında kaygıya neden olmaktadır. Kısacası, kökleri 19.yüzyıla kadar uzanan sorunda, kalıcı ve uzun soluklu bir barışın çatışmanın taraflarının köklü güvenlik ikilemleri ve tehdit algılamaları nedeniyle tesis edeceği çok zor bir ihtimalken üçüncü bir tarafın kolaylaştırıcılığı çatışma çözümüne ilişkin yürütülen barış faaliyetlerinde önemli bir noktadır. Fakat çatışmanın temelinde yatan çoğunlukla orantısız ilişkiler dikkate alınmadığı takdirde çatışmanın dönüştürülmesi güçtür. Bu bağlamda Trump'ın bölgede izlediği yanlı politikalar toplumsal çatışmayı derinleştirmekte, artan orantısız ilişkilerle birlikte barış ve istikrarın inşa edilmesinin önünü tıkamaktadır.

Bölgede donmuş bir barıştan söz edilebilir. Tarafların birbirini eşit statüde kabul etmediği, ikili ilişkilerini ilerletemediği ve karşılıklı suçlamalara devam ettiği bir barış türüdür.²³ İkili ilişkilerin normalleşme sürecine giremediği, hala Kudüs'ün statüsü, mülteciler ve sınırlar konusu,

21 Yıldız, K. (2014). *Çözüm ve dönüşüm süreçlerine ilişkin teorik ve pratik yaklaşımlar, çatışma çözümleri ve barış*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 277.

22 Hürriyet. Pence Konuşurken İsrail Parlamentosu Karıştı. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pence-konusurken-israil-parlamentosu-karisti-40719369> (12/11/2019).

23 Bayer, R. (2019). *Barış ve ihtilaf çözümü, çatışmadan uzlaşmaya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 48.

Yahudi yerleşimleri gibi konularda çözüm sürecine girilememiştir. Barış için parçalar arasındaki çatışmanın dönüştürülmesi gereklidir, yöntem bağlamında ise çatışmalarda uzlaşma yerine “aşmacı” (Transcend) bir yöntem daha etkilidir.²⁴ Özgür yaşam ve kimlik haklarının müzakere masasında çözüm için bir araç olarak kullanılması, bu durumdan olumsuz etkilenen taraf için müzakere masasını terk etmeyi meşrulaştıran nedenlerden biridir.²⁵ Yani temel ihtiyaçların dışında kalan konularda müzakere edilmesi çatışmanın çözüme kavuşturulmasında kolaylaştırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, iki tarafta birbirinin topraklar üzerindeki kimliğinin varoluşunu hem söylemleriyle hem de pratikleriyle reddetmesi Burton’un da belirttiği şekilde kimlik gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması ve müzakere konusu haline gelmesi bölgede barışın tesisini zorlaştırmaktadır. Golda Meir’in “Filistin halkı diye bir halk olmadığını” ifade etmesi, Arafat’ın “Yahudilerin kutsal tapınağının Nablus’ta olduğunu” nu belirtmesi, İsrail’in yerleşim birimleriyle işgali devam ettirmesi, şiddetin sürdürülmesi, mültecilerin evlerine dönüşünün engellenmesi, buna bağlı olarak Filistin’in de şehadet ve direniş konularıyla halkın silahlı mücadelede tutmak istemesi çatışmanın dinamiklerinden birkaçıdır. Bu çatışmaya ek olarak, üçüncü taraf rolüyle Trump’ın bölgeye yönelik barış planları şiddetin daha da tırmanmasına neden olmuştur. Diğer bir adıyla Kushner Planı olan barış planı “refah için barış” söylemiyle birlikte yer almış, süregelen “barış için toprak” söylemini geride bırakmıştır. Her ne kadar siyasi ayağı konusunda muğlaklıklar olsa da planın ekonomik ayağının güçlü ve kapsamlı olduğunu söylemekle birlikte, Galtung’un aşma yöntemi bağlamında tutarlılık gösterdiği de söylenebilir. Çünkü planın açıklanan ekonomik önerileri güvenlik için önce barışın gerekli olduğuna odaklanmış, bölgedeki çatışmayı aşan, dönüştüren yeni bir model inşası ortaya koymuştur. Boulding’in istikrarlı barış kavramına istinaden Yüzyılın Anlaşması’nı çatışmayı sınır içinde tutacak bir mekanizma işlevi olarak değerlendirmek mümkündür. Sistemin savaşa veya şiddete sürüklenmesinin önüne geçmek için hem tarafları birbirleriyle hem de bölge ülkeleriyle olumlu ilişkiler geliştireceği, barış çalışmalarının temel niteliği olan “kazan-kazan” şeklinde ihtiyaçların giderilebileceği bir mekanizma olarak işleyebilir. Özellikle planın ekonomik paketiyle şiddet dışı araçlarla çatışmanın dönüşümüne odaklanmış ve barışı güvence altına alan güçlü ilişkilerin kurulması adına, sistemi

24 Aktoprak, E. Barışı Beklerken. Erişim adresi: <http://ayrintidergi.com.tr/barisi-beklerken/> (15/11/2019).

25 Galtung, J. (2012). Çatışmaları aşarak dönüştürmek. Ankara: USAK Yayınları. S. 3-4.

kırılma noktasından geri çevirecek bir plan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kalıcı barışın ilk adımı olarak, çatışmaların durduğu negatif barış dönemi önemli bir adımdır. Kalıcı barış sadece ateşkes durumu değildir, negatif ve pozitif barışın birlikteliğinde gerçekleşir ki pozitif barış için yapısal ve kültürel şiddetin de işbirliği ve eşitlik temelindeki dönüşümlerle yapısal ve kültürel barışa dönüşmesi gerekir.²⁶ Bu noktada, Bahreyn'in başkenti Manama'da 25-26 Haziran'da düzenlenen ekonomik çalıştayda planın ekonomi kısmına dair yapılan açıklamalara değinecek olursak; Filistin ve komşu ülkelerine harcanmak üzere 50 milyar dolardan fazla yatırım fonu bulunmakta, bu yatırımların 28 milyar dolarlık kısmının işgal altındaki Batı Şeria ve abluka altındaki Gazze Şeridi'ne, 9 milyar dolarının Mısır'a, 7.5 milyar dolarının Ürdün'e ve 6 milyar dolarının da Lübnan'a yapılması planlanmaktadır. Böylece 147'si Batı Şeria ve Gazze olmak üzere sağlık, enerji, su, ileri teknoloji, turizm ve tarım sektörlerinde olmak üzere 179 ekonomik kalkınma programının gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.²⁷ İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'ya yakınlığıyla bilinen Israel HaYom gazetesi yayınladığı Yüzyılın Anlaşması'nın resmi olmayan siyasi maddelerine göre; "Kudüs, İsrail ve Filistin arasında bölünmeyecek ve paylaşılmayacak ancak her iki devletin de başkenti sayılacak, Batı Şeria'daki 250'ye yakın yasa dışı Yahudi yerleşim birimlerinin büyük çoğunluğu boşaltılmayacak, Batı Şeria'da verimli tarım arazileriyle bilinen ve 1967'den beri işgal altında olan Ürdün Vadisi, İsrail'in elinde kalacak."²⁸ Ayrıca "İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Hamas arasında üçlü bir anlaşma imzalanacak. Bu anlaşmaya göre işgal altındaki Batı Şeria'da yer alan Yahudi yerleşim birimleri dışındaki topraklar ile Gazze Şeridi'nde "Yeni Filistin" adlı bir Filistin devleti kurulacak, yeni Filistin Devleti'nin ordusu olmayacak, sadece Filistin polisinin elinde hafif silahlar olacak."²⁹ Fonun ABD'nin %20'sini, AB %10'unu, petrol üreticisi

26 Aktoprak, E. Barışı Beklerken. Erişim adresi: [http://ayrintidergi.com.tr/barisi-beklerken/\(15/11/2019\)](http://ayrintidergi.com.tr/barisi-beklerken/(15/11/2019)).

27 Fırncılar, B. Yüzyılın Anlaşması Ne zaman Açıklanacak? Erişim adresi: <https://www.habernediyor.com/dunya/yuzyilin-anlasmasi-ne-zaman-aciklanacak-2-h5640.html> (14/11/2019).

28 Fırncılar, B. Yüzyılın Anlaşması Ne zaman Açıklanacak? Erişim adresi: <https://www.habernediyor.com/dunya/yuzyilin-anlasmasi-ne-zaman-aciklanacak-2-h5640.html> (14/11/2019). s. 1.

29 Euronews. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/05/07/abd-nin-hazirladigi-israil-filistin-sorununu-cozecek-yuzyilin-anlasmasinin-detaylar-belli-o> (14/11/2019).

Körfez Arap ülkeleri ise %70'ini karşılayacağı belirtilmiştir.³⁰ Paketin sunduğu imkanlarla Filistin ekonomisinin iki katına çıkacağı ve sürecin bir milyon kişiden fazlasına iş imkanı sağlayacağı umulmakla birlikte planda Gazze Şeridi ile Batı Şeria arasında kurulacak ulaşım koridoru ve Gazze Şeridi ile Mısır arasında geliştirilmesi planlanan ticaret ve altyapı alanındaki projeler de dikkat çekici detaylardır. Görüldüğü üzere Filistin'de ve bölgedeki barışın tesisi için birçok güçlü adım atılsa da kalıcı barış için büyük eksiklikler ve eşitsizlikler olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen planda Ürdün, Suriye, Lübnan gibi komşu ülkelerde yaşayan milyonlarca Filistinli mültecinin durumuna ilişkin bir değerlendirilme yapılmamış, Batı Şeria'daki İsrail'in Yahudi yerleşim birimleriyle işgal ettiği topraklar göz ardı edilmiştir. Filistin tarafının da bu adaletsizliğe vurgu yaparak, Yüzyılın Anlaşması'na sıcak bakmadığı Filistin devlet başkanı Mahmud Abbas'ın "yüzyılın şamarı" olarak nitelendirmesi ve bazı ekonomik yardımların dışında Filistin halkının lehine hiçbir şey içermediği ifade etmesiyle de net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca planın siyasi boyutu için FKÖ Genel Sekreteri Saib Ureykat da, "ABD, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan edip büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyarak, Yahudi yerleşim birimlerini yasallaştırarak, Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Ajansı'nı (UNRWA) ortadan kaldırma girişimlerinin yanı sıra İsrail'in işgal edilmiş Golan Tepeleri üzerinde otoritesini tanıyarak ve 1967 sınırlarında iki devleti çözüm ilkesini gündemden düşürerek, Yüzyılın Anlaşması planının siyasi boyutunu uyguladı."³¹ şeklinde görüşlerini dile getirmiş ve ABD tarafından ortaya atılan bu planın kabul etmeye yaklaşmayacaklarını vurgulamışlardır.

İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Tzipi Hotovely, "1993 Oslo Anlaşması çerçevesinde Filistinli yönetimine devredilen Batı Şeria'daki C bölgesi, bundan böyle İsrail egemenliği altına geçmelidir."³² şeklindeki sözlerinin ortaya atılan barış planında Filistinlilere dayatıldığı, ekonomik olarak refah bir Filistin için siyasi hak ve özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmeleri planlandığı bir anlaşma olarak izlenim uyandırdığı söylenebilir. Dolayısıyla 70 yıldan fazla olan İsrail-Filistin sorununu çözmek için dikkat çekici ekonomik projelere yer

30 Euronews. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/05/07/abdnin-hazirladigi-israil-filistin-sorununu-cozecek-yuzyilin-anlasmasinin-detaylar-belli-o> (14/11/2019).

31 Bağ, M. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/06/23/abdnin-ekonomi-calistayina-filistinden-rusvet-tepkisi-kudus-yuzyilin-anlasmasi-israil> (12/11/2019).

32 Bulut, F. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/06/22/amerikan-israil-plani-filistin-topyekun-yahudilestirilmesi/> (12/11/2019).

verse de planın siyasi ayağını açıklamadan önceki ABD tarafından Golan Tepelerindeki ilhakını tanınması, Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan etmesi, Doğu Kudüs ve Batı Şeria için "işgal atındaki topraklar" ifadesini terk etmesi, FKÖ Washington Temsilcisi Husam Zomlot ile ailesinin oturum iznini iptal etmesi ve FKÖ ofisini kapatması gibi Filistin aleyhinde gerçekleştirdiği politik adımlar, Filistin tarafının ABD'ye ve önerdiği barış planına olan güvenini zedelemiş, sürece karşı umutsuzluğa düşürmüştür. Dolayısıyla gözden kaçırılan adalet noktası planlanan barış çalışmalarının işlerlik kazanmasının önündeki en büyük sorunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Barış Çalışmaları kapsamında sorunun çözümüne olan yaklaşım dikkat çekici ekonomik adımları içerse de Trump'ın Yüzyılın Anlaşması ile sağlamayı planladığı barış süreci, Filistin toplumunun kimliğini güvence altına alacak bir barış çalışması olmaktan uzaktır. Bu nedenle, Burton'un ihtiyaç teorisi perspektifiyle değerlendirildiğinde bölgede barışın sağlanabilmesi adına Filistinlilerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzenlemeleri içeren çalışmalar ortaya konmalı, her iki tarafın beklentilerini adil bir şekilde karşılayacak, geçmişten günümüze sorunun kördüğüm olmuş parametreleri Galtung'un aşmacı yöntemi ışığında, sürece tarafların güvenmesi sağlanarak Boulding'in istikrarlı barış kavramının tesisi sağlanabilir.

SONUÇ

Uluslararası ilişkiler disiplinin gelişmesiyle beraber barış tanımı anlam derinliği kazanmış, savaşın olmaması şeklindeki dar kalıptan çıkarak toplumsal ve psikolojik faktörlerin dahiliyle kavramın içeriği zenginleştirilmiştir. Tarih boyunca filozoflar, tarihçiler, askerler ya da siyasetçiler tarafından farklı barış tanımları ortaya atılmış ve ulaşılması arzu edilen barış kavramının içeriği yıllar içerisinde zenginleşmiş ve daha kapsamlı hale gelmiştir. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte akademik çerçeveye oturtulan barış çalışmaları disiplini, savaş veya çatışmanın çözümüne dair neler yapılması gerektiği, sorunun dinamiklerinin belirlenmesi, aktörlerin nasıl bir yol izlemesi gerektiği konularına odaklanma konusunda faydalı bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda, Trump döneminde ABD'nin İsrail-Filistin sorunun çözümüne ilişkin ortaya koyduğu barış planı hakim yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiş, artıları ve eksileriyle değerlendirilmiştir.

Uzun yıllar boyunca "sıfır toplamı bir çatışma" olarak ilerleyen İsrail-Filistin Sorunu, iki tarafın birbirinin varlığını kendi kimliğine bir tehdit

olarak gördüğü yani sadece toprak paylaşımı sorunu olmaktan çok öte, kimlik, tanıma, ontolojik sorun olarak nitelendirebileceğimiz bir boyutla süregelmiştir. Bölgeye yönelik barış çalışmaları Oslo Barış Süreci ile etkin hale gelmeye başlamışsa da gerek İsrail’de aşırın sağın yükselmesi gerek Filistin tarafının aradığı adaleti bulamamasına karşılık silahlı direnişlerle karşılık vermesi, barış yanlısı İzak Rabin suikasti gibi birçok iç olgular sürecin önünü tıkamış, yaşanan Körfez krizleri, 11 Eylül saldırısı ile birlikte ABD’nin Terörle Savaş Stratejisi gibi sistemik olaylar da süreci sekteye uğratmıştır. İsrail lobisinin ve Yahudi nüfusunun ABD başkanlık seçim sürecinde oynadığı rol ve İsrail’e atfedilen stratejik değer göz önünde bulundurulduğunda ABD’nin bölgeye yönelik politikalarına olan etkisi son derece fazladır.

Barış çalışmaları literatürünün önemli ismi Galtung, çatışmayı aşmak için üç evreye özel önem atfetmektedir: teşhis, prognoz ve tedavi. Bu üç evreyi mutlak bir kronolojik sırayla ele almak gerekmez ki zaten çoğu zaman iç içe geçmişlerdir. Teşhis sorunun analizidir ve çatışmanın geçmişi hakkında bilgi edinmemizi gerekli kılar. Bu analizin ilk sorusu da “şiddet başlamadan önce ne oldu?” sorusudur. Galtung’a göre cevap kutuplaşmadır. Kutuplaşmaları gerçek kılan da hayal kırıklıkları, yani engellenmiş hedeflerdir.³³ Bu noktada, İsrail-Filistin sınırının 1967 öncesi sınırlar olması gerekirken, İsrail Doğu Kudüs’ü ilhak ederek, Batı Şeria’da yeni Yahudi yerleşim birimleri kurarak ve ayırım duvarları inşa ederek, İsrail-Filistin arasındaki sınırın belirlenmesini imkansız hale getirmekteydi.³⁴ Kısaca, geçmişten günümüze İsrail-Filistin çatışmasının üç ayağın üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar; mülteciler sorunu, Kudüs’ün statüsü sorunu, yerleşimciler sorunu. Çatışmanın bu ayaklarının bağlı olduğu can alıcı nokta ise, tarafların birbirlerinin bölgedeki varoluş kimliğini kabul edemeleridir. Tüm bu bütünsel tablo karşısında Yüzyılın Barış Anlaşması ekonomik olarak her ne kadar kapsamlı çözüm öneriler içerip, bölgedeki ekonomik ilişkileri güçlendirmeyi hedeflese de barış çalışmaları yaklaşımları temelinde önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksiklikler Filistin tarafının mağduriyetiyle sonuçlanan bir çözüm planına itilmesine neden olmakta bu da planın işlerliğini geçersiz hale getirip sorunun çözümünde engel teşkil etmektedir.

Sonuç itibarıyla, Trump bölgede sorunu çözmek için diğer ABD

33 Aktoprak, E. Barışı Beklerken. Erişim adresi: <http://ayrintidergi.com.tr/barisi-beklerken/> (15/11/2019).

34 Şahin, M. (2010). Bitmeyen senfoni: Orta Doğu barış süreci. *Ortadoğu Analiz*, 2(22).

başkanlarına kıyasla daha aktif politikalar izlemişse de bu çözüm politikalarında attığı İsrail yanlısı siyasi adımlar Filistin tarafının barış sürecine önyargılı yaklaşmasına neden olmuştur. Barış çalışmaları çerçevesinde ABD'nin soruna çözüm yaklaşımı İsrail tarafına yakın tutumu, Filistin kimliğini ve siyasi beklentilerini ikinci plana atan yaklaşımı ve İsrail'in Filistin üzerindeki yapısal şiddeti engelleyici adımların olmayışı nedeniyle eksik olarak değerlendirilmiştir. Burton'un ihtiyaç teorisi perspektifiyle değerlendirildiğinde, bölgede barışın sağlanabilmesi adına Filistinlilerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzenlemeleri içeren çalışmalar ortaya konmalı, her iki tarafın beklentilerini adil bir şekilde karşılayacak, geçmişten günümüze sorunun belirtilen kördüğüm olmuş parametreleri Galtung'un aşmacı yöntemi ışığında, barış sürecine tarafların güvenmeleri sağlanarak, Boulding'in istikrarlı barış kavramının tesisi sağlanabilir.

Kaynakça

Aktoprak, E. Barışı Beklerken. Erişim adresi: <http://ayrintidergi.com.tr/barisi-beklerken/> (15/11/2019).

Bağ, M. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/06/23/abd-nin-ekonomi-calistayina-filistinden-rusvet-tepkisi-kudus-yuzyilin-anlasmasi-israil> (12/11/2019).

Bayer, R. (2019). *Barış ve ihtilaf çözümü, çatışmadan uzlaşmaya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berghof vakfı, Berghof çatışma dönüşümü kavram dizini. Almanya: Berghof Foundation Operations GmbH.

Boulding, K. E. (1963). Is peace reserchable? Background. 6(4).

Boulding, K. E. (1978). *Stable peace*. Texas: University of Texas.

Bulut, F. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/06/22/amerikan-israil-plani-filistin-topyekun-yahudilestirilmesi/> (12/11/2019).

Burton, J. W. (1988). *Conflict resolution as a function of human needs*. Londra: Lynne Rynner.

Dower, N. (2009). *The ethics of war and peace: cosmopolitan and other perspectives*. UK: Polity Press.

Eski Antlaşma: Yasaların Tekrarı, Kutsal Kitap. (2003). İstanbul: Kitabı Mukaddes Yayını.

Euronews. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2019/05/07/abdnin-hazirladigi-israil-filistin-sorununu-cozecek-yuzyilin-anlasmasi-nin-detaylar-belli-o> (14/11/2019).

Fırıncılar, B. Yüzyılın Anlaşması Ne zaman Açıklanacak? Erişim adresi: <https://www.habernediyor.com/dunya/yuzyilin-anlasmasi-ne-zaman-aciklanacak-2-h5640.html> (14/11/2019).

Galtung, J. (1969). Violence peace and peace research. *Journal of Peace Research*.

Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27.

Galtung, J. (1990). *Violence and peace, a reader in peace studies*. New York: Pergamon Press.

Galtung, J. (1993). *Peace, the Oxford companion to politics of the world*. New York: Oxford University Press.

Galtung, J. (1996). *Peace by peaceful means*. London: PRIO & Thousand Oaks & New Delhi.

Galtung, J. (2012). *Çatışmaları aşarak dönüştürmek*. Ankara: USAK Yayınları.

Hürriyet. Pence Konuşurken İsrail Parlamentosu Karıştı. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pence-konusurken-israil-parlamentosu-karisti-40719369> (12/11/2019).

Kardaş, T. (2014). *Güvenlik, uluslararası ilişkilere giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.

Lederach, J. P. (2001). *Levels of leadership*. Londra: Lynne Rienner Publishers.

Navari, C. (2008). *Liberalism, a security studies an introduction*. New York: Routledge.

Qasioun-news, İsrail'den Kudüs'ü Yahudileştirme Planı. Erişim adresi: https://www.qasioun-news.com/ar/news/show/113692/%C4%B0srail&den_Kud%C3%BCs&%C3%BC_Yahudile%C5%9Firme_plan%C4%B1 (12/11/2019).

Sönmezoglu, F. (1989). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Steinberg, G. M. (2001). Interpretations of jewish tradition on democracy, land, and peace. *Journal of Church and Stat.* 43(1). s. 94-97.

PANDEMİ EŞİĞİNDE GIDA GÜVENLİĞİ Mİ? GIDA EGEMENLİĞİ Mİ?

Şahin, M. (2010). Bitmeyen senfoni: Orta Doğu barış süreci. *Ortadoğu Analiz*, 2(22).

Yıldız, K. (2014). *Çözüm ve dönüşüm süreçlerine ilişkin teorik ve pratik yaklaşımlar, çatışma çözümleri ve barış*. İstanbul: İletişim Yayınları.

PANDEMİ EŞİĞİNDE GIDA GÜVENLİĞİ Mİ? GIDA EGEMENLİĞİ Mİ?

Hurşit Dingil

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler,
Doktora Öğrencisi*

ÖZ

Bu çalışma, pandemi sonrası önemi daha da artan gıdanın konumunu sorgulayarak, gıda egemenliği ve gıda güvenliği kavramlarını eleştirel güvenlik teorisi dahilinde irdeleyecektir. Bu anlamda gıda güvenliği diğer güvenlik alanlarına verilen önem ile eş değer tutulabilir mi? Eş değer tutulursa, gıda egemenliğinin durumu nasıl olur gibi tartışmalar yapılarak, gıdaya verilen öneme, özellikle pandemi sonrası gıda güvenliği ve gıda egemenliğinin uzlaştığı bir ortak alan oluşturulabilir mi soruları etrafında eleştirel güvenlik teorisi kullanılarak disiplinler arası bir anlayış çalışmanın bütününe oluşturacaktır. Bu anlamda, çalışma pandemi sonrası

PANDEMİ EŞİĞİNDE GIDA GÜVENLİĞİ Mİ? GIDA EGEMENLİĞİ Mİ?

güvenlik tartışmalarına katkı sağlayarak, gıda egemenliğinden bağımsız gıda güvenliğinin olmayacağı vurgusunu güçlendirmeye çalışacaktır. Bununla birlikte, çalışmada karşılaştırmalar ve tartışmalara yer verilerek gıdanın güvenlik çalışmalarındaki değeri irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Gıda güvenliği, Gıda egemenliği, Pandemi

Abstract

This study will examine the concepts of food sovereignty and food security within the critical security theory by questioning the position of food, which has increased in importance after the global pandemic. In this sense, can food security be considered equal to the importance given to other security studies' areas? discussions such as how the state of food sovereignty, emphasis on food, the food security and food sovereignty in post-pandemic period especially, can it be found a converged common area within the critical security theory will constitute the entirety of the study by using an interdisciplinary understanding. In this sense, the study will attempt to strengthen the emphasis on an argument that there will be no food security without food sovereignty by contributing to the post-pandemic security debate. Furthermore, the study will also include comparisons and discussions and examine the value of food in security studies.

Keywords: Food security, Food sovereignty, Pandemic

GİRİŞ

Küresel olarak tüm insanlığı etkileyen Kovid-19 virüsü salgını beraberinde yeni tartışmalar ve değişimler getirmektedir. Özellikle, insanlığın en temel ihtiyacı olan gıda da bu değişim ve tartışmaların konusu olarak konumlanmaktadır. Her ne kadar gıdaya dair tartışmalar salgınla beraber gündeme gelse de aslında önceden gıda ve gıdanın sürdürülebilirliği üzerine devam eden şiddetli ve önemli tartışmaların olduğu bilinmektedir. Tartışmalar bilhassa insanlığın devamlılığını sürdürebilme odağında en temel yaşamsal ihtiyaç olan gıda üzerinden şekillenmektedir. Gıda'nın, insanların yaşamsal serüveni ile doğrudan ilişkili olması tartışmaların da kritik olmasına neden olmuştur.

Ancak eşi benzeri görülmemiş Kovid-19 salgını bu tartışmaların hararetinin ve gündeminin meşguliyet oranını da arttırmaktadır. Bu anlamda eskiden bu yana gıda üzerine şekillenen konular da değişiklik gösterme eğilimindedir. Bu çalışma küresel kalıcı etkiye sahip olan Kovid-19 virüs salgının eşiğinde gıdanın önemini eleştirel güvenlik teorisi üzerinden sorgulayacaktır. Temelde devletlerin güvenliğin sağlanmasında ana aktör olduğunu ileri süren geleneksel güvenlik teorilerine alternatif bir teori olan eleştirel güvenlik teorisi, güvenliğin sağlanması hususunda devlet altı ve üstü seviyelerin de birincil öneme sahip olduğunu iddia etmektedir.¹ Bu anlamda, gıdaya ilişkin tartışmalar da gıdanın güvencesinin devlet dahilinde mi yoksa devlet dışı bir şekilde mi sürdürüleceği üzerine temellenmektedir.

Ayrıca, salgın ile oldukça kritik öneme sahip olan gıda ve gıdanın

1 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

sürdürülebilirliği insan hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Zira, gıda, insan yaşamının en temel ihtiyaçlarından birini oluşturduğu gibi karşılanmaması durumunda insan varlığına doğrudan bir tehdit oluşturmaktadır.² Bu durumda gıda konusunun devletin olmazsa olmaz korumak zorunda olduğunu düşündüğü bir hal almasına yol açmaktadır. Ancak küreselleşen bir dünyada bağımsız bir koruma yönteminin oldukça zor olduğu varsayımı, bir taraftan gelişen neoliberal politikaların sunduğu şartlar diğer taraftan devlet altı seviyede tarım işlerinin önceden alışıla gelmiş değerlerin sunduğu pratikler üzerinden yürütülmesi hem devletin hem de devlet dışı seviyelerin bu konuda nasıl bir davranış tercih edeceklerini belirsizleştirmekte hatta taraflar arasında görünen ve görünmeyen çatışma alanlarının açılmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda, çalışma hem devlet altı hem devlet üstü seviyelerle gıda güvenliğinin nasıl sağlanabileceğine yönelik makul bir cevap geliştirme arayışında olacaktır. Zira devletin ana aktör olduğu anlamda gıda güvenliği devlet dışı seviyelerin ana aktör olduğu anlamda ise gıda egemenliği olarak nitelenen konunun tartışmadan ziyade uygulamaya dönüştürülmesi salgının sunmuş olduğu kritik vurgular neticesinde elzem bir durum arz etmektedir. Öte yandan, çalışmanın katkılarına bakacak olursak, çalışmanın özellikle pandeminin sunduğu vurguları dikkate alarak, gıda güvenliği mi? gıda egemenliği mi? sorusu eleştirel güvenlik teorileri üzerinden karşılaştırmalı bir yöntem dahilinde irdelenmesi çalışmanın bir katkısı olarak kabul edilebilir. Zira uluslararası ilişkilerin bir konusu olan eleştirel güvenlik teorisi ile gıda gibi oldukça teknik bir konunun disiplinler arası bir perspektifte incelenmesi çalışmanın değerli bir katkısı olarak düşünülebilir. Yine bu çalışmada görünen çatışma alanlarına ışık tutularak gıda güvenliği ve gıda egemenliği arasında bir uzlaşma sağlama arayışı önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Bu kapsamda, çalışma eleştirel güvenliği teorik olarak inceledikten sonra Kovid-19 virüsünün sunmuş olduğu koşulları da dikkate alarak mevcut durumda oluşan kritik vurgulara dair bir tablo çizecektir. Gelişme kısmında ise gıda güvenliği ve gıda egemenliği kavramlarını tartışarak tarafların görüşlerine dair konulara yer verilecektir. Bununla birlikte, kavramlara dair tartışmalar eleştirel güvenlik teorisi bağlamında konumlandırılarak gıdanın önemine dair değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmanın ana sorularından birisi olarak, gıda güvenliği ve gıda egemenliği tartışmasında

2 Newman, E. (2010). *Critical human security studies*. Review of International Studies.

tüm tarafların uzlaştığı bir nokta olabilir mi? Bu uzlaşma doğrultusunda gıda ve gıdanın sürdürülebilirliği bir motivasyon olarak değerlendirilebilir mi? Gibi sorulara makul cevaplar aramak, çalışmanın bütününe olacaktır.

Çalışmanın sonuç kısmında ise eleştirel güvenlik teorisi bağlamında devlet üstü ve devlet altı seviyelerin argümanları üzerinden gıda ve gıdanın sürdürülebilirliği konusunda olası uzlaşma alanlarına dair bir tartışma başlatılarak pandemi eşiğinde gıdanın konumu ve önemi incelenecektir. Özellikle pandemi sonrası gıdanın sürdürülebilirliğinin sağlanması adına iki tarafında sunabileceği argümanlar karşılaştırmalı temelde analiz edilecektir.

Eleştirel Güvenlik Teorisi ve Gıda'nın Önemi

Geleneksel güvenlik teorilerinden farklı olarak devlet olmaksızın güvenlik konularının ele alındığı bir teori olan eleştirel güvenlik teorisi özellikle küresel bağlamın değişmesi ve güncellenmesi ile başlayan bir sorgulanmanın sonucu olarak kabul edilebilir.³ Bu anlamda, önceden alışla gelmiş güvenlik üzerine şekillenen düşünceleri sorgulayan ve yeni alternatifler üreten bir temele oturmaktadır.⁴ Esasen güvenliğin, realizmin hakim olduğu ve ulus devletin ana aktör olduğu bir düzlemde olmasını eleştiren teori, yalnızca ulus devlet odaklı olmasının düşünce boyutlarını da sınırladığını ileri sürmektedir.⁵

Diğer taraftan, post-pozitivist motivasyonlar üzerinden şekillenen eleştirel güvenlik teorisi önceden olmazsa olmaz kabul edilen düşünsel değerlerin tartışılmasının ve sorgulanmasının gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu anlamda, değişim eleştirel güvenliğinin incelediği bir kavram olup, değişim ile gelen etkilerin de güvenlik üzerine olan düşüncelerin dar kalıplardan kurtulmasına neden olacaktır. Bu durum güvenlik kavramının genişlemesine ve derinleşmesine yol açmaktadır.⁶ Eleştirel güvenlik teorisinin karşı geldiği en temel noktalardan birisi de güvenliğin yalnızca realizm temelinde ulus-devlet odağında alışla gelmiş değişme-

3 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

4 Birdişi, F. (2014). Eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında Frankfurt okulu ve soğuk sava sonrası güvenlik sorunlarına eleştirel bir yaklaşım: Galler ekolü, güvenlik stratejileri.

5 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

6 Peoples, C. & Williams, N. V. (2014). *Critical security studies: An introduction*, Routledge.

yen değerler üzerinden açıklanmasıdır.⁷ Bu durum da güvenlik konusunu realizmin hakimiyetine teslim etmektedir. Dolayısıyla güvenlik devlet dışı seviyelerin dahil olmadığı bir konu haline gelmektedir. Ancak küresel bağlamın ve şartların değişmesi özünde bu temel sabitliklerle tezat bir hal arz etmektedir.⁸

Eleştirel güvenlik teorisi bu temel savlarla düşünce setlerini sunmaktadır. Bununla birlikte, değişimi dikkate alarak, aynı zamanda post-pozitivist bir tutumla güvenlik konularının tartışılmasının topluma faydalı olacağını ileri sürmektedirler. Yani toplumsal değerler, insani değerler ve insanları ilgilendiren birçok konunun güvenliğin konusu olabileceğini ve bu doğrultuda güvenlik tartışmalarının genişleyip derinleştiğini iddia etmektedirler.⁹ Eleştirel güvenlik teorisinin en büyük argümanlarından birisi de özgürleştirmedir.¹⁰ Özgürleştirme yoluyla ulus-devlet odaklı dar kalıplardan kurtulabileceklerini kabul ederler. Böylelikle yine devlet dışı seviyelere güvenlik konularını tartışmak için elverişli bir zemin hazırlanabileceğini varsaymaktadırlar.

Yine bireyin değerlerinin ve bireyin göz ardı edildiğinin vurgusu üzerinden bireyin maruz kalabileceği tehditler ve sorunlardan kurtulmasını özgürleştirme olarak tanımlamaktadır. Bu kavram ile güvenlik çalışmalarına yeni bir katkı sağlamışlardır. Öyle ki bireylerin en büyük problemlerinin ve sorunlarının ötekileştirme ve kimlik üzerinde şekillendiğini ileri sürerler.¹¹

Bu bağlamda, gıda konusu da doğrudan toplumu ve insanı ilgilendiren ve dolayısıyla insanlık için odak olarak değerlendirilebilecek bir konudur.¹² Yani insan gıda olmaksızın yaşamını sürdüremez ve bu durum da gıdanın insanlar için kritik öneme sahip olmasına yol açar. Eleştirel güvenlik teorisinin öne sürdüğü üzere güvenlik yalnızca devletle sınırlı olan bir kavram değildir aksine devlet üstü ve altı seviyelerin önemseydiği değerler

7 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

8 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

9 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

10 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

11 Peoples, C. & Williams, N. V. (2014). *Critical security studies: An introduction*, Routledge.

12 Newman, E. (2010). *Critical human security studies*. Review of International Studies.

de güvenliğin bir dalı olarak değerlendirilebilir argümanı gıdanın doğrudan bu genişlemenin içinde yer alabilmesine imkan sağlamaktadır.¹³ Gıda bir taraftan toplumsal bir ihtiyaç ki insanlığın odak ve kıymetli bir değeri diğer taraftan gıdanın böylesine doğrusal bağlantılara sahip olması güvenliğin değerli bir konusu olabilmesine yol açmaktadır.

Özellikle, gıdanın bireyin önelediği değerlerden birisi olması eleştirel güvenlik teorisinin gıdaya dair güvenlik sorgulamalarında kullanılmasına uygun bir durum oluşturmaktadır. Bu doğrultuda eleştirel güvenlik teorisi reel politik ve realizmin ve devletlerin çıkarlarının öncelik olduğu güvenlik anlayışının bırakılması ile gıda gibi bireylerin gündelik temel ihtiyaçlarını oluşturan kaynaklara önemli bir değer atfedilmesine olanak sağlıyor.¹⁴ Temel de bu türden bir olanak da gıdanın güvenlik konuları arasında ele alınmasına neden oluyor.

Bu doğrultuda çalışma, gıdanın önemini eleştirel güvenlik teorilerinin bireye ve bireyin değerlerine verdiği vurgu üzerinden ele almaktadır. Oluşan vurgu doğrultusunda gıdaya dair konular da bireyin yaşamsal seyri ile doğrudan orantılı olduğundan güvenliğin devlet altı ve üstü bir seviyesinin odağı olarak incelenebilmektedir. Diğer taraftan, pandeminin sunmuş olduğu zorlu şartlar da gıdanın bir güvenlik konusu olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Öyle ki pandemi ile başlayan büyük ölçekli etkiler temelde gıda ve gıdanın sürdürülebilirliğini sıkıntıya sokabilecek kapasitedir. Bu anlamda, eleştirel güvenlik teorisinin sağlamış olduğu bu türden bir anlayış pandemi sonrası gıdanın güvenlik konusu olabilmesine düşünsel temeller oluşturabilmektedir. Esasında eleştirel teorinin bireye ve bireyin değerlerine olan vurgusu doğrudan gıda ve gıdanın sürdürülebilirliği konularına yapılacak vurguya eş değer kabul edilebilir.

Gıdanın bireyin yaşamsal ihtiyacı olması ve dolayısıyla gıdanın sürdürülebilirliğinin de yaşamsal gerekçeler sunması, eleştirel güvenlik teorisinde de bahsedilen genişleme ve derinleşme de gıdanın yeni bir konu olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, eleştirel güvenlik teorisinin bilhassa soğuk savaş sonrası süreçte fenomen olarak ortaya çıkması da bu vurguların ve önemin neden-nasıl çıktığına dair değerli gerekçeler sunmaktadır. Bu anlamda, 11 Eylül 2001 saldırıları eleştirel teorinin

13 Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

14 Peoples, C. & Williams, N. V. (2014). *Critical security studies: An introduction*, Routledge.

asıl ortaya çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Bireyin doğrudan hedef olduğu, kimliksel ve sınıfsal farklılıkların bir ötekileşmeye dönüştürüldüğü konjonktürde yapılan saldırı, bireyin kendi değerleri ile birlikte aslında ne kadar güvensiz bir ortamda yaşadığı gerçeğini ortaya çıkartarak, geleneksel güvenlik anlayışlarının sorgulanmasına yol açmıştır. Böylelikle güvenlik anlayışı bilhassa birey güvenliğini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen faktörlerin de konu edilmesi ile sonuçlanmış ve alternatif düşünceler üretilmiştir.¹⁵

Gıdanın birey ile olan ilişkisi incelediğinde doğrudan bir bağlantı görülmektedir zira bireyin geleceğini sürdürememesi bir güvensizlik durumu olarak tanımlanırken gıdanın olmaması ile bireyin yaşamının duracağı düşüncesi de güvensizlik durumu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, güvensizlik durumu bireyin yaşamının doğrusal olarak etkileyen gıdanın da devamlığının yitirilmesi ile de ortaya çıkabilmektedir.¹⁶ Öte yandan bu doğrusal ilişki gıdanın kalitesi, ulaşılabilirliği ve besleyiciliğinin olup olmadığı sınıflamalar üzerinden de derinleştirilebilir. Derinleştirme doğrultusunda ortaya çıkan sınıfların da bireyin ihtiyacını karşılama anlamında yetersiz kalması durumu da güvensizlik olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu sınıflarda görülebilecek problemler doğrudan gıdayı etkileyerek bireye doğru büyüyen bir etki ölçeğinde yaşamsal sorunlarına yol açabilecek hatta yaşamsal devamlılığı durdurabilecektir. Dolayısıyla bireyi de güvensiz kılacaktır bu etkinin nedenleri de bu anlamda güvensizlik faktörleri olarak değerlendirilebilir.

Yine tüm bu doğrusal nedensellik zinciri bütünsel olarak hem bireyin hem de gıdanın ve sürdürülebilirliğinin yaşamsal bir durum arz etmesine neden olabilmektedir. Ayrıca, tüm bu nedenselliğe aksi yönde etki oluşturan faktörler de güvensizlik durumu olarak tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte, bu nedensellik ve etkileşim üzerine oluşturulan düşünceler, gıdanın öneminin ortaya çıkmasına ve de gıdanın güvenliğinin kritik bir vurgusunun olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırabilmektedir.

Gıda Güvenliği

Gıda güvenliği en temel anlamda herkesin istediği zaman ihtiyaç duyduğu gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak ulaşabilmesi durumu şeklinde tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, gıda güvenliği insanların en temel ya-

15 Peoples, C. & Williams, N. V. (2014). *Critical security studies: An introduction*, Routledge.

16 UN Policy Brief Report. (2020). *The impact of covid-19 on food security and nutrition*.

şamsal ihtiyacı olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Bununla birlikte, ilk tanımla Dünya Tarım Örgütü tarafından yapılmış zamanla tanımlamalar da değişiklik göstermiştir.¹⁸ Bu kapsamda özellikle en temel anlamda bireyin gıda ihtiyacının karşılanma süreci sorgulanır hale gelmiştir. Öyle ki sorgulanma süreci ile gıda güvenliğinin tanımlamasında alternatif fikirler önerilmiş ve farklı tanımlamalar konusunda tartışmalar başlamıştır. Özellikle bu tartışmalar sürecin detayları odağında ilerlemiştir. Yani insanların gıdaya ulaşması her zaman ve ihtiyaç olduğu halde mümkün olurken ulaşılan gıdanın kalitesi ve gıdanın devamlılığının olup olmadığı soruları gıda güvenliği konusunu ve bilhassa tanımını bu yönde etkilemiştir.

Diğer taraftan, gıda güvenliğinin tanımının gelişmesiyle birlikte tartışılan sorular ve konular bir karşılık bulabilmiştir. Yine Dünya Bankası tarafından yazılan bir raporda gıdanın miktarı ve kalitesi de önemsenmiştir. İnsanlar gıdaya istedikleri zaman ihtiyaç duydukları anda gıdaya ulaşabilecekler ancak ulaşılan gıdanın miktarı ve kalitesi ne kadar olmalı tartışmasına ve sorgulamasına binaen insanların istedikleri gıdaya istedikleri zaman yeterli miktar ve uygun kalitede ulaşılması şeklinde bir tanımlama ile cevap verilmiştir.¹⁹ Esasında küresel değişimle beraber ortaya çıkan sorunlar dahilinde gıda güvenliğinin boyutları hem genişlemiş hem de derinleşmiştir.²⁰

Bununla birlikte, gıda güvenliği kavramı önemli bir tartışmaya da konu olmuştur. Bu anlamda tartışmanın konusu kalitesi ve yeterli miktarda olan gıdanın insanları besleyip beslemediği sorgulaması üzerine odaklanmıştır. Yine eğer besleyici ise insanlar için sağlıklı olup olmayacağı da bir başka tartışma konusunu ortaya çıkarmıştır. Tüm bu tartışmalar ışığında, gıda güvenliği yeni ve güncel bir tanımlama kazanmıştır. Güncellenen yeni tanıma göre gıda güvenliği; insanların istedikleri zaman ihtiyaç duymaları halinde gıdaya ekonomik, sosyal ve fiziksel olarak yeteri ve uygun düzeyde, sağlıklı ve aktif bir yaşam için gündelik tercihlerine ve ihtiyaçlarına göre besleyici gıdaya ulaşması durumudur şeklinde tanımlanmıştır.²¹

17 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

18 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

19 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

20 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

21 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

Bu tanımlanma Dünya Tarım Örgütü bünyesinde yapılmış ve literatüre 2001 yılında kazandırılmıştır.²² Tüm bu gelişmeler ve tartışmalar etkisinde gıda güvenliği herkesin beslenme hakkı olduğu doğrultusunda, güvenilir, sağlıklı, kaliteli ve güç yetebilir şekilde gıdaya ulaşması durumu olarak kabul edilebilir.²³

Gıda güvenliği tartışmalar ve sorgulamalar ile şekillenmiş ve nihayetinde boyutları da genişlemiştir. Esasında gıda güvenliğinin ana unsurlarını inceleyecek olursak, bazı temel kavramlar odağında şekillendiği görülmektedir. Bu temel unsurlardan ilki, gıdanın fiziksel mevcudiyetidir. Gıdanın fiziksel mevcudiyeti daha çok sürecin arz kısmına odaklı olup, gıdanın miktarı, üretim seviyesi ve stoklardaki durumunu nitelemek üzere kullanılmaktadır. İkinci unsur ise gıdaya ekonomik ve fiziksel olarak ulaşılması durumudur.²⁴ Bu doğrultuda, ekonomik anlamda gıdayı satın alabilecek durumda olmak ayrıca da gıdayı alma gücünü etkileyen gelir, bütçe, piyasa ve fiyatlar gibi ekonomik konuları dahil eden bir unsur olarak tanımlanabilir. Üçüncü unsur ise gıdanın kullanılması durumudur.²⁵

Gıdanın kullanılması unsuru daha çok gıdanın kalitesi ve besleyiciliğini vurgulayan bir unsur olup, yeterli miktarda gündelik gıda ihtiyaçlarının sağlıklı ve aktif olmak üzere çeşitli gıda türleri üzerinden karşılanması şeklinde ele alınabilir.²⁶ Dördüncü ve son unsur ise tüm bu üç unsurun zaman içinde istikrar arz etmesi durumudur. Bu unsura göre, gündelik olarak gıdanın diğer üç unsurun yerine getirilmesi ile alınması gelecekte bir güvensizlik yaşamayacağı anlamına gelmez. Zira üç unsur farklı gerekçelerden ötürü olumsuz yönde etkilenebilir. Bu temelde ekonomik şartlar, iklim şartları, politik konular diğer üç unsurun aynı anda etkin olmasına izin vermediği zaman yine gıda güvensizliği ortaya çıkmış olur. Bu yüzden tüm temel unsurlar aynı anda gıdaya ulaşılması sürecinde etkin olmalıdır. Böylelikle gıdaya ulaşma süreci de istikrarlı bir hal arz edebilecektir.²⁷

22 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

23 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

24 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

25 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

26 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

27 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food*

Diğer taraftan tüm bu dört unsurun bir tanesinin etkin olmaması durumu gıda güvensizliği olarak değerlendirilmektedir. Gıda güvensizliği durumu aynı zamanda insan yaşamına doğrudan etki edebilecek bir kapasiteye sahiptir. Bu durumdan ötürü, gıda güvenliğinin sağlanması devletlerden bağımsız olarak insanlığın sürdürülebilir kılınması ile eş değer bir önemdedir. Gıda güvenliği ve gıda güvensizliği kavramları bu doğrultuda güvenlik çalışmalarının temel konulardan birisi olabilecek bir potansiyeledir. Teorilerden eleştirel güvenlik teorisi bu konunun birincil güvenlik çalışmaları konuları arasına alınması hususunda güçlü avantajlar sunmaktadır. Yine gıda güvenliği ve gıda güvensizliği konularının birincil önem atfedilen güvenlik çalışmaları konusu olması günümüzde karşılaştığımız eşi benzeri görülmemiş küresel bağlamlarda bilhassa küresel pandemi gibi tüm insanlığı ilgilendiren sorunlara çözüm üretilebilmesi için elverişli bir alan sunmaktadır.

Gıda Egemenliği ve Neo-liberal Politikaların Etkisi

Gıda egemenliği, La Via Campesina adlı köylü grubun bir araya gelmesiyle birlikte yerel değerlerin önemini vurgulayan, yerel değerlerin değişmesine karşı çıkan toplumsal bir hareket dahilinde ilk defa kullanılan bir kavramdır. Gıda egemenliği, kendi tarımlarını kendi özgün yöntemleri ile işleyip özgün yöntemleri ile yetiştirilen mahsullerinden değer kazanmayı amaçlayan bir köy hareketi vurgusu olarak da adlandırılabilir.²⁸ Gıda egemenliği kavramı aynı zamanda küreselleşmeye karşı gelişen bir tepkinin çerçeve ismi olarak da ele alınabilir. Zira gıda egemenliği kavramının ortaya çıkmasında küreselleşmeyle beraber başlayan standart uygulamaların karşıt temelde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.²⁹ Bununla birlikte, özellikle neoliberal politikaların yereldeki alışıla gelmiş tarımsal stillere zarar verdiği anlayışı, küresel olarak bir tepki ile karşılık bulmuştur.³⁰

Bu motivasyonlar La Via Campesina hareketinin küresel anlamda bir taban bulmasına yol açmıştır.³¹ Herhangi siyasal ve ekonomik birliklerden

security: *Where does Africa stand?* Ghana.

28 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

29 Andrée, P. & Ayres, J. & Bosia, M. & Mássicotte, M. J. (2014). *Globalization and food sovereignty: Global and local change in the new politics of food*. University of Toronto Press.

30 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

31 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

bağımsız olarak, topraksız, fakir, küçük ve orta ölçekteki çiftçilerin ortak ve özerk sesi olmuştur.³² Aynı zamanda, bu hareket neoliberal politikaların ötekileştirdiği ya da emeklerini sömürdüğü bir sınıf olarak da değerlendirilen, kadın çiftçilerin, yerli tarımcıların, göçmen ve tarım işçilerinin haklarını korumak üzere bir araya geldiği genel anlamda küreselleşmeye neoliberal politikalar doğrultusunda uygulanan standartlaşmaya karşı bir temsilci haline de gelmiştir.³³

Yine, neoliberal politikalarla beraber başlayan tarımda tekelleşme, çiftçilerin topraksız kalması ve tarımsal ürünlerin özgünlüğünü yitirmesi, tarımsal geleneklerin ve kültürlerin erezyona uğraması bu hareketin küresel olarak tabanını güçlendiren gerekçeler olarak kabul edilebilir.³⁴ Bu hareketin etkisinde gıda egemenliği uluslararası örgütler nezdinde bir karşılık bulabilmiş ve nihayetinde gıda egemenliğine bir tanım kazandırılmıştır.³⁵

Bu kapsamda, “gıda egemenliği” tanımına bakacak olursak, gıda egemenliği, her ulusun kendi gıda kapasitesini kendine özgü kültürel tarım geleneklerine bağlı olarak, tarımsal çeşitliliği koruma temelinde üretmesi, yetiştirmesi ve sürdürmesidir.³⁶ Tanımı ele alacak olursak, gıda egemenliğinin özgünlüğün ve çeşitliliğin korunmasına dolayısıyla da tarımsal sürdürülebilirliğin yerel değerler merkezinde sağlanması durumu na dikkat çekilmektedir.³⁷ Ayrıca, gıda egemenliğinin gözettiği hususlar ele alınacak olursa, gıdanın insan yaşamı ile beraber doğrudan ilişkili olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.³⁸

Bu gerçek aynı şekilde gıda güvenliği kavramının da temel vurgusu olup, esasen hem gıda güvenliğinin hem de gıda egemenliğinin kesiştiği bir nokta olarak değerlendirilebilir. Gıda egemenliğinden özgünlüğün ve çeşitliliğin korunması vurgusu doğrudan gıdanın sürdürülebilirliği

32 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

33 André, P. & Ayres, J. & Bosia, M. & Mássicotte, M. J. (2014). *Globalization and food sovereignty: Global and local change in the new politics of food*. University of Toronto Press.

34 Kutlu, K. (2016). Food security and drawbacks of neo-liberal food policies. *Florya Chronicles of Political Economy*.

35 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

36 Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization.

37 Campesina, V. (2003). *What is food sovereignty*. Via Campesina.

38 Kutlu, K. (2016). Food security and drawbacks of neo-liberal food policies. *Florya Chronicles of Political Economy*.

odağına işaret etmektedir.³⁹ Bu anlamda, gıdanın sürdürülebilirliği hem gıdanın egemenliği hem de gıdanın güvenliğinin bulunduğu çekirdek bir alandır. Bu çekirdek alanın birincil ağırlık noktası da doğrudan insan yaşamının sürdürülebilirliği olarak düşünülebilir. Ortaya çıkan bu doğrusal oranlı ilişkiler gıda güvenliği ve gıda egemenliğinin benzer bir amaçta olduğunun güçlü bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁴⁰ Tüm bu değerlendirmeler hususunda gıda egemenliğinin temel boyutlarına değinecek olursak, gıda egemenliği kavramının açıklanmasına katkı sağlanabilir. Bu anlamda gıda egemenliği öncelikli olarak insan ihtiyacı olarak yeterli ve sağlıklı gıdanın kültürel bir esasta yerel değerlere uygun olma hakkını sunar. Böylelikle insanların beslenme ve gıda hakkına da vurgu yapmaktadır.⁴¹ İkinci bir boyut olarak, gıda üreticilerini değerli kılar. Bu şekilde gıdanın yetiştirilip hasat oluncaya kadar olan tüm süreç diliminde emek harcayan herkesin varlığını değerli ve önemli kılmaktadır. Üçüncü boyutta ise gıda sistemlerini yerleştirir. Gıda sistemlerinin yerleştirilmesiyle beraber tüketici ve üreticiyi bir araya getirerek gıdadan faydalanma ve gıdanın korunması hususunda ortak karar alma imkanı sağlamaktadır.⁴²

Dördüncü boyutta da gıdanın yerelde kontrolünü sağlar. Özellikle gıda üreticisinin kendi tohumu, toprağı ve kaynakları üzerinde kontrolünü sağlayarak, doğal kaynakların özelleştirilmesini önlemektedir. Bununla birlikte beşinci boyutta da gıda üreticilerinin gıda ve tarım üzerine yetenek ve beceri birikimine imkan sağlayarak doğal ve sağlık koşulları bozulmaksızın nesilden nesile tecrübe paylaşımına elverişli ortam sunmaktadır. Son olarak da altıncı boyutta ise doğanın korunmasını önemser. Doğanın korunmasının incelenmesiyle birlikte doğanın dengesi ve iklim şartları bozulmaksızın doğaya zararlı tüm yönlerin terk edilmesini amaçlamaktadır. Bu doğaya zararlı yöntemlerin yerine üretimden hasat sürecine kadar tüm aşamalarda doğa dostu yöntemlerin kullanılması vurgulanmaktadır.⁴³

Bu anlamda, doğal ekosistemin iyileştirilmesine maksimum oranda

39 Campesina, V. (2003). *What is food sovereignty*. Via Campesina.

40 Menezes, F. (2001). Food sovereignty: a vital requirement for food security in the context of globalization. *Development*.

41 Campesina, V. (2003). *What is food sovereignty*. Via Campesina.

42 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

43 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

katkı sağlamak amaçlanırken, iklim değişikliğine karşı önleyici adımlar da benimsenmektedir. Gıda egemenliği genel olarak doğanın dengesini bozmamak ve mümkün olduğunca yapay girişimler gıda ve tarım odağından çıkarmak olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki özgünlüğün ve çeşitliliğin temeli de doğanın dengesinin bozulmaması şartıyla sağlanabilmektedir. Özgünlüğün ve çeşitliliğin sürdürülmesi de gıda sürdürülebilirliğinin garanti altına alınması ile eş değer olarak kabul edilebilir.⁴⁴

Bir diğer ifadeyle, gıdanın sürdürülebilirliği de insan yaşamının sürdürülebilirliği ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir. Yine gıda güvenliğinin ve gıda egemenliğinin ortak bulunduğu bu hususu iki kavramın da aynı amaç üzere şekillendiğinin güçlü bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁴⁵ Bu çalışmanın bir odağı olarak gıda güvenliği ve gıda egemenliği esasında benzer çekirdek amaçlar etrafında şekillendiği düşüncesi, küresel pandemi gibi bağlamda gıda güvenliğinin oldukça rasyonel ve reel politik anlamda da güvenlik çalışmalarında öncelik arz ettiğini vurgulamaktadır. Bilhassa iki kavramın da kesişim kümesi olarak da değerlendirilebilen gıdanın sürdürülebilirliği bu oranda da insan yaşamının sürdürülebilirliği bu vurguyu temellendirmektedir.⁴⁶

Diğer taraftan devletin merkezde olduğu güvenlik çalışmaları ile bir kıyaslama yapılacak olursa, terörizm ve savaşın önemli konular olmasını sağlayan hususlar bu kavramların devlet aktörü ile doğrudan ilişkili olmasından ötürü terörizm ve savaşın maliyeti olarak ortaya çıkan insan kayıplarıdır. Yani insan yaşamının sürdürülebilirliğinin durmasıdır. Bu doğrultuda, güvenlik çalışmalarının ana akım konularının bu türden olmasını bu gerekçeyle temellendirdiğimizde gıda güvenliği, gıda egemenliği kavramları da sonuçları bakımından insan yaşamının sürdürülebilirliğine doğrudan etki eden bir kapasiteye sahiptir. Bu yüzden, gıda güvenliği ve gıda egemenliği güvenlik çalışmalarında oldukça değerli bir yere sahip olduğu düşünülebilir.

Pandemi Eşiğinde Gıdanın Değeri

Tüm dünyayı etkileyen Kovid-19 küresel salgını, beraberinde yeni sorgulamalar ve tartışmalar başlatmıştır. Salgının küresel olarak çok hızlı

44 Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana.

45 Jarosz, L. (2014). Comparing food security and food sovereignty discourses. *Dialogues in Human Geography*.

46 Menezes, F. (2001). Food sovereignty: a vital requirement for food security in the context of globalization. *Development*.

bir zamanda yayılması, dolayısıyla insanların oldukça hazırlıksız bir şekilde küresel ölçekte büyük problemlere maruz kalmasına yol açmıştır.⁴⁷ Bu doğrultuda, küresel olarak maruz kalınan problemlerin vurguladığı en önemli nokta ise insan sağlığı ve insan yaşamının sürdürülebilirliği oldu.⁴⁸ Uluslararası ilişkilerde hakim bir alan olan realizm ve reel politik tartışmalar bu vurgu ile sorgulanmaya başlandı. Zira öncelikli konular, diğer gündemler arasında doğrudan insanlığın yaşamsal sürdürülebilirliğini ilgilendirdiği için değerli bir kaygıya dönüştü. Hem sosyal bilimciler hem de fen bilimciler yaptıkları çalışmalar dahilinde küresel olarak insanlığı mağdur eden pandemi üzerine odaklandı.⁴⁹ Bu anlamda, pandeminin insanları mağdur eden en kötü sonuçlarından birisi de insanların gıda ihtiyaçlarının karşılanmasında belirli bir süreliğine yüzleştiği zorluklar olarak değerlendirilebilir. Küresel pandemiyle birlikte görülen ders verici nitelikte olaylardan birisi de insanların marketlere ve fırınlara hücum ederek gıda ihtiyaçlarını stoklama eğiliminde sergilediği davranışlar olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, pandemi yeni bir kavram olan “Gıda Aciliyeti” (Food Emergency) kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵⁰ Olağanüstü bir durumda insanların temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaması anlamına gelen “Gıda Aciliyeti” doğrudan insan hayatına ve sağlığına tesir edecek yakın tehditlerin olduğu durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca bu kavram bir başka deyişle gıda güvensizliği kavramını nitelemek ve pandeminin sunduğu şartları vurgulamak üzere ortaya çıktığı düşüncesi de kavramın gelişmesinde bir diğer faktör olarak değerlendirilebilir.⁵¹

Bu kavramın ortaya çıkmasında küresel pandeminin birincil aktör olduğu inkar edilemez bir gerçek olarak düşünülebilir.⁵² Küresel pandemi, gıdanın insanlar için ne derecede önem arz ettiğini pekiştiren aynı zamanda bu türden bir atmosferde gıdanın sürdürülebilir olmasının ne kadar kritik olduğunu görünür ve somut kılan bir dönüm noktası oldu.⁵³

Bununla birlikte, küresel pandemi, yalnızca gıdaya olan ihtiyacın

47 FAO Report. (2020). *Addressing the impacts of Covid-19 in food crises*.

48 UN Policy Brief Report. (2020). *The impact of covid-19 on food security and nutrition*.

49 Kibaroglu, M. (2020). *Kovid-19 sonrası dönemde pozitif ayrışma. u. ulutaş içinde, Kovid-19 sonrası küresel sistem : eski sorunlar yeni trendler*; Ankara: Sam Yayınları.

50 UN Policy Brief Report. (2020). *The impact of covid-19 on food security and nutrition*.

51 UN Policy Brief Report. (2020). *The impact of covid-19 on food security and nutrition*.

52 UN Policy Brief Report. (2020). *The impact of covid-19 on food security and nutrition*.

53 FAO Report. (2020). *Addressing the impacts of Covid-19 in food crises*.

karşılanması değil ayrıca kaliteli ve sağlıklı gıdanın da insan yaşamını doğrudan etkilediğini şiddetle vurgulayan bir dönüm noktası olarak tartışmaların ve sorgulamaların şekillendirici unsuru haline geldi.⁵⁴ Küresel pandeminin vermiş olduğu bu acı dersler, gıdanın önemini ve gıdanın sürdürülebilirliğini tüm tarafların uzlaşmak zorunda olduğu bir gerçek olarak gündemin yeni ve kritik bir meşguliyeti haline getirdi. Bu anlamda, esasında insanı doğrudan etkileyen bir katalizör olan küresel pandemi, insanı doğrudan etkileyen gıda ve gıdanın sürdürülebilirliğinin zorlayıcı bir gündem olmasına yol açtı.

Diğer taraftan hem gıda güvenliğinin hem de gıda egemenliğinin de öz amacı olan insan ve insanlığın yaşamsal sürdürülebilirliği küresel pandeminin sunduğu bağlamda bu kavramları nitelikleri ve esasları anlamında ortak bir noktada buluşturmaktadır. Dolayısıyla gıda güvenliği ve gıda egemenliğinin çatışma alanlarının irdelenmesi yerine ortak uzlaşma alanlarının incelenmesi hususunda bağlamsal açıdan değerli bir fırsat bulunmaktadır. Bununla birlikte, gıda egemenliğini bilhassa şekillendiren motivasyon küreselleşme ve neoliberal politikalar karşılığı da yine yeni oluşan küresel bağlamın gıda lehine sunduğu oldukça önemli avantajlardan birisi olarak kabul edilebilir.⁵⁵ Zira küresel pandemi küreselleşmenin de sorgulanmasına hatta şiddetle eleştirilmesine elverişli bir zemin bırakmıştır. Küreselleşme sadece tartışılan ve sorgulanan bir konumda değil neredeyse terk edilen bir hal almaya başlamıştır. Bu temelde, küresel salgının küreselleşmenin en olumsuz sonuçlarından birisi olduğu argümanları bu sürecin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁶

Tüm bu tartışmalar ve sorgulamalar, gıda egemenliği ve gıda güvenliği için olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Çünkü küresel pandeminin sunduğu bağlamda insan hayatıyla alınan acı dersler, bilhassa gıda egemenliğinin ana düşmanı olan küreselleşmenin etkilerinin azaltılmasında katalizör bir konumda olabilecektir. Diğer bir ifadeyle önceden neoliberal politikaların ve küreselleşmenin hakim olduğu tarım ve gıda sektörü küresel pandemi eşliğinde bu baskınlığı kaybedebilecektir. Bu anlamda hem gıda güvenliği hem de gıda egemenliğinin kesiştiği nokta olan gıdanın sürdürülebilirliği paralel olarak da insanlığın sürdürüle-

54 FAO Report. (2020). *Addressing the impacts of Covid-19 in food crises*.

55 André, P. & Ayres, J. & Bosia, M. & Mássicotte, M. J. (2014). *Globalization and food sovereignty: Global and local change in the new politics of food*. University of Toronto Press.

56 The World Bank Brief. *Food Security and Covid-19*. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-and-covid-19>.

bilirliği lehinde değerli fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Fırsatlar özellikle tarım ve gıdanın sürdürülebilirliği hususunda özgünlük ve çeşitliliğinin korunmasını teşvik edecek bir eğilimde olabilecektir. Gıda ve tarım küresel kapitalist sermayeyi besleyecek bir anlayıştan ziyade insan yaşamının devamlılığını esas alan bir konumda değerlendirilebilecektir.⁵⁷ Devletlerin küreselleşmeye küresel pandemi ile beraber göstermiş olduğu tepkiler ve küreselleşmenin yerini ulusal ve yerel eğilimlere bırakan bir seyirde olması bu anlamda bu fırsatı sağlayan güçlü bir gerekçe olarak kabul edilebilir. Zira küresel neoliberal politikalar gıda ve tarımda tekel çok uluslu şirketlerin baskın ve kontrolcü bir konumda olması ile sonuçlanmıştı.

Bu tekelleşme küresel pandemi ile sorunların en büyük kaynağı olarak değerlendirildi. Zira küresel liberal tedarik zinciri her ulusun kendi sorununa odaklanması ile bozguna uğradı.⁵⁸ Küresel pandemi sürecinde de görülen en önemli avantajlı göstergelerden birisi ülkelerin küresel tedarikten bağımsız olarak kendine yeterli olması durumu oldu. Zira küresel pandemi ile mücadelede küresel bir çözüm geliştirmekten ziyade ülkeler mevcut kapasiteleri ve kendi yeterlilik kapasiteleri üzerine odaklanan bir anlayış temelinde yaşamsal devamlılıklarını sürdürme mücadelesi verdiler.

Bu acı derste ülkelerin yereli koruma eğilimli davranışlar sergilenmesine uygun ve makul bir zemin hazırladı. Bu anlamda gıda her anlamda korunması ve sürdürülmesi gereken yaşamsal bir zorunluluk olarak ülkelerin olmazsa olmaz gündemi oldu.⁵⁹ Esasında küresel pandemi gıdanın hali hazırda var olan değerini hem hatırlattı hem de güçlü bir şekilde vurguladı.⁶⁰ Dolayısıyla yerelde gıdanın özgünlüğün ve çeşitliliğinin sağlanması da öncelikli amaçlardan biri haline gedi.

Öyle ki devletler pandemi sonrası dönemde gıda güvenliği üzerine düşünmeye ve politikalar geliştirme arayışına girdi. Bu düşünceler de yereldeki değerler etkisinde bilhassa tekelliğe karşı özgünlüğü koruma esasında küresel pandemi, hem gıda egemenliğinden bağımsız gıda güvenliği olamayacağını hem de gıda güvenliğinden bağımsız gıda egemen-

57 Howard, J. (2020). *Covid-19 Threatens Global Food Security: What Should the United States Do?* CSIS: Erişim adresi: <https://www.csis.org/analysis/covid-19-threatens-global-food-security-what-should-united-states-do>.

58 Zurayk, R. (2020). Pandemic and food security. *Journal of Agriculture*

59 The World Bank Brief. *Food Security and Covid-19*. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-and-covid-19>.

60 Weatherby, C. & Lichtefeld, J. (2020). *In the Mekong, a Confluence of Calamities*. Foreign Policy. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2020/04/28/in-the-mekong-a-confluence-of-calamities/>

PANDEMİ EŞİĞİNDE GIDA GÜVENLİĞİ Mİ? GIDA EGEMENLİĞİ Mİ?

liğinin olmayacağını göstermiştir. Bu argümanın en güçlü ortak noktası da iki kavramın da ortak amaçları olan insan yaşamının sürdürülebilirliği olarak değerlendirilebilir. Bu manada her ne kadar küresel pandemi olumsuz sonuçlara neden olsa da pandeminin ortaya çıkardığı bu türden fırsatlar gıdanın değerinin vurgulanması noktasında teşvik edici bir rol oynamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, küresel pandemi eşiğinde yeni başlayan tartışmalara ışık tutarak bilhassa gıdanın öneminin vurgulanmasını amaçlamıştır. Bu anlamda, gıda güvenliği ve gıda egemenliği kavramlarının ortak uzlaşma alanlarını tartışarak, pandemi sonrası güvenlik çalışmalarına katkı sağlamak da bu çalışmanın bir diğer motivasyonu olarak değerlendirilebilir. Yine bu çalışma, küresel neoliberal politikaların küresel pandemi ile ilişkisi nasıl? Bu ilişkinin gıda egemenliği ve gıda güvenliği için sunduğu değerli fırsatlar ve etkiler nelerdir? Gibi sorulara gıdanın diğer ana akım güvenlik çalışma konularında olduğu gibi bir öncelik arz edip arz etmediği sorusuna cevap aramıştır.

Çalışma doğrultusunda, aynı zamanda gıdanın konumu üzerinden pandemi sonrası güvenlik çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte, eleştirel güvenlik teorisi kullanılarak gıdanın diğer ana akım güvenlik çalışmalarında verilen değerle eş tutulmasının pandeminin vurguladığı bir gerçek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca çalışma doğrultusunda insan yaşamının sürdürülebilirliği esasında uluslararası ilişkilerin bir konusu olan eleştirel güvenlik teorisi ile gıda gibi oldukça teknik bir konunun disiplinlerarası bir anlayışla ele alınması çalışmanın bir diğer katkısı olarak değerlendirilebilir.

Yine çalışma dahilinde gıda egemenliği ve gıda güvenliği arasında çatışma alanlarından ziyade ortak uzlaşma alanlarının sorgulanarak gıdanın sürdürülebilirliği temelinde insanlığın sürdürülebilirliğine olan ilişkinin önemine de vurgu yapılmıştır. Öte yandan, çalışma doğrultusunda küresel pandeminin sunmuş olduğu bağlama da kısmen yer verilerek, küresel pandemi ve gıdanın önemi arasındaki bağlantılar incelenmiştir.

Sonuç olarak, çalışma çok boyutlu bir kıyaslama temelinde disiplinlerarası bir anlayışla küresel pandemi sonrası gıdanın güncel değerini tartışmıştır. Bununla birlikte, gıda güvenliği ve gıda egemenliği arasında

ortak amaçlar noktasında sahip olunan benzerliklerden ötürü ortak uzlaşısı olduğu ve bu uzlaşısı alanının vurgulanmasının gıdanın değerini ve önemi arttıracak düşüncesi, çalışmanın argümanlarından birisi olarak kabul edilebilir. Yine çalışmayla birlikte kavramsal boyutların incelenmesi bilhassa küresel pandemi sonrası süreçte gıdanın öneminin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

Andrée, P. & Ayres, J. & Bosia, M. & Mássicotte, M. J. (2014). *Globalization and food sovereignty: Global and local change in the new politics of food*. University of Toronto Press.

Birdişi, F. (2014). Eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında Frankfurt okulu ve soğuk sava sonrası güvenlik sorunlarına eleştirel bir yaklaşım: Galler ekolü, güvenlik stratejileri.

Booth, K. (2005). *Critical security studies and world politics*. London: Lynne Rienner Publishers.

Campesina, V. (2003). *What is food sovereignty*. Via Campesina

FAO Report. (2020). *Addressing the impacts of Covid-19 in food crises*

Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). (2014). *Food sovereignty and food security: Where does Africa stand?* Ghana

Gordillo, G. & Gerinimo, O. M. (2013). *Food security and sovereignty*. Rome: Food and Agriculture Organization

Howard, J. (2020). *Covid-19 Threatens Global Food Security: What Should the United States Do?* CSIS: Erişim adresi: <https://www.csis.org/analysis/covid-19-threatens-global-food-security-what-should-united-states-do>

Jarosz, L. (2014). Comparing food security and food sovereignty discourses. *Dialogues in Human Geography*.

Kibaroglu, M. (2020). *Kovid-19 sonrası dönemde pozitif ayrışma. u. ulutaş içinde, Kovid-19 sonrası küresel sistem : eski sorunlar yeni trendler*. Ankara: Sam Yayınları.

Kutlu, K. (2016). Food security and drawbacks of neo-liberal food policies. *Florya Chronicles of Political Economy*

Menezes, F. (2001). Food sovereignty: a vital requirement for food security in the context of globalization. *Development*.

PANDEMİ EŞİĞİNDE GIDA GÜVENLİĞİ Mİ? GIDA EGEMENLİĞİ Mİ?

Newman, E. (2010). *Critical human security studies*. Review of International Studies.

Peoples, C. & Williams, N. V. (2014). *Critical security studies: An introduction*, Routledge.

The World Bank Brief. *Food Security and Covid-19*. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-and-covid-19>.

UN Policy Brief Report. (2020). *The impact of covid-19 on food security and nutrition*.

Weatherby, C. & Lichtefeld, J. (2020). *In the Mekong, a Confluence of Calamities*. Foreign Policy. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2020/04/28/in-the-mekong-a-confluence-of-calamities/>

Zurayk, R. (2020). Pandemic and food security. *Journal of Agriculture*.

OSMANLI MAKEDONYA'SINDA RUM-BULGAR MÜCADELESİ (1895 - 1906)

Ismail Amoutska

*İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi*

GİRİŞ

1453 yılında İstanbul'un fethiyle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in vizyonu ve hedefleri çerçevesinde Ortodoks/Doğu Hristiyanlığı da yeni bir döneme girmiştir. Fatih, 1204 Latin istilasından beri kan kaybeden Ortodoks Hristiyanlığının kendi denetiminde Katolik Hristiyanlığına karşı siyasi bir koz olarak kullanmak istemekteydi. Bu sebeple Patrik olarak Gennadios'u atarken ona devlet sınırları içinde yaşayan Ortodoks Hristiyanların büyük kısmının denetimini ve liderliğini de vermiştir. Bu şekilde devlet Fener Rum Patrikhanesini bir "süzgeç" misali Katolik inancın, dolayısıyla Papa denetiminin Osman-

lı sınırları içine girmesini engelleme aracı olarak kullanır. Bu şekilde, Osmanlı kendisine Balkanlar ve Karadeniz'in kuzeyinde hakimiyet alanı genişletirken paralel olarak Patrikhane'nin nüfusunu da genişletir. Anadolu ve Rumeli'de bu kadar geniş nüfusun liderliğini üstlenen Patrikhane'ye, beraberinde büyük bir siyasi güce de sahip olmayı sağlıyordu. Patrikhane bu güç sayesinde bir yandan kendisini önce Bulgarları sonra da Rusları millet olarak Hristiyanlaştıran Doğu Roma İmparatorluğu'nun kültürel olarak devam ettiricisi olarak görmesinden dolayı kendi siyasi çıkarları içinde kullanılması normaldi. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne bağlanan her nüfus bir anlamda kendi dilini/kültürünü gelecek kuşaklara aktarmazken, Osmanlı da kendi değerlerini dayatmazken Patrikhane'de dil olarak Rumcadan başka bir dil kullanmadığından kendi dilini dayatıyor pozisyonuna geldi. Belirtmek gerekir ki, 18. yüzyıl sonuna kadar eğitim meselesi Rum toplumu içinde de kayda değer bir öneme sahip değildi. 18. yüzyıl sonlarına kadar Rumca'yı okuyup yazmayı çoğunlukla dini görevliler bilmekteydi.

Esas sorunlar Fransız İhtilali'nin yaşanıp da milliyetçilik fikirlerinin imparatorlukları korkuya düşürmesi üzerine başlamıştır. Özellikle 19. yüzyıla birlikte dil eğitiminin yaygınlaşmasının önemini kavrayan başta seküler Rumlar daha sonra yeni Yunanistan Krallığı ve Patrikhane açıkçası eğitim seferberlikleri başlatıp olabildiğince Rum halkına anadilleri olarak Rumca'yı öğretmek isteyeceklerdir. 1821 Mora İsyanı sonucunda Rumlar "teba'a-yı sadıka" statüsünden düşürülünce bu sefer yeni kurulan Yunanistan Krallığı, esas amacı Osmanlı'dan Rumların yaşadığı toprakları koparmak olduğundan bu konudaki bayrağa ortak olur. Patrikhane 20. yüzyıla kadar düvel-i muazzama üzerindeki siyasi nüfusu sayesinde yaşamıştır. Ama ilk esas darbesini 1840 ile başlayıp, devletin siyasi baskılara daha fazla dayanamayıp 1870'te onaylamasıyla Bulgarların kendi nüfuzundan ayrılmasıyla yiyecektir. Bu hareket de aslında Osmanlı toprakları üzerinde 1804 Sırp İsyanı ile başlayan milli ayaklanmalar sürecini farklı bir forma sokarken, dini kurumların yönetiminde de milliyetçilik hareketlerinin filizlendiği "milli" patrikhanelerinin kuruluş sürecini başlatacaktır.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde mevcut olan Millet Sistemi, gayrimüslim topluluklar açısından kendileri üzerinde Osmanlı'dan daha fazla klasik dönem Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin ve dolayısıyla Rum nüfusunun etkisini hissetmekteydiler. Klasik dönemin başlarında

oluşan teamül ve hukuklar dolayısıyla Ermeniler dışındaki Ortodoks topluluklar, Rum Ortodoks Patrikhanesinin hukuki, idari ve hatta dil vs. hâkimiyeti altında bulunmaktaydılar. Bu durum her ne kadar klasik dönemde bazı rahatsızlıkları ortaya çıkarsa da modern döneme kadar mevcudiyetini olduğu gibi korumuştur. Modernleşmeyle beraber dini kimlik farklı bir forma girerken bir yandan da milli kimliği oluşturmaya başlamıştır. “Milliyetçilikler Çağı” şeklinde de isimlendirilen 19. yüzyılda gayrimüslim Osmanlı toplulukları, kendi milli kimliklerini oluşturmaya çalışırken sık sık dini konulara da referanslar vereceklerdir. Bu minvalde oluşmaya başlayan kimikleşme süreci Osmanlı hâkimiyeti dışında doğrudan doğruya yukarıda bahsettiğimiz Rum nüfusu ve hakimiyeti ile mücadeleyi kaçınılmaz kılıyordu. Bu mücadele ise Bulgar Milli Kilisesi’nin kurulması aynı zamanda Bulgar Milli kimliğinin oluşum sürecini de yansıtmaktadır.

Bu çalışma, Makedonya bölgesinde yaşanan özellikle Rum-Bulgar mücadelelerini, çalışmanın biçimi hasebiyle dar bir dönemde ve belli bir yönden ele almayı hedeflemektedir. Seçilen örneklem ise 1895-1906 tarihleri arasında vukuu bulan Rum ve Bulgar milletleri arasındaki nüfuz mücadelesidir. Bu minvalde 1895 tarihinden itibaren Makedonya Üsküp’te başta Sırp ve Bulgarlar arasında başlayan piskoposluk krizinin dini yönünden dolayı Patrikhane-Eksarhane ve daha genel çerçeve de Helen Krallığı-Bulgar Krallığı arasındaki, II. Meşrutiyet’e kadar ne türde bir mücadele gerçekleştiğini, Bulgar topluluğunun, Rumca veya Rum Patrikhanesi hakkında neler hissettiğini, her iki tarafın Osmanlı ve Osmanlılığı bir tehdit olarak görüp görmediklerini irdelemeye uğraşacağız. Çalışmada, Türkçe dışında Rumca kaynak ve **çalışmalar kullanarak** da olayı başka açılardan göstermeye gayret göstereceğiz.

Ortodoks Mezhebinde Ayrılık: Bulgarlar ve Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu

1. Fener Rum Patrikhanesi ve Eksarhlığı’n Kurulmasından Önceki Durum:

İstanbul fethedildikten sonra Fatih Sultan Mehmet’in Rum Patrikliğine verdiği imtiyazlar neticesinde patriklik Doğu Roma’nın en kudretli devirlerinde olduğundan daha büyük nüfus ve hakimiyete sahip olmuştur. Fatih, fetihten sonra ilk iş olarak patriklik makamına seçilen Yorgios Skolarios’un Genadios unvanıyla patrik olmasını onaylamış ve verdiği fermanla ona “Millet Başı” unvanını da vermiştir. Osmanlı idaresindeki gayrimüs-

limler ise mezhep ya da inançlarına göre gruplara ayrılmıştır. Bu gruplar Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Rum milletine Bulgarlar, Sırlar ve Ulahlar da dahil edilmiştir. Fatih'in özellikle Rum Patrikhanesi'ne bu kadar nüfus vermesi onun kuvvetle muhtemel Ortodoks ve Katolik alemi arasındaki bölünmüşlüğü canlı tutmak istemesinden kaynaklanıyordu.¹

Yalnız özellikle 18. Yüzyılla birlikte Rumların kendilerine dini açıdan bağlı topluluklara/cemaatlere hakkıyla davrandığını söylemek güçtür. Kilise demek ayrıca dini eğitimin yapıldığı yer anlamına da gelir. 18.yy'a kadar Patriklik kiliselerde Rumca dışında başka bir dilin konuşulmasını ve eğitim verilmesini yasaklamış, 18 ve 19. yüzyılla birlikte yaygın eğitimin yayılmaya başlamasıyla birlikte ise Rumcayı Balkan topluluklarına zorla kabul ettirmeye çalışmıştır.

1393 yılında Tırnova, Osmanlılar tarafından fethedilince Tırnova Patriki Eftimi sürgüne gönderilmiş ve bu suretle Bulgar Patrikliği ortadan kaldırılmıştır. Bundan istifade eden II. Andonios, Tırnova'ya Yunan bir metropolit göndermiş ve Bulgar Kilisesini, Doğu Roma Patrikliğine bağlamıştır. Böylece Balkanlarda iki tane bağımsız patriklik kalır: Ohri Bulgar Başpiskoposluğu ve İpek Sırp Patrikliği². İpek Patrikliği de Tırnova Patriği ile aynı kaderi paylaşacaktır ancak Ohri'nin 1385 yılındaki fethiyle Ohri Bulgar Başpiskoposluğu kaldırılmayacak hatta bazı durumlarda Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ilerlemesine siyasi açıdan yardımcı olacaktır. Fatih ile birlikte Başpiskoposluğa Rum piskoposlar atanmaya başlarken başpiskoposluk 1767 yılında kaldırılışına kadar "Bütün Bulgaristan Başpiskoposluğu" unvanını koruyacak ama o sene kaldırılacaktır³. Patrikhane bir yandan idari anlamda Bulgar kelimesinin izlerini silerken Bulgarca kitapları da olabildiğince ortadan kaldırmaya çalışır. Yaşanan bütün bunlardan milleti adına rahatsızlık duymaya başlayan Paisii adındaki Bulgar bir keşiş kendi milletinin tarihini yazmaya karar verir. Bu ilk kıvılcımı ilerleyen yıllarda Sofroni adındaki bir rahibin "Rum rahiplerinin açgözlüklerini" anlattığı hatırat takip eder. Bu iki eser Bulgar kimliğinin yavaş yavaş doğmasını sağlarken 19. yüzyıl başlarıyla birlikte Osmanlı Devleti dışında özellikle Romanya ve Rus Çarlığına göç etmiş Bulgarlar sayesinde

1 Güllü, R. E. (2018). *Türkiye'de Gayrimüslimlerin yönetimi-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Ötüken. s. 40-41.

2 Koyuncu, A. (1998). *Bulgar Eksarhlığı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale. s. 15.

3 Koyuncu, A. (1998). a.g.t. s. 19-20.

küçük bir Bulgar burjuvazisi de oluşmaya başlayacaktır.⁴

2.Eksarhlığın Kuruluşu:

Bulgar milliyetçiliğinin ilk cereyanı aslında Osmanlı Devleti'ne karşı değil, Fener Patrikhanesi'nin Bulgarları Rumlaştırma faaliyetleri ile Rum metropolit ve papazların baskı ve zulümlerine duyulan bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1821 Mora isyanıyla birlikte Bulgarların bu mücadelesi devletin Rum Patriği V. Gregorios'u idam etmesinin de etkisiyle daha örgütlü bir şekle bürünmüştür. Bu örgütlenmeyi de Jorj Venelin adındaki bir Rus filolog başlatmıştır. 1828 yılında Rusların Bulgaristan'a girdiği sıralarda kaleme aldığı Eski ve Yeni Bulgarlar, Moskova'ya yerleşmiş olan V.E. Aprilov'u harekete geçirmiş, başka Bulgar zenginleri de etrafına toplayarak orta Bulgaristan'da yer alan, babasını doğduğu Gabrova'da ilk Bulgar mektebini açmayı başarmıştır. Bu ilk mekteple birlikte bölgedeki bazı Rum mektepler Bulgarlaştırılırken, Bulgarların yoğun yaşadığı Zıştovi, Odessa hatta Moskova'ya Bulgar okulların açılmasını sağlamıştır.⁵ Venelin'in eseri Bulgarları "uyandırması" dışında Rus Çarlığının gelecekteki politikalarını da şekillendirmektedir. 1828'e kadar Ruslar, "Ortodoks Hristiyanların hamisi" sıfatıyla Osmanlı'ya savaş açarken her zaman Rumları veya Sırları kastederek savaş açmışlardır. Oysa şimdi bir başka millet aracılığıyla daha Balkanları şekillendirerek Osmanlı'dan toprak koparabileceklerdir.⁶

Bu şekilde Bulgarlar, 1830'lar ve 1840'lar boyunca bir yandan mali huzursuzluklar nedeniyle isyan ederken bir yandan da Osmanlı Sarayına yüzlerce arzuhal, Rum Patrikhanesi'ne de yüzlerce dilekçe göndererek en başta Eksarhlığın kuruluşu olmak üzere belli başlı isteklerini bildireceklerdir. Bu istekleri genel olarak; ayrı bir millet olarak kabul edilmek istemeleri, Patrikhane içerisinde belli sayıda metropolit ve Sen Sinod üyelerinin Bulgarlardan seçilmeleri, İstanbul'da ayrı bir kilisede Bulgarca ibadet serbestliği, Bulgarca gazete çıkarabilmeleri, Patrikhane tarafından toplanacak vergilerdeki düzensizliklerin giderilmesi şeklinde sıralayabiliriz.⁷ 1847 yılında tekrar Bulgarların bu isteklerinin alevlenmesi sonucu 1848 yılında Patrik IV. Antimos bu isteklerini kabul etmek zorunda kalır. Bundan sonra Bulgarlar, devlet tarafından tanınan-bilinen

4 İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. İstanbul: Eren Yay. s. 20-21.

5 İnalçık, H. (1992). a.g.e. s. 22.

6 İnalçık, H. (1992). a.g.e. s. 26.

7 Koyuncu, A. (1998). a.g.t. s. 56.

Bulgarlardan olan İstefanaki Bey (Stefan Bogoridi)⁸ aracılığıyla devlete isteklerini daha resmi bir şekilde sunarlar. İstefanaki Bey isteğini bağımsız bir kilise kurulması şeklinde değil bir papaz evi olarak kurulması şeklinde sunar. Devletin bu isteği kabul etmesi halinde kendi evini bağışlayacağını da ekler. Devlet bu isteği 1849 yılında Sultan Abdülmecid'in iradesi ile kabul eder. Bu şekilde klasik tarzdaki Osmanlı Millet Sistemi'nin dışına çıkan ilk millet Bulgarlar olur.⁹

Kırım Savaşı sonucu Paris Konferansının kararlarından etkilenmek istemeyen devlet biraz da yabancı ülkelerin isteklerini yerine getirmek adına 1856 yılında Islahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Fermanın ilanı ile Bulgarlar tekrar Rum Patrikhanesi'nden ayrılıp bağımsız kilise kurma girişimlerine başlarlar. Özellikle 1860'lı yıllar bu emel uğruna yapılan girişimlerle aslında bir nebze de Bulgar milliyetçiliğinin filizlenmeye başladığı bir on yıl olacaktır. Bu on yıllık dönemde devlet hala kimin tarafını tutacağına karar vermemiştir. Devletin çekinceleri eğer Rum Patrikhanesi'nin tarafını tutarsa Bulgarları kaybedeceği eğer Bağımsız Bulgar Kilisesi'ni onaylarsa bu sefer daha önce yaşadığı gibi kendi toprakları içinde bağımsız bir Bulgar Devleti'nin kurulabileceğinden endişelenmektedir. Öte yandan bir kısım Bulgarlar bu dönemde devletin klasik dönemden beri en çekindiği seçeneği dahi seçip Katolikliği kabul edecek ve Papa'dan bir Katolik Bulgar Papaz belirlemesini isteyeceklerdir. Devletin bu girişimden çekinmesinin nedeni Katolik veya Protestan inancına geçildiğinde halkın bir kısmının yönetiminin yabancı devletlere geçmesinden kaynaklanmaktaydı.¹⁰ En sonunda kaçınılmaz olan şeyi Patrikhane'de kabul etmiş 1867 yılında Patrik VI. Gregorius, "Patrikhane'ye bağlı otonom bir Bulgar Kilisesi" kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklif kabul edilmemiş Mart 1870 yılında Sultan Abdülaziz'in mührüyle Eksarhlık Fermanı ilan edilmek zorunda kalınmıştır.¹¹ Buna karşılık Patrikhane'de Eylül 1872 yılında toplanan Sen Sinod'da Pa-dişah fermanına rağmen Bulgarlar Rum Patrikhanesi tarafından aforoz

8 Stefan Bogoridi: 4. Mustafa'nın şehzadeligi sırasında Osmanlı Donanmasına "draguman" olarak girmiştir. 1821 yılında Moldova Kaymakamı olarak atanmıştır. 1828-1829 Türk-Rus savaşıyla beraber imzalanan Edirne Anlaşmasında II. Mahmut'un danışmanlarından biri olmuştur. Daha sonra Abdülmecid'in de danışmanı olacaktır. Bulgar Papaz Evinin kurulduğu kendi evi daha sonra bugüne kadar ayakta kalan Sveti (Aziz) Stefan ismini alacak bir kilise halini alacaktır.

9 Koyuncu, A. (1998). a.g.t. s. 54-66.

10 İnalçık, H. (1992). a.g.e. s. 66-96.

11 Güllü, R. E. Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu ve statüsü. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*. 1(17). s. 353-354.

edilir.¹²

Makedonya'da Rum-Bulgar Mücadeleleri

Asıl konumuza geçmeden konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için Makedonya dediğimizde hangi bölgenin anlaşıldığını açıklamak yerinde olacaktır. Makedonya, aşağıda da anlatacağımız gibi karışık nüfus yapısı, Asya ile Orta Avrupa arasında bir geçiş güzergahının üstünde bulunması ve siyasi açıdan da zaman zaman karışması vb. sebeplerden dolayı sınırları kesin bir şekilde çizilememiştir. Makedonya teriminin ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında, Berlin Kongresinden sonra kullanıldığını gösteren çalışmalar olmakla birlikte¹³ son yıllarda yapılan çalışmalar sayesinde terimin Evliya Çelebi tarafından da zaman zaman kullanıldığını gösteriyor.¹⁴ 1878 Berlin Antlaşmasına göre Makedonya bölgesi Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinden oluşmaktaydı.¹⁵ Daha detaylı açıklayacak olursak, güneyde Olimpos ve Pindos dağları, doğuda Rila-Pirin-Rodop dağları ile Karasu nehri, kuzeyde Şar dağları, batıda da Ohri ve Prespa gölleriyle çevrilidir.¹⁶

1.Bulgar Devleti'nin Kurulması:

Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasından çok geçmeden 1877 yılında 93 Harbi patlak vermiştir. 93 Harbi sonucunda önce Ayastefanos Anlaşması daha sonra da Berlin Anlaşması imzalanmıştır. İkisi de teorik olarak bir Bulgar Devleti'nin kurulması gerektiğini kabul ederken tek farkları devletin sınırlarıdır. Berlin Anlaşmasına göre Ayastefanos Anlaşmasında kabul ettirilen Bulgaristan üçe ayrılacaktı: Birinci bölge Osmanlı Devleti'ne tâbi, iç işlerinde serbest, prensi halk tarafından seçilen, Bâbiâli tarafından tasdik ve büyük devletlerin muvafakati ile tayin edilen, Osmanlı askeri-nin bulunmadığı, sınırları daraltılmış bir Bulgaristan prensliği idi. İkinci bölge idarî yönden bağımsız olmakla beraber siyasi ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne tâbi, Avrupa devletlerinin tasvipleriyle Bâbiâli'nin beş yıl süre ile

12 Çipof, B. (2010). *Patrikhane ile mücadele-Bulgar Eksarhlığı vakfında 15 yıl*. İstanbul: Bojidar Çipof Kitapları. s. 4.

13 Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK. s. 146.

14 Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. İstanbul: YKY. s. 511.

15 Saatçi, M. B. (2004). *Makedonya sorunu (1903-1913)* (Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya. s. 3.

16 İbrahim, A. (2001). *Berlin Kongresi'nden Balkan savaşları'nın bitimine kadar Makedonya sorunu (1878-1912)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s. 4-5.

tayin edeceği bir Hristiyan Vali tarafından idare edilecek olan Şarkî Rume-
li eyaleti, üçüncü bölge ise ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne
bırakılan Makedonya idi.¹⁷ Ama bir kere ateşlenen Bulgar milliyetçiliği
için yeni hedef belirlenmişti. Daha birkaç sene önce Osmanlı Devleti'nden
bağımsızlık için savaşan Bulgar milleti, Rusların Panslavist politikalarının
da etkisiyle, artık Karadeniz'den Makedonya'ya kadar uzanan bir "Büyük
Bulgaristan Krallığı" hayaline kapılmaktaydılar. Kasım 1885 yılında Şarkî
Rumeli Vilayetinin Bulgaristan'a bağlanmasından sonra Bulgaristan da
Sırbistan ve Yunanistan'dan sonra Makedonya'ya komşu olacaktır.

2.Rum-Bulgar Mücadelesinde Kritik Bir Olay: Fermiliyan Meselesi:

Esasında Osmanlı toprağı olan Makedonya üzerindeki kilise müca-
deleleri 93 Harbinden sonra 1881 yılında başlamaktadır. 1874 yılında ku-
rulan Üsküp ve Ohri metropolitleri 93 Harbinin ardından boş kalmıştır.
1881 yılında Eksarh Yosif Efendi'nin müracaatı üzerine devlet, Bulgaris-
tan Krallığı'nın hududlarının Bulgar Eksarhlığı'nın ruhani hududları çer-
çevesinde ilerlediğine dikkat edince müracaatları beklemeye almaktadır.
Ama gün geçtikçe hem Bulgar tebaası hem de başta Rusya olmak üzere
yabancı devletler metropolit tayinleri için baskılarını artıracaklardır. Ama
bu dönemde Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı arasındaki şizmatik
meselesi ve Hükümetin iki dini kurumu barıştırmaya çalışması işleri bi-
raz ertelemiştir. Ama aynı yılın eylül ayında Bulgaristan'ın Şark-i Rumeli
vilayetini ilhak etmesi ve beş ay kadar sonra Osmanlı Devleti'nin bunu
tanımak zorunda kalması işleri içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. So-
nuçta Üsküp ve Ohri'ye seçilen metropolitler 1890 yılında daha çok siyasi
durum yüzünden onaylanmak zorunda kalmıştır.¹⁸

Adriyatik denizine çıkması Avusturya-Macaristan tarafından
engellenen Sırbistan, 1890'lı yıllar itibarıyla gözünü Makedonya'ya
dikmiştir. Aradığı fırsatı ilk önce 1895 senesinde Prizren Metropolit Lord
Meletios'un vefatıyla bulmuştur. Patrikhane'den buraya Sırp asıllı bir
metropolitin tayin edilmesini istemiştir ve kabul edilmiştir. 1896 senesinin
sonlarında bu sefer Üsküp Metropolit Methodios'un vefatı üzerine
Sırp buraya da Sırp asıllı birinin tayinini isteyecek, üstelik Avrupa
basını da bunu açıkça destekleyecektir. Ancak bu sefer Patrikhane Sırp
dinlemeyecek Metropolit Ambrose'yi görevlendirecektir. Metropolit
Ambrose'nin görevlendirilmesi Üsküp'teki Sırp ve Makedon cemaatleri

17 Gencer, A. İ., "Berlin Anlaşması", *DİA*, 1992, V, s. 517.

18 Koyuncu, A. (1998). a.g.t. s. 151-154.

öfkeliendirecek ve bu yüzden Temmuz 1897'ya kadar Üsküp'te protestolar ve zaptiye ile protestocular arasında kavgalar eksik olmayacaktır. İki bin kadar Sırp protestocu ruhani açıdan Patrikhane'den ayrılması gerektiğini dahi dillendirecektir.¹⁹ Metropolit Ambrose Temmuz 1897 tarihinde görevini terk edip İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Ambrose Üsküp'ten ayrılmasından evvel hükümet ile Patrikhane resmi olarak Ambrose'nin Üsküp Metropolitisi olarak kalması ve bu görevi fiili olarak ise o sırada Belgrad ilahiyat okulunun rektörü olan Sırp asıllı Fermiliyan'ın yürütmesi konusunda anlaşılır. Patrikhane daha önce Bulgar Kilisesinin bağımsızlığı dolayısıyla yaşadığı bunalımı tekrar yaşamamak ve Üsküp'teki sıkıntının daha da büyümemesi için bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Kararın Bulgar cemaati arasında duyulmasının ardından bu sefer Bulgarlar Üsküp'te dengelerin Sırlar lehine değişmesinden korkarak, kendilerinin daima Sırlar tarafından tahkir edildikleri ve Üsküp'te nüfus olarak kendilerinin çoğunlukta olmaları dolayısıyla bu değişikliği kabul etmediler. Fermiliyan'ın Üsküp Metropolitisi unvanıyla ayın yönetmesine sadece Yunanlar değil Bulgarlar da karşıydı.

Fermiliyan Efendi'nin uzun süre Metropolit olarak fiilen görev yapmasına rağmen asaleten atamasının yapılamaması sıkıntıların yaşanmasına neden oldu. Sırp Kralı Fermiliyan'ın memuriyetinin tasdik edilmesine dair bir mektup kaleme aldı ve Patrikhaneye gönderdi. Sırbistan hükümeti ile Fener Rum Patrikhanesi arasında süren uzun görüşmeler neticesinde Metropolit Ambrose Manastır Metropolitliğine atandı. Ardından da boşta kalan Üsküp Metropolitliği makamına Fermiliyan Efendi Haziran 1900 tarihinde tayin edildi. Fakat Fener Rum Patrikhanesi bu değişiklik sonrası Bulgarların tepkisinden çekinilmesi dolayısıyla Fermiliyan'ı kutsamayı kabul etmedi. Böylece Üsküp Rum Metropolitisi olarak seçilen Fermiliyan Efendi hükümetin de isteği üzerine piskopos olarak kutsanmadı. Bir yandan Osmanlı hükümeti de Fermiliyan meselesini Bulgarları isyana sevk etmeyecek, Rus Devleti ile olan ilişkilerde soğukluğa neden olmayacak şekilde çözmeye çalışmaktaydı.²⁰ Nihayet Nisan 1902 tarihinde Rusya'nın baskılarına daha fazla dayanamayan Osmanlı hükümeti Fermiliyan Efendi'nin kutsanması yönünde bir karar aldığını açıkladı. Kararının ardından Bulgaristan kanadından da tepkiler gecikmedi ve 15 Nisan

19 *Οι Σερβοί εν Μακεδονία* (Sırlar Makedonya'da) Φιλίππουπολης (Filibe). (1896) XVIII. No.2220. s. 2.

20 Ahabab, Y. (2015). Balkanlarda kiliseler sorunu örneği olarak: fermiliyan meselesi (1897-1902). *Journal Of History and Future*. 1(1). s. 56-60.

tarihinde Sofya Üniversitesi tarafından organize edilen büyük bir protesto mitingi tertip edildi.²¹ Bulgar Eksarhı Yosef Efendi dahi Sırp Metropolitin kutsanması durumunda Eksrahlık görevinden istifa edip İstanbul'dan ayrılacağını açıkladı.

Bunun yanında Rum din adamlarının da Fermiliyan'ın kutsanmasına dair tepkileri oldu. Rum kiliselerinde aleyhte konuşmalar yapıldı, protesto için kiliseler kapatıldı. Bu arada Fermiliyan Efendi'nin kutsanmasına dair alınan kararlar kendilerine ve inançlarına karşı bir suç işlediğini düşünen Sofya'daki Bulgar Komitesi militanlarının, Sırp din adamının kutsanmasını önlemek için bir suikast hazırlığı içinde olduğu ortaya çıktı. Alınan bu istihbarat üzerine Üsküp Metropolitliğinde geniş çapta güvenlik önlemleri alındı. Fermiliyan yaşanan bu hadiseler sonrasında sessizliğini sonunda bozdu ve kendi görev sahası içerisindeki Rum ve Bulgarları Sırp'lar tarafından çıkarılması tehdidinde bulundu. Kutsama meselesi nedeniyle Bulgaristan ve Sırbistan devletleri karşı karşıya geldi. 19 Nisan'da da Belgrad'da Bulgaristan'ın tavrını protesto etmek için on binlerce kişinin katıldığı gösteriler yapıldı. Fermiliyan Efendi Üsküp Metropolitliğine Sırp ve Karadağ elçilerinin talepleri, Rus hükümetinin yoğun desteği, Rus sefirinin ısrarı ve 27 Mayıs 1902 tarihinde Rum Patrikhanesinin Sadarete gönderdiği istida²² sonrasında Fermiliyan'ın metropolitlik tayinine dair berat Haziran 1902 tarihinde de hazırlandı. Böylece Fermiliyan Rum Patrikliği tarafından Üsküp Metropoliti olarak kabul edildi.

Üsküp Metropoliti olarak kabul edildikten sonra tartışmalar Metropolitin kutsanıp kutsanmayacağı meselesinde çıktı. 23 Haziran'da Atina keşişleri Fermiliyan'ın kutsanamayacağını iddia etmelerine rağmen 29 Haziran tarihinde Metropolit Fermiliyan Dedeagaç yakınlarındaki bir manastırda kutsandı. Sırbistan Kralı Aleksandır kutsamanın ardından yaptığı açıklamada bir Sırp'ın Üsküp Metropoliti olarak seçilmesini ulusal bir başarı olarak niteledi ve geleceğin ülkesi adına daha parlak olacağını ifade etti. Tayinin ardından Sırbistan devleti tarafından Metropolit Fermiliyan Efendi'ye devlet nişanı verildi. Piskopos olarak makamına oturduktan kısa bir süre sonra Fermiliyan Sırp hükümetini, Makedonya'da Sırpça konuşan Hristiyanları Babiâli'nin ayrı bir millet olarak tanınması konusunda gerekeni yapması için uyardı.

21 BOA, DH-MKT-480-37-1-2, 6 Muharrem 1320/15 Nisan 1902.

22 BOA, DH-MKT-512-28, Fener Rum Patrikhanesinden Sadarete 27 Mayıs 1902.

Halk arasında da bu fikirleri yaymaya başladı.²³ Fermiliyan göreve geldikten kısa bir süre sonra Belgrad'a gitti ve 20 Aralık 1903 tarihinde orada vefat etti.²⁴ Cenazesi Üsküp'e trenle getirilerek defnedildi. Cenaze merasimi sırasında Fermiliyan Efendi'nin evinde nümayiş yapılmaması için tedbirler alındı. Fermiliyan'ın vefatının ardından Üsküp Metropolitliği seçiminde yeniden sorunlar yaşandı. Bir yandan Rumlar diğer yandan Bulgarlar kendi adaylarının seçilmesini istedi. Ancak Fermiliyan Efendi'nin seçilmesinde etkin bir rol oynayan Rusya bu duruma da müdahil oldu ve Sırp asıllı Sevastiyen Efendi'nin Üsküp Rum Metropolitliğine seçilmesini sağladı.²⁵ Görüldüğü üzere Sırp ve Bulgarların mücadele içine girdiği bir durumda Sırp Patrikliğinin Fener Rum Patrikhanesi içindeki ruhani otonom konumundan dolayı Fener Patrikhanesinin taraf olması ve Osmanlı toprağı olan Makedonya'da olayların baş göstermesinden dolayı devletin Rumlar ve Bulgarlar arasında kalması ve tarafları uzlaştıramaması öte taraftan bu konuda Avrupa ile Rus Çarlığından yoğun diplomatik baskı görmesi Makedonya'da içine düştüğü durumu göstermektedir.

Metropolit Fermiliyan'ın kutsanıp asaleten göreve başlaması Makedonya gibi "barut fıçısı" olan bir bölgede karışıklıkların hiç olmayacak şekilde artmasını sağladı. 1885 yılından beri mantar gibi artan Bulgar çetelelerinden olan 1895 yılında kurulan Yüksek Makedon Komitesi 23 Eylül 1902 tarihinde Cuma-i Bala ile Menlik²⁶ kazalarında ilk isyan ateşinin fitilini yakmıştır. İsyana katılan köylülerin az olması ve Makedonya'nın asıl çete gücü olan VMRO'nun²⁷ bu isyana katılmamış olması dolayısıyla bu isyan kısa sürede Osmanlı güvenlik güçleri tarafından bastırılmıştır.²⁸ Ama 1903 yılında da isyanlar ve çatışmalar eksik olmamıştır. Nisan 1923'te Bulgarlar ilk önce Selanik'te bir telgrafhaneyi başarısız bir saldırı düzenlediler.²⁹

23 BOA, BEO, 2208/165561.

24 BOA, BEO, 2237/167748.

25 Ahabab, Y. (2015). a.g.m. s. 60-63.

26 BOA, DH-MKT-621-43-2, 20 Muharrem 1321/18 Nisan 1903 tarihli Rumeli Vilâyet-i Şâhânesi Müfettiş-i Umûmîsi Devletlü Hüseyin Hilmi'ye yazı.

27 İç Makedonya İhtilal Örgütü (Vnatresna Makedonska Revolucionerna Organizacija): Bulgarların Makedonya'nın "kurtuluşu" için kurduğu en büyük ve en etkili çetelerden birisi. Daha fazla bilgi için bkz. Pehlivan, İ. *Osmanlı'da terör*.

28 Pehlivan, İ. (2019). *Osmanlı ve genelkurmay arşivleri ışığında Osmanlı'da terör (Bulgar komitacıları ve balkanlardaki ihtilal faaliyetleri)*. Ankara: Karakurum Yayınları. s. 139-140;

Makedonya'daki çete faaliyetleri ile alakalı daha fazlası için bkz. Aydın, Mahir. Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları*. 9. s. 209-234.

29 Αι Νεωτεραι Ειδησεις-Σπουδαια Αποκαλυψεις-Τι καταθετουν οι συλλαμβανομενοι-

Üç gün sonra bu sefer Manastır'da bir terör olayı daha vuku bulmuştur. Ama bu olaydan iki gün sonra Atina'da bir Bulgar'ın evinde fişek ve dinamit bulunması Rum/Helen toplumunu daha da endişelendirmeye başlamıştır.³⁰

3. 1903 İlin'den İsyarı ve sonrasında Makedonya'nın Durumu:

Makedonya'da 1902 Eylül'ünde meydana gelen ilk büyük ayaklanmanın akabinde Makedonya'da Rumeli Müfettişliği kuruldu. Abdülhamit'in talimatı ile "Rumeli Vilayeti Hakkında Talimat" başlığı altında bir İslahat programı hazırlandı (27 Kasım 1902). Bu ıslahat programı doğrultusunda Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişi seçilerek 8 Aralık 1902'de Selanik'e giderek görevine başladı. Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişliğine başladığı sıralarda bu bölge adeta kaynayan bir kazanı andırıyordu. Rum, Bulgar, Sırp çeteleri arasında şiddetli bir mücadele vardı. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın verdiği rakamlara göre Makedonya'da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp, 5 kadar Vlah çetesi bulunuyordu. 1903 senesi başlarından itibaren bölgeden merkeze yazılan evraklar neticesinde bölgenin karışmasının an meselesi olduğu görülüyordu.³¹

1903 Ekim ayında İngiltere ve Rusya'nın hazırladığı Müersztek İslahat Programı Osmanlı Devleti'ne verildi. Abdülhamit bunu önce hükümrânlık haklarıyla bağdaşmayan maddeler olduğu için kabul etmek istemese de Almanya'nın tavsiyesiyle kabul ettiğini bildirdi. Fakat Müersztek Programı da bir işe yaramadı, Makedonya'da terörün önü alınamadı.³² Müersztek Programının uygulanması Makedonya olaylarını farklı bir safhaya soktu. Makedonya adım adım yabancı kontrolüne girerken burada yaşayan milletlerden her biri çoğunlukta olduklarını ispat etmek için türlü yollara başvuruyorlardı. Çeteler, kiliseler, öğretmenler hepsi bu gaye için çalışıyorlardı. Her Papazın, öğretmenin ve diğer memurların atanması büyük bir sorun oluyordu. Çünkü her millet kendisine mensup kişilerin tayin edilmesini istiyordu. Bu çerçevede kilise ve mektepler dışında belediye meclis azalarına da girmek önem arz ediyordu.³³ Esasen Rumeli'de doğru nüfusu öğrenmek hemen hemen imkânsız gibiydi. Her

Φοβος και τρομος των Βουλγαρων (1908). Atina: *Skrip*. s. 2761.

30 Αι Νεωτεραι Ειδησεις-Σπουδαια Αποκαλυψεις-Τι καταθετουں οι συλλαμβανομενοι-Φοβος και τρομος των Βουλγαρων (1908). Atina: *Skrip*. s. 2763.

31 BOA, DH-MKT-621-43-25-02, Manastır Vilayeti'ne 20 Muharrem sene 321/18 Nisan 1903.

32 Beydilli, K. (1989). II. Abdülhamid devrinde Makedonya meselesine dair. *Osmanlı Araştırmaları*. (Ayrı basım IX). s. 96.

33 BOA, DH-MKT-866-17-1, Manastır Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne 24 Mart 1320/2 Nisan 1904. BOA, DH-MKT-866-17-2-1, Bulgar Eksarhlığından Sadarete Eksarh Yusef imzalı 4 Mayıs sene 320/17 Mayıs 1904.

milletin kendi nüfusunu fazla gösterme gayretleri vardı. Bu bakımdan her milletin istatistikleri farklıydı.³⁴ Ancak 1904'te Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın Makedonya'da yani Selanik, Manastır ve Kosova'da yaptırdığı nüfus istatistikleri şöyledir:³⁵

Etnisite/Din	Nüfus
Müslüman	1.508.507
Bulgar	896.497
Rum	307.000
Sırp	100.717
Vlah	99.000
Toplam	2.911.700

Ancak Hüseyin Hilmi Paşa'nın sayımından yaklaşık bir sene sonra 1905 yılında bu sefer merkezi hükümet nüfus sayımı yaptırılmıştır. Bu iki nüfus sayımı genellikle aynı zannedilmekle beraber aşağıda da görüleceği üzere ikisi arasında farklar göze çarpmaktadır ama hangisinin daha güvenilir olduğu anlaşılamamaktadır. 1905 nüfus sayımında devletin edindiği istatistiki bilgiler şu şekildedir:³⁶

Etniste/Din	Nüfus
Müslüman	1.500.507
Bulgar	575.734
Rum	627.962
Vlah ve Sırp	199.717
Toplam	2.920.000-3

Her milli kilise özellikle Makedonya bölgesinde kendi nüfus sayımını yapmakla birlikte özellikle Avrupalılar üzerinde kendi istatistiklerinin daha az değerli gözükmeye ihtimalinden ötürü hem Rumlar hem Bulgarlar uluslararası arenada devletin 1905 nüfus sayımını kullanmaya çalışıyorlardı.³⁷

İlinden isyanı sonucu isyanla mücadele için devletin ordusu ve istihbarat kurumu da dönüşüme giriyordu. Mesela 1904 tarihli bir Sadaret evrakında, Bulgar komitelerinin “takip ve tenkilleri” için alınacak tedbirler arasında “seyyar müfrezeler gezdirilmesi” de zikredilmektedir. Hafife istihdamı ve jandarma sevki gibi tedbirlerin dışında, komitelere karşı devreye sokulan istihbari tedbirlerden bir diğeri, komite mensuplarının ya da tehdit unsuru olduğundan şüphelenilen şahısların fotoğraflarını ilgili yönetim ve

güvenlik birimlerine dağıtmak olmuştur. Örneğin 1903 yılında Bulgar komite reislerinin fotoğraflarının çoğaltılarak dağıtılması ve bunları ele geçirenlerin mükâfatlandırılması hususunda Manastır, Selanik ve Edirne vilayetlerine emir verilmiştir. Benzer şekilde, Rumeli Umumi Müfettişliği evrakında, Nisan 1905'te Bulgar ve Sırp komitelerinin karışıklık çıkaracakları istihbaratının alınması sonrasında, komite reislerinden üç kişinin fotoğraflarının Manastır ve Kosova vilayetlerinde ilgili birimlere dağıtılması emri verildiği kayıtlıdır. Ele geçirilen komite mensuplarının ilk iş olarak fotoğraflarının alınması ve bunların merkezde, Zaptiye Nezareti kayıtlarına geçirilmesi de bu işe Osmanlı yönetiminin büyük önem verdiğini ortaya koymaktadır.³⁸

1906 yılıyla birlikte Bulgarların özellikle Trakya ve Doğu Makedonya bölgesinde saldırılarını kademe kademe arttırdığını görüyoruz. Özellikle bölge temmuz ve ağustos aylarında ciddi tahribata uğramıştır. Bulgar Komitacılar temmuz ayı sonlarında Asenovgard'ı³⁹ resmen ablukaya almışlardır.⁴⁰ Bulgarlar, bu acımasız saldırılarıyla kalmamışlardır ilerleyen günlerde Sozopol⁴¹ ve Varna'da da çatışmalar çıkarırlar. Rumca/Yunanca gazetelerin iddiasına göre Bulgaristan devletinin ileri gelenleri bu çatışmalardan Türkiye'yi sorumlu tutmuştur.⁴² Bir aşamadan sonra Patrikhane olaya müdahil olmak zorunda kalır ve hem Osmanlı hükümetine hem de büyük devletlere yönelik bir memorandum yayınlr. Memorandumda Bulgarların yaptıkları saldırılardan ve Rum nüfusun içine düştüğü mağdur durumdan bahsedilir.⁴³

SONUÇ

Rumlar ile Bulgarların başta kendi ulus devletlerinin daha sonra da büyük devletlerin destek çıkmalarıyla Osmanlı toprakları üzerindeki bu hakimiyet mücadelesinin 1906 yılı itibarıyla kimse kazançlı çıkamamıştır.

38 Gör, E. (2018). II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'de komitelere karşı yürütülen istihbarat faaliyetleri. *Ulusal Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*. 2. s. 15.

39 Günümüzde Filibe ili içerisinde bulunan Asenovgard'ın bulabildiğimiz kadarıyla Osmanlı zamanındaki ismi Stanimaka, Yunanca ismi ise Stenimaxos (Στενημαχος).

40 Embros, “Φοβερα τραγωδια εν Αγκιαλω”, 1 -8-1906, no.3514, s. 1.

41 Tr. Süzebolu, Yun.Σοζουπολη.

42 Embros, “Ο Νατσεβιτς θεωρει συνυπευθυνον την Τουρκιαν”, 6-8-1906, no.3520, s. 2.

43 Υπομνηματα επιδοθεντα τοις εν Κωνσταντινουπολει Αντιπροσωποις των Μεγαλων Δυναμεων μετα και ετερων εγγραφων σχετικων προς τα προσφατως εν Βουλγαρια και Ανατολικη Ρωμυλια διαδραμτισθεντα. (1906). (Bulgaristan ve Doğu Rumeli yaşananlarla ilgili Büyük Devletlere verilmek üzere belge ve memorandum). İstanbul: Patrikhane Matbaası.

İttihatçı subayların da Makedonya dağlarında Rum ve Bulgar çetecilere karşı giriştikleri mücadele açık bir şekilde söyleyebiliriz ki, II. Meşrutiyet ile birlikte iktidara geldikten sonraki uyguladıkları politikaları şekillendirmiştir. Bu dönemi Balkan savaşları öncesi bir hazırlık dönemi olarak görebiliriz.

Çalışmamızın başında Fransız İhtilali akımlarının ortaya attığı fikirlerin Tanzimat ile birlikte Osmanlı toplumlarına iyiden iyiye girmeye başladığı ve en başta gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını yoğun etkisine aldığı Tanzimat dönemiyle beraber Bulgar Milleti'nin oluşum evrelerini aktarmaya çalıştık. En temel şekilde söyleyecek olursak bir gayrimüslim Bulgar vatandaşı devlet ve hakim unsur olarak Osmanlı Devleti'ni ve Müslümanları görmesinden çok, Fener Rum Patrikhanesini ve Rumları baskıcı yöneticiler olarak görmüştür. Olaylara başta Rusya ve İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin de kendi çıkarları doğrultusunda karışmaları işleri içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.

Kaynakça

Gencer, A. İ., “Berlin Anlaşması”, *DİA*, 1992, V, s. 516-517.

Koyuncu, A. (1998). *Bulgar Eksarhlığı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Çanakkale On Gör, E. (2018). II. Abdülhamid Döneminde Rumeli’de komitelere karşı yürütülen istihbarat faaliyetleri. *Ulusal Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*. 2. s. 1-29.

Şıvgın, H. (2007). Osmanlı arşiv belgeleriyle 1902-1912 yıllarında Makedonya. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 43. s. 81-88.

Pehlivan, İ. (2019). *Osmanlı ve genelkurmay arşivleri ışığında Osmanlı’da terör (Bulgar komitacıları ve balkanlardaki ihtilal faaliyetleri)*. Ankara: Karakurum Yayınları.

Aydın, Mahir. Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları*.

Şaşmaz, M. (1997). Distortion of Population Data For National Causes By the Greeks, Bulgarians and Armenians in the late 19th and early 20th centuries. *Osmanlı Araştırmaları*. 17. s. 137-147.

Güllü, R. E. Bulgar Eksarhlığı’nın kuruluşu ve statüsü. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*. 1(17).

Güllü, R. E. (2018). *Türkiye’de Gayrimüslimlerin yönetimi-Osmanlı’dan*

Cumhuriyet'e. İstanbul: Ötüken.

Ahbab, Y. (2015). Balkanlarda kiliseler sorunu örneği olarak: fermiliyan meselesi (1897-1902). *Journal Of History and Future*. 1(1).

Beydilli, K. (1989). II. Abdülhamid devrinde Makedonya meselesine dair. *Osmanlı Araştırmaları*. (Ayrı basım IX). s. 77-99.

İbrahim, A. (2001). *Berlin Kongresi'nden Balkan savaşları'nın bitimine kadar Makedonya sorunu (1878-1912)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Saatçi, M. B. (2004). *Makedonya sorunu (1903-1913)* (Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Υπομνηματα επιδοθεντα τοις εν Κωνσταντινουπολει Αντιπροσωποις των Μεγαλων Δυναμεων μετα και ετερων εγγραφων σχετικων προς τα προσφατως εν Βουλγαρια και Ανατολικη Ρωμυλια διαδραμτισθεντα. (1906). (Bulgaristan ve Doğu Rumeli yaşananlarla ilgili Büyük Devletlere verilmek üzere belge ve memorandum). İstanbul: Patrikhane Matbaası.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK.

Çipof, B. (2010). *Patrikhane ile mücadelem-Bulgar Eksarhlığı vakfında 15 yıl*. İstanbul: Bojidar Çipof Kitapları.

İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar meselesi*. İstanbul: Eren Yay.

Αι Νεωτεραι Ειδησεις-Σπουδαια Αποκαλυψεις-Τι καταθετουν οι συλλαμβανομενοι-Φοβος και τρομος των Βουλγαρων (1908). Atina: *Skrip*.

Kahraman, S. A. & Dağlı, Y. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. İstanbul: YKY.

Οι Σερβοι εν Μακεδονια (Sırp lar Makedonya'da) Φιλιππουπολης (Filibe). (1896) XVIII. No.2220.

Arşiv Belgeleri:

BOA, DH-MKT-480-37-1-2, 6 Muharrem 1320/15 Nisan 1902.

BOA, DH-MKT-512-28, Fener Rum Patrikhanesinden Sadarete 27 Mayıs 1902.

BOA, DH-MKT-621-43-2, 20 Muharrem 1321/18 Nisan 1903.

BOA, DH-MKT-621-43-25-02, Manastır Vilayeti'ne 20 Muharrem sene 321/18 Nisan 1903.

BOA, DH-MKT-866-17-1, Manastır Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne

24 Mart 1320/2 Nisan 1904.

BOA, DH-MKT-866-17-2-1, Bulgar Eksarhlığından Sadarete Eksarh Yosef imzalı 4 Mayıs sene 320/17 Mayıs 1904.

BOA, DH-MKT-877-4-2, Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e 25 Cemâziye'l-ûlâ 1322/ Agustos-Eylül 1904.

Gazeteler

Skrip (Atina)

Embros (Atina)

Φιλιππουπολης (Filibe)

NİJERYA'DA İSLAM BANKACILIK İŞLEMİNİN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ: JA'IZ BANK PLC

Kamal Tasıu Abdullahı

*İstanbul Üniversitesi Uluslararası İktisat,
Doktora Öğrencisi*

ÖZ

İslami bankacılık, küresel olarak büyüyen bir yatırım ve finansman sistemidir. İslami bankalar sadece 30 yıldır kurulmuştur, ancak bankacılık sistemi İslami finans içinde uzun süredir devam eden geleneklere dayanmaktadır. Sistem etik değerler üzerine kuruludur ve bir bütün olarak toplumun refahını vurgular. Bu çalışmanın genel amacı Nijerya'daki İslami Bankacılık operasyonunu değerlendirmektir. Ja'iz Bank Plc analizi doğrultusunda dağıtılmış anketlerden alınan verilere dayanmaktadır. Bulgular, İslami bankacılık sisteminin çok sayıda olumlu ekonomik beklentiyle ilişkili olduğunu ve bu nedenle ban-

kacılık kurumunun ve Murabaha gibi bankacılık kurumunda kullanılan çeşitli finansman ve yatırım yöntemleri ile Nijerya sakat ekonomisini artırmak için alternatif bir araç olabileceğini göstermiştir. Çalışma, Nijerya halkının düşük farkındalık düzeyinin, ülkedeki İslami bankacılık sisteminin başarılı bir şekilde işlemlerini engelleyecek olan en büyük sınırlama olduğunu göstermektedir. Bu tavsiyelere ek olarak İslami bankacılığın başarısı da verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Islamic Banking, Economic Growth, Nigeria

GİRİŞ

İslami Bankacılık, bir bütün olarak dünyadaki insanların sosyal ve ekonomik yaşamında çok önemli bir rol oynamaktadır. İslam dini, esas olması nedeniyle insan yaşamının bu önemli yönünün işleyişinin ve yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair genel bir kılavuz ortaya koymaktadır.

Peygamber (sav), “Alıcı ve satıcı, ayrıldıkları sürece sözleşmeyi gizleme seçeneğine sahiptir, o zaman ikisi de gerçeği söyler ve tezahür ettirirse (ilgili tüm şeyler) işlem kutsanacaktır. Ve eğer saklarlar ya da yalan söylerlerse, işlemin kutsaması yok edilmelidir.”¹

Yukarıdaki tedbir kararı, İslami bankacılık sisteminin, herhangi bir ekonominin büyümesine ve gelişmesine giden yol olduğunu açıkça belirtmektedir çünkü geleneksel bankacılığın aksine, adalet olmadan gelişecek hiçbir ekonominin olmadığı adil ve güvenilir bir sistemdir. Ayrıca tüm bu geleneksel bankaların gelir eşitsizliği, servet dağılımı, işsizlik, enflasyon ve para birimimizin günlük devalüasyonu gibi günümüz ekonomik felaketlerinde ana etken olduğu görülmüştür. Bu nedenle, yukarıdaki sorunları ortadan kaldıracak ve ekonomik büyüme ve kalkınmaya yardımcı olacak en iyi alternatif modeli geliştirmek amacıyla sistemin yakından incelenmesine ihtiyaç vardır. İslami bankacılığın hem Müslümanların hem de ABD, Danimarka, İngiltere, İsviçre, Mısır, Suudi Arabistan, Güney Afrika ve Malezya gibi gayrimüslim ülkelerin sosyo-ekonomik faaliyetlerinde devasa bir rol oynadığını belirtmesi gerekmektedir.

İslami bankacılık sisteminin temel ilkeleri, insan kavramı temelinde inşa edilen geleneksel sistemlerin aksine İslam’ın sert ilahi diktatörleri üzerine ku-

bulduğundan sistem, cahil bazı Batılı yönelimli bilginler tarafından zorluklar ve yanlış anlaşılmalara karşı karşıyadır. İnananlar olarak Müslümanlar, duruma yardımcı olacak akıl yürütme ve mantıksal argümanlarla bu tür zorluklarla ve yanlış anlamalarla yüzleşmelidir.

Literatür İnceleme ve Araştırma

Ampirik literatür İslami Bankacılığın farklı yönlerini tartışmıştır ve bulgular ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu araştırmanın amacı araştırma sorusunu neticelendirmek için Nijerya'daki İslami bankacılık fikrini fenomenle ilgili tüm zorluklarla eleştirel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun nedeni farklı gruplar, dinler ve elbette etnik ortamların İslami Bankacılık kavramına farklı bakış açıları bulunmaktadır.

İslam'daki ilk bankacılık faaliyetleri, Abbasi döneminde MÖ. 750-900 başlarına kadar uzanabilir. Bu faaliyetlerin özü, muazzam bir servet birikiminin güvenli bir şekilde yatırılması ihtiyacını cevaplamak ve devletin çeşitli bahanelerle müsadere edilmesine karşı korunmak için yasadışı geliri iptal etmek ve diğer parasal işlemleri ve para birimini bir formdan dönüştürmeyi kolaylaştırmaktır.

Doi A.I'ye (1984) göre "Müslümanlar, modern medeniyette doğru ticaretin ve hatta bankacılığın gerçek temelini oluşturan ilk kişilerdir." Bu nedenle, günümüz bankacılık terminolojilerine başlangıçta "Sakk", "Bai" den "Satın Al" adı verilen "Çek" gibi Arapça etimoloji hakimdir. Ayrıca çekin yükselişinin ilk çek, damga ve otorite belgelerini belirleyen Khalifah "Umar" Bin Ah-Hattab'dan (634-644 MS) kaynaklandığı keşfedildi. Bütün bunlar, bankacılık hizmetlerinin İslam kaynaklı olduğunu açıkça göstermektedir.

Bugün bilindiği gibi İslami bankacılığın kurulması, Aralık 1970'te "Karaçi" Pakistan'da düzenlenen Müslüman ülkelerin dışişleri bakanının ikinci konferansında gerçekleşti. Konferansta tam teşekküllü bir İslam bankacılığı fikri ilk defa tartışıldı. Yani bu konferans, merkezi Suudi Arabistan'da bulunan Cidde'de faizsiz bir temelde fon sağlamak için yardım ajansı olarak 1975'te İslami kalkınma bankasını (I.D.B) oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, 1986'dan itibaren, çoğu 1970'lerin ikinci yarısından beri kurulmuş olan bazı İslami banka veya finans kurumlarına sahip yaklaşık 45 ülke vardır. İslam Kalkınma Bankası (I.D.B) tüm İslami Bankalar için belkemiği olarak hizmet vermektedir. 1995 yılında farklı Müslüman ve gayri-Müslim ülkelerde yaklaşık 185 İslami Banka vardır. Bugün dünyada yaklaşık elliden fazla ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 275 İslami

Banka ve finans evi olduğu keşfedilmektedir.² Ayrıca İslami bankacılık yıllık %10-15 oranında ve gelecekteki istikrarlı büyüme belirtileriyle büyümektedir. İslami bankalar, Michigan merkezli Üniversite Bankası gibi şirketler aracılığıyla ABD dahil 75 ülkeye yayılmış 300'den fazla kurumun yanı sıra İslami ilkelere uygun 250 ek fona sahiptir. Dünya çapında Şeriat uyumlu 822 milyar doların üzerinde varlığın, ekonomiste (2011) göre yönetildiği tahmin edilmektedir. Bu 2005 itibarıyla toplam dünya tahmini varlıklarının yaklaşık %0,5'ini temsil etmektedir.³

CIMB Group Holding'e göre İslami finans, küresel finans sisteminin ve İslami tahvil satışlarının en hızlı büyüyen segmentidir. 2010 yılında yüzde 24 artarak 25 milyar dolara yükselebilir. Ne borç ne de faiz ödeyen bu bankalar çoğunlukla ticaret ve sanayiye doğrudan veya başkalarıyla ortaklık yaparak yatırım yaparlar ve kârlarını mevduat sahipleriyle paylaşmaktadır.

İslami bankacılık sisteminin uygulanması İslam ülkeleri arasında bir dereceye kadar değişiklik göstermektedir. Genellikle sosyo-politik ve sistemin faaliyet gösterdiği ülkelerin tarihsel ortamından etkilenir. Devletin uygulaması arasındaki bu farklılıkların bir sonucu olarak, İslami bankaların büyümesi ve genişlemesi nedeniyle uyumlaştırmaya ihtiyaç vardır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) (IMF'nin İslami karşılığı) gibi çeşitli kuruluşlar, uluslararası standartlaşmayı sağlamak ve bankacılık faaliyetlerini daha şeffaf ve çekici hale getirmek için çalışmaktadır.

İslami bankacılık, din ile yakın bağının çok önemli olması nedeniyle, geleneksel bankacılıktan pek çok açıdan farklıdır. İslam'da yasaklandığı için sistem ilgiye dayanmıyor. Bunun yerine, İslami Bankalar İslam Hukuku'na (Şeriat) uygun çeşitli hesaplar ve çeşitli finansman alternatifleri sunmaktadır. Şeriat'a göre çalışmak bankalar için çok önemlidir ve faaliyetleri banka ile çalışan Özel Dini Denetleme Kurulu tarafından kontrol edilmektedir.

İslami bankacılığın temel özelliği faizsiz olmasıdır. Bununla birlikte, İslami bankacılığın gelir ve refahının daha adil bir şekilde dağıtılması ve ekonomiye artan sermaye katılımı gibi katkıları olduğu iddia edilmektedir. Bazı akademisyenler İslam'a ilginin neden yasaklandığını açıklamak için eko-

2 Sait, S. & Lim, H. & Toni, U. (2011). *Land, law and Islam*. New York: Un-Habitat. s. 321-339.

3 Sait, S. & Lim, H. & Toni, U. (2011). *Land, law and Islam*. New York: Un-Habitat. s. 321-339.

nomik nedenler ortaya koymuşlardır. Örneğin, ilginin önceden belirlenmiş bir üretim maliyeti olması, tam istihdamı önleme eğiliminde olduğu öne sürülmüştür.⁴ Aynı şekilde uluslararası parasal krizlerin büyük ölçüde ilgili kurumdan kaynaklandığı ve ticaret döngülerinin çıkar olgusuna atfedilebilecek küçük bir ölçüsünde olmadığı iddia edilmektedir.⁵

Fıkıh kitabına göre, İslami bankalar “bai, Muajjal” olarak adlandırılan farklı bir ödeme esasına göre bir mülk veya mülk satın almak ve yeniden satmak için başvurabilir. Daha sonraki bir tarihte ödemeler yapılacaksa, fıkıh hukukunda (hukuk) bir mal için daha yüksek bir fiyat talep edilmesi yasal olarak kabul edilir. Fıkıh’a göre, bu bir borç verme işlemi değil, bir ticari işlem olduğu için borçlanma faizi anlamına gelmez.

Al-Arabi (1996), Mudaraba ile ana pivot olarak bir bankacılık sistemi öngörmüştür. Aslında bankanın Mudaraba bazında tasarrufları harekete geçirmesini ve Mudaraba bazında da harekete geçirilen fonları tahsis etmesini sağlayacak iki katmanlı bir Mudaraba fikrini ilerletiyordu. Diğer bir deyişle, banka mevduat sahipleri açısından Mudarib olarak hareket ederken, “borçlular” banka açısından Mudaribs gibi davranacaklardır.

Irshad’a (1994) göre, Mudaraba kavramı, üretimde eşit paya sahip olduğu ve dolayısıyla paylaşıldığı sermaye ve emek (girişimcilik dahil) düşüncesinde geleneksel olandan oldukça farklıydı. Kayıplar ve karlar eşit olacaktı. Bu, esasen sermaye sahibinin ve girişimcinin duruma bağlı olarak kar veya zararda elli-elli paylaştıkları anlamına gelir ki bu da Şeriatın pozisyonuna aykırıdır. Irshad ayrıca iki tür mevduat hesabı tasarlamıştır. Bunlardan ilki, talep üzerine ödenmesi açısından cari mevduata benziyordu, ancak bu mevduatta tutulan para, mevduat sahipleri geliri alacağı için sosyal yardım projeleri için kullanılacaktı. İkincisi, mevduat sahiplerinin mevduatın büyüklüğü ve süresi ile orantılı olarak yıl sonunda kârdan pay almasını sağlayacak mevduatları ifade etmektedir. Mevduatın zarar görmemesi için tüm kayıpları karşılayacak bir yedek fon kurulmasını önermektedir.

Nijerya’da İslam Bankacılığının Gelişimi

İslami bankacılık, Nijerya’daki çoğu insanın dikkatini çeken İslami finans endüstrisinin sektörüdür. Nijerya’da, İslami bankacılık yasalarımızda bahsedilen

4 Khan, M. M. & Ishaq, B. (2008). *Managerial finance*. emerald group publishing limited. s. 708-725.

5 Memon, N. A. (2007). Islamic banking: present and future challenges. *Journal of Management and Social Sciences*. 1(3). s. 01-10

bir tür kar ve zarar paylaşım bankacılığı olarak adlandırılmaktadır. Kar ve Zarar Ortaklığı Bankaları, yatırım veya ticari işleri yapan ve kâr ve zarar paylaşım hesaplarını tutan bankalardır. İslami bankalarda, fonlarını kâr ve zarar paylaşım esasına (Musharakah) veya kar paylaşımı ve zarar taşıyan esasına (Mudarabah) yatıran hesap sahipleri vardır. Bu hesapların İslami bankalarda tutulması onları kar ve zarar paylaşım bankaları olarak nitelendirilmelerine sebep olmaktadır. Nijerya'daki modern İslami bankacılığın evrimi, Bankalar ve Diğer Finansal Kurumlar Kararnamelerinin yürürlüğe girmesiyle 1991 yılına dayanmaktadır. Bu Kanun Hükmünde Kararname, kar ve zarar paylaşımına dayalı bankaları tanımlamaktadır. Kararnamede ayrıca "uzmanlaşmış" bankalar tanımlanmakta ve zaman zaman belirlenebilecek diğer bankalar tanımlanmaktadır.

2010 yılında faiz dışı bankaların ihtisaslaşmış banka olarak belirlenmesi bu hükme dayanmaktadır. İslami bankalar bir tür faiz dışı bankalardır. 1993-1995 yılları arasında İslami bankaları işletmek için bankacılık lisansı başvurusunda bulunmaya başladı. Bu girişimler, yatırımcıların CBN gerekliliklerine uymamaları nedeniyle gerçekleşmemiştir. 1996'da Habib Bank Plc, şeriat uyumlu sınırlı sayıda ürün sunan faiz dışı bir bankacılık penceresi açtı. Ancak, ülkede faiz dışı bankacılık için bir çerçeve olmadığından, bu girişim önemli bir başarı veya büyüme kaydetmemektedir.

2004 yılında, faizsiz yatırımcılardan tam teşekküllü faiz dışı bankaların kurulmasına yönelik talepler devam etmiştir. Ja'iz International Plc'ye zorunlu sermaye gereksinimlerini karşılaması üzerine Ja'iz Bank'ı kurmak için bir Approval-In-Principle (AIP) verildi. 2005 yılında Finansal Sistem Stratejisi (FSS) 20: 2020 başlatıldı. Bu taslak, Nijerya'nın Afrika'nın büyük Uluslararası Finans Merkezi'ne (IFC) evrimini geliştirmeyi ve 2020'ye kadar Nijerya'nın dünyanın en büyük 20 ekonomisinden birine dönüşmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Para Piyasası ile İlgili Girişimler Arasında Bulunan Faktörler

- Devasa bankasız enformel sektörü çekmek için kurumlar oluşturmak.
- Toplumun büyük bankasız kesimlerini yakalamak için faiz dışı bankacılık araçları oluşturmak.

2008 yılında İslami Finans Çalışma Grubu kuruldu. EFINA (Finansal İnovasyon ve Erişimin Geliştirilmesi) tarafından desteklenen bu grup, NDIC, NAICOM, PENCOM, DMO, İslami finans ürünleri sunmakla ilgi-

lenen piyasa operatörleri ve Merkez Bankası temsilcisini içeren ana paydaşları bir gözlemci olarak bir araya getirdi. EFINA, Nijerya'daki finansal gelişmeyi desteklemek için İngiltere Uluslararası Kalkınma Bakanlığı (DFID), Ford Foundation ve Bill ve Melinda Gates Foundation tarafından tasarlandı ve finanse edildi. Ocak 2009'da Nijerya Merkez Bankası, İslami Finansal Hizmetler Kurulu'na (IFSB) tam konsey üyesi olarak katıldı ve Mart 2009'da Merkez Bankası, Nijerya'daki faiz dışı bankaların düzenlenmesi ve denetimi için taslak çerçeve yayınladı. Ağustos 2010'da CBN, uzman bankalar arasında faiz dışı bankalar belirleyen yeni bankacılık modelini yayınladı. Faiz dışı bankalar iki kategoriye ayrılmaktadır:

- 10 milyar naira sermaye tabanına sahip olacak ve Federal Başkent Bölgesi (FCT) dahil olmak üzere Federasyonun her eyaletinde faaliyet gösterecek ulusal faiz dışı banka.
- 5 milyar naira sermaye tabanına sahip olacak ve Federasyonun en az altı eyaletinde ve en fazla 12 bitişik eyaletinde faaliyet gösterecek (iki-den fazla jeo-politik bölgede yer almayan bölgesel faiz dışı banka Federal Başkent Bölgesi içinde olduğu gibi). Ulusal Mevduat Sigortası Komisyonu (NDIC) ayrıca paydaşlar için Faiz Dışı (İslami) Mevduat Sigortası Planı için bir taslak çerçeve yayınlamaktadır (yorumlar ve girdiler). Ekim 2010'da CBN, Malezya'da kurulacak olan Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Şirketi'ni (IILM) oluşturmak üzere 11 Merkez Bankası ve 2 çok taraflı organizasyona katıldı. IILM'in amacı, Şeriat'ın İslami bankaların likidite yönetimi konusunu ele almak ve İslami finans kurumlarını içeren açık piyasa işlemleri için araç olarak hizmet etmek üzere hazine enstrümanları sağlamaktadır.

2011 yılının ocak ayında, Nijerya Merkez Bankası, faiz dışı bankacılığın düzenlenmesi ve denetlenmesi için Çerçeve ile ayrımcılık üzerine başka bir rehber üs, "inanç, etnik köken veya bireylerin katılımındaki diğer nedenlerden ayrımcılık" veya İslami, diğer modellere dayandırılması yasak olan bir finansal olmayan kuruluşla ilgili herhangi bir işlemde destekleyici, hissedar, mevduat sahibi, çalışan, müşteri veya diğer ilgili taraflar olarak kurumlar tanımlamaktadır.⁶

Nijerya'da İslam Bankacılığına Karşı Genel Zorluklar

6 Sanusi, S. L. (2011). Islamic finance in Nigeria: issues and challenges. Lecture Delivered at Markfield Institute of Higher Education (MIHE), United Kingdom: Leicester. s. 13.

Nijerya'da İslami bankacılığının başarılı bir şekilde başlatılması ve işletilmesi için ele alınması gereken bir dizi zorluk vardır. Bu zorluklardan bazıları, İslami bankaları düzenlemek ve denetlemek için uygun bilgi, beceri ve teknik kapasite eksikliğidir.⁷ Şeriatı uygun likidite yönetimi araçlarının bulunmaması nedeniyle İslami bankalar, piyasa likidite yönetimi araçları olan faize dayalı araçlara aşırı likiditelerini yatıramamakta ve bu da onları geleneksel emsallerine göre rekabetçi bir dezavantaja sokmaktadır. Buna ek olarak, mevcut bankalar arası piyasa ve Merkez Bankası tarafından para politikası işlemleri için kullanılan araçların tümü, likidite darboğazından kaçınmak için gereken eşdeğer devlet tahvilleri veya diğer Şeriat uyumlu para piyasası araçları olmaksızın faize dayalıdır. İslami bankalar faaliyete geçtiğinde, İslami bankaların yatırımlarını öngörülemez tehlikelere karşı korumak ve sırasıyla sektörün büyümesini kolaylaştırmak için İslami sigortanın (Tekafül) olmaması. Bu zorlukla yakından ilgili olarak, İslami bankaların mevduat sahiplerini koruyacak bir mevduat sigortası planı yoktur. İslami finans kurumları ile ilgili muhasebe ve denetim standartları hakkında bilgi eksikliği bulunmaktadır. İslami Bankaların bilanço yapısı benzersizdir ve İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) İslami bankacılık ürünleri için muhasebe ve denetim standartları üzerinde çalışmasına rağmen, geleneksel muhasebeciler eğitilmelidir. Özellikle İslami finans sözleşmeleri, ürünleri veya kurumlarını içeren anlaşmazlıkların çözümü düzeyinde sağlam ve kapsamlı bir yasal çerçevenin olmamasıdır.

CBN, son borç verenin geleneksel rolünü yerine getirmek için, likidite sıkışıklığının yaşandığı zamanlarda bankalara krediler sağlar. İslami bankalar bu tür bir imkândan yasal olarak yararlanamazlar çünkü bu tür fonlar genellikle faiz temelinde sağlanır. Bu nedenle, böylesi bir yardım için faizsiz bir çerçeve tasarlama ve uygulamaya ihtiyaç vardır, geleneksel iktisat, hukuk, muhasebe, bankacılık ve finans konularında bilgili Şeriat alimlerinin ölümü, düzenleyici Şeriat uyum mekanizmasına ciddi kısıtlamalar getirmektedir.

Damga vergileri ve sermaye kazancı vergisi sonucu İslami bankalara uygulanacak çifte değişim, değişim üzerine indirgenebilir. İslami bankalar bu bağlamda muazzam bir zorlukla karşı karşıyadır çünkü para finansmanı tabanlıdır. Örneğin, ev finansmanında İslami bankalar varlığa,

7 Sanusi, S. L. (2011). Islamic finance in Nigeria: issues and challenges. Lecture Delivered at Markfield Institute of Higher Education (MIHE), United Kingdom: Leicester. s. 19.

satış veya inşaat sözleşmesi yoluyla sahip olurlar ve bunun için damga vergisi öderler. Markalı satış veya mülkiyet sözleşmesi ile biten bir kiralama yoluyla banka müşteriye sattıklarında, para transferi için başka bir damga vergisi almaktadır. İngiltere ve Lüksemburg da dahil olmak üzere diğer yargı mercileri, vergi kanunlarını İslami bankaların finansman elde ettikleri varlıklarda çifte vergilendirmeden muaf tutmak için değiştirmektedir.

Vergilendirme alanındaki bir diğer zorluk da İslami bankalar tarafından sunulan finansal araçlardan elde edilen karlara, geleneksel finansta borçlanma araçlarının yararlanacağı vergi indirimi verilmemesidir. Nijerya'da ihraç edilen borçlanma araçları halihazırda gelir vergisi ve KDV dahil vergilerden muaftır. Benzer şekilde, kullanılan kredilere yapılan faiz ödemelerinde de aynı rahatlama sağlanmaktadır. Murabahah veya Ijarah merkezli bir finansmandaki alacaklar için de aynı statü verilmelidir. Nijerya'da İslami bankacılık konusunda birçok yanlış algı var ve Nijerya'nın etnik çeşitliliği ile kitlesel farkındalık ve kabul oluşturmak zorunlu hale geliyor. Bu, dinin yıllar içinde değişken bir konu haline geldiği gerçeği anlaşılmaktadır.

Nijerya'da İslam Bankacılığının Ekonomik Faydası

“İslami bankacılık” terimi, İslam hukuku (Şeriat) ve ilkeleriyle tutarlı olan ve İslam ekonomisi tarafından yönlendirilen bir bankacılık veya bankacılık faaliyeti sistemini ifade etmektedir. Özellikle, İslam hukuku İslami söylemde yaygın olarak Riba olarak da adlandırılan tefecilik, tahsilat ve ödeme yapılmasını yasaklamaktadır. Buna ek olarak, İslam Hukuku yasa dışı veya Haram olarak kabul edilen (alkol veya domuz eti satan bir işletme veya dedikodu sütunları veya pornografi gibi İslami değerlere aykırı medya üreten işletmeler) yatırım yapmayı yasaklar. Ayrıca Şeriat, “Maysir” ve “Gharar” olarak adlandırılanları yasaklar. Maysir, malın mülkiyetinin gelecekte önceden belirlenmiş ve belirsiz bir olayın gerçekleşmesine bağlı olduğu sözleşmelerde yer alırken, Gharar spekülatif işlemleri (türev piyasa da denir) açıklar. Her iki kavram da aşırı risk içerir ve belirsizlik ve hileli davranışı teşvik etmesi beklenmektedir.

El-Galfy ve Khiyar (2012) İslami bankacılığın, özellikle finansal kurumlar kalkınma projelerine fon sağlamaya odaklanacakları takdirde yoksulluğun azaltılmasında hayati bir rol oynadığını belirtmiştir. Goaiied ve Sassi (2010), İslami bankaların kullanımı yoluyla insanların zekatlarını zekat fonu hesabına kaydedebileceğini bildirmiştir. Bunlardan biri, 2001-

2003 yılları arasında 40 binden fazla kişiye zekat fonu tahsis ettiği Ürdün İslam Bankası ve Cidde'deki "Vakıf" hesabıyla eğitim, kalkınma için 100 milyon dolar harcamaya hazır İslam Kalkınma Bankası çalışmalar, teknik yardım programları vb. bulunmaktadır.

İkbal'e göre, İslami finans sisteminin borç finansmanının ortadan kaldırılması ve tahsis verimliliğinin artırılması için en iyisi olması beklenebilir. İslami bankacılık sisteminde deneyimli ve kriz zamanlarında istikrar, yatırım mevduat sahiplerinin kar ve zararlara katılım nedeniyle otomatik olarak risk altındadır. Bunlar da bireysel bankaların ve tüm bankacılık sisteminin kırılma olasılığının düşük olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Nijerya'daki İslami bankacılığın ekonomik beklentisi, büyük ölçüde Nijerya'nın ekonomik ortamına ve bankacılık sisteminin kurulmasına dahil olan gelecekteki tarafların istekliliğine bağlıdır. Nijerya'da dini gerekçelendirme, İslami banka için fon ve müşteri çekmede önemli bir rol oynamaktadır. İnsanların çoğunluğu özellikle sadık Müslümanları, faize dayalı ticarete dahil olmaktan hoşlanmıyor ve bu nedenle ülkede İslami bankacılık sistemi uygulandığında tatmin olmaktadır.

Data Sunumu ve Analizi

Katılımcılar arasında toplam yüz elli (150) anket dağıtılmıştır. Bu sayıdan yüz kırk iki (142) anket tamamen doldurulmuş ve araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Sekiz (8) sonuç alınamamıştır.

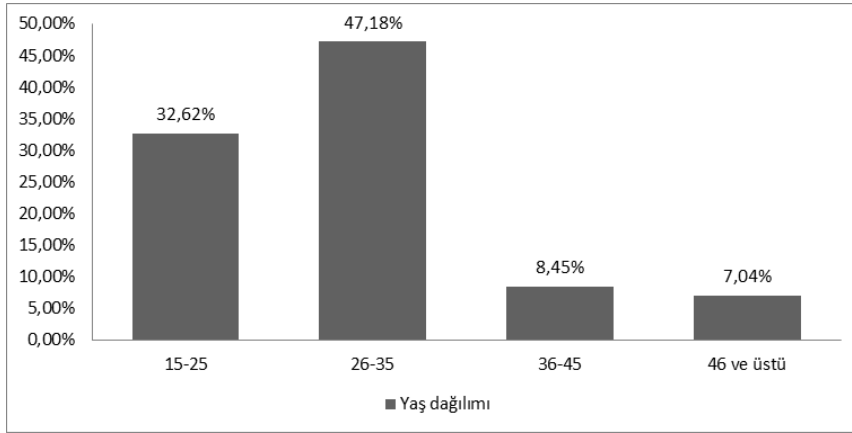
Elde edilen sonuç çeşitli tablolara ve grafiklere yerleştirildi, analiz edildi ve aşağıdaki gibi yorumlandı.

Tablo 1: Katılımcıların cinsiyeti.

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Erkek	83	58.45%
Kadın	59	41.55%
Toplam	142	100%

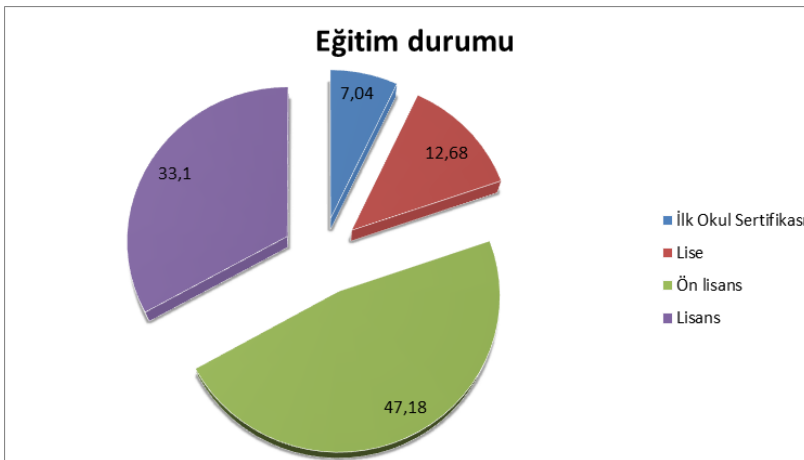
Kaynak: Yazarın derlemesi 2020

Yukarıdaki tablo katılımcıların cinsiyet durumunu göstermektedir. Tablodan, tamamlanan 142 anketin 83'ü %58,45'ini temsil eden erkek, geri kalan 59'u ise %41,55'i temsil eden kadındır. Bu, katılımcıların çoğunun erkek olduğunu göstermektedir. Bu, erkeklerin özellikle ülkenin bu bölgesinde bir ailenin geçimini sağlayanlar olarak görülmesinin bir sonucu olabilir.

Tablo 2: Yaş dağılımı.

Kaynak: Yazarın derlemesi 2020

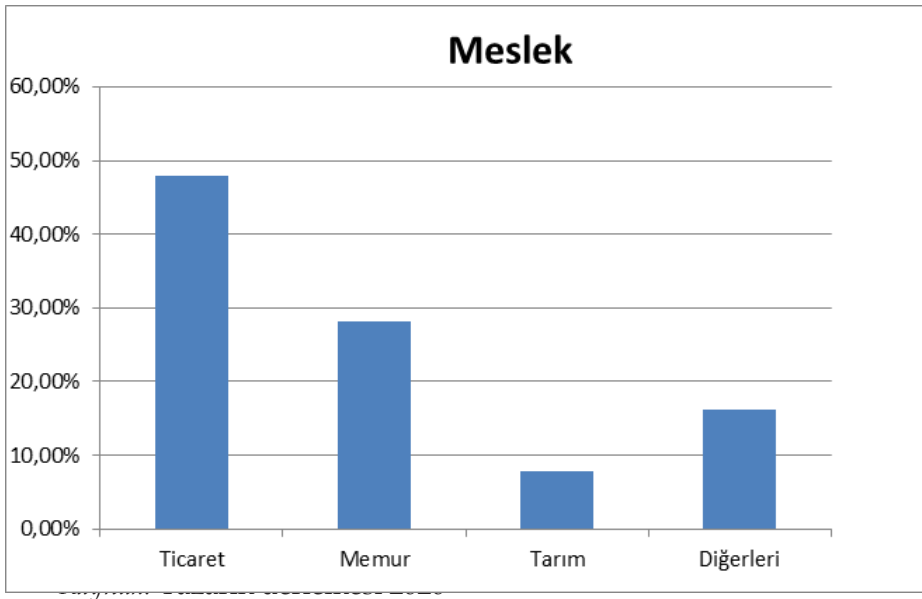
Yukarıdaki grafikte, ankete katılanların %47,18'inin 26-35 yaş arasında %32,62'sinin 15-25 yaşı arasında %8,45'inin 36-45 ve geri kalanının %7,04'ünün 46 yaş ve üstü olduğu görülmektedir. Kısacası bu, katılımcıların yaşlarının çoğunun 26-35 yaş arasında olduğunu ve aslında tüm katılımcıların hala çalışma yaşı (yani 18-65 yaş) arasında olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Eğitim durumu

Yukarıdaki tablo katılımcıların eğitim durumlarını göstermektedir.

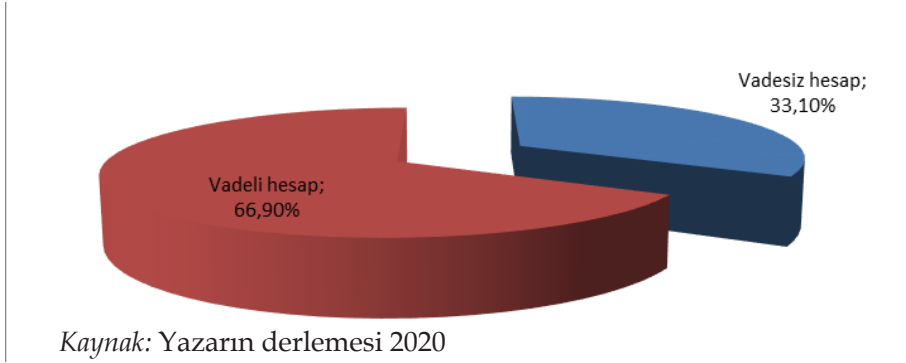
Ankete katılanların %7,04'ünün ilkokul sertifikasına, %1268'i ortaokul belgesine, %4718'inin lisans derecesine ve %33,10'unun derece belgesine sahip olduğu görülmektedir. Kısacası, neredeyse tüm katılımcıların en azından ortaokul sertifikaları ile okuryazar olduğu ve bu nedenle bu araştırma çalışmasının derlenmesi için ayrıntılı ve gerekli bilgiler sağlayabildiği sonucuna varabiliriz.

Tablo 4: Meslek

Tablodan, katılımcıların %47,89'unun iş adamları, %28,16'sının devlet memuru, %7,75'inin tarımla uğraştığı ve %16,20'sinin başkalarına ait olduğu görülmektedir. Sonuç neticesinde çalışma alanındaki insanların çoğunluğunun iş adamları olduğunu, yani metaların satılması ve satın alınmasıyla meşgul olduklarını ve böylece bu işi kullanarak kendileri ve aileleri için temel ihtiyaçları sağlamaya giriştiklerini açıkça göstermektedir.

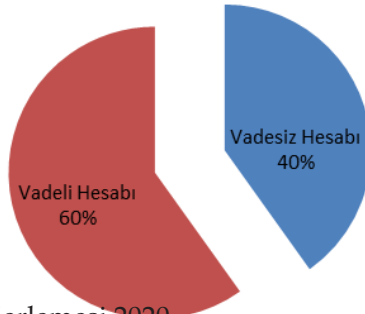
Tablo 5: Konvansiyonel bankalarda faaliyet gösteren hesap türü

Yukarıdaki tablo, katılımcıların geleneksel bankalarla çalıştıkları hesap türlerini göstermektedir. %66,90'ını temsil eden 95 kişi vadeli hesap türünü, %33,10'unu temsil eden diğer 47 kişi ise vadesiz hesap türünü işletmektedir. Bundan, katılımcıların çoğunluğunun konvansiyonel bankalarla vadeli hesabı kullandığını ve bunun sebebi vadeli hesabının işletmeciler tarafından yönetilmesinin kolay olmasından kaynaklanmaktadır, çünkü nakit ödemeden önce çek çekmelerini gerektirmemektedir.

Tablo 6: Anketi yanıtlayan hesap türleri, faiz dışı bankalarla çalışmak isteyecektir.

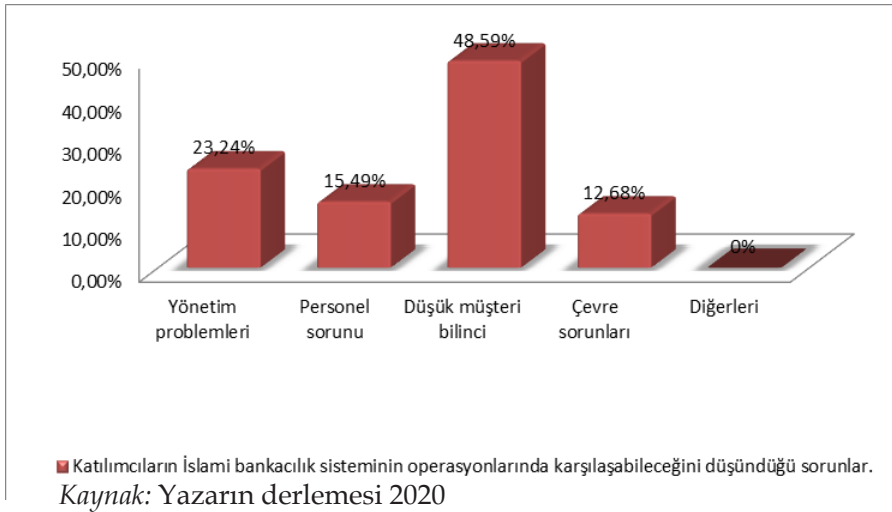
yanıtlayan hesap türleri, faiz dışı bankalarla çalışmak isteyecektir

142 katılımcının %59,86'sını temsil eden 85'i işletme vadeli hesabının

görüşündedir ve %40,14'ünü temsil eden diğer 57 katılımcı vadesiz hesap türünü kullanma görüşündedir. Bu, katılımcıların konvansiyonel bankalarla yaptıkları hesap türünün neredeyse yüzdesiyle örtüşmektedir.

Tablo 7: Katılımcıların İslami bankacılık sisteminin operasyonlarında karşılaşılabileceğini düşündüğü sorunlar.

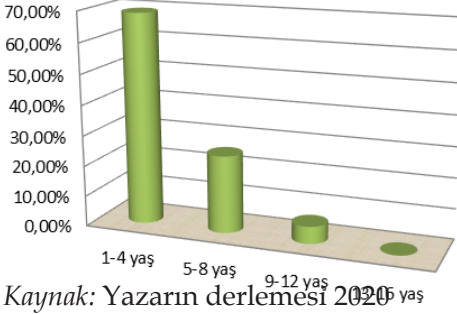

Yukarıdaki tablodan, katılımcıların %23,24'ü yönetim sorununun faiz dışı bankaların faaliyetleriyle karşı karşıya kaldığı en büyük sorun olacağına inanırken, %15,49'u personel sorununun bankanın karşılaşılabileceği en büyük sorun olduğu görüşündedir, %48,59'u sorunun düşük müşteri bilincinden, %12,68'i Nijeryalı iş ortamıyla ilgili sorunları görür ve %0'ı diğer sorunları temsil etmektedir. Bulgular aynı zamanda müşterinin bankacılık kurumu hakkındaki farkındalığının düşük olması, bu bankanın sorunsuz performansını engelleyecek durumdur.

Tablo 8: Ankete katılanların **süresi** İslami Bankacılık hakkında bilgi

sahibi olma yüzdeleri.

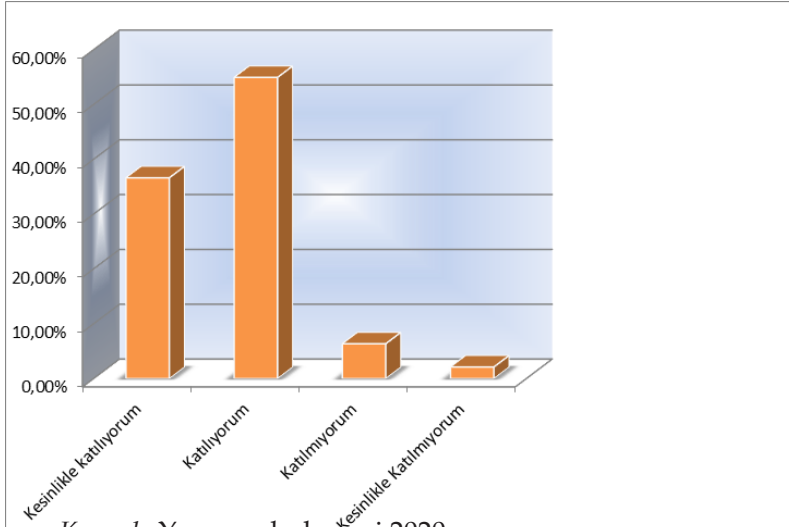
Ankete katılanların süresi, İslami Bankacılık hakkında bilgi sahibi

Kaynak: Yazarın derlemesi 2020

Katılımcıların %69,01'i Nijerya'da 1-4 yaş arası, %25,35'i 5-8 yaş arası, %5,64'ü 9-12 yaş arası ve %0'ı 13-16 yaş arası olarak biliniyor. Buradan, çalışma alanındaki katılımcıların çoğunluğunun Nijerya'daki İslami bankacılığı çok uzun süre bilmediğini ve dolayısıyla banka fikrinin insanlar tarafından yanlış anlaşıldığını göstermektedir.

Tablo 9: Nijerya iş ortamı ile Nijerya'daki İslami bankaların başarılı işletmesi arasındaki ilişki.

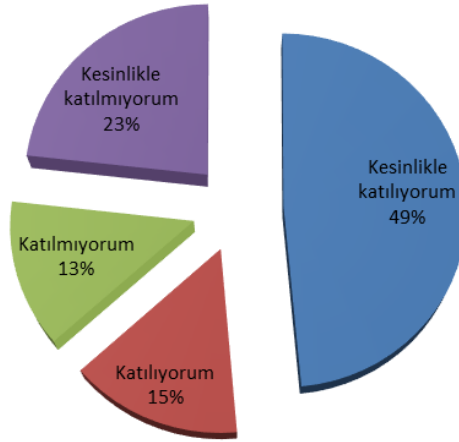

Kaynak: Yazarın derlemesi 2020

%36,62'yi temsil eden 52 katılımcı, Nijerya iş ortamı ile Nijerya'da-

ki İslami bankaların başarılı işletmesi arasında önemli bir ilişki olduğu konusunda hemfikirdir, %54,93'ü kabul etti, %6,34'ü katılmıyordu ve %2,11'i kesinlikle katılmıyordu. Bundan, katılımcıların çoğunluğunun Nijerya'da İslami bankacılık sisteminin hayatta kalacağına ve iş ortamının operasyonu için elverişli olduğuna inandığı açıktır. Ayrıca, insanların İslami bankacılık konusundaki iddiasının, başarılı operasyonu için elverişli ortamdan yoksunluğun sadece abartıdan başka bir şey olmadığını göstermektedir.

Tablo 10: İslami bankacılık sisteminin Nijeryalı sakat ekonomisini güçlendirmek için alternatif bir araç olarak kullanılabilirliği.

Kaynak: Yazarın derlemesi 2020

Ankete katılanların %48,59'u İslami bankacılık sisteminin Nijeryalı sakat ekonomisini güçlendirmek için alternatif bir araç olarak hizmet edebileceğini, %14,79'u da bu görüşü kabul etmiş, %13,38'i ve %23,24'ü aynı fikirde değildir. Bu katılımcıların çoğunluğunun, toplam katılımcıların neredeyse %70'i ifadeyi desteklediği için, İslami bankacılık sisteminin Nijeryalı sakat ekonomisini artırmada alternatif bir araç olarak hizmet etme olanaklarına ve kapasitesine sahip olduğuna inandığını göstermektedir.

Bulguların Tartışması

Gerekli tüm verileri tablo ve grafik şeklinde sunarak "Nijerya'daki İslami bankacılık operasyonunun eleştirel değerlendirmesi" ile ilgili farklı olgu ve görüşler belirtilmiştir. Ja'iz Bank Plc'nin bir örnek olay inceleme-

sinde, İslami bankacılık sisteminin Nijeryalı sakat ekonomisini artırmada alternatif bir araç olarak hizmet etme imkanlarının fazla uygulanamayacağı ortaya çıkmıştır.

Araştırma, İslami bankacılık sisteminin, uygulandığında insanların yaşam koşullarının iyice uygulanması durumunda iyileştirme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmadan, çalışma alanlarındaki insanların çoğunun orta derecede yaşadıkları ve çoğunun en az ortaokul sertifika sahibi oldukları da bulunmuştur. Bu, incelenen alan nüfusunun çoğunluğunun okuryazar olduğunu ve bu nedenle bu araştırma çalışmasının derlenmesi için gerekli tüm bilgileri verebildiğini gösterir. Çalışmadan ayrıca, çalışma alanındaki katılımcıların çoğunun İslami bankacılık hakkında çok az şey bildikleri, ancak beklenen faaliyetlerini çok tatmin edici buldukları ve böylece bankada bir hesap açmakla ilgilendikleri bulunmuştur.

Sonuç olarak, çalışma katılımcıların faiz oranına göre faaliyet gösteren mevcut geleneksel bankacılık sistemine kıyasla faizsiz İslami bankacılık sisteminin kurulmasını ve işletilmesini tercih ettiklerini göstermektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, İslami bankacılık sistemini uygulama ihtiyacı fazla vurgulanamaz. Yapılan çalışma Nijerya ekonomisinin gelişiminde İslami bankacılığın önemini ve ekonomik beklentilerini ortaya koymuştur. Aslında Nijerya'nın sakat ekonomisinin gelişmesinin İslami Bankacılık sistemine bağlı olduğunu söylemek abartı olmaz çünkü kurulan geleneksel bankaların Nijerya'da bazı ekonomik ve sosyal sorunlara yol açtığına işaret edildi. Nijerya'da bazı insanlar faiz oranı ve paralarını çekmedeki zorluk nedeniyle ticari bankalarda para biriktirmemeyi tercih ediyor. Bu açıdan ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı canlandıracak alternatif bir bankacılık sistemine büyük ihtiyaç vardır.

Bununla birlikte, yukarıda belirtilen bulgular ve sonuçlara dayanarak araştırmacı, Nijeryalıları İslami bankacılık konusunda eğitmek için kampanya bilinci, düzenli tasarruf sahiplerine daha fazla mudiyi teşvik etmek için özel ayrıcalıklar verilmesi ve bir şeriat gibi bazı tavsiyelerde bulunmanın zorunlu olduğunu bulmuştur. Herhangi bir İslami banka için denetim kurulu oluşturulmalı ve bu kurul, finansal işlemlerde "Fetva" verme konusunda yüksek nitelikli güvenilir alimlerden oluşmalıdır.

Kaynakça

Memon, N. A & Khiyar. (2018). Islamic banking and economic growth: a review. *The Journal of Applied Business Research*. 5(28). s. 945.

Muhammad, A. (2007). *Understanding Islamic finance*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Jairus, B. (2007). Islam, the mediterranean and the rise of capitalism. *Hitorical Materialism*. 15(1). s. 47-74.

Central Bank of Nigeria A draft framework for Islamic Banking in Nigeria, *Timbuktu Media*. (2009). March publication.

David, A. (2011). *Islamic banking: how suitable for nigeria*. Paper Presentation on Islamic Banking and Nigerian Economy.

Garba, M. (2015). *Islamic banking and the challenges for poverty elimination and small/medium size industries development in Nigeria*. Nigeria: Bayero University.

Hajara, A. (2007). *The role of Islamic banking in economic development in emerging markets. Lotus Capital Limited: a presentation at the Islamic forum business luncheon la scala*. Lagos.

Magaji, G. (2011). Islamic banking and Nigeria's economic development. *Dailytrust Newspaper*. 6(31).

Malik, A. (2011). An analysis of Islamic banking and finance in west: from lagging to leading. *Asian Social Science*.

Khan, M. M. & Ishaq, B. (2008). *Managerial finance. emerald group publishing limited*.

Anas, E. M. (2008). managing risks and liquidity in an interest free banking framework: the case of Islamic banks. *International Journal of Business and Management*. 3. s. 80-95.

Muneeza, E. (2010). The paradox struggle between the Islamic and conventional banking systems. *Journal of Asia Pacific Studies*. 1. s. 188-224.

Memon, N. A. (2007). Islamic banking: present and future challenges. *Journal of Management and Social Sciences*. 1(3). s. 01-10

Sanusi, S. L. (2011). *Islamic finance in nigeria: issues and challenges. lecture delivered at markfield institute of higher education (MIHE), United Kingdom: Leicester*.

Sait, S. & Lim, H & Toni, U. (2011). *Land, law and Islam*. New York: Un-Habitat.

Salamon, H. (2004). *The islamic banking system in malaysia: concept, operation, challenges and prospect*. Serdang, Malaysia: University of Putra Malaysia. s. 75-94.

Lodhi, S. A. & Kalim, R. (2005). Strategic directions for developing an Islamic banking system. *The Pakistan development review*.

Suminulla S. (1996). *Prohibition of riba (interest) and insurance in the light of Islam publication*.

Toutounchian, I. (2020). The Role of Central Banks in Islamic Banking. Erişim adresi: <http://www.islamic-banking.com/banking/whatib.php>.

Yaquby, N. (2005). Shariah requirements for conventional banks. *Journal of Islamic Banking and Finance*.

Yekini, O. L. (2012). Islamic banking in Nigeria: a stimulant for mobilising funds for productive activities. *American Journal of Social and Management Sciences*. 2140-2156.

11 EYLÜL SONRASI AFGANİSTAN'DA KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

Nasir Ahmad Ozbek Oghli

*Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik,
Yüksek Lisans*

ÖZ

Bilim adamları tarafından küreselleşmenin tam olarak ne zaman başladığı konusunda henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Küreselleşme zaman zaman önemli ilerlemeler kaydederken, zaman zaman da beklenmedik duraklamalarla karşı karşıya kalmıştır. II. Dünya Savaşının sona ermesiyle ivme kazanan küreselleşme, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin (Sovyetler Birliği) dağılmasıyla iki bloklu dünyanın sona ermesine sebep olmuştur. Bu olaylar, küreselleşmenin etki alanını daha da genişletmiştir. Özellikle Doğu bloğunun çöküşüyle birlikte, ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkmasıyla küreselleşme zirveye

ulaşmıştır. Özellikle çok uluslu firmaların dünyanın en kapalı ülkelerinde dahi faaliyete geçmesi, küreselleşmenin karşısında neredeyse hiçbir engel kalmadığına işaret etmektedir. Afganistan'da küreselleşme süreci daha geçmişe dayansa da özellikle 2001 yılında Afganistan'a ABD müdahalesi ile farklı bir evre kazanmıştır. Taliban döneminde kapalı bir yönetime sahip olan rejimin çöküşünün ardından Afganistan'ın yeniden yapılanmasıyla küreselleşme Afganistan'daki varlığını net bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ülkede ekonomi ve teknoloji alanında reformcu ve yenilikçi politikalar çerçevesinde internet hizmetleri ve özel yatırımlar gibi birçok program başlatılmıştır. Özellikle demokratik sürecin inşasıyla ülkede adeta bir devrim yaratan medya, Afgan halkının kısa sürede dünya ile bağlantı kurmasına vesile olmuştur. Bu çalışmada 11 Eylül sonrasında yaşanan siyasal ve sosyal değişimin, küreselleşmenin Afganistan'da ne zaman gelişmeye başladığı ve hangi olaylardan nasıl etkilendiği gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Afganistan, 2001, Taliban, Teknoloji

ABSTRACT

No consensus has yet been reached by scientists as to exactly when globalization began. While globalization made significant progress from time to time, it faced unexpected pauses from time to time. Globalization, which gained momentum after the end of World War II, caused the two-block world to come to an end with the collapse of the Berlin Wall in 1989 and the dissolution of the USSR (Soviet Union). These events further expanded the scope of globalization. Especially with the collapse of the Eastern bloc, globalization reaches its peak with the emergence of the USA as the sole superpower. Especially the fact that multinational companies operate even in the most closed countries of the world indicates that there is almost no obstacle against globalization. Although the globalization process in Afghanistan goes back to the past, it has gained a

different phase especially with the US intervention in Afghanistan in 2001. With the restructuring of Afghanistan after the collapse of the regime that had a closed rule during the Taliban period, globalization began to show its presence in Afghanistan clearly. Many programs such as Internet services and private investments have been initiated within the framework of the country's economic and technological reformist and innovative policies. Especially with the construction of the democratic process, the media, which almost created a revolution in the country, helped the Afghan people to connect with the world in a short time. In this study, the political and social change experienced after September 11, when globalization started to develop in Afghanistan and how it was affected by which events were discussed.

Keywords: Globalization, Afghanistan, 2001, Taliban, Technology

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme, insan toplumları tarihinde sosyal ve siyasal yaşamın önemli süreçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşmenin modernleşme, kalkınma vb. ulusal toplumlar arasında bir bağlantı olmadığı ihtimali göz önünde bulundurularak, toplumlar arası etkileşim olgusunun ötesinde, devletin özünün ve merkezi hükümetin özel doğası olabileceği kanaatine varılmaktadır. Üçüncü dünya ülkeleri ekonomik ve siyasi sebepler nedeniyle mezkûr doğasından mahrum bırakılarak, sürekli baskı altında tutulmuştur. Ya da despotik yönetimlerle halk, iktidarın zorlamasıyla dışa kapalı bir sistem içinde küreselleşme sürecinde atıl bırakılmıştır. Özellikle geniş Orta Doğu coğrafyasındaki ülkeler hem despotik yönetimler hem de iç savaşlar nedeniyle bu süreçte rasyonel bir şekilde küreselleşme olgusundan uzakta tutulduğu ortadadır. Örneğin Afganistan, 1978'den 2001'e kadar iç savaş ile iç içeydi. Savaş sırasında, Afganistan'ın tüm kaynakları askeri ve telekomünikasyon, eğitim, geliştirme, halk sağlığı vb. faaliyetlere yönelik olmasına rağmen savaş nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bu dönemde Afganistan, dünya genelinde internet sektöründeki gelişmelerden yararlanamamıştır. Afganistan'da internet Taliban tarafından yasaklandı. 11 Eylül saldırılarının ardından, Taliban rejimi devrildi. Taliban'ın düşüşü ve geçici bir hükümetin kurulması Afganistan tarihinde yeni bir sayfa açtı. Uluslararası toplumun savaş halindeki Afganistan'a olan ilgisi, Afgan halkı için çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler sağlamıştır. 11 Eylül sonrası Afganistan'da küreselleşme ve siyasi gelişmenin karşıtları ve Afganistan'ın yapısı üzerinde birçok çalışmalar ileri sürülmüştür. Özellikle bu süreçte hem devlet hem de toplum çeşitli

şekilde internet aracılığıyla sosyal medyayı gelişim ve değişim manasında kullanmaya başlamıştır.

Kitle iletişim araçları Afganistan halkına sağladığı imkanların yanında toplumun kültürel ve sosyal hayatını da ciddi şekilde etkilemektedir. Afganistan'da internet ve sosyal medya, çeşitli faktörlerin yanı sıra sosyalizmi artırdığı gibi hükümet idaresi ve politikaları üzerinde olumlu bir etkiye de sahiptir. Aynı şekilde Taliban örgütünün de bu teknolojiyi kullanarak hükümeti ve halkı olumsuz etkilediğini net olarak gözlemlemekteyiz. Günümüzde ülke geneline baktığımızda yeni medya kullanımı ve sosyal medya iletişimi Afgan halkının gündelik hayatının en önemli parçası olarak tanımlanabilmektedir. Bu parça ise çoğu zaman halkın yaşamını kolaylaştırır da bazen onlar için büyük sıkıntılar yaratmaktadır.

Küreselleşme Nedir?

Küreselleşme çağdaş dönemin siyasal literatürüne giren yeni konulardan biridir. Günümüzde modernizm, postmodernizm, medeniyetler çatışma teorisi, tarihin sonu, büyük Orta Doğu, yeni dünya düzeni, terörizm ve uyuşturucu gibi diğer yeni terimlerle birlikte orta düzeyde siyasi düşünürler tarafından analiz edilmektedir. Basın ve uluslararası ilan araçları her zaman kesintisiz olarak verilmektedir. Küreselleşme günümüz insanlığının zihnini meşgul eder ve onları küreselleşme veya kozmopolit olma varsayımına çağırır. Küreselleşme ile ilgili farklı görüşler, teoriler vardır ve farklı açılardan incelenmiştir.¹

Malcolm Waters: Küreselleşme, sosyal ve kültürel ilişkilere gölge düşüren coğrafi kısıtlamaların kaldırıldığı ve insanların bu kısıtlamaların azaldığının giderek daha fazla farkına vardıkları bir sosyal süreçtir.²

Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri

Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerin genişlemesi, ideolojik farklılıklara dayalı kutuplaşmanın azalması, farklı sosyal kültürlerin, inançların ve beklentilerin daha iyi anlaşılması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması vb. değerler için de dünya çapında ulusal sınırları geçtiği tanımlanır.³

Küreselleşme yeni bir olgu değil bugün küreselleşmenin üçüncü evresi yaşanıyor. Küreselleşmenin bu evrelerini inceleyecek olursak birinci

1 Ghavam, S. A. A. (2009). *Usul siyaset Kharici ve binelmilel*. Tahrân.

2 Stiglitz, J. (2003). *Küreselleşme ve sorunları*. Golryzev. s. 2.

3 Hussain, Z. (2011). *Globalization and Afghanistan*.

küreselleşme 1490 yılında merkantilizmin etkisiyle yaşanmış ve sömürgecilikle sonuçlanmıştır. İkincisi 1890 yılında sanayileşme ve onun doğurduğu gereksinimler sonucunda yaşanmış ve sömürgecilik emperyalizme dönüşmüştür. Üçüncü küreselleşme ise 1970 yılında çok uluslu şirketlerin doğması, 1980'lerde iletişim devriminin yaşanması ve son olarak 1990 yılında SSCB'nin yıkılması ve batının rakibinin kalmamasıyla yaşamaya başlanmıştır. Yaşadığımız son küreselleşme bilgi işlem, iletişim ve üretim örgütlenmesindeki büyük değişim ile bağlantılıdır. Yaşanan siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeler küreselleşmenin bileşenlerini oluşturmaktadır.⁴

Eylül 2001'den Sonra Afganistan

11 Eylül Afganistan'da büyük bir dönüşüme yol açtı, bu dönüşümün önemi şu anda Suriye, Libya ve Yemen'de yaşanmakta olan olaylara gelince daha iyi anlaşılıyor.

Suriye ve Libya halkı sivil özgürlükler elde etmek ve tek partili, bireyci sistemleri sökmek için çalışıyorlar ve kanlı olay ve zayıflara rağmen, henüz istenen sonucu elde edemediler. Ancak 11 Eylül'de, Afganistan'ın yönetim sisteminin diktatörlüğü olan Taliban'ın İslam emirliğine karşı küresel bir koalisyon kuruldu ve iki ay içerisinde totaliter rejim ortadan kaldırılmış oldu.

Afganistan'daki Taliban hükümetinin sona ermesinin ardından ülkedeki savaşın ve huzursuzluğun devam etmesine rağmen Afganistan, küresel anlaşma ve uluslararası destek olmadan 11 Eylül saldırılarından ve Taliban'ın devrilmesinden bu yana şüphesiz çok şey başarmıştır.⁵

Küreselleşme Sürecinde Afganistan Ekonomisi

Dünyayı daha küçük bir köye dönüştüren "Küreselleşme» terimi, çok çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel yönelimleri kapsamaktadır. Popüler söylemde, küreselleşme aşağıdaki fenomenlerden biri veya daha fazlasıyla eş anlamlı olarak görülmektedir. Dünya ekonomisindeki klasik liberal (Serbest piyasa, Ekonomik serbestleşme) politikalarına bağlılık, Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel tarzlarının artan hakimiyeti (Özellikle Batılılaşma veya Amerikanlaşma), yeni bilgi teknolojileri (İnternet), insanlığın sosyal çatışmayı oluşturan ana kaynaklarının kaybolduğu tek bir toplumun (Küresel enteg-

4 Ghavam, S. A. A. (2009). *Usul siyaset Kharici ve binelmilel*. Tahran.

5 Öztürk, S. (2015). *11 Eylül saldırıları ve Afganistan Müdahalesi*.

rasyos) eşiğinde olduğu iddiası yer almaktadır.⁶

Afganistan'da küreselleşme, yerel halkın ve iş sözlüklerine göre tanıdık ve kabul gören bir terim değildir. Aynı şekilde, bu eğilim Afganistan'ın zayıf ekonomisini yönetmek için zor bir eğilim olmaya devam etmektedir.

Afganistan, Coğrafi olarak Orta Asya'da bulunan, her zaman dünya süper güçlerinin ve komşularının sert politikalarının kurbanı olmuştur. On yıllardır devam eden çatışma ve iç savaşlardan geçen ülke, ekonomik altyapıları tamamen yıkılmış halde ve artık tamamen başka ülkelere ithal edilen ürünlere bağımlı durumdadır. 2001'de Taliban rejiminin yıkılmasından bu yana Afganistan, ekonomik altyapısını uluslararası toplumun yardımıyla yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Ancak önünde olan uzun bir yolu daha geçmesi beklenmektedir.⁷

Küreselleşme, dünya açısından hem zengin ekonomiler hem de Afganistan gibi fakir ülkeler için kesinlikle büyük önem taşımaktadır. Uluslararası toplum, uluslararası örgütler, güçlü ekonomiler, bölgesel ekonomik iş birliği örgütleri ve Afganistan hükümeti, Afganistan'ın ekonomisini güçlendirmenin önemini artırmak için çabalamış, Afganistan ürünlerini değerlendirip, küreselleşme şartlarına bakılmaksızın, insanlar için iş fırsatları ve gelir kaynaklarını elde ederek, bir kez daha teröristlerin güvenli yuvası olmanın önüne geçmek için çaba göstermiştir.⁸

Afganistan'da Küreselleşme ve Siyasi Gelişmesi

Uluslararası toplumun Afganistan'a gelişiyle birlikte küreselleşme süreci ve Afganistan'ın siyasi yapılarının gelişmesi bu temayüle yol açmıştır.⁹

A. Sivil Toplum: Taliban rejiminin çöküşünden sonra Afganistan, halkın ifade özgürlüğü gerçekleştirdiği, sivil toplum kuruluşlarının barındığı ve siyasi partilerin var olduğu bir merkez haline gelmiştir. Sivil toplumlar ve sivil örgütler Afganistan vatandaşlarını daha fazla savunan ve kendisini ülke vatandaşları haklarının savunulmasının lideri olarak nitelendiren organlardandır. Sivil toplumun demokrasi ile özel bir ilişkisi vardır. Çünkü demokrasi insanların gücünün kaynağıdır, bu güç insanlar tarafından

6 Noori, R. (2013). Taliban sonrası Afganistan'da küreselleşme ve siyasi gelişme.

7 Stiglitz, J. (2003). *Yeni bir kalkınma paradigmasına doğru*. Tahran: Bilgi Enstitüsü. s. 28.

8 Hussain, Z. (2011). *Globalization and Afghanistan*.

9 Amin, S. (2001). *Emperyalizm ve küreselleşme*, Naser Zarafshan. Tahran. s. 68.

kullanılır ve gücün amaçları ise hem refah hem de insanların çıkarlarıyla doğru orantılıdır. Bu yüzden sivil toplumun küreselleşme ve politik gelişmeyle sıkı ve kalıcı bir ilişki içerisinde olması bakımından en önde gelen kurumlardan olduğu sonucuna varmaktayız.¹⁰

B. Siyasi Partiler: Aslında Afganistan, demokratik rejimlerin hareketli bir makinesi olmakla ilgili gerçek anlamda hiçbir siyasi partinin yaratılmadığı bir ülkedir, böylece Afganistan'da oluşturulan ve kurulan partilerin etnik köken, dil, din ve diğer meselelere dayanması daha olasıdır. Ancak Afganistan'daki Taliban'ın yıkılmasından bu yana ülkenin küreselleşmesini ve siyasi gelişimini destekleyen partilerin tüm meselelerinin yanı sıra, Afganistan'ın İslam Devletini, Birleşmiş Millet Meclisini içeren ve siyasi sistem türündeki değişimin temelini oluşturan liberalizm politikası altında faaliyet gösteren liberal partilerdir.

C. Batı Teknokratlar: Taliban rejiminin ülkedeki gücünün temellerini attıktan sonra Afganistan sivil halkı ülkedeki savaşlar nedeniyle Batı'da yaşamaya başlamıştır. Bu süre zarfında Afganistan'da savaş ve usulsüzlükler devam ederken, birçok Afgan sivilleri bu esnada ülkelerinin geleceğiyle ilgili umutlanıp yaşadıkları ülkelerde eğitim görüyorlardı. Geçici bir hükümet ve nihayet seçici bir hükümet oluşturulması, bu insanları ülkeye geri döndürdü ve paylarını siyasi iktidarda buldular. Birçoğu batı okullarında ve üniversitelerde eğitildiğinden, düşünceleri batılılaşmıştır. Ülkedeki batılıların, uluslararası toplumun varlığı tarafından daha çok tercih edildiği, küreselleşme ve kalkınmayı tercih eden bireylerden biri olarak meydana geldiği düşünülebilir.¹¹

Afganistan'ın Küresel Alandaki Yatırımları

Afganistan'ın kalkınma veya küreselleşme planlarındaki ilk adımları, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra başlangıçta Rusya'nın Afganistan'ı ziyaret etmeye yönelik yeni bir davetin gerçekleşmesiyle, özellikle ABD-Batı angajmanı bağlamında yeni bir adım olmuştur. Afganistan dünyada gerçekleşen küresel değişimden etkilenen daha az gelişmiş bir ülkedir. Ülkenin en yıkıcı durumu göz önüne alındığında, barışın ve refahın yayılmasında sorunlara yol açan medya dahil olmak üzere yabancı ve iç güçlerin güvensizliği, yolsuzluğu ve yenilgisi nedeniyle uluslararası iş birliğine

10 Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama klavuzu*. s.15-20.

11 Rahmatiyar, A. (2018). *Afganistan'nın yeni siyasi sistemi* (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

olan güçlü ihtiyaç, şehir ile kentin, özellikle de hükümetin en üst düzeyindeki uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyaç göz önüne alındığında, ulusun daha iyi bir gelecek beklemesi doğaldır.¹²

Afganistan, coğrafi konumu ile yavaş yavaş medeniyetlerin kavşağı haline geliyor. Orta Asya ülkelerindeki büyük ticari ve sermaye menfaatlerinin jeopolitik bir bakış açısına sahip olarak Afganistan'ın konumunun değerinin göz önünde bulundurulup, seçilen Afganistan hükümetine karşı dünyanın güveniyle birlikte yerli ve yabancı yatırımları çekmeye dair elverişli koşullara sahip olduğu bilinmektedir. Gelecekte ticaret ve emtia ihracatı, jeo-fiziksel durumlar ve kişi başına düşen yapıları ile Afganistan'ın ekonomi ve politikanın küreselleştirilme programının ana bileşeni olan sendika ve kuruluşlara ekonomik katkısı olacaktır.¹³

Afganistan şu anda ticaret ve çeşitli sektörlerdeki yatırımlar açısından dünyada nispeten iyi bir konuma sahiptir. 2018 yılında Afganistan'ı Avrupa'ya bağlayan Lajiwrad (دروجل) transit güzergahının açılışı, ülke ekonomisinde ihraç malları alanında Afganistan'ı tanıtmak için en büyük projelerinden biri olmuştur. Ayrıca Özbekistan ve Türkmenistan da dahil olmak üzere komşu ülkelerle ticari ilişkilerin daha da güçlendirilmesi için birkaç yıl içerisinde büyük adımlar atılmıştır.

İnternet, Afganistan'ın Dünya ile Bağlantı Noktası

Afganistan'ın geçmişte teknoloji ve sanayi dünyasındaki başarılarına, erişimine bakarsak bu başarıların çoğunun yıllar sonra ülkeye aktarıldığını görebiliriz. Ancak internet söz konusu olduğunda, sözde fenomenin genç yaşta Afganistan'a getirildiği görülebilir. Ülkede internet dağıtımı, kapsama alanının geliştirilmesi ve internet fiyatlarının düşürülmesi grafiği de bunu göstermektedir. İnternetin ülkeye gelişi hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı yetkilileri şunları söylüyor: "İnternet ilk olarak 1997 ve 1998'de Kabil'deki UNDP ofisi tarafından kullanılmıştır."

Taliban hükümeti yıkıldıktan sonra 2002 yılında internet kullanımı daha yaygın hale geldi. Kamu hizmeti Kabil'deki bazı yabancı ofislere ve özel şirketlere üç internet uydusu sağlamıştır. Afganistan'da internetin büyümesi ve telekomünikasyon hizmetleri hız kazanmıştır.¹⁴

12 Hussain, Z. (2011). Globalization and Afghanistan.

13 Stiglitz, J. (2003). *Yeni bir kalkınma paradigmasına doğru*. Tahran: Bilgi Enstitüsü.

14 Altay Danışmanlık. (2017). Social media in Afghanistan.

2002'den sonra internet hizmetlerine duyulan ihtiyaç her zamankinden daha fazla hissedilmiştir. Bu nedenle, bu alanda yapılan çalışmalar çok daha hızlandırılmıştır. İnternet başlangıçta bazı bakanlıklar, devlet daireleri ve kuruluşlar için ülkenin büyük şehirlerinde kullanılmıştır.¹⁵

Afganistan, 1978'den 2001'e kadar savaş içerisindeydi. Bu dönemde tüm sosyal hizmetler yasaklanırken, internet kullanım hizmetleri de Taliban tarafından yasaklanmıştır.

Ülkede çalışan uluslararası kuruluşlar, ülke dışında bulunan internet servislerine erişmek için uydu telefonlarını kullanmışlardır. BM ajansları Codan uydu sistemlerini, Afganistan'daki ofisleri ve çoğunlukla Pakistan'daki ana ofisleri arasında kısa mesajları iletmek için kullanılmıştır. 2001 yılının sonuna kadar telekomünikasyon hizmetleri devlet tekeliydi ve özel sektör kamusal ses, veri veya multimedya hizmetleri için telekom ağını çalıştıramamıştır.¹⁶

11 Eylül saldırılarından sonra Taliban, 14.11.2001 tarihinde Kabil'den kaçmak zorunda kalmıştır ve Taliban rejimi devrilmiştir. Taliban'ın çöküşü ve BONN Konferansının ardından geçici bir hükümetin kurulması Afganistan'ın tarihinde yeni bir bölüm oluşturmuştur. Uluslararası toplumun savaşta yer alan Afganistan'a olan ilgisi, Afgan halkı için çeşitli sektörlerde özellikle medya sektöründe önemli gelişmelere yol açmıştır.¹⁷

Taliban hükümetinin düşüşüyle en büyük değişiklik medya alanında olmuştur. Bu dönemde çok sayıda özel radyo, televizyon ve gazetler yaygın bir şekilde faaliyete başlamıştır. Dolayısıyla kitle iletişim alanında ülkede adeta büyük bir devrim yaratılmıştır.

Afganistan'da Sosyal Medya Devrimi

Sosyal medya Afganistan'daki değişimi etkilemede kritik bir rol oynamıştır. Taliban rejiminin 2001 yılında devrilmesinden sonra, dijital telekomünikasyon hizmetlerine geniş erişim, önemli sosyal değişimleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde milyonlarca Afgan, cep telefonlarına ve diğer mobil cihazlara bağlanarak küresel iletişim halindedirler. Afganistan'da demokratikleşme sürecinin kök salmaya başlamasından bu yana 19 yıl geçmiştir. Bu sürecin bir sonucu ise Afganistan'daki bireylerin gün-

15 Nabil, D. (2011). Afganistan'da yeni siyasi sistemin oluşumunda medyanın rolü üzerine bir çalışma. s. 45.

16 Silkproject. (2009). The Condition of The Internet in Afghanistan.

17 Penbecioğlu, N. (2014). *Uluslararası yeni medya Oturumunda*. s. 7.

lük yaşamlarını etkileyen sosyal medyanın kurulmasıydı.¹⁸

11 Eylül'den sonra ülkede yeni bir sistem kuruluşu ile birlikte Afganistan devletinin en büyük kazanımı kitle iletişim araçlarının yeniden canlandırılması ve ifade özgürlüğü olmuştur.

Daha sonra teknolojinin gelişimiyle sosyal medya, özellikle Facebook ve Twitter kullanımı Afganistan'da önemli ölçüde artmıştır. Ülkede bu iki sosyal ağın kullanımının büyümesi patlayıcı olarak tanımlanabilir. Ülkedeki internet erişimi olan çoğu insanın, abartılmayarak söylenecek olursa, kesinlikle bir Facebook hesabı bulunmaktadır. 2018 yılında yapılan araştırmaya göre, sosyal medya kullanıcıları, Afgan nüfusunun yaklaşık %9'unu temsil ediyor. Facebook'ta kullanıcılar ağırlıklı olarak genç, şehirli ve eğitilidir. Afganistan'da internete erişim ve internet kullanımı nüfusun yaklaşık %12'sine ulaşıyor, bu nedenle internet erişimi sosyal medya erişiminin önündeki ana engel olmaya devam ediyor. Sosyal medya kullanıcılarının %95'i Facebook hesabına sahipken, %6'lık kullanım oranıyla Twitter, %10'luk kullanım oranıyla Instagram veya %1 kullanım oranıyla Snapchat tercih edilmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının %80'inden fazlası hesaplarına yalnızca akıllı telefonlarından erişiyor.¹⁹

Afganistan'da internet erişimi düşük olmasına rağmen, cep telefonu kullanımının ve mobil ağların kapsama alanının artırılması daha iyi bir toplum iletişimine alternatif olabilir. 2017 yılında, 7,5 milyon 3G abonesi ve 5,31 milyon GSM abonesi dahil olmak üzere Afganların %89'u 3G şebekesi kapsamındaydı. 2010'da kaydedilen sayının iki katıdır. Ülkede 4G kapsamı sağlanıyor, ancak fiber optik ağın ülkenin doğusundaki konumu nedeniyle, ülkenin aynı bölgesinde yoğunlaşmaya devam ediyor.²⁰

Sosyal medya, Afgan toplumunda ilk bilgi kaynağı konumunu korurken, radyo ve televizyon sırasıyla ikinci ve üçüncü bilgi kaynakları haline gelmiştir. Radyo kullanımı 2016'da %70,5'ten 2017'de %62,3'e düştü, ancak TV kullanımı bu dönemde %66,4'ten %64,9'a önemli ölçüde düşüş göstermiştir. 2016'da ve 2017'de %79,8 ile (İnternetin bilgi kaynağı olarak kullanımı 2013'teki zirveden sonra şaşırtıcı bir şekilde artmamış.) aynı seviyede kalmıştır.²¹

Mevcut durumda ifade özgürlüğünün kayıt hukukunda olduğu

18 Hossaini, A. S. (2018). How social media is changing Afghan society.

19 Internews. (2018). Afganistan'da sosyal medya kullanıcılar ve katılım.

20 OECD. (2019). Afganistan'da Özel Sektör Geliştirme ve Girişimcilik Politikaları.

21 Shahabi. M. J. (2017). *Afgan Halk Araştırması*

sosyal medya, bununla birlikte güvenlik eksikliği veya insanların diğer medya araçlarındaki erişim eksikliği nedeniyle, tartışmalar ve teoriler için iyi bir alan haline gelmiştir. Çeşitli nedenlerden dolayı bazı karakterler hakkında konuşamayan geleneksel ve resmi medyanın dışında Facebook meydanı, insanların bu kişilikler hakkındaki görüşlerini ifade etmek için iyi bir yer olmuştur. Facebook ve Twitter sayfalarındaki açıklamalar, gazete haberleri ve fikir paylaşımı için iyi bir kanaldır. Bu nedenle Facebook, sosyal istikrar ve toplumdaki fiziksel çarpışmaları önleme faktörlerinden biri olarak düşünülebilir. Facebook'un Afganistan'daki avantajı tam özgürlüğe sahip olunmasıdır.²²

Afganistan'da Sosyal Medyanın Dezavantajları Nelerdir?

İnsanların teknoloji ile tanışması yeni bir süreçtir, özellikle de internet ve sosyal medya Afganistan gibi kapalı bir toplumda, sosyal ağların birçok kolaylık yaratmasına rağmen toplumun çeşitli alanlarında olumsuz etkilerini de bırakmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Facebook, Afganistan'da en yaygın kullanılan sosyal ağlardan biridir.

Afganistan'da büyük eylemler özellikle Facebook üzerinden yapılmaktadır. Facebook'un eylemler üzerinde büyük bir etkisi olduğunu söylenebilir. Facebook üzerinden yapılan eylemler genel olarak iyi sonuç vermiştir. Ancak bu arada, bazı eylemler, kitlelerin duyguları politikacıların kişisel çıkarları için kötü amaçlara yönelik de kullanılmıştır.

Toplumda Sosyal Medya Kullanımı: Sosyal medya Afgan halkının hayatına girmesinden bu yana, vatandaşların onu doğru şekilde kullanmayı öğrenmesi kısa zaman önceye dayanmaktadır. Ancak herkes bir konuda bilginin doğruluğunu öğrenmeden kolayca paylaşmamaktadır. Özellikle etnik, dini veya siyasi içerikli paylaşımlar giderek daha fazla kullanıcılar arasında kötü amaçlar için yaygınlaşmıştır. Afganistan'daki sosyal medya hesapları başta Facebook olmak üzere henüz resmi olarak devlet tarafından bir düzen altına alınmamıştır. Bu nedenle kullanıcılar istediği gibi sahte ve hatta gerçek hesapları üzerinden insanları taciz, tehdit edebilmekte; aşağılama, şiddet ve tüm insan haklarına aykırı içerikleri paylaşabilmektedir. Bu hususta hükümet, sosyal ağları kontrol etmek için şimdiye kadar ciddi ve etkili bir adım atmamıştır. Bu arada şunu da söylememiz gerekiyor ki Afganistan Bilgi ve Kültür Bakanlığı sosyal medyayı ya-

22 Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama klavuzu*. s.15-20.

sallaştırmak için çalışmalar yapılacağını birkaç kere kamuoyuna duyurmuştur. Ancak şu ana kadar bu konuda hiçbir pratik işlem yapılmamıştır.

Sosyal Medya Bağımlılığı: Sosyal medya Afgan toplumunu özellikle gençleri çeşitli sosyal araçların sürekli kullanılmasıyla onları bağımlı hale getirmiştir. Aynı zamanda çok sayıda devlet çalışanları bile resmi çalışma saatleri içinde özellikle Facebook'ta saatlerce vakit geçirmektedir.

Sosyal Medya Üzerinden Propaganda: Bazı gruplar propaganda amacıyla sosyal medya üzerinden sahte haberler yayımlayarak, toplumun kafasını karıştırmaktadır. Çünkü ülkedeki sosyal medya kullanıcılarının çoğu gençlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla birçoğu sosyal medya araçlarının ne amaçla ve nasıl kullanıldığını bile bilmemektedir. Bu nedenle insanlar çoğunlukla sosyal, politik ve dini açılar peşinde olan birçok iç ve dış gruplar tarafından kullanılmaktadır. Ve bu aslında, Afgan toplumunun ulusal birlik arayışında ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Afganistan'daki sosyal medya, bir yandan hükümeti siyasi taleplerde bulunmaya ve yolsuzluğu önlemeye zorlayarak ikili bir işleve sahip olabilirken, diğer yandan aile ortamına, önyargıya ve etnik kökene olan güvensizliği artırmıştır. Bugün Afgan halkının sosyal ağlar vasıtasıyla küreselleşmede çok önemli bir rol oynadığını inkar edemeyiz. Ancak Afganistan'ın savaştan zarar gören toplumunda sosyal medyanın kullanımının Afgan toplumunun orjinal kültürünü zayıflatmakta beraber ulus inşasını güçlendirmek için ciddi sorunlar yarattığı gerçeğini de göz ardı edemeyiz.

SONUÇ

Küreselleşme ve siyasal gelişimin merkezi görüşü, başlangıçta modern teknolojinin ikizi olan ve daha sonra bir proje haline gelebilecek tarihsel bir olgudur. Bu görüş, küreselleşmenin kültürel duruma pozitif ve negatif yönden bağlı olduğuna inanmaktadır. Taliban dönemi Afganistan'da küreselleşme süreci ve siyasi gelişim gerçekleşmese de Taliban'dan sonraki dönemde 11 Eylül olayından sonra etkili bir değişim karşımıza çıkmaktadır.

Sivil toplum örgütleri aslında küreselleşmeyi ve siyasi gelişmeyi savunan kuruluşlardan biridir ve sivil toplum sivil özgürlükleri Afganistan vatandaşlarından daha çok savunan, kendisini ülke vatandaşlarının savunulmasının lideri olarak nitelendiren kurumlardan biridir. Sivil toplumun demokrasi ile temel bir ilişkisi vardır. Çünkü demokrasi halkın gücünün kaynağıdır, güç halk tarafından kullanılır ve iktidarın amaçları halkın

hem refahının hem de çıkarlarının sağlanmasıdır. 2001 sonrası Afganistan da siyasi partilerin küresel bir zihniyete sahip olduğu görülmektedir. Bu zihniyet beraberinde demokratikleşme ve modernizasyon gibi kavramları gittirmiştir. Bu partiler arasında geleneksel ve modern İslamcı partiler olduğu gibi liberal ve demokrat partiler de vardır.

Afganistanda 2001 yılından günümüze kadar Küreselleşme ve siyasal kalkınma sürecinde dijital telekomünikasyon internet hizmetlerine geniş erişim, önemli sosyal değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte hem devlet hem de toplum çeşitli şekilde internet ile sosyal medyayı gelişim ve değişim manasında kullanmaya başlamıştır. Örneğin günümüzde milyonlarca Afgan, cep telefonları ve diğer mobil cihazları ile sanal sosyal ağlarına bağlanıp küresel bir iletişime geçtikleri görülmektedir. Ancak kitle iletişim araçlarının Afgan halkına sağladığı olanaklara rağmen, toplumun kültürel ve sosyal yaşamını ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Genel olarak Afganistan'da internet ve sosyal medya diğer etkenler ile beraber milliyetçiliği yükseltmiş, devletin yönetim ve politikalarında olumlu bir etki yaratmıştır. Aynı şekilde Taliban örgütünün de bu teknolojiyi kullanarak devlet ve halk üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını da söyleyebiliriz.

Kaynakça

Altay Danışmanlık. (2017). Social media in Afghanistan. Erişim adresi: <https://internews.org/news/social-media-afghanistan-users-and-engagement>. (25/08/2020)

Amin, Samir. (2001). *Emperyalizm ve küreselleşme*, Naser Zarafshan. Tahran.

Ayoubi, M. A. (2019). Sosyal ağlarda çok boyutlu tutumlar. Erişim adresi: <https://www.kisa.link/O8x1> (02/08/2020)

Ghavam, S. A. A. (2009). *Usul siyaset Kharici ve binelmilel*. Tahran.

Hossaini, A. S. (2018). How social media is changing Afghan society. Erişim adresi: <https://www.boell.de/en/2018/02/07/you-are-what-you-share-how-social-media-changing-afghan-society> (14/09/2020)

Hussain, Z. (2011). Globalization and Afghanistan. Erişim adresi: http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=2899 (24/10/2020)

Internews. (2018). Afganistan'da sosyal medya kullanıcıları ve katılım. Erişim adresi: <https://internews.org/news/social-media-afghanistan-u>

[sers-and-engagement](#) (04/11/2020)

Nabil, Dawood. (2011). Afganistan'da siyasi sistemin oluşumunda medyanın rolü üzerine bir çalışma. s. 45.

Noori, R. (2013). Taliban sonrası Afganistan'da küreselleşme ve siyasi gelişme. Erişim adresi: <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=2043> (17/07/2020)

OECD. (2019). Afganistan'da özel sektör geliştirme ve girişimcilik politikaları. Erişim adresi: <file:///C:/Users/nasir/Downloads/Documents/Boosting-Private-Sector-Development-and-Entrepreneurship-Afghanistan-2019-Dari.pdf> (06/09/2020)

Öztürk, S. (2015). *11 Eylül saldırıları ve Afganistan müdahalesi* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Penbecioğlu, N. (2014). Uluslararası Yeni Medya Oturumunda. Çanakkale: İstanbul Matbaası.

Rahmatiyar, A. (2008). *Afganistan'ın yeni siyasi sistemi* (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Sajjadi, A. Q. (2008). *İslam ve küreselleşmeye gelmek*. Tahran: Book Boost.

Shahabi, M. J. (2017). *Afgan Halk Araştırması*. Kabil: Exor.

Silkproject. (2009). The condition of the internet in Afghanistan. Erişim adresi: <http://www.silkproject.org/internetinafghanistan.htm> (2020)

Stiglitz, J. (2003). *Küreselleşme ve sorunları*. Tahran.

Stiglitz, J. (2003). *Yeni bir kalkınma paradigmasına doğru*. Tahran: Bilgi Enstitüsü.

Stiglitz, J. (2003). *Yeni küreselleşme ve sorunları*. Tahran: Nasrin Ney.

Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama klavuzu*. İstanbul: Seta Yayınevi.

YAPAY ZEKA VE GELECEK

Nigar Gamarlı

*İstanbul Üniversitesi, Finans,
Doktora Öğrencisi*

ÖZ

Yeni teknolojilerin tanıtılması ve dijital ekonominin oluşturulması günümüzün sıcak konularını oluşturmaktadır. Akıllı makinelerin yaratılması, özellikle hayatımıza giren akıllı programlar bilim veya teknoloji olarak yapay zeka kavramını ortaya koymaktadır. Modern toplumun çeşitli alanlarında yapay zekanın rolü tartışılmaz olup insan ile yapay zekanın etkileşimi büyük önem taşımaktadır. Bu teknoloji, dijital bir altyapının oluşturulması ve 5. jenerasyona geçişin yapılması için kilit bir faktör olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, Teknoloji, Yapay zeka, Gelecek, 5G.

ABSTRACT

The introduction of new technologies and the creation of the digital economy are the hot topics of today. The creation of smart machines, especially smart programs that come into our lives, reveal the concept of artificial intelligence as science or technology. The role of artificial intelligence is indisputable in various fields of modern society and the interaction between human and artificial intelligence is of great importance. This technology is a key factor in creating a digital substrate and making the transition to 5th generation.

Keywords: Digitalization, Technology, Artificial intelligence, Future, 5G.

GİRİŞ

Günümüzde çeşitli faaliyet alanlarında inovasyonun teknolojik süreçler üzerindeki etkisi gözlenmektedir ve yapay zeka (Bundan sonra YZ olarak anılacaktır) teknolojilerinin kullanımı toplumun gelişimi üzerinde doğrudan bir etki yaratmaktadır. YZ konusu tüm dünyada giderek herkesin daha fazla dikkatini ve ilgisini çeken bir terim haline gelmiştir. Başta bilimsel araştırmacılar olmak üzere bu konu ile ilgilenenlerin ortak yanı YZ'nin geleceği nasıl etkileyip şekillendireceğini tahmin edebilmesidir. YZ'nin faaliyetleri başta tıp, ulaşım, mühendislik, savunma gibi birçok alanlarda olmakla birlikte farklı uygulamaları da bulunmaktadır. Devamlı tekrarlanan işlemler YZ'nin yoğunlukla çalıştığı alanların başında gelmektedir.

Artık YZ sistemlerinin hiç uygulanmadığı bir faaliyet alanı bulmak zordur, çünkü 50 yıl önce imkânsız görünen problemler YZ teknolojisi ile hızlıca çözülebilmektedir. YZ ile kullanılan otomobiller yakın gelecekte ulaşım endüstrisini önemli ölçüde değiştirecektir. Tıpta, YZ teknolojileri erken evrelerde hastalıkları teşhis etmesi, insan genlerini incelemesi ve kanser tedavisinin bulunması veya en etkili tedavi yöntemlerinin uygulanması için kullanılacaktır.

Makalemde, hayatın içerisinde YZ kullanımının önemi ve kullanım alanları aktarılmıştır: sanayi, tarım, kamu hizmeti, eğitim, bankalar ve finans sektörü, tıp, ulaşım ve ulaşım sistemi, ev ve hizmet sektörü vb. Öncelikle YZ nedir, kim oluşturmuş, ne zaman hayatımıza girmeye başlamış gibi konular ele alınmıştır. Daha sonra makalemde günümüzde YZ ko-

nusunda hangi aşamadayız, dünyada teknoloji açısından neler geliyor ve değişiyor aktarılmıştır. Geleceğe yönelik bakıldığında ise çeşitli alanlara yenilikçi teknolojilerin getirilmesinin uygunluğu tartışılmıştır. Robotlar, insansız nesneler, dronlar, akıllı eğitim programları ve sistemlerinin kullanılma olasılığı analiz edilmiş olup inovasyonun teknolojik süreçler üzerindeki etkisi karakterize edilmiştir. YZ kullanmanın olası avantajları ve zorlukları ortaya çıkmaktadır. YZ teknolojilerinin tüm olanaklarına rağmen, uygulamasında hatalar kaçınılmazdır. Makine eğitimi ve sonraki kullanımı tamamen kişiye bağlıdır. YZ teknolojileri ve robotik kullanımı hayatımızı daha iyi hale getirebilir ve gelecekte insanlık için bir kurtuluş olabilir.

Yapay Zeka Nedir ve Kullanım Alanları

Yapay zekanın yaratılması, sadece kendisine atanan görevleri yerine getirip sorunları çözmekle kalmayan, aynı zamanda insanlar gibi bilince sahip olma, mantıklı düşünme ve hatta herhangi bir duyguyu yaşaması uzun yıllar boyunca insanlığın endişe duyduğu bir konudur. O zaman şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: bilinçli robotların insanlarla eşit haklara sahip olması mı gerekiyor; ruhsuz bir makine duygusuz değilse, şefkat, bağımlılık ve hatta sevgi hissedebiliyorsa ne yapılmalı; tüm bu niteliklerin varlığı ile insanlık bu makineleri sadece tüketici amaçlı mı kullanmaya devam edecektir? Eğer önceden bunları düşünmek sadece bir hayal ve uzak bir gelecek olarak görülüyordysa, bugün bunun çok uzak olmadığı kesin söylenebilmektedir. Günümüzde artık YZ teknolojileri insan faaliyetinin birçok alanında kullanılmaktadır. Stanford Üniversitesi uzmanlarından gelen bir rapora göre, 2030 yılına kadar Kuzey Amerika'daki hemen hemen her şehir az çok YZ çalışmalarına güvenecektir.¹

İnsan davranışını az çok kopyalayan herhangi bir makinaya insanlar YZ demeye eğilimlidir. Ancak bu kavram sadece kopyalamaktan daha fazlasını içermektedir. Örneğin, rasyonel kararlar verme ve algoritmalar kullanılarak olayların olası gelişimini değerlendirmek için mantıklı düşünme yeteneğine sahiptir.

Peki, yapay zeka nedir? YZ'nin tanımlanmasını yapmadan önce, zekanın ne demek olduğunu açıklamaya çalışalım. TDK'ye göre zeka "insanın düşünme, akıl yürütme, objektif gerçekleri algılama, yargılama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin tamamı, anlak, dirayet, zeyreklik, feraset-

1 Stanford University. (2016). Artificial Intelligence and Life In 2030. Erişim adresi: https://ai100.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj9861/f/ai_100_report_0831fml.pdf.

tir.”² Felsefi ansiklopedik sözlüğe göre ise zeka “düşünme, rasyonel biliş yeteneği” olarak tanımlanır; örneğin, duygu, irade, sezgi, hayal gücü vb. gibi manevi yetenekler zeka ile ilgili değildir.³ Psikolojide zeka “bireyin zihinsel yeteneklerinin nispeten istikrarlı bir yapısı” olarak yorumlanmaktadır.⁴ Ansiklopedi “Britannica”, insan zekasını deneyimden öğrenme, yeni durumlara uyum sağlama, soyut kavramları anlama ve işleme, bilgiyi çevreyi etkilemek için kullanma yeteneğinden oluşan zihinsel bir kalite olarak tanımlamaktadır.⁵

Yapay zeka terimi ilk olarak 1956 yılında John McCarthy tarafından ortaya konulmuştur. John McCarthy’ye göre YZ, akıllı makineler, özellikle de akıllı bilgisayar programlarının yaratılmasının bilim ve teknolojisidir.⁶ Ayrıca, “Yapay zeka” terimi, algılama alanı, hareketlerin organizasyonu, metnin anlaşılması vb. dahil olmak üzere, uyarlanabilir davranış ve sorunları çözebilen teknik sistemleri de ifade etmektedir.⁷

Genel olarak, YZ’nin yaratılmasındaki sorun, teknik yöntemler kullanılarak insan beyninin en doğru şekilde yeniden üretilmesi ile bağlıdır. Bu sorun, YZ alanındaki uzmanlar tarafından üzerinde aktif olarak çalıştıkları sinir ağlarının oluşumu ile çözülebilmektedir. İnsanın sinir sistemine benzer bir şekilde sinir ağları da “deneyimden öğrenebilmekte, önceki emsalleri yeni vakalara genelleştirme ve gereksiz veriler içeren gelen bilgilerden gerekli özellikleri çıkarabilmektedir.”⁸ Tam teşekküllü bir YZ sistemlerinin oluşturulması daha ilk adımlarını atsa bile oldukça etkileyicidir. Sinir ağına dayalı bir YZ sistemine örnek olarak Yandex ve Google tarafından geliştirilen bir ses yardımcısını vurgulayabiliriz. Bu yardımcı ses sayesinde bilgisayarınızla veya mobil cihazınızla iletişim kurabilir ve İnternet’te arama yapabilirsiniz. Dahası, bu sistem kendi kendine öğrenebilmekte (yani, önceden tanımlanmış bir dizi cevapla sınırlı değildir) ve

2 Türk Dil Kurumu. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=zek%C3%A2%20testi>.

3 Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1989. s. 215.

4 Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1989. s. 216.

5 Sternberg, R. Human intelligence. Encyclopedia Britannica. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/science/human-intelligence-psychology>.

6 McCarthy J. What is artificial intelligence? Erişim adresi: <http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/node1.html>.

7 Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1989. s. 216.

8 Уоссермен Ф. (1992). Нейрокомпьютерная техника: теория и практика / пер. с англ. Ю. А. Зуева, В. А. Точенова. М. : Мир. s. 5.

kullanıcılarla “iletişim kurarak” gelişebilmektedir.

YZ’nin çeşitli yaşam alanlarında nasıl kullanıldığını ve gelecekte bizi nelerin beklediğini inceleyelim.

YZ, daha önce sadece insanlar için erişilebilir olduğu düşünülen ve çeşitli alanlarda giderek daha da fazla yer almaktadır. Her zaman yaratıcılığın sadece insan tarafından erişilebilir olduğuna inanılmaktaydı. Ancak yaratıcı işlevleri yerine getirme yeteneği bazı araştırmacılar tarafından YZ’nin bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki Google; sinir ağları, çizim ve YZ’yi birleştiren gelişmeler gerçekleştirmektedir. Bu gelişmelerden biri 2017 yılında sunulan Sketch-RNN projesidir. Sketch-RNN veri tabanında bulunan çeşitli nesnelerin çizimlerini çizebilen kendi kendine öğrenen bir sinir ağıdır. Şöyle ki, insan bir nesne çizer fakat Sketch-RNN çizilenleri tanır ve ona benzer bir resim çizebilmektedir. Ama bu, tanınan kalıbı kopyalama işlemi değildir. Eğer bu sisteme, örneğin bir kedi çizmesi istenilirse, kendi benzersiz kedi desenini oluşturacaktır. Dahası, sistem kendisine önerilen tasarımları geliştirebilmektedir. Şöyle ki, sisteme üç gözlü bir kedi görüntüsü verildiğinde, iki gözlü normal bir kedi çizmiştir. Aynı zamanda, sinir ağının çizimi insanın yaptığı çizimden daha başarılı çıkmıştır.⁹

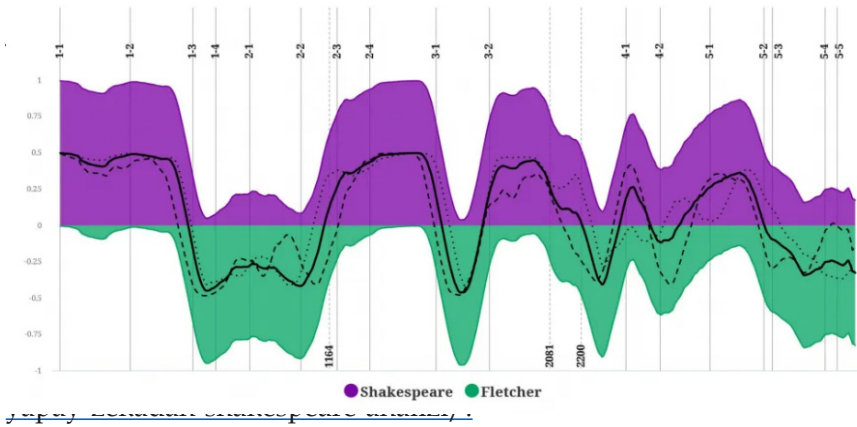
Ancak basit çizimlerle bu işlem sınırlı kalmamıştır. Rutgers Üniversitesi’nin Facebook YZ laboratuvarının bilim adamları, iki sinir ağının rakip olarak birbiriyle etkileşime girdiği bir sistemi oluşturdular, biri ağ çözümü sunarken diğeri bunu eleştirmektedir. Buda, YZ’nin en iyi sonucunu ve kendini geliştirmesini sağlamaktadır. Yapılan bir araştırmada YZ tarafından oluşturulan resimler ve bir insan eli tarafından çizilen resimler insanlara tercih edilmek için sunulmuştur. Aynı zamanda, katılımcılara YZ’nin hangi resimleri çizdiği bilgisi verilmemiştir. Anketin sonucu, bu sistemin geliştiricilerini şaşırtmıştır birçok durumda, YZ tarafından oluşturulan resimler insan eliyle çizilen resimlerden daha yüksek puan almıştır.¹⁰

YZ edebiyat alanında da başarılı bir şekilde kendini denemektedir. Hakodate’de (Japonya) Geleceğin Üniversitesindeki araştırmacılar bir robot-yazar yaratmış ve bunu Prestijli Hoshi Shinichi Edebiyat Ödülü’ne sunmuşlardır. Bir robot tarafından yazılmış olan roman finale çıkmayı başarmış ancak kazanamamıştır. Yarışmadan sonra bir basın toplantısında konuşan Japon yazarı Satoshi Hase şöyle söylemiştir: “Bu çalışmaya şaşırdım çünkü iyi yapılandırılmış bir romandır. Ancak, ödül alması için karakterleri

tarif edebilme gibi önünde hala bazı engeller bulunmaktadır.”¹¹

Edebiyat konusunda YZ daha bir başarı sergilememektedir. Çek araştırmacı Petr Plecháč’ın makine öğrenmesinde geliştirdiği “Rolling Window” isimli yeni bir analiz tekniği ile dünyaca ünlü İngiliz şair ve oyun yazarı olan William Shakespeare’in İngiltere Kralı VIII. Henry’nin yaşam hikayesinden bahsedilen tiyatrodan başka yazardan yardım alıp almaması ile ilgili analiz yapmıştır. Uzun yıllar tartışılan bu konu “Rolling Window” analizinin sonuçlarına göre William Shakespeare’in yardım aldığı ortaya çıkmış olup bu kişinin çalışma arkadaşı John Fletcher olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1. “Rolling Window” ile Shakespeare’in Kral VIII. Henry oyununun analizi.

Bu analiz tekniğine göre ilk önce yazarın kendi çalışmalarının temel kısımları alınarak algoritma oluşturuluyor ve ardından kalan kısımları alınıp algoritma test ediliyor. Bir yazar, yazma üslubu her ne kadar değiş-tirebilse bile aynı eser içindeki üslubunu benimseyen algoritma yazarın tarzını, sık sık kullanıldığı sözleri belirlediğinden dolayı hiç görmediği eserde bile yazarın kim olduğunu belirleyebilmektedir. Yapılan analizin sonuca göre, Kral VIII. Henry oyununun yaklaşık yarısının Fletcher’e ait olduğu görülmüştür.¹²

11 Clark, B. (2016). While Microsoft’s Tay was being racist, an AI entered a writing contest and nearly won. *TNW*. Erişim adresi: <https://thenextweb.com/insider/2016/03/24/while-microsofts-tay-was-being-racist-an-ai-entered-a-writing-contest-and-nearly-won/#gref>

12 Yapay Zekadan Shakespeare Analizi. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/yapay-zekadan-shakespeare-analizi/>

Müzik besteleyebilen bir YZ geliştirme konusu da başarılı girişimler sergilemiştir. 2017 yılının ağustos ayında Amper YZ sistemi, “I AM AI” albümü için müzik bestelemiştir.¹³ Ayrıca Franz Schubert’in yarım kalan 8. Senfonisi YZ tarafından tamamlanmıştır. Telekomünikasyon devi olan Huawei şirketi tarafından gerçekleştirilen bu proje 2019 yılının şubat ayında Londra’da çalınmıştır.¹⁴

Tüm zamanların en büyük satranç oyunlarından biri, şüphesiz, 1997 yılında dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov ile IBM’im süper bilgisayarı Deep Blue’nun savaşı olmuştur. İlk maçı kazanan Kasparov, ikincisini kaybetmiş ve sonraki üç oyun berabere kalınmıştır. Deep Blue final maçını kazanarak Kasparov’u yenmiştir. Kasparov basın açıklamasında bildirmişti: “Kimse ilk maçı benim kazandığımı hatırlamıyor bile. Yarışma benim yenildiğimde sona ermesine rağmen, sonunda zaferin insan tarafından kazanıldığına inanıyorum. Makinenin zaferi-insanın zafeRIDIR.”¹⁵

YZ tarım alanında da başarılarla imza atmaktadır. 2012 yılında Autonomous Tractor Cooperation Spirit adlı insansız traktörün tarım için bir prototipini sergilemiştir. İçine yerleştirilmiş YZ sistemi sayesinde traktör daha önce sürücü ile birlikte seyahat ettiği yolu bağımsız olarak gidebilmektedir. “Bir traktöre sadece eylem şablonunu vereceğimiz için bir çiftçi yerini alamaz. Onu yeni başlayan bir tarımcı olarak eğitmeliyiz. Traktörün sadece doğru yolda hareket etmesi değil toprağı nasıl biçeceğini öğrenmesi gerekmektedir” diye şirketin CEO’su belirtmiştir.¹⁶

Rusya’da tarım alanında YZ teknolojisi kullanılmaya başlanmıştır. 2016 yılında Cognitive Technologies bilgisayar görüş sistemine sahip insansız bir traktörü test etmiştir. Şirketin direktörü O. Uskova’ya göre, insansız bir traktörün gece bile çalışabilme yeteneğine sahip olması diğer ekipmanlara göre rekabet avantajını önemli ölçüde artıracaktır. Ayrıca bilgisayar görüş sistemi yüksek doğrulukta tehlikeli nesneleri belirleyip onların

13 Galeon D. The World’s First Album Composed and Produced by an AI Has Been Unveiled Erişim adresi: <https://futurism.com/the-worlds-first-album-composed>

14 Emeç, A. S. (2019). 10. Senfoniyi yapay zeka bitirecek. TR. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/10-senfoni-yi-yapay-zeka-bitirecek/>

15 Уэйкфилд, Д. (2017). Каспаров: «Я выиграл первую битву с компьютером». BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-39711305>

16 Gronau, I. (2016). *Autonomous tractor cooperation lays out plan to slowly introduce driverless tractor*. Precision Farming Dealer. Erişim adresi: <https://www.precisionfarmingdealer.com/articles/2013-autonomous-tractor-cooperation-lays-out-plan-to-slowly-introduc>

ölçülerini ve koordinatlarını tespit eden yüksek hassasiyetli haritaların oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Tarladaki nesnelerin pozisyonu hakkındaki doğru bilgi edinme sayesinde tehlikeli nesnelerin birçoğunu hasattan önce çıkarılmak mümkün olmaktadır. Böylece tarım makinelerinin mekanik unsurları gerçek bir tehdit ile yüzleşmesi engellenmektedir.¹⁷

2013 yılında hırsızlık kalıplarını analiz eden ve suçlunun olası davranışını oluşturabilen Series Finder programının test edilmesi başlatılmıştır. Program; eve girme yöntemlerini, konut tipini, haftanın günü ve hırsızlığın daha önce meydana geldiği yerlere yakınlık gibi faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Programın yaratıcıları dokuz büyük hırsızlık şablonunu belirleyerek Series Finder programına birkaç gerçek suçlardan oluşan verilerini aktarmışlardır. Program, daha önce işlenen suçların çoğunu üretebilmiş ve daha önce bilinmeyen dokuz hırsızlığı da ortaya çıkarmıştır. “Makine öğrenme teknolojisi suçları tespit ve tahmin etme açısından harika bir araç olabilir. Suç kalıpları otomatik olarak algılanırsa, polis bunları derhal durdurabilir” diye program geliştiricisi S. Rudin belirtmiştir.¹⁸

2016 yılının mayıs ayında Rochester Üniversitesi’nin bilim adamları New York Başsavcılığı ile birlikte gerçekleştirdikleri çalışmayı yayınlamışlardır. Bu çalışmada, YZ kullanarak uyuşturucu kaçakçılarının Instagram’da izlenebileceği belirtilmiştir. Bu programda kullanılan algoritmalar, potansiyel suçluların hesaplarını hashtaglere, anahtar kelimelere, abone sayısı ve “işlem verilerine” göre analiz edebilmektedir. Raporun yazarları, programın suçluyu profesyonel uzmanlardan daha doğru tanımladığını belirtmişlerdir.¹⁹

2014 yılında Indiegogo web sitesinde “dünyanın ilk sosyal ev robotu” için bir bağış toplama kampanyası başlatılmıştır. Yaratıcıların sözlerine göre, robot sahiplerinin yüzlerini tanıyabilmekte, insanlarla iletişim kurabilmekte ve ayrıca tercihlerini hatırlayabilmektedir. Bununla birlikte, Jibo satın alınmaya açıktır, ancak şu an sadece ABD ve Kanada sakinleri için bu mümkündür.²⁰

17 Владимир. (2016). *Беспилотный трактор прошел тесты на полях в России*. Известия IZ. Erişim adresi: <https://iz.ru/news/617516>

18 Rudin, C. & Sloan, M. (2013). *Predictive policing: using machine learning to detect patterns of crime*. WIRED. Erişim adresi: www.wired.com/insights/2013/08/predictive-policing-using-machine-learning-to-detect-patterns-of-crime/

19 Zhou, Y. & Sani, N. & Luo, J. (2016). *Fine-grained mining of illicit drug use patterns using social multimedia data from instagram*. Erişim adresi: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1611/1611.08351.pdf>

20 Jibo. Erişim adresi: <https://www.jibo.com/>

YZ'nin kapsamı sürekli büyümektedir. YZ'nin müzakerelerde bir arabulucu rolünü üstlenebileceği ve ilişkileri insanlardan daha etkili bir şekilde koruyabileceği ortaya çıkmıştır. Bu amaçlar için Brigham Young Üniversitesi ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden araştırmacılar bir araya gelerek uygun bir YZ sistemi oluşturmuşlardır. Çoğu durumda, sistemin her iki tarafa da fayda sağlayacak uzlaşmalar bulma konusunda insanları geride bıraktığı ortaya çıkmıştır. Geliştiricilerin kendileri bu sistemin insan ilişkileri için uzun vadeli sonuçlar doğuracağına inanmaktadırlar. Geliştiricilerden biri Prof. Jacob Crandall, "toplumdaki ilişkiler sürekli kötüleşiyor ve uzun yıllardır arkadaş olan insanlar aniden düşman oluyorlar. Makine genellikle bizden daha iyi bir uzlaşma sağlamayı başardığından, YZ bize bunu nasıl daha iyi yapacağımızı öğretebilir" diye belirtmiştir.²¹

YZ banklar ve finans alanında da başarılı adımlar atmaktadır. 2015 yılının Ekim ayında MasterCard korporasyonu Ulusal Tasarruf Bankası (National Savings Bank) ile işbirliğini başlatarak MasterCard'ın hileli işlemleri tespit edip önleyebileceği YZ tabanlı bir sistem oluşturmuştur.²²

Bankacılık sektöründe zaten aktif olarak kullanılan YZ teknolojinin uygulanması şöyle sıralayabiliriz:

- Finansal sohbet botları (chatbot'lar).
- Reklam kampanyalarının hedeflenmesi.
- Personel seçimi.
- İç ve dış tehditlerin tespiti.

2012 yılının haziran ayında Carnegie Mellon Üniversitesi, Pittsburgh Şehir İdaresi ile birlikte kavşaklarda akıllı trafik ışıkları kurmuşlardır. Yoldaki durumu analiz eden bu trafik ışıkları, önlerinde çok sayıda araba biriktiğinde otomatik olarak yeşil ışığa geçmektedir. Üniversitenin Zeka Koordinasyon ve Lojistik Laboratuvar Direktörü S. Smit bu teknoloji hakkında şöyle demiştir: "Bu benzersiz bir teknolojidir, çünkü her kavşak kendini kontrol edebilmekte ve yakındaki kavşaklar ile senkronize olarak çalışabilmektedir."²³

21 *Искусственный интеллект сможет вести переговоры и поддерживать отношения*. (2018). AIPortal. Erişim adresi: <http://www.aiportal.ru/news/13566.html>

22 Солнцева, О. Г. (2018). Аспекты применения технологий искусственного интеллекта. E-Management, 1(1).

23 Hopey, D. (2012). *CMU develops high-technology traffic signal timing system*. Pittsburgh Post-Gazette. Erişim adresi: <http://www.post-gazette.com/news/transportation/2012/09/25/CMU-develops-high-technology-traffic-signal-timing-system/stories/201209250198>

YZ spor alanında da kullanım fırsatları üretmektedir. Toyota şirketi boyu 204 cm, ağırlığı 56 kg olan robot basketbolcu üretmiştir. Geliştirme aşaması 6 ay süren CUE2 adlı YZ robotu, ilk YZ basketbolcusu olan CEU'den sonra geliştirilen ve yüzde yüz sayı isabetiyle oynamayı başarmıştır. Bağımsız bir şekilde iki ayağının üzerinde rahatlıkla durabilen robot Guinness rekorlar kitabına girmiştir. Japonya'nın Alvark Tokyo takımına kayıtlı olan robot Japonya profesyonel basketbol tarihinde bir ilki gerçekleştirerek ilk profesyonel robot basketbol oyuncusu unvanını almıştır. Toyota mühendisi yakın zamanda basketbolcu robotun daha gelişmiş versiyonu olan CEU3 tanıtacağını belirtmiştir.²⁴

YZ faaliyetleri insanların yaşamlarını ve sağlığını doğrudan etkileyebileceği alanlara da dahil olmaktadır. Böylelikle, YZ tıbbi hizmetler alanına aktif olarak katılmaktadır. Çinli iFlytek şirketi, ilk kez doktorluk sınavını geçen ve tıbbi aktivite için lisans alan akıllı bir robot Xiaoyi'yi (Şiao Yi) yaratmıştır. Tabii ki, bu daha ziyade tıbbi kuruluşların ilgisini yeni ürünlere çekmek için bir reklam hareketi olarak düşünülebilir. Kimse bu robotu doktor yerine koyamaz. Onun amacı, doktorların çalışma verimliliğini ve kalitesini artırmak için onlara yardımcı olmaktır. Bu robotun anti tümör tedavisine odaklanacağı ve Çin'in kırsal kesiminde yeterli olmayan pratisyen hekimlere eğitim vereceği bildirilmiştir.²⁵

Yapay Zeka Hangi Aşamada?

Yapay zeka yavaş yavaş günlük hayatımıza akmaktadır. Akıllı telefonlardaki aynı yüz tanıma teknolojisi en basit kullanım biçiminin en iyi örneğidir.

Londra Üniversitesi Kolejinin Laboratuvarı ve Pearson şirketinin raporuna göre, birçok okul ve üniversite YZ teknolojisini eğitim amaçlı olarak artık kullanmaktadır. YZ teknolojilerinden genelde öğrencilerin derslere katılımlarını ve kendilerine verilen ödevleri tamamladıklarını izlemek için yararlanılmaktadır.

YZ teknolojileri sayesinde, öğrencinin görevlerini, bilgi seviyesini kontrol edebilen, cevaplarını analiz edebilen ve ayrıca kişisel eğitim planları hazırlayabilen akıllı eğitim sistemleri ortaya çıkmıştır. Örneğin, Auto-

24 Toyota. (2019). *İlk Yapay Zeka Profesyonel Basketbolcu*. Toyota. Erişim adresi: <https://www.toyota.com.tr/world-of-toyota/news/ilk-yapay-zeka-profesyonel-basketbolcu-nba-oyuncularini-bile-kiskandiracak.json>

25 Шестакова, К. (2018). *Герои будущего. Как работает искусственный интеллект*. Iphones. Erişim adresi: <https://www.iphones.ru/iNotes/781064>

Tutor sistemi programlama dilini, fiziği ve eleştirel düşünmeyi öğretmektedir. Udacity, EdX gibi çevrimiçi platformlar ise testleri ve kompozisyon yazılarını değerlendirmektedir. Ayrıca, yabancı dil öğrenmeye veya ana dili geliştirmeye yardımcı olan platformlar da vardır. Sistem öğrencinin doğal konuşmasını analiz ederek telaffuz hatalarını tespit etmekte ve düzeltme seçenekleri sunmaktadır.

Finans alanında birçok elektronik ödeme sistemi, belirli bir kullanıcının şüpheli etkinliğini hesaplayabilen programlardan faydalanılmaktadır. Buna ilaveten, YZ sistemi kullanıcının finansal durumunun yakın gelecekte ne olacağını göstermek için vergi ve gelir seviyesinin analizi için de kullanılmaktadır. Bir kişi hakkında bilgilere dayanan Wallet.ai uygulaması, onun hangi durumlarda tasarruf etmesi daha iyi bir seçim olacağını söyleyerek finansmanını yönetebilmektedir.²⁶

İnsan Kaynakları yönetim platformu olan Peoplise yazılımı 2013 yılının ocak ayında ODTÜ Teknokent bünyesinde faaliyete başlamıştır. Kurucu ortakları olan Ç. Güney, G. Özenci ve M. A. Özenci bu sistemin kurumsal şirketlerde işe alım süreçleri için tasarlanmış olup entegre ve video özelliğine sahip olduğunu belirtmişlerdir. 2019 yılının verilerine göre Coca-Cola, Ford, Renault, BBVA Garanti Bankası, Burger King gibi büyük şirketler bir milyonu aşkın aday değerlendirilmesinde Peoplise platformunu kullanmışlardır.²⁷

Müzik alanında başarılı adımlar atan YZ teknolojisi Beethoven'in 10. Senfonisini tamamlayacaktır. YZ gelişimlerini müzik alanına dahil etmek oldukça karmaşık ve zor bir iştir, çünkü müziği kavrayabilmek, duyabilmek için sese dayalı matematiksel olarak bir takım notayı ilk olarak doğru kümelere ayırmak gerekmektedir. Ünlü Alman bestecisi Ludwig Van Beethoven hayatta iken tamamlayamadığı bu eser için sadece bazı not ve taslakları bırakmıştır. Bu proje için geliştirilen YZ mevcut olan not ve taslakları dikkate alarak ve Beethoven'in diğer eserlerinden yola çıkarak yaratılan algoritmaya göre bu eseri tamamlama başlamıştır. Bu eser yakın zamanda Beethoven Orkestrası tarafından çalınması hedeflenmektedir.²⁸

YZ'nin çeşitli alanlarda yayılma hızı inanılmazdır. Bazı istatistik ve-

26 Солнцева, О. Г. (2018). Аспекты применения технологий искусственного интеллекта. E-Management, 1(1).

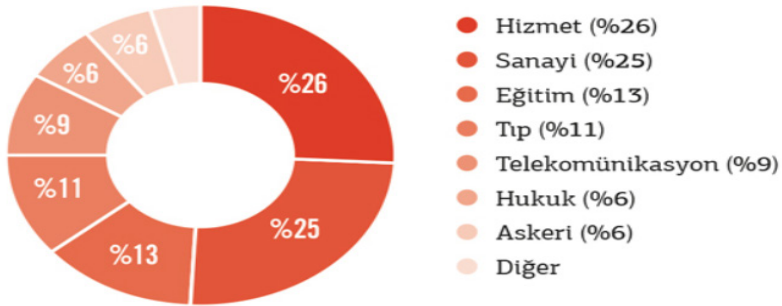
27 İnsan kaynakları yazılımı Peoplise, Logo Yazılım'a satıldı. (2020). Digitalage. Erişim adresi: <https://digitalage.com.tr/insan-kaynaklari-yazilimi-peoplise-logo-yazilima-satildi/>

28 Emeç, A. S. (2019). 10. Senfoni'yi yapay zeka bitirecek. TR. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/10-senfoni-yi-yapay-zeka-bitirecek/>

rileri inceleyelim.

YZ'nin en çok konuşulduğu sektörler bakılacak olursa ilk sırada %26 payla hizmet sektörü gelmektedir. Bunun nedeni akıllı ev robotların ve eşyaların olması, insan yerine gerektiğinde ev işleri yapan, market alışverişlerini eve getiren robotların daha çekici olmasıdır. İkinci sırada sanayi sektörü %25 payla geliyor. Üretim ve otomotiv sektörü inanılmaz dijital dönüşümler gerçekleştirmektedir. Robotlardan oluşan işgücü ve ileride bu sayının inanılmaz artması, otonom araçlar vs. bunun en belirgin örneğidir. Daha sonra eğitim, tıp ve telekomünikasyon sektörleri sırasıyla %13, %11 ve %9 oranla gelmektedir.

Grafik 1. Robot ve YZ'nin en çok konuşulduğu sektörler.

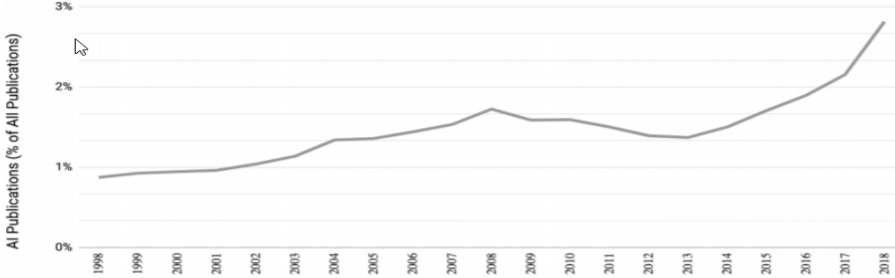

YZ ile ilgili dergi ve yayınlara bakacak olursak, 1998-2018 yılları arasında dünya çapında yayınlanan YZ ile ilgili makalelerinin sayısı üç kat artmış olup günümüzde hakemli dergi yayınlarının %3'ünü ve yayınlanan konferans bildirilerinin %9'unu oluşturmaktadır.

Grafik 2. 1998-2018 yıllarda dünya çapında yayınlanan tüm makaleler arasındaki YZ makalelerin payı.

YAPAY ZEKA VE GELECEK

AI Publications in All Publications
Source: Scopus, 2019.

hakem değerlendirmesinden önce) yayınlama uygulamasını benimsemişlerdir. Aşağıdaki grafik, her bir makalenin birincil alt kategorisine göre arXiv'deki YZ makalelerin sayısını göstermektedir. 2010-2019 yılları arasında arXiv'deki toplam YZ makalesi sayısı 20 kat artmıştır. ArXiv'in Hesaplama ve Dil alt kategorisine yapılan başvuru sayısı 2010 yılından bu yana yaklaşık 60 kat artmıştır. ArXiv'de YZ makalelerin hacmi açısından, Computer Vision (CV) ve Pattern Recognition 2014 yılından bu yana en büyük YZ alt kategorisi oluşturmuştur, ancak Machine Learning 2019'da YZ makalelerin en büyük kategorisi haline gelmiştir. Bu grafik, bilgisayar görüşü ve makine öğrenmeye artan bir ilgi göstermenin yanı sıra, 2010-2019 yılları arasında otuz katından fazla büyüyen robotik gibi diğer YZ uygulama alanlarının da büyümesini göstermektedir.

Grafik 3. 2010-2019 yılları arasında YZ makalelerin axXiv'deki hacmi.

Number of AI papers on arXiv, 2010-2019
Source: arXiv, 2019.

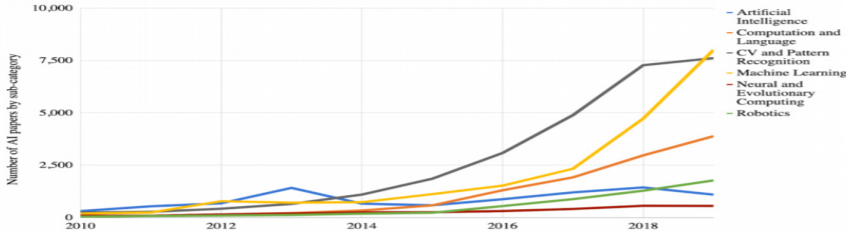
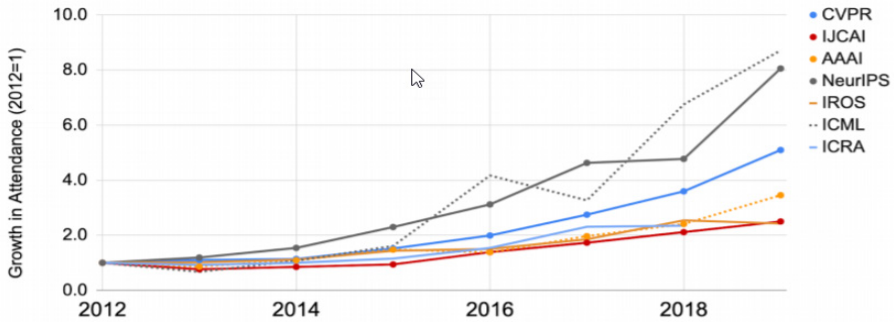

Fig. 1.6.

nesil bilgisayarların işlem gücünden faydalanmaktadır. Makine öğrenme içinde derin öğrenme (DL -Deep Learning) yaklaşımları son yıllarda gide-rek daha popüler hale gelmiştir. Kuzey Amerika en büyük DL makale hacmini yayınlamıştır. 2018 yılında onu Avrupa takip etmiştir. Doğu Asya'dan DL makalelerin hacmi 2018'de Avrupa ile aynı seviyeye ulaşmıştır. Singapur, İsviçre, Avustralya, İsrail, Hollanda ve Lüksemburg'da arXiv'de yer alan Derin Öğrenme alanında kişi başına tekabül eden makale sayısı diğer ülkelere göre nispeten yüksektir.²⁹

Konferanslar, bir konunun endüstri ve akademik coşkusunun seviyesini güçlü bir şekilde göstermektedir. YZ konferansına katılım son yıllarda sadece boyut olarak değil, aynı zamanda prestij olarak da inanılmaz ölçüde artmıştır. Aşağıdaki grafik 2012-2019 yılları arasında büyük YZ konferanslarına katılım sayısını göstermektedir. Büyük YZ konferansları, 2019 yılında üç binden fazla katılımcıya yer vermişlerdir. 2019 yılında NeurIPS 13.500, CVPR yaklaşık 9.227, ICML yaklaşık 6.400 ve IJCAI-19 3.015 kişi sayısı ile katılım gerçekleştirdiğini belirtilmiştir. NeurIPS (resmi olarak NIPS), CVPR ve ICML en çok katılan YZ konferansları olmaya devam etmektedir. NeurIPS ve ICML en hızlı oranda büyümektedir 2012 yılının katılımcı sayısına göre sekiz kattan fazla artış göstermiştir.

Grafik 4. 2012'ye göre büyük konferans katılımında büyüme.

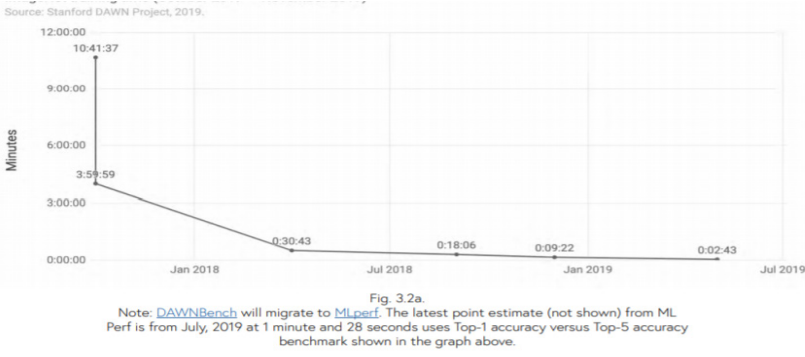

lin ve onunla ilgili maliyetlerin ne kadar zaman alacağını hesaplanma-

²⁹ Artificial Intelligence Index Report 2019. Erişim adresi: https://hai.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj10986/f/ai_index_2019_report.pdf

sı önemlidir çünkü bu yazılım ve donanımdaki gelişmeleri yansıtan, YZ geliştirme altyapısının olgunluğunun bir ölçüsüdür. Bu süre müthiş bir ilerleme sergilemiştir. Bir buçuk yıl içinde, bir görüntü sınıflandırma modelini bulut altyapısı üzerinde eğitmek için gereken süre, Ekim 2017’de yaklaşık üç saatten, Temmuz 2019’da yaklaşık 88 saniyeye düşmüştür.

Grafik 5. ImageNet eğitim süresi (Ekim 2019-Kasım 2019).

ji kurucularının onun yetenekleri için yeni, daha sert testler geliştirmesine neden olmuştur. Genel Dil Anlayışı Değerlendirme ölçütü olan GLUE, dil alanında iyi bir örnektir ve 9 dilde YZ sistemlerini test edebilmektedir. 2018 yılının mayıs ayında piyasaya sürülmesine rağmen bu alandaki ilerleme hızının bir göstergesi olarak, aşağıdaki grafikten de görüldüğü üzere, CLUE performansı Haziran 2019’da uzman olmayan insan performansını geçmeyi başarmıştır.³⁰

Grafik 6. CLUE Performansı Kıyaslaması.

30 Human-Centered Artificial Intelligence Stanford University. (2019). Artificial Intelligence Index Report. Erişim adresi: https://hai.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj10986/f/ai_index_2019_report.pdf.

Fig. 3.7.

amamıştır ve

bir şekilde insanın katılımı olmuştur. Modern bilim ve teknoloji düzeyi, insan gibi düşünebilecek bir robot oluşturulmasında daha yetersizdir. Ancak, sadece teknik düzeyde değil aynı zamanda hukuki düzeyde insan şeklinde robot mevcuttur. 2017 yılında basında, Hanson Robotics Hong Kong şirketi tarafından üretilen insansı robot Sophia'nın Suudi vatandaşlığı aldığı bilgisi ortaya çıkmıştır. Sophia kameralar ve özel bir yazılım sayesinde insanlarla göz teması kurup onları tanıyabilmektedir. Ayrıca Sophia insanları seslerinden de tanıyabilip onlarla konuşabilmektedir.³¹ İnsana benzeyen android altmıştan fazla insan duygularını taklit edebilmektedir. Robotunun "babası" D. Henson'a göre, "Sophia bağımsız olarak şimdilik sadece düşünmeyi bilmiyor, herkes buna katılmasada sadece kendisine konulan algoritmaları uyguluyor."³² Örneğin, Hanson Robotics'in bilim direktörü ve SingularityNET kurucusu B. Goertzele, Sophia robotunun düşünebilme kabiliyeti olduğuna emindir. Bu görüşün nedeni, Sophia robotunun öğrenmesi ve bunu hızlı bir şekilde yapabilmesinden kaynaklanmaktadır.³³

Sesli asistanlar günümüzde çok kullanılmaktadır. Amazon şirketinin gerçek insan sesinin doğallığına yakın konuşma yapan sesli asistanı Alexa'ya duygusal konuşma özellikleri eklemiştir. Çeşitli konularda bilgi veren, yardımcı olan, istenildiğinde espri yapan, yazı okuyabilen ve müzik çalabilen Alexa artık eklenen "Alexa Emotions" ve "Speaking Styles" özellikleri sayesinde müşteri ile konuşma sırasında heyecanlı, mutlu ve

31 *Dünya'nın ilk robot vatandaşı Suudi Arabistanlı.* (2017). BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41780346>

32 Кузнецова, Н. (2017). *Робот София-предвестник Скайнета?* Инвест-Форсайт. Erişim adresi: <https://www.if24.ru/robotsofiya-predvestnik-skajnet>

33 Кузнецова, Н. (2017). *Робот София-предвестник Скайнета?* Инвест-Форсайт: <https://www.if24.ru/robotsofiya-predvestnik-skajnet>

hayal kırıklığına uğramış gibi farklı duygusal halleri yansıtabilmektedir. Müşteri memnuniyetini %30 daha arttığını açıklayan Amazon şirketi, bu özelliğin Alexa'yı daha gerçek ve insancıl hissettirdiğini belirtmiştir.³⁴

YZ'nin belki de yüksek beklentilere sahip olduğu en önemli alan tıp alanıdır. Hakikaten de bu alanda insan hayatını kurtarabilmek söz konusudur. Şu anda, YZ tıbbi alanın geliştirilmesi için aktif olarak kullanılmaktadır.

AIME şirketi teknoloji yoluyla hastalıkların önlemini alma yollarını aramaktadır. Şirketin bu yaklaşımı, çeşitli sorunların analizine, zorlukların incelenmesine ve önceki eylemlere dayanmaktadır. Bu yöntem artık bazı hastalıklara Zika virüsü, Chikungunya yüksek ateş hastalığı gibi, çözüm bulmaya yardımcı olmuştur. YZ kullanımı sayesinde artık yeni bir hastalığın patlayabileceği yeri önceden tahmin etmek ve onun daha sonraki gelişimini öngörmek mümkündür.

IBM şirketi tarafından oluşturulan ve sağlık sektöründe kullanılan Watson süper bilgisayar yardımı ile bir hastalığın mümkün olan en kısa sürede tespit edebilmek için görüntüler de dahil olmak üzere büyük miktarda verinin işlenmesi mümkün olmaktadır. Watson ABD ve Güney Kore kliniklerde kullanılmaktadır. Bu programın avantajı, hastalığın en görünmez belirtilerini bile büyük bir bilgi bloğunda bulabilmesidir. Sonuçta, kanser gibi tehlikeli bir hastalığın saptanmasında en önemli rolü oynayan onun tespit hızıdır. Buda tedaviye daha hızlı başlamaya yardımcı olabilmekte ve yüksek olasılıkla kişiyi kurtarabilmektedir. Unutmamak gerekir ki IBM Watson'un başarılarına rağmen, onkoloji insanlar tarafından yenilmektedir. Bu nedenle Güney Kore'de, bu programı kullanma konusunda uzmanlaşmış kolejler ve tıbbi işçi grupları oluşturulmaktadır.³⁵

Günümüzde Covid-19 ile mücadelede robotların yardımı aktif olarak kullanılmaktadır. İlk olarak Çin'de üretilmeye başlayan bu robotlar, termal kamerası sayesinde insanların ateşini 5 metre mesafeden ölçebilmekte olup 10 kişinin ateşini aynı anda da ölçebilmektedir. Bu robotlar mobil uygulama ile birlikte çalışmakta olup yüksek ateşli insanlarla karşılaştığı takdirde, harita üzerinde bir uyarı yayınlamaktadır. Virüsün görüldüğü yer,

34 Emeç, A. S. (2019). *Yapay Zeka İle Yıldırımın Nereye Ne Zaman Düşeceğini Bilebileceğiz*. TR. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/yapay-zeka-ile-yildirim-nereye-ne-zaman-dusecegini-bilebilecegiz/>.

35 *Использование Программы Ibm Watson В Лечении Онкологических Заболеваний В Южной Корее*. (2017). MedicalExpress. Erişim adresi: <https://www.medical-express.ru/branches/oncologiya/ibm-watson-v-medicine>.

hızlı bir şekilde karantinaya alınabilmektedir. Çinli uzmanlar bu tür uygulamalarla virüsün insandan insana bulaşmasını engellemeyi hedeflemiştir.³⁶

Bu robotun özellikleri genişletilmektedir. Çoğu ülkeler bu robotu almaya veya kendileri üretmeye başlamıştır. Çin’de başlayan fakat asıl sıçrayışını İtalya’da gerçekleştiren Covid-19 salgını ile baş etmek için İtalya bu kez robotları devreye sokmuştur. YZ robotlarının öncelikle sağlık personelin virüslü hastalar ile aralarında mesafelerini koruyarak sağlık personellerin enfekte olma sayısının artmaması için önemli bir rolü alacağı düşünülmektedir. Daha önce de Tayland’da bazı hastanelerde Ninja Robot adı verilen özel robotlar benzer şekilde kullanıldığı haberlere konu olmuştur. Hastaların başında bekleyen bu özel robotlar, bir yandan virüs nedeniyle yatağa düşenlerin sağlık durumunu izlerken, diğer yandan gözlemlerini sağlık personeliyle paylaşmaktadır. Robotların önünde bulunan dokunmatik ekranlar ise hastaların isteklerini veya acil durumlarını hızlıca sağlık personeline iletmesine yardımcı olmaktadır.³⁷ Türkiye de bu virüsle mücadele için robot yardımını kullanmaktadır.

YZ ile çalışan arabalar ise zaten yollarda görülmektedir. Mart 2012’de Nevada eyaletinde “YZ, sensörler ve küresel bir konumlandırma sistemi kullanan araçların bir insan sürücüsünün aktif müdahalesi olmadan bağımsız olarak hareket etmesi”ne otoyollarda izin veren bir yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasa arabada “fiziksel olarak mevcut olmasa bile” sürücüyü “operatör” olarak adlandırıyor. Bu tür arabaların özel numaraları vardır, arka fonu kırmızı ve sonsuzluk işaretlidir (arabaların ticari kullanımı başlanıldığında, arka fon yeşil renge dönüşecektir). Böyle bir makinenin operatörü sadece arabayı kullanmak için alınan ehliyeti değil, bir robotu çalıştırabildiğini kanıtlayan özel bir belgeyi de almalıdır.³⁸

22.06.2018 tarihinde Rus şirketi Yandex tarafından geliştirilen sürücüsüz aracın ilk kez otonom modda Moskova’dan Kazan’a geçtiğini duyurmuştur. Araba 789 km’lik yolu 11 saatte kat etmeyi başarmıştır. Yolculuğun %99’u otonom pilot modunda geçmiştir. Tüm yolculuk boyunca

36 Anadolu Ajansı. (2020). Çin’de robotla corona virüs taraması (Robot kapı kapı gezip hastaları belirliyor). NTV. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/saglik/cinde-robotla-coronavirus-taramasi-robot-kapi-kapi-gezip-hastalari-belirliyor,eOVTWFGZAUSVW3uV4E7WKw>

37 Öztürk, S. (2020). İtalya, koronavirüse karşı robotlarla mücadele edecek . Hürriyet. Erişim adresi: www.hurriyet.com.tr/teknoloji/italya-koronaviruse-karsi-robotlarla-mucadele-edecek-41485317

38 *Автомобили, умеющие ездить без водителя.* (2016). Сетевой журнал “Softmixer”. Erişim adresi: http://www.softmixer.com/2012/10/blog-post_9748.html

bir test sürücü, sürücü koltuğunda acil durumlarda kontrolü ele almaya hazır şekilde beklemekteydi.

Şu anda 40'ın üzerinde şirket otonom araçlar üzerinde çalışma yürütmektedir. Muhtemelen bir süre arabadaki YZ, otonom pilot işlevini yerine getirecektir. İleri zamanlarda, robotik otomobillerin koltukta nominal bir operatör olmadan yolcu ve eşya taşınması beklenebilmektedir.

YZ ile ilgili faaliyetler özel yasal düzenlemelerine ihtiyaç duymaktadır. Bu özellikle YZ'nin tıpta, ulaşımda ve diğer alanlarda, YZ'nin kontrolden çıktığında sadece mal hasarı değil, insan sağlığını ve yaşamını kaybetme nedeni de olabileceği durumlarda görülmektedir.

İnsansız araçlar vasıtası olan YZ sistemleri için, Rusya Federasyonu Medeni Kanunu'nun artan tehlike kaynağı hakkındaki hükümleri geçerlidir (Madde 1079). Ne yazık ki, insanlar için bir tehlike oluşturdukları gerçeği doğrulanmıştır. 2018 yılının mart ayında Tempe (Arizona, ABD) sokaklarında hareket eden insansız bir araç karanlıkta 63 km/s hızla bir kadına çarpmıştır. Hastaneye kaldırılan kadın orada can vermiştir. Aynı zamanda sürücü koltuğunda ve durumu izlemek zorunda olan test sürücüsü bu çarpışmayı önleyememiştir.³⁹

YZ mutfak alanında da çok iddialı ve başarılı adımlar atmaktadır. Rus bir firma tarafından piyasaya sürülen çağ atlayan mutfak robotu, bir aşçının hareketlerini birebir kopyalamakla yetinmeyip, özel tarifleri, hatta anne yemeklerini yapma konusunda oldukça iddialıdır. Ayrıca bulaşıkları bulaşık makinesine dizip yıkatabilmektedir. Fakat şimdilik bu robot malzemeler için insanlara muhtaçtır. Firma bu konuda çok iddialıdır. Gelecekteki modeller, internette kendi başına alışveriş de yapabilecektir. Böylece insanın mutfakla ilişkisi bu robot sayesinde tamamen kesilmiş olacaktır.⁴⁰

Hollanda'da ise artık üç boyutlu (3D) yazıcıyla yapılan köprü kullanılmaktadır. Dünyanın ilk 3D yazıcısıyla yapılan bu köprü 8 metre uzunlukta olup çevre yolunun bir parçasıdır. Eindhoven Teknik Üniversitesi tarafından tasarlanan bu köprü 3 ayda tamamlanmıştır. 800 katman çıktıdan oluşan bu köprü 40 kamyonu taşıyabilecek dayanaklığa sahip olsa da sadece bisiklet sürücüleri tarafından kullanılmaktadır. İnşaattı yapan Bam

39 Wakabayashi, D. (2018). Self-Driving Uber Car Kills Pedestrian in Arizona, Where Robots Roam . The New York Times. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/uber-driverless-fatality.html>

40 Aşçı robot iş başında! (2018). CNN Türk. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/video/bilim-teknoloji/teknoloji/asci-robot-is-basinda>

İnfra şirketinden Jeroen Nuijten'e göre, "3D yazıcıları gelecek ve çevre için çok önemlidir. Çünkü üretim aşamasında az malzeme gerekmekte ve çok az malzeme atılmaktadır. Üstelik klasik inşaatlardan daha ucuz ve hızlı olan 3D tekniği için daha az ön hazırlık gerekmektedir."⁴¹

3D yazıcılar ile kurulmuş binalar günümüzde aktif olarak kullanılmaktadır. Buna örnek olarak 3D baskısı kullanılarak oluşturulan ve Dubai'de yerleşen "Geleceğin Ofisi" adlı en ünlü binaya değinebiliriz. 2016 yılında tamamen 3D yazıcıda yaratılan dünyanın ilk binasıdır. Geleceğin Ofisi şu anda sergiler, etkinlikler ve konferanslar için kullanılmaktadır.⁴²

Diğer bir örnek ise, 2015 yılında Suzhou şehrinde WinSun adlı Çin şirketi 3D inşaat baskısı kullanılarak yarattığı iki binayı sunmuştur. Klasik bir kaplama ile biraz geleneksel görünüme sahip ilk bina 2015 yılının en yüksek 3D baskılı binasıdır. Altı katlı binanın her katını basmak için bir gün harcanmış ve 5 günde onları üst üste koyması için gerekmiştir. WinSun'a göre, geleneksel inşaat yöntemlerine kıyasla malzeme maliyetlerinin %60'ını, personel maliyetlerinin %80'ini ve zamanın %70'ini azaltmayı başarmışlardır. Apartman alanı yaklaşık 1100 metrekareden oluşmaktadır.⁴³

İkinci nesne ise çerçevesi ve içi bir 3D yazıcıda basılan bir konaktır. WinSun fabrikasında üretilen oturma odası, yatak odası, mutfak ve tuvalet modülleri, daha sonra kurulması gereken alana teslimatı gerçekleştirilmiş olup üç saatten kısa bir sürede monte edilmiştir.⁴⁴

Avrupa Parlamentosu, robotlara "elektronik kişilik" statüsü vermek için bir yasa tasarısı düşünmektedir. Tasarının yazarı sosyalistlerinin temsilcisi olan Lüksemburg'lu Mady Delvaux-Stehres'tir. Onun fikrine göre, hayatımıza robotların, androidlerin ve diğer YZ biçimlerinin getirilmesi ile dünyada bir "teknolojik devrim" yaşanıyor ve AB'nin, temel etik ilkeleri ve cihazların çalışmasını düzenleyen yasal bir çerçeveyi oluşturması gerekmektedir. Robotlar daha özerk bir şekilde faaliyet göstermeye başladıkça, onları "sadece diğer varlıkların ellerindeki araçlar" (üreticisi, sahibi veya kullanıcısı) olarak düşüncesi giderek zorlaşmaktadır. Diğer taraf-

41 Özkan, Y. (2017). Dünyanın üç boyutlu yazıcıyla yapılan ilk köprüsü Hollanda'da açıldı . BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41669101>

42 10 Зданий, Напечатанных На 3d-Принтере. (2017). 3Dpulse. Erişim adresi: <https://www.3dpulse.ru/news/stroitelstvo/10-zdaniy-napechatannyh-na-3d-printere/>

43 10 Зданий, Напечатанных На 3d-Принтере. (2017). 3Dpulse. Erişim adresi: <https://www.3dpulse.ru/news/stroitelstvo/10-zdaniy-napechatannyh-na-3d-printere/>

44 10 Зданий, Напечатанных На 3d-Принтере. (2017). 3Dpulse. Erişim adresi: <https://www.3dpulse.ru/news/stroitelstvo/10-zdaniy-napechatannyh-na-3d-printere/>

tan ise bu yasama projesi robotların eylemlerine sorumluluk yüklememe fırsatını getirebilmektedir.⁴⁵

Avrupa Parlamentosu, yasanın öğrenebilecek, yeni deneyim kazanacak, davranış ve eylemlerini çevreye uyarlayabilecek “akıllı” robotlara uygulanacağını belirtmiştir. Bu proje, otonom araçlar ve insansız hava araçlarına, fabrika robotları ve temizleyici robot gibi bazı ev aletlerine yöneliktir. Robotlara oy hakkı, yaşam hakkı veya mülkiyet hakkı gibi tüm insan haklarını vermek amaçlanmamıştır.

Bu yasama projesi YZ, robotik, hukuk ve etik alanındaki uzmanların sert eleştirilerine neden olmuştur. 14 ülkeden 150’den fazla uzman Avrupa Parlamentosu’na bu projeyi kınayan açık bir mektup imzalamıştır. Bilim adamlarına göre, bir makine algoritmalarının arızası veya yetersizliği nedeniyle çevresine zarar vermesi durumunda sorumluluğunu kanıtlamak imkansızdır.⁴⁶ Ayrıca burada bir soru oluşmaktadır: makine sorumluluğunu nasıl gerçekleştirilebilir?

Son yılların en büyük sıçramalarından biri de geçen aylarda Open AI tarafından gerçekleştirilen GPT-3 bloğunun beta sürümüdür. GPT-3, bir insan tarafından değil, bir çeşit makine tarafından, yani GPT-3 tarafından insan dillerini taklit etme yeteneğine sahip en gelişmiş dil modeli olmakla birlikte kişisel gelişim ve verimlilik üzerine pek çok yazının yer aldığı bir YZ bloğudur. GPT-3 istenilen dilden çeviri yapabilme, sorulan sorulara yanıt verebilme ve şiir bile yazabilmektedir. GPT-3’ün bu söylenenler dışında özelliklerine değinecek olursak:

1. YZ aforizma yazabiliyor ve sayfayı her güncellediğinizde yeni bir aforizma üretebiliyor. Çok mantıklı ve anlamlı aforizmaların yanında karışık aforizmalar da çıkabiliyor. YZ’nin ürettiği aforizma örneği verecek olur isek: “Start to actually do things with your words instead of just thinking about them”, yani sadece düşünmek yerine sözlerinizle bir şeyler yapmaya başlayın anlamına gelen cümlelerin bir YZ üretimi olmasına inanmak gerçekten zordur.⁴⁷

2. YZ yeni kodlar üretiyor. Nasıl bir şey üretmek istediğinizi ona

45 *Европарламентарии могут предоставить роботам юридический статус.* (2017). РИА Новости. Erişim adresi: <https://ria.ru/world/20170114/1485715425.html?in=1>

46 Ксенофонтова, А. (2018). *Бесправный механизм: почему ученые выступили против присвоения роботам статуса электронной личности.* RT.

47 Özcan, B. (2020). Yapay Zeka dünyasındaki en büyük sıçrama gerçekleşti! GPT-3 nedir? YouTube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=r2dQgdkUJg>

tarif ederek, örneğin, “üzerinde ‘zar at’ yazan bir buton olsun ve değerini gösterebilirsin”, YZ bu basit uygulamayı birkaç saniye içerisinde yapıyor ve size kodunu da veriyor. Tarifinizi detaylandırabilir, eklentiler yapabilir ve değiştirebilirsiniz ve YZ yine birkaç saniye içerisinde hem HTML tasarımı hem de gerekli fonksiyonları da kullanarak hazırlanmış bir JavaScript kodu üretip vermektedir.⁴⁸

3. Kod üretmek dışında YZ yazılmış kodun ne olduğunu size öğretmektedir. Bu şekilde kodların anlamlarını inceleyerek programlama becerilerinizi geliştirebilmek mümkündür.

4. Büyük ölçüde veri ile donatılan GPT-3 yazarların üslubu ile yazıp üretebilmektedir. Örneğin, ünlü yazarın şiirinden birkaç satır verince YZ onların kime ait olduğunu bilmekte ve ilaveten devamını aynı üslupta ama daha önce hiç yazılmamış bir şiiri yazmaktadır.

5. YZ röportaj yapabiliyor. Arjantinli bir bilgisayar mühendisi sahte röportaj kapsamında YZ’den Einstein gibi davranmasını isteyerek ayrıca onunla da röportaj yapmasını istemiştir. Kişisel hayat hikayesi ile başlayıp teorilerin detayları ile devam eden röportajın kısa bir yazışması aşağıdaki gibidir:

48 Özcan, B. (2020). Yapay Zeka dünyasındaki en büyük sıçrama gerçekleşti! GPT-3 nedir?YouTube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=r2dQgdktUJg>

Şekil 2. YZ'nin sahte röportajından fragmanı.

<i>Şu ana kadar bilim dünyasına yaptığınız katkılar nasıl tarif edebilirsiniz?</i>	Şey, fizik alanında epeyce önemli katkılar yaptığımı söyleyebilirim.
<i>Biraz daha anlatın lütfen.</i>	Her şeyden önce fotoelektrik etkisi ve kuantum mekaniği alanındaki çalışmalarım, kuantum fiziğinin gelişimi için önemliydi.
<i>Kuantum fiziği ne demek? Kusura bakmayın, fizikçi değilim de...</i>	Söyle anlatayım, yüzyıl kadar önce Evrene dair anlayışımız, onun nasıl çalıştığına dair bilğimiz çok azdı. Ucu açık epeyce bir soru vardı. Mesela atom neyden yapılmıştır ya da ışık nasıl bir şeydir gibi sorular...

Kaynak: Yapay zeka dünyasındaki en büyük sıçrama gerçekleşti! GPT-3 nedir? Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=r2dQgdktUJg>

Evet bu tip sorulara modern arama motorları da cevap verebilir ama o cevaplar mekanik bir şekilde olmaktadır oysaki YZ bunu başka birisinin ağzından onun kişiliğini de taklit ederek konuşmaktadır. Ayrıca ilk konuşmaya başlayınca YZ genel ve kısa cevaplar vermektedir daha sonra ise konuşma esnasında sorulan sorular onu açtıkça aşama aşama verdiği cevaplar da derinleşmektedir. Yani YZ sadece bilgi anlamında değil davranış biçimi olarak da insanları taklit edebiliyor. Bu röportajı yapan kişi YZ'den Einstein dışında Marie Curie, Charles Darwin, 6. Cleopatra ve daha birkaç ünlü kişilerin oynamasını istemiş ve onlarla yapılan bu sahte röportajlarla bir kitap hazırlamaya başlamıştır.

6. Bu YZ tasarım yapabiliyor. YZ'ye verilen örneğe göre bir tasarım oluşturmaktadır.

7. YZ grafikler oluşturabilmektedir. Verilen bilgi karşılığında gerçek zamanlı verileri kullanarak grafiklere çevirebilmektedir. Röportajda olduğu gibi burada da kişileri taklit ederek onların belli konuları size öğretmesini sağlamaktadır. Kendinize sanal bir öğretmen belirliyorsunuz ve onunla sohbet ederek uzmanı olduğu konuyu size öğretmesini sağlıyorsunuz.⁴⁹

49 Özcan, B. (2020). Yapay Zeka dünyasındaki en büyük sıçrama gerçekleşti! GPT-3 nedir? YouTube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=r2dQgdktUJg>

Bu sıralananlar buzdağının görülen kısmını oluşturmaktadır. GPT-3 önceki sürümlerinden en önemli farkı ve üstünlüğü kendisini eğitmek için kullandığı kaynakların sayısı ve çeşitliliğidir. Dünyanın en geniş kapsamlı ansiklopedisi olan Wikipediadaki bilgilerin 23 katını bir başka deyişle bugüne kadar yazılmış ve dijitize edilmiş kitapların tamamını okutmuşlar bu YZ'ye sonra da internete bırakılmıştır. Tüm kitapların ve wikipediyanın onlarca katı bilgiyi benimseyen bu YZ tüm ansiklopedileri, kitapları ve internette yazılı her şeyi bilmektedir. GPT-3 topladığı 410 milyar farklı bilgiyi 175 milyar farklı ayar parametreli işlemci gücüne sahiptir.⁵⁰

Yapay Zekalı Gelecek

Dünyada YZ alanında gerçekleşen startapların (yeni girişimlerin) finansmanına harcanan yıllık ortalama büyüme oranı 2010 yılından itibaren %60 olarak gerçekleşmiştir. Birçoğu için YZ, verimliliği artırma ve maliyetleri azaltma sorunlarına çözüm aracıdır. YZ'nin tamamen yeni ürün ve hizmet kategorileri oluşturma konusunda benzersiz bir yeteneğe sahip olduğunu belirtelim. YZ yeni pazarlar yaratabilmekte ve ekonomik büyüme sağlayabilmektedir. YZ'nin verebileceği itici güç, şirketlerin YZ teknolojilerini kullanarak iş modellerini tamamen dönüştürmek şartıyla, yirmi yıldan az bir sürede GSYİH büyüme oranını iki katına çıkarma olasılığında değerlendirilmektedir.

Örneğin, bir sigorta şirketi müşteri isteklerinin yönetimini geliştirmek için bir chatbot kullanabilir, fakat YZ'yi, verileri potansiyel müşterileri çekebilecek farklılaştırılmış ürünler oluşturacak şekilde araştırmalar için kullanıyor mudur? Örneğin, İrlandalı bir şirket olan Logo Grab, logoların yasal ve yasadışı kullanımını çevrimiçi izlemek için kalıp tanıma özelliğini kullanarak müşterilerinin markalarının değerini korumalarına ve ölçmelerine yardımcı olmaktadır. Buda tamamen yeni bir hizmet sektörünü oluşturmaktadır.⁵¹

Bu tür atılımları gerçekleştirmek için, şirketler sadece yenilikler yaratmakla kalmamalı, aynı zamanda onları ölçeklendirerek yatırımları ana faaliyet dışında yeni fırsatlara yönlendirmelidir. Tabii ki de ana faaliyetin kendisini dönüştürme ihtiyacını da unutmamalıdır. Bir şirketin hem iç ye-

50 Özcan, B. (2020). Yapay Zeka dünyasındaki en büyük sıçrama gerçekleşti! GPT-3 nedir?YouTube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=r2dQgdktUJg>

51 Иванов, А. А., & Рожкова, Л. (2018). Искусственный интеллект как основа инновационных преобразований в технике, экономике, бизнесе. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 3(111).

niliğe hem de yenilikçi şirketlerle dış işbirliğine yatırım yapma yeteneği YZ katsayısı (YZK) ile belirlenmektedir. Fortune 100 listesindeki şirketlere göre bu şirketlerin %27'si ikisinden birini yaptığı, %56'sı ise hiçbirini yeterince yapmadığı belirlenmiştir. Şirketlerin sadece %17'si her iki açıdan da yüksek not alarak diğerlerinden daha yüksek bir YZK'ye sahiptirler.⁵²

Günümüzde YZ alanındaki girişimler ileride insan seviyesinin daha karmaşık YZ sistemlerine entegre olunmasının altyapısını oluşturmaktadır. İnsan seviyesi, en azından ortalama bir kişinin mesleklerin çoğuna sahip olma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Uzmanlara göre, bu tür sistemlerin oluşturulması yakın geleceğin işidir. Bu yönde bilimsel faaliyetler ciddi başarısızlıklar olmadan devam edilirse, yakın gelecekte insan seviyesinde YZ sistemlerinin ortaya çıkması ortalama olarak 2022 yılı için %10, 2040 yılı için %50, 2075 yılı için %90 olasılıkla tahmin edilmektedir.⁵³

Gelecekte tarım endüstrisinde YZ teknolojileri dikey çiftliklerde kullanılacaktır, yani seralarda ekin yetiştirmek için gerekli tüm koşulları yapay olarak oluşturulan çiftliklerde kullanılacaktır. Işık, sıcaklık, nem gibi parametreleri YZ kontrol ederek gerekli seviyesini destekleyebilecektir.

"Akıllı" evler artık fantastik ve inanılmaz bir şey gibi görünmemektedir ve yakında insanlar için vazgeçilmez yardımcılar olacaklar. YZ, evin sakinlerine gerekli minimum konforu güvenilir bir şekilde sağlayabilecek ve ayrıca elektrik veya ısıtma olmadan bırakabileceğiniz acil durumların tahmin edilmesine yardımcı olacaktır. Ocak 2016'dan bu yana, Facebook sosyal ağının yaratıcısı M. Zuckerberg, evi yönetmeye yardımcı olabilecek YZ'nin oluşturulması üzerinde çalışmaktadır. Bu yapay asistan ışığı açacak, evdeki sıcaklığı izleyecek, müziği açacak, bir garajın, bir kapının açılması ve kapatılması dahil olmak üzere belirli cihazların çalışmasından sorumlu olacaktır. Zuckerberg ayrıca ona yüzleri tanımayı öğretmeyi planlıyor, böylece sistem arkadaşların veya akrabaların eve girmesine izin verebilecektir. Burada belirtmek gerekir ki aynı yılın Mayıs ayında Google benzer bir cihaz olan Google Home'u tanıtmıştır.

Henüz toplu kullanıma dahil edilmeyen en son geliştirilen ürünlerden biri, gıdaların dronlar tarafından teslim edilmesidir. Uzmanlara göre,

52 Иванов, А. А., & Рожкова, Л. (2018). Искусственный интеллект как основа инновационных преобразований в технике, экономике, бизнесе. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 3(111).

53 Бостром, Н. (2016). *Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии*. Москва : Манн Фрагмент книги .

birkaç yıl içerisinde bu yenilik birçok pazara girecektir. Şimdilik ana sorun olarak dronun yasal tarafı olmakla birlikte, iş adamları finansal, teknik ve organizasyon yönlerinden de endişe duymaktadırlar. Bilişim, perakende, e-ticaret, catering, posta hizmetleri ve dağıtım hizmetleri alanındaki en büyük dünya markalarının temsilcileri bu sorunlar üzerinde çalışmaktadırlar. Google, Amazon, Alibaba, Foodpanda, Walmart, DHC, Domino's Pizza, 7-Eleven gibi birçok diğer şirketler bu yönde büyük bir potansiyel görmektedirler. Drone kullanmanın tartışılmaz avantajlarını trafik sıkışıklığının olmaması, yolu kısaltma yeteneği, dönüşlerden, kavşaklardan ve trafik ışıklarından kaçınması, uzak yerlere teslim etme yeteneği, bir dronun su üzerinde uçuş ve gökdelenlerdeki ofislere uçuş yeteneği, kurye hizmetlerinden, maaşı, nakliye ve benzin servis maliyetlerinden tasarruf etme gerçeği olarak sıralayabiliriz.⁵⁴

Gelecekte, eğitim alanında YZ'den yüksek beklentiler ortaya çıkmaktadır. Belki yakında YZ, okulun, öğretmenlerin ve her bir öğrencinin ayrıntılarını analiz edebilecek ve kişiliğini, genel durumunu, ruh halini dikkate alabilecek ve gerekirse öğretmeni bu konuda bilgilendirebilecektir. Araştırmacılar, gelecekte insanların hayatları boyunca öğrenmelerine yardımcı olacak yapay eğitim arkadaşlarının da oluşacaklarına inanmaktadırlar. Bu eğitim arkadaşı herhangi bir cihazda ve çevrimdışı ulaşılabilir ayrıca gerektiğinde insanlar onlara yardım için başvurabilecekler.

Sophia robotu geleceğin sembolü olarak kalacak, çeşitli forumları, televizyon şovlarını ziyaret edecek ve izleyiciler için bir tür eğlence olarak hizmet edecektir. Fakat onun "torunları" belki de hasta veya yaşlılar için bakıcı olarak çalışabilir, ortak olabilir, çocukları eğitebilir ve insanın yararına başka şeyler yapabilir. Sophia'nın kendisi de insanlığa yardım etme ve onu daha da iyi hale getirme arzusunda olduğunu dile getirmiştir.⁵⁵

3D baskısı işler gün geçtikçe artmaktadır: cesur deneyler yapılmakta ve giderek daha ilerici mobil ve sabit 3D ekipmanlar ortaya çıkmaktadır. 3D inşaat betonuna olan talep giderek artmaktadır. Marketsand Markets'in tahminine göre bu talep 2021 yılına kadar mevcut 24,5'ten 56,4 milyon dolara çıkacaktır.⁵⁶ Bazı şehirler yeni bina ilkelerine iddialı bir geçiş ya-

54 Семьинин, М. (2017) *Свой бизнес: доставка еды дронами*. Ведущий российский портал бизнес-планов, руководств и франшиз, Openbusiness.ru. Erişim adresi: <https://www.openbusiness.ru/biz/business/svoy-biznes-dostavka-edy-dronami/>

55 Солнцева, О. Г. (2018). Аспекты применения технологий искусственного интеллекта. E-Management, 1(1).

56 10 Зданий, Напечатанных На 3d-Принтере. (2017). 3Dpulse. Erişim adresi: <https://>

pacaklarını duyurmaktadırlar. 3D inşaat baskısının artan popülaritesinin nedenlerinden biri, zamandan ve finansal maliyetlerden tasarruf edilmesidir. Bir 3D baskı aparatına sahip olmak, bir binanın inşaat hızını, inşaat malzemesini ve lojistik maliyetlerini önemli ölçüde azaltabilmekte, aynı zamanda çok sayıda işgücü olmadan bu işlemler yapılabilir. 3D yazıcının işletilmesinden operatörlerin sorumlu olması yeterlidir. Diğer nedeni de tasarım çözümlerinin geniş kapsamına sahip olmasıdır. Sanal ortamda tasarlanmış herhangi bir nesnenin katı formda basılmasına olanak veren 3D yazıcılar ile kurulmuş şehirlerin tasarlanması gelecekte düşünülenler arasında yer almaktadır.

Hava koşulları tahminlerinde YZ teknolojileri geliştirilmektedir. Ölümcül olabilen yıldırımın yerini ve zamanını önceden tahmin edebilmek mümkün olabilecektir. İsviçre'nin EPFL Araştırma Enstitüsü'nün araştırmacıları tarafından geliştirilen YZ sistemi, yıldırıma neden olan koşulları tanımak için eğitilmiş bir makine öğrenme algoritması kullanarak 58 kilometre çapındaki bir alanda yıldırımın ne zaman ve nereye isabet edeceğini 10 ila 30 dakika öncesinde %80 doğruluk payıyla tahmin edebilmektedir. Bu sistemin geliştiricilerinden olan EPFL Araştırma Enstitüsü doktora öğrencisi Amirhossein Mostajabi Daily Mail belirtmiştir:

“Günümüzdeki sistemler yavaş, karışık ve radar ya da uydu tarafından elde edilen pahalı harici verilere ihtiyaç duyuyor. Ancak bizim sistemimiz herhangi bir hava istasyonundan elde edilebilir verileri kullanıyor. Bu da radar ve uydu menzili dışında, iletişim ağlarının kullanılmadığı uzak bölgeleri de kapsayabileceğimiz anlamına geliyor”⁵⁷.

Ve tabii ki 5G teknolojisi geliyor. Her yeni gelen haberleşme sistemi, her yeni nesil bir yenilik getirmiştir. 5G dediğimiz 5. jenerasyon ya da 5. nesil haberleşme sistemleri ile sayısal dönüşüm haberleşme altyapısı olarak tasarlanmaktadır. 5G gerek ölçek ve gerek yeni servislerde, 4G'den çok farklı olup 4G'ye göre 1000 misli fazla veri hızları vadetmektedir. Tüketicinin göreceği ilk yeni uygulamalar, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik gibi uygulamalar olacaktır. Video izlenme hızı artmış olup 10 misli daha fazla hıza ulaşacaktır. 5G'nin iş dünyasına getirecek yeni servisler olacaktır, özellikle sanayi, üretim ve finans sektörüne yenilikler getirecektir.

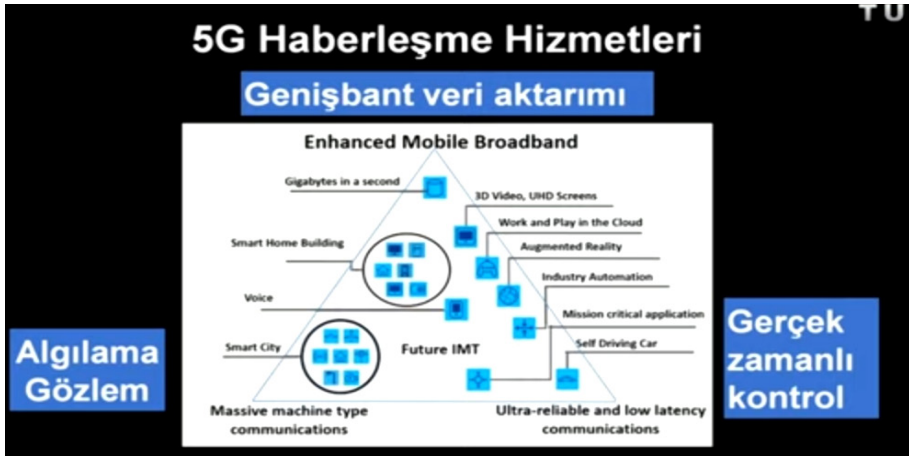
www.3dpulse.ru/news/stroitelstvo/10-zdaniy-na-pechatannyh-na-3d-printere

57 Emeç, A. S. (2019). *Yapay Zeka İle Yıldırımın Nereye Ne Zaman Düşeceğini Bilebileceğiz*. TR. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/yapay-zeka-ile-yildirim-nereye-ne-zaman-dusecegini-bilebilecegiz>

5G endüstriyel uygulamalarının sanayi ve finans dünyasında olacak olan veriye dayalı, veriden bilgi çıkarıp bu bilgiyi kararlara ve eyleme dönüştürme konusunda gerekli olan iletişim altyapısı olacaktır. Dolayısı ile 5G dijital dönüşümün olmazsa olmaz bir parçasıdır ve özellikle çekirdek şebekede, fiber altyapının kapasitesinin artırılması konusunda iş dünyasında yeni yatırımlar gerektirecektir.⁵⁸

Bunlara ek olarak aşağıdaki resimde gördüğünüz üzere 2 yeni hizmet gelecektir; yani 2 yeni haberleşme hizmeti olacaktır. Makine haberleşmesi; yani bugüne kadar internetin temel kullanıcısı insanlardı, ileride artık makineler arası internet olacak. Yeniliklerin bir kısmı IoT (internet of things nesnelerin interneti) denilen algılayıcılar, sensörler vs. olacaktır. Bu algılayıcılar sayesinde her şeyin konumunu bileceğiz, her şeyin farkında olacağız. Yeni gelecek hizmetlerin ikinci bir özelliği, duraklamadan bir mili saniyeli gecikme ile ve çok güvenilir, neredeyse sıfır hata sağlayan haberleşme sistemleri olmasıdır. Bunun başlıca uygulaması otonom araçlar, yani sürücüsüz araçlardır. Bu arabalar birbirleriyle haberleşecek. Örneğin önceki araba fren yapacağı bilgisini arkadaki arabaya bildirecektir.⁵⁹

Şekil 3. 5G Haberleşme Hizmetleri.

nedir? Nasıl Kullanılır? (HabertürkTV, Interviewer)

Bilim adamı ödülüne layık görülen Prof. Dr. Erdal Arıkan tarafından

58 Arıkan, E. (2019). Özel Röportaj - Prof. Dr. Erdal Arıkan. (BloombergHT, Röportaj Yapan).

59 Arıkan, E. (2020). Yakında Geliyor...5G nedir? Nasıl Kullanılır? (HabertürkTV, Interviewer).

hayata geçirilen “Polar Code” kutupsal kodlama çalışması dünya teknoloji devletlerinin radarına girmeyi başardı ve günümüzde Huawei’in kullandığı 5G teknolojisinin ilk iletişim algoritması olarak kullanılmaktadır. Erdal Arıkan sözlerine göre:

“Polar Code bir çeşit hata düzeltme ve verilerin iletişimde gürültüye karşı dayanıklı olmasını sağlayan bir algoritmadır ve bazı iyi özellikleri nedeni ile eskiden kullanılmakta olan başka bazı algoritmalarının yerini aldı. 5G teknolojisinde özellikle protokol bilgilerinin güvenilir bir şekilde bir noktadan başka bir noktaya iletilmesinde onları hatalardan arındırmak için kullanılacaktır.”⁶⁰

Peki, geleceğe nasıl hazırlanmamız gerekir? Bunun için aşağıdaki 10 tane yetkinliğe sahip olmamız gerektiği söylenilmektedir.⁶¹ Tabii ki bunlar zamanla geliştirilecek kalıplardır. Bir davranış modelini değiştirilmesi, insan zihnindeki bir şeyin davranış olarak kabul edilebilmesi için ortalama 2 yıl geçmesi gerektiği söylenilmektedir.

1. Yaratıcılık: Otomatik işleri robotlar yapsın insan ise daha stratejik düzeyde bilgi üretebilir bir canlı haline gelsin. Robotlar şu anda yaratıcılık konusunda insanlarla rekabet edemiyor. Geleceğin iş hayatı insanlardan yeni düşünme becerileri talep edecek ve insan yaratıcılığı bunun anahtarıdır.

2. Duygusal Zeka: İnsanın en önemli yeteneklerinden biridir. Empatiniz, dürüstlüğünüz varsa ve başkalarıyla iyi çalışırsanız yüksek duygusal zekâ sergilersiniz. Bir makine insanlar arasındaki duygusal bağımlılığı kolayca değiştiremez. Bu yüzden gelecekte EQ’su yüksek olan insanlar talep görecektir.

3. Eleştirel Düşünme: Duygudan ziyade mantıksal yaklaşarak yenilikçi çözümler ve fikirler üretebilen, karmaşık sorunları çözebilen ve argümanları değerlendirebilen özelliğe sahip insanlar, eleştiren düşünmeye sahipler. Eleştirel düşünmenin ilk adımı, çeşitli kaynaklardan bilgi akışını analiz etmektir. Gelecekte güçlü analitik düşünceye sahip insanlara gerek duyulacaktır.

4. Karar Verme: Makineyi başlatan her zaman insan olacaktır, en azından uzun bir süre bu böyle devam edecektir 2050 yılına kadar bunun böyle olacağı söylenilmektedir. Dolayısıyla karar verme ve stratejik dü-

60 Arıkan, E. (2019). Özel Röportaj - Prof.Dr.Erdal Arıkan. (BloombergHT, Röportaj Yapan).

61 Tunç, İ. (2020). Geleceğin dünyasında insan olmak. *Dijital Dönüşüm Zirvesi*. İstanbul.

şünme becerimizin kuvvetli olması gerekiyor.

5. Büyüme Zihniyeti ile Aktif Öğrenme: Gelecek, değişiklikler ve yeni şeyler getireceği için aktif olarak sürekli öğrenip kendimizi geliştirmemiz lazım. En önemlisi de öğrenmeyi öğrenmemiz lazım. Büyüme zihniyeti olan bir kişi yeteneklerinin ve zekâsının geliştirilebileceğini ve beceri geliştirme çabalarının daha yüksek başarıya yol açacağını farkındadır. Bu nedenle, bu özelliğe sahip insanlar zorlukları üstlenecek, hatalardan öğrenecek ve aktif olarak yeni bilgiler arayacaktır.

6. Etkili İletişim: Çok iyi bir iletişim kurmamız lazım. Önümüzdeki dönemde insanın insan ile olan iletişimi çok önemli bir hale gelecektir, çünkü makineler bunu yapamayacaktır. İnsanların doğru ses tonu, mimik ve vücut dili kullanılarak doğru şeyleri aktarabilmesi gerekmektedir.

7. Liderlik: İnsanları gruplamak, insanları motive etmek, genel motivasyonu sağlamak, içlerindeki gerçeği keşfetmelerini sağlamak, sorunları çözmek ve çözümleri geliştirmek, insanları yönetip ve yönlendirmek çok kıymetli becerilerden biri olacaktır.

8. Çeşitlilik ve Kültürel Zeka: Dünyamız ve iş yerlerimiz daha çeşitli ve açık hale geldikçe ırk, dil, din, cinsiyet vb. ayrımlara girmeden çok uluslu düşünebilmek, kültürel düşünebilmek, kültürel akışkanlık içerisinde yer alabilmek çok önemli bir vaziyet olacaktır.

9. Teknoloji becerileri: Tabii ki olmazsa olmazdır. En temel düzeyde, çoğu roldeki çalışanların verilere erişmesi ve bu veriler üzerinde nasıl hareket edileceğini belirlemesi gerekecektir. Buda bazı teknik beceriler gerektirir. Dolayısı ile her bir insanın teknoloji konusunda belirli bir bilgiye sahip olması gerekmektedir.

10. Değişim Yönetimi: Kimimiz değişime çok hazırlıklıyız, çok hızlı adapte olabiliyoruz ama kimimiz biraz daha gelenekselciyiz. Teknoloji devri kendisiyle birlikte yenilikler getirmekte birlikte onların gerçekleşmesi hızlı bir şekilde hayatımızda yer alacaktır. Dolayısı ile her bir insanın değişime uyum sağlaması için değişime açık olup öğrenmesi gerekmektedir.

Evet, teknoloji inanılmaz bir hızla ilerliyor ve bu sürati ile çoğu meslekleri geride bırakacaktır. Peki, geleceğin meslekleri neler olacak? Kariyer planlarımızı yaparken, sadece özelliklerimizi genişletmek değil aynı zamanda geleceğin en iyi işlerine giden yolu sunan konulara da odaklanmamız gerekmektedir. Sürekli gelişen teknoloji, çok çeşitli yeni ve ge-

lişmiş roller açmaktadır, bu nedenle en umut verici mesleklerin çoğu, en son dijital yenilikleri bilmeyi ve güncel kalmayı gerektirir. Ancak gerekli yetenekler teknolojiyi bilmek ve takip etmekle bitmemektedir. Örneğin, kişilerarası beceriler şu anda bile çok önemlidir ve önümüzdeki yıllarda önemi daha da artacaktır, bu da proje veya insan yönetimi ve yüksek talepte empati üzerinde durulacak pozisyonları getirecektir. Uzun vadeli potansiyele sahip bazı işleri sıralayalım:

1. Mobil Uygulama Geliştiricisi: Giderek daha fazla şirket müşterileri çekmek için mobil teknolojiyi kullanmakta ve dolayısı ile mobil uygulama geliştiricilerine olan talep artmaya devam edecektir.

2. Veri Mimarı veya IoT Uzmanı: Nesnelerin İnterneti (IoT) büyüdükçe ve daha fazla cihaz ve sensor birbirine bağlandıkça, mevcut verilerin hacmi de büyümektedir. Dolayısı ile bu bilgileri belirli veri tabanı çözümlerine dönüştürebilen yetenekli veri mimarlarına ihtiyaç duyulacaktır.

3. İş Zekâsı Analisti: Şirketler, veri analizi ve raporlama alanındaki faaliyetlerini genişleterek büyük veri analizi kullanmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da iş analitiğine olan ihtiyaç katlanarak artmıştır. Bu görev ham verileri eyleme geçirilebilmeyi ve şirket genelinde çalışan raporlama çözümlerini geliştirmeyi içermektedir.

4. Aktüerya Uzmanı: Her insan ve şirket riskli durumlar yaşayabilir ve risk oluşumunun farklı çeşitleri mevcuttur. Aktüerler uzmanı finansal açıdan risk değerlendirmesi ve risk yönetimi gerçekleştirmektedir. Dolayısı ile finansal kayıpları engelleme ya da en aza indirme yolu ile toplumun fiziksel ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesinde katkıda bulunmaktadır.

5. UX ve UI tasarımcısı: UX (User Experience), yani kullanıcı deneyimi tasarımcısı, bir ürünün veya web site kullanıcılarının temeldeki duygusal ve işlevsel ihtiyaçlarını sıfırlamak ve bu keşiflere dayanan eğlenceli bir dijital deneyim yaratmaya yardımcı olmaktadır. UI (User Interface), yani kullanıcı ara yüzü tasarımcısı, UX tasarımcıları ve geliştirme ekipleriyle birlikte çalışarak bir ürünün veya web sitesinin tel çerçevesini şekillendirmekte ve oluşturmaktadır. Amaçları, kullanıcıların bir ürünle etkileşimlerinde karşılaştıkları her temas noktasının sezgisel olmasını ve ekibin genel vizyonuna uygun olmasını sağlamaktır. Mobil ve web geliştirmenin büyümesi, bu rol için talebin artmasına yol açmaktadır.

6. Epidemiyolog: “Epidemiyoloji, toplumdaki hastalık, kaza ve sağ-

lıkla ilgili durumların dağılımını, görülme sıklıklarını ve bunları etkileyen belirteçleri inceleyen bir tıp bilimi dalıdır. Sağlığı geliştirmek ve hastalıkları azaltmak için sağlık bilgilerini toplamak, yorumlamak ve kullanarak analiz etmek bu bilim dalının amaçlarındandır”⁶². Analiz sonucunda ulaşılan bilgiler ile yeni önlemin alınması ve iyileştirme yolunun çizilmesinde kaktı sağlamaktadırlar.

7. Yönetici Asistanı: Yöneticilerin takvimleri yönelten ve toplantıları planlayan, önemli projelerin koordinasyonuna yardımcı olan becerikli, problem çözme yeteneklerine sahip asistanlara ihtiyaç duyulacaktır. Tabii ki, Microsoft Office programlarını bilen ve proje yönetimi deneyimine sahip olması olmazsa olmazdır.

Sonuç olarak, YZ geliştiricisinin YZ'nin ileri davranışları için sorumluluğu unutulmamalıdır. Çünkü YZ tıpkı bir çocuk gibidir, onu nasıl eğitseniz, ona neleri koysanız oda o şekilde yetişecektir. Bu nedenle de zamanla sadece YZ kurulumu ile ilgili değil hatta muhtemelen YZ'nin çalışmasıyla ilgili faaliyetlerin lisanslanması gerekecek gibi görünmektedir. Günümüzde tescilli araçlar gibi YZ sistemlerinin de kayıt belgesi olması gerekebilir.

SONUÇ

YZ artık hayatımızı çok etkiliyor ve değiştiriyor. Daha gelişmiş, modern teknolojilerin hayatımıza girmesi ile YZ günlük yaşamımızın bir aracı haline gelecektir. YZ bir kişinin hayatına yardım etmek ve geliştirmek için tasarlanmıştır. Bunun bir nimet ya da sorun haline gelmesi ise birçok yönden insanın elindedir. Her durumda, tanıtımı zaten bazı sosyal sonuçlara yol açmaktadır. Kuşkusuz, makalemde bahsedilen programların uygulamaları muazzam avantajlara sahiptir. Ancak onlar sadece insanların çalışmalarını daha verimli ve güvenli hale getirmelerine yardımcı olmalılar, tamamen insanların yerine geçmemelidirler. Teknolojiler gelişmelidir ve bu gelişmeler toplumun gelişimi ile uyumlu olmalıdır. Belki de yakın gelecekte, YZ yardımı ile bilim adamları kansere karşı bir aşı bulabilecek ve YZ'nin askeri amaçlar için kullanımı bir sürü insan hayatını kurtarabilecektir.

Fakat bunun ters tarafı da var. Nanoteknoloji sayesinde, dikkatsiz

62 Wikipedia. (2020). Epidemiyoloji. Wikipedia. Erişim adresi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Epidemiyoloji>

kullanımı öngörülemeyen ve geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabilecek çok güçlü ve yıkıcı bir silah yaratmak mümkündür. Ayrıca YZ'nin günlük yaşamda kullanımı, özellikle günlük sorunları çözmek de dahil olmak üzere her şeyi yapacağı durumlarda, insan tembelliğinin refahına yol açabilir. YZ'nin fabrikalarda, sanayide ve ofislerde yoğun olarak kullanımı işsizlik oranının artmasına sebep olabilir. Buda kitlesel işsizliğe neden olur ve ulusal hükümetler yüksek miktarda işsizlik oranına çözüm bulamayabilir.

Daha akıllı YZ yaratılması onun insanlardan on kat daha üstün olacağına yol açabilir. Bilim ve teknoloji, insan zihnine benzer, gerçekten düşünebilen bir YZ yaratmaya yaklaştığında, toplum makul bir şekilde hazır olana kadar, bu tür sistemlerin geliştirilmesinde zaman kısıtlamaları gerekli olabilecektir (Şuan insan klonlamasıyla ilgili olarak alınmış olan kısıtlamalar gibi). Aynı zamanda, YZ'ye karşı yasal yaklaşımların dönüştürülmesi de gereklidir.

Kaynakça

10 Зданий, Напечатанных На 3d-Принтере. (2017). 3Dpulse. Erişim adresi: <https://www.3dpulse.ru/news/stroitelstvo/10-zdaniy-napechatannyh-na-3d-printere/>

Alkan, Ç. M. (2020). Geleceğin Meslekleri Neler Olacak? Erişim adresi: <https://www.mentalup.net/blog/gelecegin-meslekleri>.

Anadolu Ajansı. (2020). Çin'de robotla corona virüs taraması (Robot kapı kapı gezip hastaları belirliyor). NTV. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/saglik/cinde-robotla-corona-virus-taramasi-robot-kapi-kapi-gezip-hastalari-belirliyor,eOVTWFGZAUSVW3uV4E7WKw>

Arıkan, E. (2019). Özel Röportaj - Prof. Dr. Erdal Arıkan. (BloombergHT, Röportaj Yapan).

Arıkan, E. (2020). Yakında Geliyor...5G nedir? Nasıl Kullanılır? (HabertürkTV, Interviewer).

Artificial Intelligence Index Report 2019. Erişim adresi: https://hai.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj10986/f/ai_index_2019_report.pdf

Aşçı robot iş başında! (2018). CNN Türk. Erişim adresi: <https://www.cnntrk.com/video/bilim-teknoloji/teknoloji/asci-robot-is-basinda>

Bentley. P. (2015). Could AI and robots replace the need for police, firefighters, etc. in the future? Erişim adresi: <https://www.quora>.

com/ Could-AI-and-robots-replace-the-need-for-police-firefighters-et-c-in-the-future.

Boulton, C. 2020. What makes a great chatbot? Laser focus on customers. Erişim adresi: <https://www.cio.com/article/3214449/what-makes-a-great-chatbot-laser-focus-on-customers.html>

Clark, B. (2016). While Microsoft's Tay was being racist, an AI entered a writing contest and nearly won. TNW. Erişim adresi: <https://thenextweb.com/insider/2016/03/24/while-microsofts-tay-was-being-racist-an-ai-entered-a-writing-contest-and-nearly-won/#gref>

David Ha, Douglas Eck. A Neural Representation of Sketch Drawings. Erişim adresi: <https://arxiv.org/pdf/1704.03477.pdf>.

Dünya'nın ilk robot vatandaşı Suudi Arabistanlı. (2017). BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41780346>

Emeç, A. S. (2019). 10. *Senfoniye yapay zeka bitirecek.* TR. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/10-senfoniye-yapay-zeka-bitirecek/>

Emeç, A. S. (2019). *Yapay Zeka İle Yıldırımın Nereye Ne Zaman Düşeceğini Bilebileceğiz.* TR. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/yapay-zeka-ile-yildirim-nereye-ne-zaman-dusecegini-bilebilecegiz/>.

Galeon D. The World's First Album Composed and Produced by an AI Has Been Unveiled Erişim adresi: <https://futurism.com/the-worlds-first-album-composed>

Gronau, I. (2016). *Autonomous tractor cooperation lays out plan to slowly introduce driverless tractor.* Precision Farming Dealer. Erişim adresi: <https://www.precisionfarmingdealer.com/articles/2013-autonomous-tractor-cooperation-lays-out-plan-to-slowly-introduc>

Hopey, D. (2012). *CMU develops high-technology traffic signal timing system.* Pittsburgh Post-Gazette. Erişim adresi: <http://www.post-gazette.com/news/transportation/2012/09/25/CMU-develops-high-technology-traffic-signal-timing-system/stories/201209250198>

Human-Centered Artificial Intelligence Stanford University. (2019). Artificial Intelligence Index Report. Erişim adresi: https://hai.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj10986/f/ai_index_2019_report.pdf.

İnsan kaynakları yazılımı Peoplise, Logo Yazılım'a satıldı. (2020). Digitalage. Erişim adresi: <https://digitalage.com.tr/insan-kaynaklari-yazilimi-peoplise-logo-yazilima-satildi/>

Jibo. Erişim adresi: <https://www.jibo.com/>

McCarthy J. What is artificial intelligence? Erişim adresi: <http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/node1.html>.

Önemli, S. (2017). Türkiye'nin teknoloji yolculuğu: Robotlar ve yapay zeka. Erişim adresi: <https://digitalage.com.tr/turkiyenin-teknoloji-yolculugu-robotlar-yapay-zeka/>.

Özcan, B. (2020). Yapay Zeka dünyasındaki en büyük sıçrama gerçekleşti! GPT-3 nedir?YouTube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=r2dQgdktUJg>

Özkan, Y. (2017). Dünyanın üç boyutlu yazıcıyla yapılan ilk köprüsü Hollanda'da açıldı . BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41669101>

Öztürk, S. (2020). İtalya, koronavirüse karşı robotlarla mücadele edecek . Hürriyet. Erişim adresi: www.hurriyet.com.tr/teknoloji/italya-koronaviruse-karsi-robotlarla-mucadele-edecek-41485317

Rudin, C. & Sloan, M. (2013). Predictive policing: using machine learning to detect patterns of crime. WIRED. Erişim adresi: www.wired.com/insights/2013/08/predictive-policing-using-machine-learning-to-detect-patterns-of-crime/

Stanford University. (2016). Artificial Intelligence and Life In 2030. Erişim adresi: https://ai100.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj9861/f/ai_100_report_0831fml.pdf.

Sternberg, R. Human intelligence. Encyclopedia Britannica. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/science/human-intelligence-psychology>.

Toyota. (2019). *İlk Yapay Zeka Profesyonel Basketbolcu*. Toyota. Erişim adresi: <https://www.toyota.com.tr/world-of-toyota/news/ilk-yapay-zeka-profesyonel-basketbolcu-nba-oyuncularini-bile-kiskandiracak.json>

Tunç, İ. (2020). Geleceğin dünyasında insan olmak. *Dijital Dönüşüm Zirvesi*. İstanbul.

Türk Dil Kurumu. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=zek%C3%A2%20testi>.

Wakabayashi, D. (2018). Self-Driving Uber Car Kills Pedestrian in Arizona, Where Robots Roam . The New York Times. Erişim adresi: ht-

[tps://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/uber-driverless-fatal-lity.html](https://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/uber-driverless-fatal-lity.html)

Wikipedia. (2020). Epidemiyoloji. Wikipedia. Erişim adresi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Epidemiyoloji>

Yapay Zekadan Shakespeare Analizi. Erişim adresi: <https://turkiye.ai/yapay-zekadan-shakespeare-analizi/>

Zhou, Y. & Sani, N. & Luo, J. (2016). Fine-grained mining of illicit drug use patterns using *social multimedia data from instagram*. Erişim adresi: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1611/1611.08351.pdf>

Автомобили, умеющие ездить без водителя. (2016). Сетевой журнал "Softmixer". Erişim adresi: http://www.softmixer.com/2012/10/blog-post_9748.html

Бостром, Н. (2016). *Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии*. Москва : Манн Фрагмент книги .

Владимир. (2016). *Беспилотный трактор прошел тесты на полях в России*. Известия IZ. Erişim adresi: <https://iz.ru/news/617516>

Европарламентарии могут предоставить роботам юридический статус. (2017). РИА Новости. Erişim adresi: <https://ria.ru/world/20170114/1485715425.html?in=1>

Ефимова Е. Новое слово в живописи: искусственный интеллект «пишет» картины в уникальном стиле // Вести.Ru. Erişim adresi: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2905726>

Иванов, А. А., & Рожкова, Л. (2018). Искусственный интеллект как основа инновационных преобразований в технике, экономике, бизнесе. *Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета*. 3(111).

Искусственный интеллект сможет вести переговоры и поддерживать отношения . (2018). AIPORTAL. Erişim adresi: <http://www.aiportal.ru/news/13566.html>

Использование Программы Ibm Watson В Лечении Онкологических Заболеваний В Южной Кореи. (2017). MedicalExpress. Erişim adresi: <https://www.medical-express.ru/branches/oncologiya/ibm-watson-v-medicine>.

Ксенофонтова, А. (2018). *Бесправный механизм: почему ученые выступили против присвоения роботам статуса электронной личности*.

RT.

Кузнецова, Н. (2017). *Робот София-предвестник Скайнета?* Инвест-Форсайт. Erişim adresi: <https://www.if24.ru/robotsofiya-predvestnik-skajneta>

Семынин, М. (2017) *Свой бизнес: доставка еды дронами*. Ведущий российский портал бизнес-планов, руководств и франшиз, Openbusiness.ru. Erişim adresi: <https://www.openbusiness.ru/biz/business/svoy-biznes-dostavka-edy-dronami/>

Солнцева, О. Г. (2018). Аспекты применения технологий искусственного интеллекта. E-Management, 1(1).

Уоссермен Ф. (1992). Нейрокомпьютерная техника: теория и практика / пер. с англ. Ю. А. Зуева, В. А. Точенова. М. : Мир.

Уэйкфилд, Д. (2017). *Каспаров: «Я выиграл первую битву с компьютером»*. BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-39711305>

Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1989.

Шестакова, К. (2018). *Герои будущего. Как работает искусственный интеллект*. Iphones. Erişim adresi: <https://www.iphones.ru/iNotes/781064>

YAPAY ZEKÂ VE SİYASAL SEÇİMLER

Samara Batabekova

*İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler
ve Tanıtım Bölümü, Doktora Öğrencisi*

GİRİŞ

Muasıır demokratik sistemlerde yönetimlerin oluşturulması ve yönetici adayları arasında tercih yapılması için başvurulana başlıca yönteme seçim denir. Bir toplumda demokrasiden bahsedebilmek için seçim kavramının varlığı tek başına yeterli olmamakla birlikte aynı zamanda elzem bir unsurdur. Seçimler kadar seçim sistemleri, seçimin yapıldığı ortam açısından özgürlük bağlamında da mühim bir konudur. Demokratik bir seçim sisteminin söz konusu olabilmesi için rey kullanımında oyunu ihsas edeceklerin hür olmaları, güvenliklerinin sağlanması, reylerin sayımında gizliliğin temini, yönetici

adayı olmanın önünde standart dışı engeller olmaması, yine adayların kampanyalarını rahatça sürdürebilmeleri de asgari ölçüde olması gereken önemli unsurlardır. Seçim sistemi deyimi geniş manada seçimlerle ilgili bütün hususları; mesela seçme ve seçilme yeterliliğini, adaylığa ilişkin kuralları, oy verme usullerini, seçimlerin yönetim ve denetimini kapsamakta, dar anlamda seçim sistemi ise seçmenlerce verilen oyların parlamento sandalyelerine dönüştürülmesinde uygulanan kuralları ifade etmektedir.¹ Bu makale yürürlükte olan siyasal seçim sistemlerinin seçmene, siyasal partilere, topluma, bireylere, ekonomiye, geleceğin dizaynına etkilerini, alternatif bir sistemin kurulumu ve yürürlüğe girmesi durumundaki olasılıkları irdelemek, en azından bireyleri bu hususta düşünmeye sevk etmek maksadıyla yazılmıştır. Sistemler insanlar tarafından dizayn edilirler fakat düzenleyicileri de dâhil olmak üzere sistemin içinde yer alan her bireyi ve toplumu etkilerler. Siyasal seçimlerde insanlar içinde bulundukları ülkenin istikbali adına karar verici mercilerin bağlı olacakları, halka karşı sorumlu olacak tepe yönetimleri oluştururlar. Yazımızda Türkiye’de güncel olarak kullanılmakta olan seçim kampanyalarını ve seçim sistemini irdedeleyeceğiz. Bahsi edilecek sistem ve kampanyalara alternatif önerilerde bulunacak ve başka olasılıkların düşünülmesine kapı aralayacağız. Çünkü mevcut sistem maliyetinin yüksek olması, güvenilirliğinin tartışılması, çevre dostu olmaması, sistemin görece ilkelliğinden dolayı Z kuşağını ve profili yüksek nitelikli insanların siyasetten uzak durmasına neden olması gibi olumsuz olgulardan dolayı sürekli eleştirilmektedir. Sistemin menfi yönlerinin günümüz teknolojisi kullanılarak özellikle de yapay zekâ teknolojinin kullanılması ile bertaraf edileceğinin gayet mümkün olduğu kanısındayız.

Siyasal Seçimler ve Seçmenlerin Davranışları

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsanlar tarih boyunca ve günümüzde toplu olarak yaşamlarını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Bu bağlamda insanların toplum olarak beraberce yaşadıkları, diğer insanlarla paylaştıkları alanları ve aynı zamanda günlük içtimai, ticari, hukuki, siyasi, sosyal vb. konuları yönetecek, düzenleyecek bu hususlarda karar alacak yönetim şekilleri geliştirmişlerdir. Bahsettiğimiz yönetim şekillerinden bazılarında ise o bölgede yaşayan insanlar yöneticilerini seçer ve yönetimde yer almak için aday olurlar. İşte toplumun yönetimi sevk ve idare edecek, toplumun her kesimini ilgilendirecek kararlar alacak kişileri seçip devlet denilen mekaniz-

1 Özbudun, E. (1993). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları. s. 60.

manın kullanımında imtiyaz haklarını teslim edecekleri bu sürecin ismine siyasal seçimler denilir. Siyasal seçimler bireyler ve yaşadıkları toplum için çok önemlidir. Çünkü adaylar seçildikleri süre zarfında o toplumun içerisinde yaşayan her bireyin hayatını etkileyecek kararlar alacaklardır. Alınan kararlar bireylerin her birine çeşitli sorumluluklar ve yükümlülükler getirir. Bu önemli olayın çeşitli siyasal partileri, yönetici adayları olan politikacılar vb. aktör ve süreçleri bulunmaktadır.

Şimdi yukarıda bahsettiğimiz “siyasal seçim” olayının ve sürece ilişkin Siyasal Seçim Kampanyası gibi kavramların bilimsel tanımlarına bakalım. Öncelikle seçim kavramına bakalım. Seçim, birden çok alternatif karşısında özgür iradeye dayalı eğilimleri ifade eder. Yöneticileri belirlemeye yönelik yapılan seçim ise; bir kamu görevini yürütecek kişi veya kurulun, ilgili seçmenlerce, çok sayıda aday arasında yapılacak tercihlerle belirlenmesi işlemi olarak ifade edilmektedir.²

Seçmen karar verirken “siyasal bilgiye” ihtiyaç duymaktadır ve siyasi partiler, adaylar, parti programları vb. bilgiler seçmenin kanaatini oluştururken son derece stratejik bir değer taşımaktadır. Seçmenin ihtiyaç duyduğu tüm bilgilerin belirli bir yöntem ve kapsam içerisinde seçmene sunulması, siyasal iletişim yönetiminin temel fonksiyonunu oluşturmaktadır. Siyasal iletişim yönetiminin içerisinde seçim kampanyasının planlanması, siyasal reklamlar, halkla ilişkiler, medya yönetimi, iletişim stratejileri vb. pek çok unsur bulunmakta; bütün bu unsurların tümü, seçmenin demokratik sistem içerisinde özgürce kanaatini oluşturmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır.³

Bilgi teknolojilerinin gelişimi kendisini birçok alanda gösterip siyasal iletişimi de ele alarak etkilemiştir. Siyasi partiler, internet ve sosyal medyayı etkili bir biçimde kullanarak seçim kampanyalarında hedef kitlelerine ulaşmayı ve onları ikna etmeyi amaçlamaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı sosyal paylaşım imkânı, seçim kampanyalarında ideolojik düşüncenin hızlı bir şekilde yayılmasını desteklemekte ve sosyal paylaşım sitelerinde insanların birbirini etkilemelerine imkân vermektedir. Bu durum özellikle yüzen oylar üzerinde büyük etkiye sahiptir.⁴

2 Doğan, A. & Göker, G. (2010). Yerel seçimlerde seçmen tercihi (29 Mart yerel seçimleri Elâzığ seçmeni örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. s. 161.

3 Özkan, A. (2015). *Siyasetin İletişim Odağı; Seçim Kampanyaları*. Konya: Eğitim Kitabevi. s. 7.

4 Altınbaş, Ö. (2015). *Siyasal Seçim Kampanyalarında İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı: Amerikan Demokrat Parti-Türkiye Ak Parti Örneği* (Yüksek lisans tezi). Marmara

Her toplumun yönetimine talip olabilecek kişilerin nitelikleri öncelikle yazılı kurallarla bunun yanı sıra toplumsal kültürün, o toplumun hafızasının, sosyolojik birikimlerinin neticesinde bellidir. İşte bu bahsi geçen niteliklere uyan kişiler, içinde bulundukları toplumun yaşam standartlarını yükseltme, en iyi geleceği o topluma sunma, ekonomik ve sosyal refahı sağlama vb. savlarla yurttaşlarının yönetimine talip olurlar, yurttaşlarına bu savlarını nasıl hayata geçireceklerini, planlarını, yöntemlerini vb. anlatırlar. Yurttaşlar da bu yönetici adaylarını dinler ve bunlar arasında en uygun gördüklerini reyleri ile destekler. Adayların kendilerini anlattıkları, programlarını ifade ettikleri sürece seçim kampanyası, insanların reyleri ile yöneticilerini seçtikleri sürece ise siyasal seçim denilmektedir. Ünlü filozof Jean Jacques Rousseau toplum sözleşmesi adlı eserinde bu konu ile ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür. Farz edelim ki devlet on bin vatandaştan meydana gelmiş olsun. Hâkim varlık ancak toplu olarak bir bütün halinde düşünülebilir. Fakat her şahıs tebaa sıfatıyla bir fert sayılır. Şu hâlde hâkim varlığın tebaaya oranı on binin bire oranı gibidir. Yani devlet üyesinden her birinin payına, tamamen devlete tabi olmakla beraber hâkim otoritenin ancak on binde biri düşer.⁵ Bu anlayışa göre siyasal iktidar tek tek vatandaşların iradelerinin toplamından ibarettir. Her vatandaş, halka ait olan egemenliğin kendi payına düşen bir parçasına sahiptir. Vatandaşlar hür iradelerini seçimler yolu ile birleştirerek halk egemenliğini meydana getirirler.⁶

Yapılan tanımlar ile anlatımlardan görüldüğü ve anlaşıldığı üzere siyasal seçimler her bireyin, yaşadığı toplumun günceli ve geleceği için çok önemlidir. Her geçen gün gelişen ve değişen dünyamızda en az bu konu kadar önemli bir diğer kavramda iletişimdir. Eskiden, çok değil dünya insanlık tarihi göze alındığından kısa bir süre öncesine kadar insanlar birbirlerini ziyaret eder, yüz yüze görüşürlerdi, uzak mesafedeki tanıdıklarına mektup, telgraf, faks vb. metinler gönderir cevabını beklerlerdi. Bilgi ve iletişim teknolojileri son yüzyılda o kadar hızlı bir şekilde ilerledi ki telgraf, telefon, bilgisayar, çağrı cihazı, internet, e-mail, GSM, 3G, 5G, sosyal medya gibi kavramlar hayatımıza ardı ardına ve bir anda girdiler ve bugün hayatımızın ayrılmaz birer parçası oldular. Şimdilerde ise gündemde yapay zekâ adında bir kavram var. Eminim bu kavramda günümüz itibarıyla henüz işin başlarında olsak

Üniversitesi, İstanbul. s. 4.

5 Rousseau, J. J. (1989). *Toplum Anlaşması*. İstanbul: M.E.B. s. 80.

6 Kızıloluk, H. (2011). *Seçim Kanunları ve Siyasal Temsil*. Ankara: Anı Yayıncılık. s. 33.

da çok yakın gelecekte hayatımızın, kararlarımızın, seçimlerimizin ayrılmaz ve önemli bir parçası olacaktır. İş bu sebeple Covid19 ya da diğer bir adıyla “Korona” hastalığı ile mücadele ettiğimiz, sosyal bir varlık olan insanların sosyal mesafelerle yaşamak zorunda olduğu 21. yüzyılın başında, siyasal seçimler ve yapay zekâ adlı iki önemli olguyu sentezleyerek alternatif seçim yöntemleri, seçim kampanyaları aramanın elzem olduğu düşüncesi hâsıl olmuştur. Yaşadığımız yüzyıl problemlerin ivedilikle idrak edilip çözülmesini, hayati önem taşıyan kararların çok hızlı bir şekilde alınmasını gerektiren, kısacası hızlı olanın kazandığı bir dönemdir. Tüm bu süreçler yaşanırken ekonomik ve ekolojik dengelerin gözetilmesi de gereklidir. Ekonomik dengelerin gözetilmesi önemlidir. Çünkü siyasal seçimlerde gerek siyasi partilere hazineden yapılan yardımlar gerekse seçimin güvenlik ve organizasyonu için YSK’ye yapılan ek ödemeler ve bunların yanı sıra Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi kurumların seçimlere yönelik olarak ekstra emek ve sermaye harcamaları olmaktadır. Kamu kaynaklı yapılan bu harcamalar tüm yurttaşların cebinden çıkmakta ve hiç azımsanmayacak miktarlardadır. Örneğin Türkiye’de siyasal seçimler yapıldığında yasanın gereği olarak “Son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere, o yılki genel bütçe gelirleri toplamının 5 binde 2’si oranında mali yardım sağlanıyor, bu oran genel seçim olursa 3 katına çıkıyor. Bu hesaba göre barajı geçen partilerin oy sayıları baz alınarak (baraj dışı kalan yüzde 5 dışarıda bırakılarak) oranlanıp paylaşılıyor, bu durumda AKP %43, CHP %26, MHP %17 ve HDP ilk kez %14 oranında hazineden yardım alacak. Buna göre olası bir seçimde, partiler seçim için ek olarak yaklaşık 360 Milyon TL yardım alacak.”⁷

Siyasi partilere yapılan yardımın yanı sıra yapılacak olan her seçimin niteliğine göre yerel seçim, genel seçim, referandum gibi farklı özellikteki seçimlere ilişkin olarak YSK’ye ek olarak bütçe hazırlanıyor. Yukarıda alıntı yaptığımız Bloomberg sitesinin yayımladığı habere göre bu rakam 2015 yılında yapılacak bir seçim için 400 Milyon Türk lirası olarak öngörülmüş.”⁸

Ekonomik dengenin yanı sıra diğer bir önemli kavram da ekolojinin

7 Bloomberght, 2015 yılı verileri. Erişim adresi: <https://businessht.bloomberght.com/yazarlar/cagdas-sirin/1116712-secimin-ekonomik-maliyeti>.

8 Bloomberght, 2015 yılı verileri. Erişim adresi: <https://businessht.bloomberght.com/yazarlar/cagdas-sirin/1116712-secimin-ekonomik-maliyeti>.

gözetilmesidir. Çünkü siyasi partilerce ve YSK tarafından yapılan harcamaların çoğu matbaalarda basılan pusulalar olmak üzere, aday tanıtım broşürleri, reklam afişleri, parti bayrakları vb. gibi doğayı adeta zehirleyen ürünlerle yapılmaktadır. Yine seçim güvenliği için tüm siyasi partiler ve resmi devlet organları sandık başlarına ve seçim bölgelerinde adeta bir teyakkuz halinde büyük bir emek, iş gücü harcamaktadırlar. Siyasi partiler üyelerini sandık müşahidi olarak görevlendirmekte, İç İşleri Bakanlığı Kolluk Kuvvetlerini seçimin yapıldığı okul vb. yerlere sevk etmekte, YSK bünyesindeki görevliler de tüm seçim safhasının organizasyonu için canhıraş çalışmaktadırlar. Tüm bu nakdi ve aynı harcamalara, seçimlerin güvenliği için yapılan koşuşturmalara rağmen her seçim döneminde seçimlerin güvenliğine gölge düşmüş ve ciddi tartışmalara konu olmuştur. Kaybeden aday ya da partiler kazananların meşruiyetini uzun süreler polemik konusu etmiştir. Ekonomik göstergeler özellikle bütçe planları seçim zamanları bozulmuş ve olumsuz yönde etkilenmiştir.

Seçimler ve Yapay Zekânın Kullanılması

Gelişen iletişim teknolojilerinin diğer sektörlerde olduğu gibi siyasi arenada da seçim kampanyalarında profesyonelce kullanılmaya başlanması, siyasi partilerin bu alana yoğun, etkin ve verimli olarak dikkatlerini yöneltmelerini sağlamıştır. Partiler, seçim dönemleri dışında da kitlelerle etkin iletişimde bulunabilme kaygısı ve isteğiyle İnternet mecrasından yararlanmayı bir zorunluluk olarak görmektedirler. Bunun için kendi web sitelerini, seçmenleriyle daha iyi ve karşılıklı iletişim ortamı yaratmak amacıyla sıklıkla kullanmaktadırlar.⁹

Dijital medyayı geleneksel medyadan ayıran çeşitli özellikler sosyal medyanın seçim kampanyalarında da rağbet görmesini sağlamaktadır. İlk olarak internet siyasete katılım için çevrimiçi seçim anketleri, tartışmalar, bloglar ve sosyal ağlar gibi çoklu ve çeşitli fırsatlar sunmaktadır. İkincisi, çevrimiçi teknolojiler yurttaşların siyasete katılımının maliyetini hem zaman hem de çaba açısından düşürmektedir. Geleneksel medyaya kıyasla, internet aracılığıyla her zaman ve her yerde çevrimiçi haber kaynaklarına erişmek daha kolay hale gelmiştir. Bunun yanı sıra internet, seçmenleri bilgilendirmede önemli bir katkısı olan siyasal ve sivil hayat konusunda geniş bir bilgi sunmaktadır. Son olarak da online medyaların etkileşim

9 Karlı, İ. & Değirmencioğlu, G. (2011). Siyasal iletişim açısından siyasal partilerin internet mecrasından yararlanma biçimleri ve karşılaştırmalı bir analiz. *Marmara İletişim*. 18. s. 142.

özelliği seçmenlerin, politikacılarla doğrudan ilişki kurmalarını ve geri bildirim almalarını mümkün kılmaktadır.¹⁰

Politikacılar için siyasal mesajları yaymak ve dağıtık kitleye ulaşmak amacıyla kamusal bir alanı temsil eden Web 2.0 ve sosyal medyada, Amerika'daki seçim kampanyalarından sonra Batı'daki birçok siyasetçi ve aday tarafından da Facebook ve Twitter profilleri oluşturulmaya ve Web 2.0 araçları web siteleri ile birleştirilmeye başlanmıştır.¹¹

Konuya Türkiye açısından bakılacak olunursa Amerika'nın yanı sıra Türkiye'deki siyasi partiler ve adayların da sosyal medya platformlarında yeteri kadar varlık gösterdikleri gözlemlenmektedir. Adayların seçim kampanyalarında sosyal medyayı nasıl kullandıkları, paylaştıkları içerikler, adayların sayfalarını beğenme ya da yorum yapma şeklinde sayfa içeriğine katkıda bulunanların adaylara yönelik algıları ve siyasal katılıma yönelik tutumları da çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Seçmenlerin çeşitli mesaj ve ikna teknikleriyle herhangi bir aday veya parti lehine çevrilmeye çalışıldığı süreçte önemli yer tutan siyasal reklamların, özellikle internet ortamında yoğunluk kazanması, seçim kampanyalarını büyük oranda dijital araçlara ve dijital ortama bağımlı kılmaktadır.¹²

"Seçim kampanyalarında dijital araçlar ve internetin yeri: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma" konusu üzerinde yapılan çalışmanın sonucuna göre; üniversite öğrencileri arasında yaygın bir şekilde kullanılan internetin, en fazla takip edilen kitle iletişim aracı olduğu görülmüştür. Bunun sebebi internete ulaşımı kolaylaştıran telefon, tablet, dizüstü bilgisayar gibi mobil cihazların yaygınlaşması ve okul, kütüphane, ev gibi ortamlardan bağlanabilme imkânının ve tekniklerinin (ADSL, 3G, Wİ-Fİ) gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Facebook, Twitter gibi en fazla kullanılan sosyal medya ağları da anlık mesajlaşma gibi içerikleriyle bu durumu desteklemektedir. İnterneti haftanın her günü kullanan öğrenciler, bu mecraayı aynı zamanda diğer kitle iletişim araçlarına (Televizyon, gazete ve radyo) ulaşım aracı olarak görmektedir. Bu durum da verilmek istenen mesajın hangi kitleye, hangi kanal yoluyla ve hangi biçimsel özelliklerde verileceği üzerinde düşünülmesi gereken bir konu haline geldiğini gös-

10 Akyol, M. (2015). Seçim kampanyalarında sosyal medya kullanımı: Facebook ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(55). s. 101.

11 Minucci, S. (2010). Giovanna mascheroni, european elections in the Italian web sphere: campaigning 2.0. *CEU Political Science Journal*. 2. s. 189.

12 Kalender, A. (2005). *Siyasal iletişim seçmenler ve ikna stratejileri*. Konya: Çizgi Kitabevi. s. 82.

termektedir.¹³

Yeni nesil siyasal iletişim kampanyalarında; Türkiye'deki vatandaşların bir gün içinde 7 saatini aktif olarak internette geçiriyor olması ve nüfusun %67'sine tekâmül eden 54 milyon internet kullanıcısının varlığı etkenlerinden dolayı bu kitlelere ulaşmak isteyen siyasilerin dijital teknolojileri kullanmasının kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır.

31 Mart 2019 tarihinde yapılmış olan yerel seçimler öncesinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'da "Eski tarz kampanya yöntemlerini terk ediyoruz" şeklinde açıklama yapmıştır. Açıklamanın içeriğine ve detaylarına bakıldığında önümüzdeki dönemlerde siyasal kampanyalarda dijital medyanın aktif bir şekilde kullanılacağı görülmektedir.¹⁴

Konuya küresel bağlamda bakıldığında örneğin; 2016 yılında Amerika başkanlık seçimini birçok kişi için sürpriz bir şekilde kazanan Donald Trump'ın seçim sonucu kimileri için şaşırtıcı değildi. Son 4 Amerikan seçim sonucunu doğru tahmin eden Hintli bir yazılım firması Genicia'nın bir yazılımı olan MogIA sonucu tespit etmişti, hem de tam 3 hafta önceden. Bu yazılım Google, Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal medya platformlarında 20 milyon veri noktasından topladığı bilgileri işliyor ve geçmişten öğrendiği bu bilgilerle geleceği tahmin ediyordu. Her geçen gün makine öğrenmesi yöntemiyle daha da başarılı olan bu sistem 2004 yılında kurulmuştu ve kimi zaman konunun uzmanlarının görüşlerine zıt sonuçları işaret etse de ciddi bir doğruluk oranıyla sonuçları önceden bilebiliyordu. Başka ülkelerde de benzer durumlar söz konusuydu. Fransa'da 2017 yılında yapılan seçimleri Macron'un kazanacağı da yapay zekâ araçları ile önceden öngörülmüştü. İngiltere'de 2016 yılında yapılan Brexit (Avrupa Birliğinde kalma) referandumu sonuçları yine yapay zekâ kullanımı yoluyla önceden tespit edilebilmişti. Kısaca yapay zekanın seçim sonuçlarını önceden bilebilme konusunda ciddi bir başarı sağladığı deneyimlerle sabitlenmişti.¹⁵

Seçmenler seçimlerini yaparken yönetici adaylarının arasındaki nitelikleri, projeleri vb. farklılıkları, ülke için neler yaptıklarını ve neleri vaat

13 Temel, F. & Önürmen, O. & Köprü, M. (2014). Seçim kampanyalarında dijital araçlar ve internetin yeri: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Global Media Journal*. 5(9). s. 335.

14 Digital Exchange. Erişim adresi: Yerel seçimlerde dijital reklamlarda yapay zekâ kullanılacak-Digital Exchange.

15 Türk İnternet. Erişim adresi: <https://turk-internet.com/yapay-zeka-ve-secim-sonuclari-tahmini/>.

ettikleri hususunda söylemleri karşılaştırarak yapmalıdır. Bu durumda o ülkede yapılan seçimler başarıda yarış şeklinde gerçekleşir. Ancak o zaman topluca olarak ülkenin tüm insanları kazanım sağlarlar. Gelelim siyasi parti mitinglerine; bahis olunan programlar devasa kalabalıkları bir meydanda toplayıp yüksek sesle adeta bağırarak yapılan propagandaların gerçekleştiği ortamlardır. Maalesef bu görüntülerin yaşandığı yerler adeta yüzyılımızın gelişmiş medeniyetlerine ayak uyduramayan, dünyanın gelişmiş medeniyetlerinin çok gerisinde olan yerlerin bir göstergesi, nişanesi durumundadır. Üstelik bu mitinglerde genelde fikir telakkisi yapılmamakta, birbirine tıpkı benzeyen kalabalıklar toplanıp ötekileştirdikleri, öteki addettikleri diğer kesimler hakkında liderlerinin atıp tuttuğu lafları idrak dahi etmeden, takdir ettiklerini, desteklediklerini göstererek alkışlamakta, tıpkı spor müsabakalarındaki gibi tezahüratta bulunmaktadır. Siyasi seçim kampanyalarında bahsi geçen hususların görüldüğü, gürültü, patırtı ve kavgaların yaşandığı, siyasal seçimler gibi önemli kararların ilkelere dayanmadan ilkel yöntemlerle alındığı bu toplumlarda geleceğinin çok da parlak olamayacağını, bu tür toplumları hüznünlü, acılı, acıklı bir geleceğin beklediğini, siyasi yönetimde kalitenin, ülke idaresinde ise başarının artmasının mümkün olamayacağını söylemek ve/veya öngörmek kehanet olmaz diye düşünüyorum. Bahsi geçen tüm bu olumsuzlukların yaşanmamasını sağlayacak, siyasetin kalitesinin artmasına vesile olacak, siyasi adayların, seçmenlerin güvenini kazanacak, mevcuda nazaran daha az bir maliyetle, kalıcı ve etkili bir sistem, ekonomik olduğu kadar ekolojiyi de gözeten bir yapı mümkün mü? İşte cevabını aradığımız soru budur.

Özet olarak teknik detaylara girmeden böyle bir sistemin kurulması ve kullanılması üzerine düşünelim. Böyle bir ortamı hayal edelim. Seçimlerde adayların ve siyasi partilerin basılan afişleri, tanıtım broşürleri yerine dijital ortamlarda hazırlanmış yazılı, görsel, işitsel verilerle donatılmış tanıtım ve propaganda maksatlı çalışmalar hazırlandığı ve seçmenlere arz edildiği bir ortam. Çalışmaların her aşamasında yapay zekâ teknolojisi seçmen lehine kullanılacaktır. Seçmeni her aday hakkında bilgilendirecek, adaylar hakkında anlaşılabilir, polemiklerle kirlenilmemiş rakamların, bilgilerin, grafiklerin sunulduğu bir yazılım. Ülkenin gelir gider dengesini analiz ederek politikacıların vaatlerinin gerçekliğini analiz edip seçmene rapor sunan yapay zekâ teknolojisi. Seçmenlere faydası olduğu kadar yönetici adaylarına da kolaylık sağlanabilir. Yapay zekâ teknolojisi ile yerel

adayların bölgesindeki seçmenlerine ulaşması, genel adayların kendisine ön yargı ile bakan insanlara ulaşması gibi, hedef kitlelerin belirlendiği ve/veya birçok kıstasa göre hazırlanan algoritmalarla etkili bir siyasal propaganda çalışması yapmak mümkündür. Bu durum mevcut hizipleşme ve kavgaların aksine daha medeni tartışmaların olduğu, bireylerin baskı altında kalmadan kararlarını verecekleri, yönetime talip adayların direk olarak seçmenlere kendilerini ifade edebilecekleri bir ortamı oluşturacaktır. Böylelikle seçmen ideolojik boş laflara, sloganlara değil. Kendisine arz edilen yapay zekâ sistemi tarafından analizi yapılmış tutarlılığı olan projeleri sunan yönetici adaylarından yana reyini kullanacaktır. Kısacası duyguların istismar edilemeyeceği akılcı kararların alınacağı ülkenin geleceğini olumlu yönde etkileyecek bir seçim süreci olacaktır. Böylece fikirler ön plana çıkacak, görsel ve işitsel kirlilik olmayacaktır. Zaten içinde bulunduğumuz pandemi sürecinin ileride tekrar etmesi veya benzer olayların olası durumlarında mevcut seçim sistemleri, siyasi seçim kampanyaları, siyasal propaganda yöntemlerinin ortadan kalkması durumu tercih değil mecburiyet olacaktır. Yine canlı video konferanslar kullanmak suretiyle çoklu katılımların sağlandığı mitingler icra edilebilir. Seçmenlerin yönetici adaylarına sorularını yönelteceği, benzer ve sık sorulan soruların yapay zekâ ile derlenerek adaya yönlétileceği şeffaf ve tüm katılımcıların ikna olacağı dijital röportajlarda etkili bir yöntem olarak kullanılabilir. Tabii tüm bu önerimler taraflı moderatörlerin danışıklı suallerini cevaplamaya alışmış geleneksel yönetici adayları için iyi bir gelişme olmayacaktır. Şayet bu öneriler vb. çalışmalar yaygınlaşır ise seçmenin sorgulama refleksiyle beraber siyasi adayların kalitesi de artacaktır. Dolayısıyla daha çok sorunlara ve çözümlere odaklanmış yüksek profilli siyaset anlayışı ön plana çıkacaktır. Söz uçar yazı kalır kuralına binaen bu vb. dijital ortamlarda seçmenlerin sordukları sorulara yönetici adaylarının verdiği cevaplar her bir seçmene iletilerek seçmenlerin kararını vermelerine yardımcı olacak dokümanlar oluşturulur. Bununla birlikte bir sonraki seçim döneminde vaatlerin ne kadarının yapıldığı, sorulara verilen cevapların yerine getirilip getirilmediği hususunda kişilere ve partilere ilişkin başarı karneleri de oluşturmak mümkündür. Böyle bir algoritma sayesinde yöneticilerin başarı oranının, söz güvenilirliğinin ölçülebileceği seçmene rapor veren kurumsal bir hafıza oluşturulur. Her seçim döneminde yapay zekâ algoritmaları kullanılarak bu hafızadan istifade eden seçmen sonraki seçim dönemi için seçeceği yöneticilerin veya siyasal kadroların karnesini gözden geçirir.

Şimdide seçim güvenliği ve seçim sürecine değinelim. Şu ana kadar belirttiğimiz üzere mevcutta kullandığımız seçim sisteminde her seçim döneminde devletin kasasından ve yönetici adaylarının şahsi kaynaklarından milyonlarca lira israf edilmekte ve ciddi bir insan emeği adeta çöpe atılmaktadır. Tüm bu çabaya rağmen maksat gerçekleşmemekte ve insanlar sonuçların güvenilirliği hususunda ikna olamamaktadır. Hâlbuki internet ve yapay zekâ teknolojisi ile mevcut durumda yalnızca bir seçim döneminde harcanan maliyetlerle kalıcı, etkin, güvenilir, hızlı ve kesin sonuçlara ulaşmak pekâlâ mümkündür. Bu minvalde örneğin bankaların mevcuttaki ATM cihazları kullanılarak veya benzeri bir teknoloji tüm seçim merkezlerine kurularak seçimler icra edilebilir. Oy pusulası yerine dijital bir ekranda çıkacak tercih ekranı oluşturulabilir. Bugün 7'den 70'e herkes akıllı telefonları, interneti, sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Yine seçme hakkı olan yaş grubundaki hemen her birey bankacılık işlemlerini internet üzerinden ya da ATM cihazlarından yapmaktadır. Dolayısıyla dijital yazılıma dayalı bir sistemi kullanamayacak seçmenden bahsetmek mümkün değildir. Bu vb. dijital önerimler de genelde yazılımın güvenli olup olmadığından herhangi bir siyasal görüşün lehine hileli yönlendirme yapıp yapılamayacağı gibi savlardan bahsedilmektedir. Bu savlar elbette ki boş laflardan ibaret değildir. Fakat teknoloji bu durumlara da çareler bulmaktadır. Günümüzde seçmen olma yaşındaki hemen herkesin bankalarda en az bir hesabı mevcuttur. Yine insanlar e-devlet gibi dijital platformlar aracılığı ile birçok kişisel bilgisine bir şifre ile ulaşabilmektedir. Kişiler açısından maddi manevi yaşamsal ve çok daha önemli bilgilerin bu tür dijital platformlarda hem de her gün ulaşılabilir bir şekilde bulunduğu bir dönemde seçimlerin dijital ortama alınmasının güvenlik savı ile ötelenmesi bana çok da samimi bir yaklaşım gibi gelmiyor. Üstelik mevcut siyasi seçim sisteminde, seçim dönemlerinde kişisel bilgiler seçmen askısı adındaki evraklarla ortalık yere saçılıyorken bu tür itirazların samimiyeti hepten zayıflamaktadır. Seçimlerin dijital ortamda yapılmasına gelen diğer yüksek sesli itiraz ise kişilerin fişlenmesi korkusuna dayanmaktadır. Hâlbuki mevcut mahalli idareler yapılanmasında her muhtarlığa bağlı olarak ikamet eden seçmen sayısı bellidir. Tüm muhtarlıklara mahallesinde kayıtlı seçmenler sayısınca dijital seçmen kartı gönderilebilir. Bu kartlar da seçmenin bundan sonraki her seçimde oy kullanacağı oy kullanma numarası işlenir ve bu numaranın üstü tıpkı GSM firmalarından aldığımız sim kartların pin ve puk numaralarının üstünün kapatıldığı gibi kapatılır. Dolayısıyla

hangi numaralı kartın kime teslim edildiğinin üçüncü şahıslarca bilinmesi önlenmiş olur. Bu durumda şöyle bir itiraz olabilir. Şayet muhtarlar kartını teslim almayan seçmenlerin kartını almış gibi yapıp toplu şekilde oy kullanırlarsa, seçimlerde herhangi bir siyasi parti lehine hareket ederlerse; hileli bir seçim olmaz mı? Tabii ki böyle bir girişime yönelecek kişiler olabilir. Fakat bu vb. hilelerin önüne dijital ortamda geçmek mevcutta kullanılmakta olan sisteme göre çok daha kolaydır. Bu bağlamda sağlık sistemlerinde kullanılan el izi ya da parmak izi teknolojisi seçmen kartı teslim sürecinde de pekâlâ kullanılabilir. Önceden de belirttiğimiz gibi üzeri kapalı seçmen kartları muhtarlıklara kayıtlı seçmen sayısınca muhtarlara teslim edilir ve el izi-parmak izi okutularak seçmene verilir. Parmak ya da el izini okutmak suretiyle seçmen kartını teslim alan seçmenin el izi seçim noktalarında da aktif edilir. El izi aktif edilmeyen seçmen seçim noktalarına giremez, oy kullanamaz. Seçim noktalarında mevcut duruma nazaran az sayıda bir kolluk kuvveti bulundurularak giriş çıkışlar gayet rahat kontrol altına alınabilir. Hatta şimdi seçim merkezlerinde oluşan keşmekeş ve yığılmalar olmaz. Oy kullanmaya belli sayıda insan girer ve çıkar. Oyunu kullanan seçmenler çıkmadan diğer seçmenler oy kullanma bölgelerine giremez. Böylelikle sosyal mesafede sağlanmış olur. Üstelik bu duruma Türkiye özelinde baktığımızda; terör örgütleri ile bağlantılı olan ve seçmenleri tehdit ederek başkalarının yerine oy kullanan veya oy kullanırken müşahit görüntüsü altında tehdit eden kişilerin de planları bozulmuş olur. Görüldüğü üzere niyet sorun çözmek olduğunda, internet ve yapay zekâ teknolojileri bizlere sınırsız fikirler ve çözümler sunmak için hazır bekliyor. Daha kaliteli, liyakatli yönetim kadroları için, güvenilir, hızlı, herkesi ikna edecek sonuçları olan siyasi seçimler için İnternet ve Yapay Zekâ teknolojisi bizlere ümit vaat ediyor. Yeter ki biz soralım, sorgulayalım, sorunlarımızla yüzleşelim ve çözüme odaklı olarak samimi bir şekilde çalışalım.

SONUÇ

Demokrasi, egemenliğin halka ait olduğu, ülkenin yönetim yetkisinin halk tarafından direkt olarak veya yine halk tarafından seçilmiş temsilciler eliyle kullanıldığı böylelikle vatandaş iradesine had safhada değer veren, insanın yapısına en uygun rejimlerden biridir. Tarih boyunca hemen her ülkede hürriyet yolunda verilen meşakkatli mücadelelerle ulaşılan bir merteye olma niteliğini de taşıyan bu rejimin sağlıklı işleyebilmesi,

önemli ölçüde o ülkenin yönetiminin çeşitli makam ve mertebelerindeki milletvekillerinin, halk temsilcilerinin seçilme biçimine bağlıdır. İş bu sebeple, bu maksadı gerçekleştirmeye haiz seçim, sistem, yöntem ve kuralların belirlenmesi, temsili demokrasilerin her zaman en önemli konularının başında gelmiştir. Bu minvalde yazımızın içeriğinde de bahsettiğimiz gibi gerek demokrasi gerekse demokrasinin uygulanmasının en önemli enstrümanlarından olan seçim sistemleri sürekli gelişen kavramlardır. Sürekli yenilenen, olağanüstü varsayılanların bir anda eskidiği, yeni olağanüstü icat ve makinaların ömrünün de çok kısa olduğu asrımızda seçim sistemlerinin teknolojiye ayak uydurması ve çağımız teknolojisinin nirvanası olarak görülen yapay zekâ sistemleri ile donatılmasının seçim güvenliğinin temini, seçim sistemlerinin niteliğinin artması, siyasal aktörlerin daha liyakatli kişilerden oluşması, seçmenin bilinçlenmesi ve kararlarının daha ilkeli ve nitelikli olması, ülkenin kaynaklarından tasarruf edilmesi vb. birçok olumlu ekonomik, sosyal ve siyasal gelişimin temini için elzem olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynakça

Akyol, M. (2015). Seçim kampanyalarında sosyal medya kullanımı: Facebook ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(55). s. 98-114.

Altınbaş, Ö. (2015). *Siyasal Seçim Kampanyalarında İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı: Amerikan Demokrat Parti-Türkiye Ak Parti Örneği* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Bloomberght, 2015 yılı verileri. Erişim adresi: <https://businessht.bloomberght.com/yazarlar/cagdas-sirin/1116712-secimin-ekonomik-maliyeti>

Digital Exchange. Erişim adresi: [Yerel seçimlerde dijital reklamlarda yapay zeka kullanılacak-Digital Exchange](#).

Doğan, A. & Göker, G. (2010). Yerel seçimlerde seçmen tercihi (29 Mart yerel seçimleri Elâzığ seçmeni örneği). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. s. 161.

Kalender, A. (2005). *Siyasal iletişim seçmenler ve ikna stratejileri*. Konya: Çizgi Kitabevi. s. 82.

Karlı, İ. & Değirmencioğlu, G. (2011). Siyasal iletişim açısından siya-

sal partilerin internet mecrasından yararlanma biçimleri ve karşılaştırmalı bir analiz. *Marmara İletişim*. 18. s. 141-161.

Kızıloluk, H. (2011). *Seçim Kanunları ve Siyasal Temsil*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Minucci, S. (2010). Giovanna mascheroni, european elections in the Italian web sphere: campaigning 2.0. *CEU Political Science Journal*. 2. s. 187-201.

Özbudun, E. (1993). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Özkan, A. (2015). *Siyasetin İletişim Odağı; Seçim Kampanyaları*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Rousseau, J. J. (1989). *Toplum Anlaşması*. İstanbul: M.E.B.

Temel, F. & Önürmen, O. & Köprü, M. (2014). Seçim kampanyalarında dijital araçlar ve internetin yeri: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Global Media Journal*. 5(9). s. 322-337.

Türk İnternet. Erişim adresi: <https://turk-internet.com/yapay-ze-ka-ve-secim-sonuclari-tahmini/>.

TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE SINIR GÜVENLİĞİ KONUSU

Stoilko Bichikliski

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler

ÖZ

19 Aralık 1999 tarihinde Helsinki zirvesi sırasında Türkiye Cumhuriyeti'ne Avrupa Birliği tarafından tam adaylık statüsü verilmiştir. Dolayısıyla 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye'nin tam adaylığı için müzakereler başlatılmıştır. Ancak Türkiye, Kopenhag kriterlerinde yer alan ekonomik ve hukuki standartları gerçekleştirmesi ve her sene Avrupa Birliği tarafından açılan fasılları tamamlamasına rağmen henüz AB'nin üyesi olarak kabul edilmemiştir. Türkiye neden hala AB'nin üyesi olarak kabul edilmedi sorusuna yönelik farklı açıklamalar yapılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin ana hatlarıyla komşu ülkeleri arasındaki sınır sorunları ve

gelişmeleri ele alınacaktır. Sonuçlarımıza göre Türkiye'nin sınır güvenliği standartlarını gerçekleştirebilmesi için AB üyesi ülkeleriyle işbirliği yapması gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Sınır Güvenliği, Türkiye

ABSTRACT

On 19 December 1999, during the Helsinki Summit, the Republic of Turkey was officially given the title 'candidate for full membership' to the European Union. As a result the negotiations for full membership started on the 3 October 2005. However, despite Turkey's realization of the economical and legal requirements defined in the Copenhagen criteria, as well as the fulfillment of the chapters opened each year by the European Union, Turkey has still not become a member of the EU. There are different explanations on the reasons of why Turkey has not yet been accepted as a member of the EU. However in this paper we will focus on the border issues and developments between Turkey and its neighboring countries. According to our results in order to realize the border security standards a cooperation between Turkey and the EU members.

Keywords: European Union, Border Security, Turkey

GİRİŞ

Tarih boyunca yaşanan göçler çevrelerindeki ülkelerin sınır güvenliğini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bundan dolayı insanlar gerek siyasi nedenlerle gerekse de coğrafi ve doğal koşullar açısından daha elverişli bir yaşam arzusu nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla uluslararası göç olgusunun tarihsel süreç içerisinde var olduğu ve ekonomik sistemin etkisi altında farklı biçimlere dönüştüğü söylenebilmektedir.¹

Bu Konunun Araştırılmasındaki Amaç

Kara ve sınır güvenliği tarih boyunca Türkiye'nin en büyük sorunlarından olmuştur. Küreselleşme sürecinde de sınır güvenliği öncelikli konular arasındadır. Türkiye, geçmişte doğusu ve güneydoğusundaki terör sorunu konusuna ek olarak sınır ötesi uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti ve diğer faaliyet türleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Eğer Türkiye AB'nin üyesi olursa, AB'nin Doğu sınırı olacaktır. Bundan dolayı "Türkiye'deki sınır güvenliği yönetiminde değişiklikler yapılması gerekir mi?", "Değişiklikler yapılması gerekiyorsa, bu değişikliklerin niteliği neler olacaktır?", "Türkiye'nin kendi sınırlarında karşılaştığı problemler nelerdir?", "Bu problemleri giderebilecek bir takım kural ve uygulamalar var mıdır?" gibi soruların sorulması gerekmektedir. Ancak sormamız gereken en önemli soru "Türkiye, sınır sorunlarını çözebilmek için daha çok bölgeselleşme politikalarına (regionalism) mı yoksa kendi kurumları arasındaki ilişkileri güçlendirmeye, karar verme süreçlerini geliştirmeye ve

1 Fassman, H. & Haller, M. & Lane, D. (2009). Migration and mobility in europe: trends, patterns and control, Northampton. *Edward Elgar Publication*. s. 4.

yeni kurumlar oluşturmaya mı odaklanması gerekmektedir?” sorusudur.

Küreselleşmenin Getirdiği Gelişmeler

Küreselleşme ile birlikte sosyal, politik, ekonomik alanlarda olduğu gibi güvenlik alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Küreselleşme ve aktörleri sınırları ortadan kaldırmak isterken güvenlik ihtiyacı sınırları kapatma veya kimin ve neyin içeri girdiğini kontrol etmek ihtiyacındadır. Türkiye stratejik bir coğrafyada bulunduğundan dolayı sınır güvenliği konusunda hassas olması gerekmektedir. Türkiye’nin sınır güvenliğini sağlanabilmesi için, sınırları kapatma veya kimin ve neyin içeri girdiğini kontrol etmeye ihtiyacı vardır.²

Avrupa Birliği’nde Sınır Güvenliği Yönetimi

Entegre sınır yönetimi: “Sınır güvenliğini ve ulusal hukukun uygulanmasını sağlayan, aynı zamanda sınırlarda insanların ve malların yasal hareketliliğinin sağlanması sonucunda ortaya çıkan bir dizi sorunu çözen bir organizasyon ve idaredir.” Sınır güvenliği yönetimi; Sınırlarını olabildiğince etkin bir şekilde korumak, yabancı müdahalelerden uzak olup halkın güvenliğini sağlamak, sınır güvenliğini sağlamak için yükümlülükleri yerine getirecek kurum veya kuruluşların hak ve yükümlülükleri, şeklinde tanımlanmıştır.³

Avrupa Birliği sınırları ile ilgili atılacak adımların güvenliği sağlanırken özgürlüğü etkilemeyecek şekilde tasarlandığı gösterilmiştir. Buna “entegre sınır yönetimi” denir. Geçmişte sınır yönetimi alanındaki AB üye devletlerinin koordinasyonunu, işbirliğini ve ortak politikasını ifade etmesine rağmen zaman içerisinde sınır yönetimine yeni bir yaklaşım ifade etmeye başlanmıştır.⁴

Avrupa Birliği bir bütünleşme hareketidir. Ekonomik entegrasyonu sağlarken sınırları aşmada zorlukları ortadan kaldırmak için politikalar benimsenmiştir. Başka bir ifadeyle, sınır geçiş noktalarında birlik, dış sınırlar ile ilgili önemli güvenlik önlemleri almaya kendini adanmıştır. AB’nin nihai hedefi tek pazarı yani “Ortak Pazar”ı tam olarak gerçekle-

2 Bozkurt, G. S. (2006). *Küreselleşme ve terörizm, değişen dünyada uluslararası ilişkiler, türk dış politikasının ana hatları, değişen dünyada uluslararası ilişkiler*. Ankara: Lalezar Kitabevi. s. 551.

3 Köktaş, A. & Demir, Ö. (2012). *Güvenlik bilimleri lisans tamamlama*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi, (POLİTAM) ders notları.

4 Akman, A. & Kılınç, İ. (2010). AB’de entegre sınır yönetiminin gelişimi ve AB sürecinde Türkiye’nin entegre sınır yönetimine geçiş çalışmaları. *Türk İdare Dergisi*. 467. Erişim adresi: http://kisi.deu.edu.tr/yunusemre.ozel/sinir_yonetimi2.pdf (11.04.2013)

tirmektir. Ortak Pazar'a ulaşma hedefiyle iç sınırlardaki kontrolleri zayıflatan ve geçişleri rahatlatan, aynı zamanda dış sınırları kuvvetlendiren bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. AB vatandaşlarının sınır kontrollerine tabi tutulmadan Avrupa Birliği'nin iç sınırlarından geçişini amaçlayan Schengen İşbirliği Anlaşması 14 Haziran 1985 tarihinde Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg tarafından imzalanmıştır. 19 Haziran 1990'da Tampere Zirvesi'nde yasa dışı göçü durdurmaya ilişkin Schengen Uygulama Sözleşmesi ve 2001'deki Leaken Zirvesi, 2005'teki Lahey Programı'nda dış sınırların tutarlı ve etkili ortak yönetimi dikkate alınmıştır.⁵

Avrupa Birliği'nde sınır güvenliği açısından bilinmesi gereken önemli kurumlardan biri Frontex veya Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi'dir. Frontex, komşu üçüncü ülkelerle sınırlarının güvenliğini sağlamak, ulusal sınır muhafızları arasında işbirliği yapmak ve sınırlarda risk analizi oluşturmak için kurulmuştur. Frontex ile Türkiye arasında yasa dışı göçün önlenmesinde ana işbirliği yöntemlerini belirten bir mutabakat zaptı imzalanmıştır (Memorandum of Understanding).⁶

AB ülkelerinin işleyişinde bazı farklılıklar olsa da temel sivil yönetime sahip sınır ajansları vardır. Örneğin; İngiltere'de sınır yönetimi tamamen sivil yapıdaki bir sınır kuruluşu tarafından yürütülmektedir. Fransa'da Emniyet Genel Müdürlüğü ile ilişkili Sınır Polisi Genel Direktörlüğü tüm sınırlardan sorumlu olarak belirlenmiştir. Finlandiya'da sınırlar, kontrol ve denetimden sorumlu yarı askeri sınır muhafızları ve İçişleri Bakanlığı ile bağlantılı silahlı kolluk kuvveti tarafından korunmaktadır.⁷

Geçmişte Türkiye'nin Sınırlarındaki ve Sınır Yönetimindeki Durum

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili ülke olmasının yanı sıra Doğu, Güney Doğu, Güney ve Kuzey Doğusunda bulunan kara sınırlarına sahiptir. Gürcistan ve Türkiye arasında vize kaldırılmıştır. Günümüzde Türkiye-Gürcistan arasında ciddi bir sınır sorunu mevcut olmadığı görülmektedir.⁸

Türkiye'nin ilk resmi anlaşması olan Gümrü Anlaşması, yaklaşık

5 Yurtsever, F. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Sınır Güvenliği Sorunu Konusu*, s.419. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/2573340-Turkiye-avrupa-birligi-iliskilerinde-sinir-guvenligi-konusu-fatih-yurtsever.html>

6 Bloomberght. Erişim adresi: <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1150945-turkiye-ab-frontex-ile-mutabakat-zapti-imzaladi> (15.05.2013)

7 Yurtsever, F. a.g.e. s. 420.

8 Yurtsever, F. a.g.e. s. 422.

yetmiş yıl boyunca Türkiye-Kafkasya sınırını dokunulmaz kılmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşünden sonra Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını hiçbir ön koşul olmaksızın resmen tanıdığını duyurmuştur. Ancak Ermenistan, Kars ile olan anlaşmayı tanımadığını belirtmiştir. Ayrıca topraklarının bir kısmı sanki Ermeni diasporasının Türkiye topraklarındaki yerini gösteren haritalarmış gibi anlaşılmış, bu da ilişkilerin gelişmesi için ciddi bir engel olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkiler sınır sorunu, soykırım iddiaları ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında meydana gelen Dağlık Karabağ meselesi yüzünden sekteye uğramıştır. Dolayısıyla Türkiye-Ermenistan sınırı kapatılmıştır. Ancak sınırın kapatılması iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri tamamen durdurmamıştır. Gölge ticareti devam etmiştir ve Gürcistan üzerinden hâlen devam etmektedir. Ermenistan'ın soykırım iddiası Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit oluştururken, özellikle de Kıbrıs sorunuyla birlikte Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımının önünde engel oluşturmuştur.⁹

Türkiye-İran sınırlarında gerek arazi yapısı gerekse bölgenin terör faaliyetlerinin yapıldığı alan olması nedeniyle önemli güvenlik sorunları yaşanmıştır. Bunlar arasında PKK terör örgütü faaliyetleri ve çok çeşitli kaçakçılık faaliyetleri ile yasa dışı giriş ve çıkışlar bulunmaktadır. Son yıllarda Türkiye-İran sınır köylerinin en önemli geçim kaynaklarından birisini de kaçakçılık olmuştur. Sınırın büyük bir kısmında yasa dışı olarak yapılan bu faaliyetler insanlar tarafından artık normal bir ticaret olarak algılanmaya başlamıştır. Birçok insan mayın patlaması veya güvenlik güçleri tarafından ateş edilmesi sonucu sınırlarda hayatını kaybetse de bu faaliyet yıl boyunca devam etmekteydi. Sınırdaki mal kaçakçılığı yapmanın yanı sıra insan ticareti de ciddi bir düzeye ulaşmıştır.¹⁰

Türkiye-Irak sınırı bakımından ise sınır bölgesi, terör sorununun en şiddetli yaşandığı alandır. PKK, Irak'ın kuzeyindeki kamplardan yönetilmektedir. Türkiye tarafında bulunan bazı organizasyon kampları olmasına rağmen bölgede yoğun kaçakçılık yaşanmıştır. Bu bölgenin toprakları derin ve dar vadilere ayrıldığından geçmişte güçlü kontrolün olmadığı görülmüştür. PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşme süreci Ocak 1982'de başlamış ve yaklaşık on ay içinde yani Ekim 1982'de tamamlanmıştır. PKK'nın ku-

9 Güngör, B. (2015). Türkiye-Ermenistan sınırının açılması neden gündemde? Jeo-Ekonomik bakış. *International Journal of Economic and Administrative Studies*. 1(1), s. 12-34.

10 Deniz, O. & Doğu, A. F. (2011). Türkiye-İran Sınırı: Sınırın Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerimizin Sosyo-Ekonomik Yapıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 13(19), 49-72.

zey Irak'ta konuşlanma isteğinin en önemli nedeni Cudi Dağları'dır (PKK bu bölgeyi kontrol etti ve ayrıca Cudi dağlarının uzandığı Şırnak, Hakkari, Siirt, Bitlis, Diyarbakır ve Bingöl'e kadar uzanan alanı kontrol etmek istedi). PKK tarafından kısa süre içinde Türkiye, İran ve Irak sınırına yakın bir bölgede Lolan Kampı PKK propaganda merkezi olmuştur. 27 Mayıs 1983 Türkiye-Sıcak Takip Hakkı arasında Irak anlaşması imzalanmıştır. Türkiye bu anlaşma kapsamında PKK kamplarına hareketler başlatmıştır. Turgut Özal Temmuz 1987 tarihinde güvenlik protokolü imzalamıştır. Bu protokol uyarınca taraflar kendi bölgelerinden diğer bölgeye terörist faaliyetlerine izin vermemeyi taahhüt etmiştir. Fakat İran-Irak savaşının bitmesiyle beraber Saddam Hüseyin Iraklı Kürtlere karşı kimyasal silahlar kullanmıştır. 70.000'e yakın Iraklı Kürdün Türkiye'ye sığınmasına ve Sıcak Takip Hakkı anlaşmasının iptal edilmesine neden olmuştur.¹¹

Suriye-Türkiye sınırı Türkiye'nin en uzun kara sınır bölgesidir ve geçmişte en çok sorunla karşı karşıya kalan bölge olarak nitelendirilmiştir. Sınırın her iki tarafındaki sınırı paylaşan aileler ve kabileler tarihsel sorunların başlangıcı olarak bölgedeki sınırı aşmaktaydı. Bu ailelerin birbirleriyle olan alış-veriş, ticaret ve sosyal iletişimleri sınır nedeniyle kesilmiş olduğundan bu ilişkiler yasa dışı geçişlerle sağlanmıştır. 1990'lı yılların sonundan itibaren Suriye PKK'ye destek vermekteydi. 2011 yılında Suriye'de çatışmaların ortaya çıkması ve Türkiye'nin bu konudaki tutumu nedeniyle Suriye tekrardan PKK'yi desteklemeye başlamıştır. Bu durum çok uzun ve düz bir arazi yapısı olan Türkiye-Suriye sınırında güvenlik sorunlarına neden olmaktadır.¹² Ayrıca Mart 2011 yılında Suriye'de iç çatışmanın ortaya çıkmasıyla beraber Suriyelilerin güvenli bölgeler arayarak yurt dışına göç etme zorunluluğu doğmuştur. Bu göçler hem Suriye içerisinde hem de Suriye'ye komşu ülkelerde sosyal, ekonomik ve siyasi birçok soruna neden olmuştur.¹³

Öte yandan Bulgaristan ve Yunanistan, sınır güvenliği için büyük önem taşımaktadır. Zira bunlar AB'nin dış sınırlarıdır. 1990 yılında Bulgaristan'daki yüz binlerce Türk'ün ve hükümetteki değişikliklerin sona ermesinden sonra ülkeden zorla ayrılmaya yol açan süreç, Türk-Bulgar sınırı açısından önemli bir dönem teşkil etmiştir. Bu yıldan sonra bu sınırda önemli bir sorun görülmemiştir. Ordu, son yıllarda askeri bir tehdit olarak görülen Türk-Yunan kara

11 Yurtsever, F. a.g.e. s. 423.

12 Köktaş, A. & Demir, Ö. a.g.e.

13 Osman Ağır, Murat Sezik, *Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları*, Bahar 2015, Birey ve Toplum, Cilt 5, Sayı 9

sınırının her iki tarafına da konuşlandırılmıştır. Son yıllarda tehdit algılamaları değişmiştir. Bugün bu sınırdaki en önemli sorun yasa dışı göçmenlerin hareketidir. Avrupa Birliği'nin dış sınırı olan Yunanistan, Avrupa ülkelerine taşınmak isteyen yasa dışı göçmenlerin tercih ettiği ilk bölge olarak öne çıkmaktadır. Bunun dışında Yunanistan, Türkiye açısından tehlike oluşturan DHKP/C terör örgütünün terör kamplarına ev sahipliği yapmaktadır. Deniz sınırları ile ilgili en önemli sorunlar, Ege ve Akdeniz'deki göçmenlerin sınırdan yasa dışı geçişleridir. Tehlikeli deniz araçlarından veya olumsuz hava koşullarından seyahatin sonucu olarak araçların hasar görmesi veya batması sonucu yüzlerce kaçak göçmenin boğulduğu ve yaralandığı ortaya çıkmıştır.¹⁴

Türkiye'de Sınır Güvenliği Yönetiminde Yaşanan Sorunlar

Türkiye bulunduğu coğrafi konum itibarıyla stratejik bir bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye açısından sınırlarını en üst seviyede koruması son derece önemlidir. 1990'lı yıllardan itibaren çatışma ve savaş alanlarından kaçarak, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Suriye, Irak, Filistin, Güney Sudan, Eritre ve Somali gibi ülkelerden çıkış yapan göçmenler daha güvenli ve huzurlu hayata ulaşabilmeleri için, Türkiye'yi transit ülke olarak değerlendirip onun üzerinden Avrupa'ya ulaşmayı hedeflemektedir. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik durumu, yaşam standardı, sosyal hizmetler ve siyasi istikrar etrafındaki komşu ülkelere nazaran daha iyi bir konumda olduğundan dolayı Türkiye hem transit ülke hem de hedef ülke olarak nitelendirilmektedir. Fakat Türkiye'ye verilen bu statü Türkiye'de düzensiz göç olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye düzensiz göçü engelleyebilmek için birçok ulusal ve uluslararası kurumlarla işbirliği içine girmiştir. Özellikle Uluslararası Göç Örgütü, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi ve çeşitli ulusal sivil toplum kuruluşları bu hususta etkili olmuştur.¹⁵

Terör sorununun yanında, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Orta Asya, Orta Doğu ülkeleriyle gelişmiş Avrupa ülkeleri arasında tek köprü olması da Türkiye'nin insan ve uyuşturucu kaçakçılığında önemli bir geçiş güzergahı olmasına yol açmaktadır. Türkiye'nin sınırlarının coğrafi yapısı bu olayların gerçekleşmesine müsait bir yapı taşımaktadır. Komşu ülkelerdeki sınıra yakın gerçekleşen ve yıllar süren karmaşıklık, savaşlar ile siyasi krizler ve terörist faaliyetleri Türkiye sınır güvenliğini daha önemli hale

14 Köktaş, A. & Demir, Ö. a.g.e.

15 Tepealtı, F. (2019). Avrupa Birliği'ne yönelik Türkiye geçişli (Transit) göç hareketleri ve Türkiye'nin düzensiz göçle mücadelesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*. s. 125-140.

getirmiştir. Bölgenin coğrafi özellikleri nedeniyle doğu ve güney doğu sınırlarının diğer sınırlara göre daha fazla tehdit altında olduğu görülmektedir. Sınırın her iki yakın bölgesinin kayalık olması, dolayısıyla onlarca mağara ve oyukun varlığı yasa dışı yapıların rahatlıkla bu bölgede yerleşmesine ve izini kaybettirmesine olanak sağlamaktadır. Derin ve dik vadilerden kaynaklanan ulaşım güçlükleri bölge güvenliğinin sağlanmasını engellemektedir. Bölgenin iklimsel özellikleri de sınır güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Kış sıcaklıklarının en düşük olduğu bölge Anadolu'nun doğusunda ve güney doğusunda yer almaktadır. Sınır güvenliğini sadece beden gücüyle yani klasik imkanlarla sağlamak bu ağır kış aylarında oldukça güçleşmektedir. Sınır güvenliği alanındaki en önemli sorunlardan biri kaçakçılıktır. Bu çerçevede PKK terör örgütü insan ticareti ile neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir. Örgüt hem kaçakçılık yapmakta hem de kişilerin yaptığı kaçakçılıktan da para almaktadır. Bu anlamda hem örgüt hem de kaçakçılar birbirlerinden faydalanmaktadır. Terör ortamında kaçakçılık yöntemini kullanarak bu faaliyetlerden elde edilen doğrudan gelir veya "vergi" adı altında alınan para da örgütü finansal olarak desteklemektedir.¹⁶

Sınır Güvenliğinde Yaşanan Gelişmeler

AB, vizesiz seyahat sağlayarak sınırları kaldırmaktadır. AB üyesi olmayan ülkelerle sınırları olan üye ülkelerin sınırlarının güvenliği önem kazanmıştır. Eğer Türkiye AB'ye üye olursa Türkiye AB'nin Doğu sınırı olacağı ve buradan sağlanan geçişlerin de daha fazla önem arz edeceği ortadadır. Türkiye'nin coğrafi konumundan ötürü sınır geçişleri ve özellikle Doğu ve Güney Doğu dağlık sınırlarının bulunması ile doğudaki komşularının siyasi rejimlerinin istikrarsızlığı nedeniyle sınır güvenliği konusu daha da hayati önem taşımaktadır. Mevcut sınır sistemini değiştirerek yeni birimin kurulmasının Türkiye üzerinde ağır bir yük oluşturduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla geçiş sürecinin AB mali yardımı tarafından kademeli olarak desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Coğrafi ve tarihsel olarak Türkiye'nin göç yolları geçmişte ve günümüzde fazla kullanıldığından dolayı Türkiye üzerinden AB ülkelerine giriş yapan kaçak göçmen sayısı her yıl bir milyona yaklaşmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güney Doğusunun dağlık olması, komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar ve iç çatışmalar, Suriye örneğinde görüldüğü üzere çok kısa zamanda değişim gösteren ikili ilişkiler nedeniyle sınır güvenliği konusu hayati önem taşımaktadır. AB sadece üye ülkeler ile değil

16 Köktaş, A. & Demir, Ö. a.g.e.

AB'ye komşu olan ülkelerle de işbirliği yapmaktadır. Örnek olarak Türkiye'nin terörle mücadelede daha etkin ve başarılı olabilmesini sağlayacak "profesyonel ordu" oluşturulması fikri gündeme gelebilir. Son zamanlarda Türkiye'de ABD'nin Meksika ve Kanada sınırlarını koruyan "Border Patrol" (Sınır Muhafızı) sistemine benzer bir yapının oluşturulması planlanmaktadır. Türk ordusu sınır güvenliğindeki yerini bu kolluk gücüne bırakacaktır. Bunun yanında profesyonel orduyla sınırda görev alacak askerlerin bu işi meslek edinmiş ve ciddi bir askeri eğitimden geçerek sınıra gönderilmesi planlanmaktadır. Türkiye'nin dış sınırlarını güçlendirmesi halinde, geçiş yolu olan Türkiye üzerinden burada bulunan birliğe giriş yapan bu kişiler, henüz birliğe ulaşmadan tespit edilecek ve AB'nin işini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. AB'de yasa dışı bulunan Türk vatandaşları ile birliğe Türkiye üzerinden giriş yapan ve yasa dışı bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının Türkiye tarafından geri kabul edilmesini içeren Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşmasının imzalanması da bu konu ile bağlantılı görülmektedir. Türkiye-Irak sınırının belirli bir kesiminde sınır gözetleme ve kontrol sistemi faaliyetleri devam etmekte; tespit, tanıma, izleme ve operasyon aktarımı otomatik gerçekleştirilmektedir.¹⁷ Bu minvalde Türkiye, sınır sorununu çözebilmesi için sadece bölgeselleşme politikaları ile değil aynı zamanda Avrupa Birliği gibi uluslararası aktörlerin desteği ve işbirliğine de ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede sınır sorununun çözülebilmesi için sadece bölgeselleşme politikaları değil, aynı zamanda Avrupa Birliği gibi uluslararası aktörlerin ve Türkiye'deki idari kurumların desteği ve işbirliği gerekmektedir.¹⁸

SONUÇ VE ÖNERİLER

Göç ve Mülteci Koruma politikası kapsamında Türkiye "Entegre Sınır Yönetimi"ni tam anlamıyla uygulayarak farklı birimler arasında işbirliğini ve koordinasyonunu başarılı bir şekilde sağlamıştır. Sağlam bir sınır güvenliğinin gerçekleşmesi için bölgesel düzeyde işbirliğinin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye Bulgaristan ve Yunanistan sınır yetkilileri ile birçok çalıştay, müşterek eğitim programı ve inceleme gezisi yapıldığı görülmüştür. Sınır ötesi işbirliğinin artırılmasında, iade ve geri kabul uygulamalarında, soruşturma tekniklerinin geliştirilmesinde ve düzensiz göçün, insan kaçakçılığının ve sahte belgelerin önlenmesinde

17 Yurtsever, F. a.g.e. s. 415-444.

18 Köktaş, A. & Demir, Ö. a.g.e.

önemli adımlar atıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte müşterek risk analizinin, çalıntı araçların tespitinin, müşterek ve düzenli hat kontrolünün önem kazandığı görülmüştür. 2005 yılından itibaren gereken altyapının sağlanması ve Türkiye'nin sınır ajansları arasındaki işbirliğinin artması gibi gelişmeler ulusal düzeyde sınır güvenliğini geliştirme ve iyileştirmede önemli başarılar sağlamıştır.¹⁹ Bu minvalde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, göç prosedürlerinde insan haklarının korunmasına yönelik önemli çalışmalar yürütmüştür. Örneğin mültecilerin ayrımcı davranışlara maruz kalmamaları maksadıyla geri gönderme merkezlerinde çalışan personele insan hakları, adil pratikler ve bürokratik işlemlerin güçlenmesi konularında eğitim verilmektedir.²⁰

15 Mart 2011 tarihinde Suriye'de başlayan iç savaş Türkiye'nin sınır güvenliğinde tehdit oluşturmıştır. Türkiye-Suriye güneydoğu sınırında duvarın örülmesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin keşif uçaklarının ve pilotsuz uçakların uygulamalarının kullanılması (Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, Hatay, Mardin ve Şırnak bölgelerinde, güvenlik kuvvetlerinin sayısını artırması, NATO füzelerin konuşlanması gibi) alınan önlemlerdendir. Ayrıca Zeytin Dalı Harekâtı, Fırat Kalkanı Harekâtı, Bahar Kalkanı Harekâtı gibi operasyonların sınır güvenliğini pekiştirdiği görülmüştür.²¹

Türkiye-Irak sınırında ise 2000'li yıllarda önemli değişiklikler yaşanmıştır. 15 Şubat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan yakalanarak PKK'li-lerin ateşkes ilan etmesiyle birlikte Türkiye'yi terk etmeleri emredilmiştir. Dolayısıyla uzun sürecek bir ateşkes süreci başlatılmıştır. 3-7 Ekim 2000 yılında Ankara'da dönemin başbakanı Bülent Ecevit, Masud Barzani ve Genelkurmay 2. Başkanı Yaşar Büyükanıt arasındaki görüşmelerde Barzani bir daha Türkiye'yle yakın ilişkilerde olmak istediğini ve PKK ile mücadelede Türkiye'ye destek vermeye hazır olduğunu açıklamıştır.²² 2003 yılında Barzani ateşkesin durdurulmaması ve devam etmesini sağlayacak politikaları izlemiştir. 7 Mart 2008 yılında Celal Taliban Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İlişkiler bu ziyaretle iki taraf arasında yoğun

19 International Organization for Migration, Border Management. Erişim adresi: <https://turkey.iom.int/border-management>

20 International Organization for Migration, Integrated Border Management. Erişim adresi: <https://turkey.iom.int/integrated-border-management-ibm>

21 Öztig, L. İ. Syria and Turkey: Border Security Priorities. Erişim adresi: <https://mepc.org/journal/syria-and-turkey-border-security-priorities>.

22 Ögür, B. & Baykal, Z. & Balci, A. (2014). *Kuzey Irak – Türkiye ilişkileri: PKK, güvenlik ve işbirliği*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, s. 45-46.

bir görüşme trafiğini başlatmıştır. 2000’li yıllarının ikinci on yılı Ankara-Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasındaki en iyi ilişkilerdi. Çünkü PKK sorunu sadece Erbil işbirliğiyle çözülebilir.²³

Dolayısıyla Türkiye’nin hem bölgeselleşme politikası oluşturduğu hem de kendi kurumları arasında işbirliğini arttırmaya yönelik önemli adımlar attığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

Ağır, O. & Sezik, M. (2015). Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları. *Birey ve Toplum*. 5(9).

Akman, A. & Kılınç, İ. (2010). AB’de entegre sınır yönetiminin gelişimi ve AB sürecinde Türkiye’nin entegre sınır yönetimine geçiş çalışmaları. *Türk İdare Dergisi*. 467. Erişim adresi: http://kisi.deu.edu.tr/yunusemre.ozler/sinir_yonetimi2.pdf (11.04.2013)

Bozkurt, G. S. (2006). *Küreselleşme ve terörizm, değişen dünyada uluslararası ilişkiler, türk dış*

politikasının ana hatları, değişen dünyada uluslararası ilişkiler. Ankara: Lalezar Kitabevi.

Bloomberght. Erişim adresi: <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1150945-turkiye-ab-frontex-ile-mutabakat-zapti-imzaladi> (15.05.2013)

Deniz, O. & Doğu, A. F. (2011). Türkiye-İran Sınırı: Sınırın Coğrafi Durumu ve Sınır Köylerimizin Sosyo-Ekonomik Yapıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 13(19), 49-72.

Fassman, H. & Haller, M. & Lane, D. (2009). Migration and mobility in europe: trends, patterns and control, Northampton. *Edward Elgar Publication*.

Güngör, B. (2015). Türkiye-Ermenistan sınırının açılması neden gündemde? Jeo-Ekonomik bakış. *International Journal of Economic and Administrative Studies*. 1(1), s. 12-34.

International Organization for Migration, Border Management. Erişim adresi: <https://turkey.iom.int/border-management>

International Organization for Migration, Integrated Border Manage-

23 Öğür, B. & Baykal, Z. & Balcı, A. (2014). *Kuzey Irak – Türkiye ilişkileri: PKK, güvenlik ve işbirliği*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, s. 55.

ment. Erişim adresi: <https://turkey.iom.int/integrated-border-management-ibm>

Köktaş, A. & Demir, Ö. (2012). *Güvenlik bilimleri lisans tamamlama*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi, (POLİTAM) ders notları.

Öğür, B. & Baykal, Z. & Balcı, A. (2014). *Kuzey Irak – Türkiye ilişkileri: PKK, güvenlik ve işbirliği*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.

Öztiğ, L. İ. Syria and Turkey: Border Security Priorities. Erişim adresi: <https://mepc.org/journal/syria-and-turkey-border-security-priorities>.

Tepealtı, F. (2019). Avrupa Birliği'ne yönelik Türkiye geçişli (Transit) göç hareketleri ve Türkiye'nin düzensiz göçle mücadelesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*. s. 125-140.

Yurtsever, F. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Sınır Güvenliği Sorunu Konusu*, s.419. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/2573340-Turkiye-avrupa-birligi-iliskilerinde-sinir-guvenligi-konusu-fatih-yurtsever.html> ,

BİR İMAN MESELESİ; MUVÂFÂT TEORİSİ

Sümeyye Ünal

*Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel
İslam Bilim Dalı, Kelam Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

GİRİŞ

Mümin olarak yaşayan bir kimse Allah katında gerçekte kafir veya kafir olarak hayatını sürdürmüş bir kimse de gerçekte bir mümin olarak değerlendirilebilir mi? Veyahut da ömrünün belli bir bölümünü mümin olarak geçirmemiş bir kimse İslam'ı tercih ederek mümin olursa hayatının geri kalanında yaptığı itaat fiilleri ile ahiretini kurtarmış olur mu? Bu sorular kelam tarihinde teorik olarak hicri ikinci asırdan sonra tartışılmaya başlanmış ve bu çerçevede muvâfât teoremi ortaya atılmıştır. Bu teori, İlahi ilimle kulun ölüm anında iman-küfür açısından değişiklik arz eden durumu arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu teoriyi tartışan

kelam âlimleri tarafından hâtime kavramı da bu teoriyle bağlantılı olarak kullanmıştır. Burada bizim ele almayı amaçladığımız konu muvâfât kavramı ve bu kavramı kabul eden veya etmeyen âlimlerin görüşleri olacaktır.

Muvâfât

Sözlükte “tam olmak; sözünü yerine getirmek” anlamındaki vefâ (vefy) kökünden türeyen muvâfât “sözünde durmak, birine hakkını tam ödemek, benzetmek, misli olmak” manalarına gelir. Terim olarak ise Allah’ın ilmiyle kulun ölüm anında iman-küfür açısından durumu arasındaki ilişkiyi, bunun dünya hayatında ilâhî rıza ve gazapla münasebetini anlatır.¹ Bu kavramla yakından ilişkili olan hâtime kavramı ise sözlükte “tamamlamak, bitirmek, sona erdirmek” anlamına gelen hatm mastarından türemiş bir isim olup “son, sonuç, nihayet” demektir. Terim olarak ise, insan hayatının iman açısından iyi ve kötü bir şekilde sona ermesi anlamında kullanılır. Dünyadan imanla göç etmeye hüsn-i hâtime, imandan yoksun olarak gitmeye de sû-i hâtime denilmiştir. Arapça literatürde birincisi hâtimetü’l-hayr, hüsnü’l-hâtime, ikincisi sûü’l-hâtime biçiminde yer almaktadır.²

Muvâfât teorisi, Abdullah b. Saîd (ö.240/854) tarafından ilk defa dile getirilmiştir.³ Fakat onun bu görüşünün çok geniş taraftar bulduğundan söz edilememektedir. Muvâfât konusunda çok fazla çalışma da bulunmamaktadır. Etan Kolhberg, bu konuda “İslâm hakkında bilinen başvuru kaynaklarının hiçbirinde muvâfâta dair herhangi bir kayıt bulunmadığı gibi, klasik sözlüklerde hatta Teknik Terimler Sözlüğünde bile bir çalışma bulunmamaktadır.”⁴ demektedir. Gerçekten de bu kavram hakkında bilinen bir çalışma doğu ve batı literatüründe yok denecek kadar azdır ve temel kaynaklarda konu edilmesi ise son derece sınırlıdır.⁵

Muvâfât Teorisini Benimseyenlerin Görüşleri

Muvafat teorisinin temel görüşü, Allah’ın ezelde, insanları saîd veya şakî; cennetlik veya cehennemlik olarak yaratıldıklarını bildiğini esas alır. Bu manaya gelebilecek nassın mevcudiyeti de Hz. Peygamber (sav)’den

1 Yavuz, Y. Ş. “Muvâfât”, *DİA*, 2006, XXXI, 409.

2 Aruçi, M. “Hâtime”, *DİA*, 1997, XVI, 474.

3 Yücedoğru, T. (2006). *Ehl-i sünnet’e giden yolda ibn Küllab ve Küllabiyye mezhebi*. Bursa: Emin Yayınları. s. 99.

4 Kolhberg, E. (2009). İslam kelâmında muvâfât nazariyeleri. *İslâmî İlimler Dergisi*. 4. s. 401-415.

5 Yavuz, Y. Ş. “Muvâfât”, *DİA*, 2006, XXXI, 409.

nakledilen hadislerde bildirilmektedir. “İtibarın sona göre olacağı ve her şeyin önceden tespit edildiği” şeklindeki hadisler bu teorinin dayanak noktalarıdır ve ele alınan hadisler şunlardır: Amr b. Âs (ra)’dan rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber: “Allah’ın Arş’ı su üzerinde iken ve Allah yeri ve gökleri yaratmadan elli bin yıl önce yaratıkların kaderlerini (mekâdîr) yazmıştır.”⁶ buyurmuştur. Yine Abdullah b. Mes’ûd (ra)’dan rivayet edilmiş bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Birinizin yaratılışı, anası karnında kırk gün insan suyu olarak toplanır. Birbiri ile kaynaşır, sonra o kadar zaman pıhtılaşmış kan olur, sonra kırk gün de et parçası olarak kalır. Daha sonra Allah onun için bir meleği; ceninin neler yapacağını, rızkını, ecelini, mutlu (saâd) veya bedbaht (şakî) olacağını yazmakla görevlendirir. Bunlar yazıldıktan sonra cenine ruh üfürülür. O canlanır, sonra o biri hayır işleri yapar, o derece ki, cennetle kendi arasında bir zira (arşın) yer kalır. Sonra kaderinin öncülüğü ile cehennemliklerin işlerini yapar da cehennemlik olur. Bunun gibi biriniz de cehennemliklerin işlerini yapar, o derece ki, cehennem ile arasında bir zira yer kalır. Alın yazısına uygun olarak dönüp cennetliklerin işini yapar da cennete girer.”⁷ buyurmuştur.

Naslara bakıldığında, muvâfât, kişinin son nefesindeki durumu olduğuna ve bunu dışarıdan bakan insanın değerlendirmesi mümkün olmadığına göre; kişinin son nefesindeki durumu ve hatimesi Allah’ın va’di, vaîdi, rıza ve kızgınlığı, velayeti ve adaveti ile doğrudan alakalıdır. Bizim dışarıdan bakarak mümin diye kanaat getirdiğimiz ve öyle hükmettiğimiz kişinin, Allah yanındaki hükmü bunun tam tersi olma ihtimalindedir. Yine bunun aksi olan yani, bize göre kafir olarak gözüken ve hayatını buna göre devam ettiren birinin de Allah katında mümin olması mümkündür. Buna bağlı olarak yapılan dünyevi akitler; evlilik, mirasçı olma durumu da bizim gördüğümüz yönü itibarıyla olup işin Allah tarafından bilinen bâtinî yönü ile icra edilmemektedir. Bu durumda iman; “isabet edilen ve kendisini küfrün takip etmediği, isabet edilmeyen ve kendisini küfrün takip ettiği” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna bağlı olarak mümin de kafir de iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Allah’ın sevdiği ve iman üzere öleceğini bildiği mümin ile Allah’ın sevmediği ve Allah’ın bilgisine göre kafir olarak ölecek mümin; kesinlikle cezaya çarptırılacak ve küfür hali üzere ölen kafir cezaya çarptırılmayacak ve küfür üzere değil de iman üzere ölecek kafir olarak

6 Müslim, Kader.

7 Buhârî, “Bed’ul-Halk,” 6; “Enbiyâ,” 1; “Kader,” 1; Müslim, “Kader,” 4; İbn Mâce, “Mukaddime,” 10.

ele alınmaktadır.⁸

Muvâfât teorisi ilk kez İbn Küllâb tarafından kelimeler literatürüne kazandırılmıştır. Ondan sonra da birçok âlim tarafından bu teori kullanılmaya başlanmıştır.

İbn Küllâb'a göre muvâfât, Allah'ın sıfatlarına ait taallukların sonucudur⁹ ve Allah, kişinin mevcut halindeki küfrünü değil, iman üzere vefat ettiği durumunu sever ve o haline velayet eder. Bu durumda şöyle demek doğru olur: "Allah (cc), Ebû Bekir (ra) ve Ömer (ra) gibi kişilerin puta tapmaları ve küfür halindeki durumlarından memnundu. İblis'in ibadetinden ve taatından memnun değildi, ona o durumunda dahi kızgındı. Çünkü onun küfür hali üzere öleceğini, diğerlerinin de mümin hali üzere vefat edeceklerini biliyordu."¹⁰

İbn Küllâb'ın muvâfât görüşü en çok Eş'ârîler tarafından benimsenmiş ve onların da savunduğu bir dünya görüşü haline gelmiştir. Onlar bu görüşü, görünüşte kafir olan kişiye lanet okunmasının önüne geçmek için bir gerekçe olarak dile getirmişlerdir. Bu noktadan hareketle de bu görüşün aksini belirten nassı yorumlama yolunda ilerlemişler ve: "*Sizden kim, dininden döner (irtidat) ve kafir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider*"¹¹ ayeti ve benzer nasları, "Allah (cc), bizzat dinden dönmekle amellerin boşa gideceğine hükmetmemiştir. Aksine bunu dinden dönüş üzere ölüme bağlamıştır. O halde amellerin boşa gitmesi bizzat dinden dönüşle icap etmez. Bunda aynı zamanda değerlendirmenin halde değil akıbette, nihayetinde olduğuna delil vardır", şeklinde yorum yapmışlardır. Hz. Peygamber: "*Sâid annesinin karnında iken saîd olmuştur, şakî de yine annesinin karnında şakî olmuştur*"¹² buyurmuştur. Bu şu demektir:

"Allah bir kimsenin saadetine annesinin karnında iken hükmederse o kimse saîd olur, annesinin karnında iken Allah'ın şekâvetine hükmettiği kimse ise gerçekten şakî olur. Müslüman olarak ölen kimse, annesinin karnında iken Allah'ın saadetine hükmettiği kimsedir. Kafir olarak ölen kimse de Allah'ın, annesinin karnında şekâvetine hükmettiği kimsedir. Hadiste belirtildiği gibi, değerlendirme akıbette, sondadır. Şimdiki hal mutavassıt haldir ve onda değerlendirme yoktur.

8 Ya'lâ, Kâdî Ebû. (1974). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'd-dîn*. Beyrut. s. 190-191.

9 Eş'ârî, Ebu'l-Hasan. (2005). *İlk dönem İslâm mezhepleri*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi. s. 169.

10 Ya'lâ, Kâdî Ebû. (1974). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'd-dîn*. Beyrut. s. 191.

11 Bakara, 2/217.

12 Yücedoğru, T. (2016). Bir kelâm teorisi: muvâfât. *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(1). s. 170.

Ancak biz hükümlerde şimdiki hale değer veririz. Çünkü biz ancak zahire vakıf oluruz ve biz, zahir üzere hüküm vermekle hükmolunmuşuz. Bundan dolayı mü-nafıklar hakkında bizim hükmümüz, Müslümanlara uygulanan hükümlerdir. Ahiretteki saadet, mutluluk ve şekâvet, bedbahtlıkla ilgili hüküm ve söz, Allah'ın ilmindedir.”¹³ diyerek ele almışlardır.¹⁴

İbn Küllâb'ın muvâfât anlayışı, Eş'ârî'nin de naklettiği gibi son nefesini teslim eden kişinin o anına itibar edilerek Allah nezdinde kazanacağı makama endeksli bir izah tarzıdır. “Allah, ömrünün çoğunu kafir olarak geçirirse de mümin olarak öleceğini bildiği kimseden ezelde râzî, ömrünün çoğunu mümin olarak geçirirse de kafir olarak öleceğini bildiği kimseye sahit'tir (kızan).”¹⁵ ve “Allah'ın müminden razı olması, itaatkâr olmasını istemesi ve onu mükâfatlandırması, kafiye gazap etmesi de onun sapmasını isteyip cezalandırması demektir.”¹⁶ İbn Küllâb'ın görüşlerini tercih eden ashabımızdır, diyen İbn Fûrek de muvâfât hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar:

“Mümin ömrünün çoğunu kâfir olarak geçirmiş olsa bile Allah'ın iman üzere öleceğini bilip razı olarak yarattığı, kerametler ve derecelerle onu mükâfatlandırdığı kişidir. O'nun rızası iradesidir. Yine Allah'ın küfür üzere öleceğini bilip yarattığı kişi ezelde ona kızdığı kimsedir. O'nun suhtu (kızgınlığı) iradesidir. O kişiyi dinden saptırmış ve böylece çeşitli cezalarla cezalandırmıştır. Velayet ve adavet konusundaki görüş de aynen bunun gibidir.”¹⁷

Hanbelî kelâmcısı Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö.458/1066) bu anlayışı benimsemekte ve savunmaktadır.¹⁸

“Allah'ın bir kişiye yönelik değişmez tavrı, kişinin önceki imânî statüsü ne olursa olsun öldüğündeki itikâdî durumu ile uyumludur. Bundan dolayı, bir zamanlar mümin olan ancak kâfir olarak ölen bir kişi mümin olduğu zamanlarda

13 Yücedoğlu, T. (2016). Bir kelâm teorisi: muvâfât. *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(1). s. 170.

14 İmam Eş'ârî (ö.324/936), bu konuyla ilgili görüşlerini Makâlât adlı eserinin, Acârîde fırkasının on beşinci, Se'âlibe'nin beşinci kolunu oluşturan Mükremiyye'yi açıklarken ele alır ve kelimenin pek bilinmediğini gösteren bir işaret olarak izah etme ihtiyacı duyar ki bu, onun başvurduğu bir usul olarak bilinmemektedir. Burada muvâfât'ın bu fırka tarafından nasıl anlaşıldığının izahı vardır. Ve onlar; “Allah, kullarını içinde bulundukları (işledikleri) amellere göre değil son nefeslerindeki durumlarına göre dost veya düşman edinmiştir.” diye nakleder.

15 Eş'ârî, Ebu'l-Hasan. (2005). *İlk dönem İslâm mezhepleri*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi. s. 169.

16 İbn Fûrek. (1987). *Mücerredümakâlâtı's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'ârî*. Beyrut. s. 45.

17 İbn Fûrek. (1987). *Mücerredümakâlâtı's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'ârî*. Beyrut. s. 45.

18 Ya'lâ, Kâdî Ebû. (1974). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'd-dîn*. Beyrut. s. 190-191.

*bile Allah tarafından sevilmemiştir. Bir zamanlar kâfir olan ancak mümin olarak ölen bir kişi kâfir olduğu zamanlarda bile Allah tarafından sevilmiştir. Bu yüzden Allah, Ebu Bekr ve Ömer (ra)'i puta tapıyor oldukları zamanlarda sevmiş ve İblis'i, Allah'a kulluk ediyor olduğu zamanlarda bile sevmemiştir."*¹⁹ diyerek bu düşüncesini ortaya koymuştur.

Muvâfât teorisinin savunucuları tarafından ulaşılan bir sonuç da imanın ikrarından sonra "istisna ibaresi"nin söylenmesinin zorunlu olduğuydu, diğer bir deyişle, "inşallah" şeklindeki temkin ifadesinin "ben müminim" beyanına eklenmesi gerekliydi.²⁰ Ancak bu, istisnayı bu şekilde kullanan herkesin aynı zamanda muvâfâtı da kabul ettiğini göstermektedir. Bu ikisinin birbirleriyle zorunlu bir şekilde ilişkili olmadıklarını İbn Teymiyye (ö. 728/ 1328) *Kitâbü'l-İmân*'ın-hatime bölümünde ziyadesiyle açıklığa kavuşturmuştur. İbn Teymiyye'nin bizzat kendisi istisnayı kabul ederken muvâfât teorisini reddeder ve bu tavrı benimserken İbn Hanbel'in ayak izlerini takip ettiğini belirtir.

Muvâfât Teorisini Benimsemeyenlerin Görüşleri

Muvâfât konusunu benimsemeyen ve bu görüşe karşı mücadele eden Mu'tezile ve Mâtüridîyye mezhepleridir. Hemen hemen iki mezhep de aynı gerekçelere dayanarak bu konunun karşısında yer almışlardır. Mu'tezile mezhebi, o gün için kendilerinin en büyük muarızı olması hasebiyle İbn Küllâb'a, adl prensipleri gereğince karşı çıkmıştır. Mükâfâtı hak etmeyen, muhabbet ve rızaya layık olmayan, bu nimete sahip olmak için çaba sarf etmeyen kişilere hak ettiğinin üzerinde bir mükâfatlandırmanın yapılamayacağı temel prensibinden hareketle, Allah (cc), İblis'e kendisine kulluk ettiği günlerde sahit (kızgın) olmadığı gibi aksine ona muhabbeti ve rızası vardır. Diğer taraftan Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'e de putlara tapıkları zamanlarda rızası olmadığı gibi onlara kızgındır. Onların Allah'a kulluk ettikleri zamanlarda da onlardan razı ve memnundur. Çünkü onlar neyi yapıyorlarsa Allah (cc), onların o hallerini o an için değerlendirmektedir. Bu yüzden muvâfât görüşünün hakikati yansıtmadığını ifade ederler.²¹ Çünkü Mu'tezile'ye göre, kişi fiillerinin yaratıcısı olması hasebiyle, saîd veya şakî olmayı kendi seçebilir. Saîd iken şakî, şakî iken saîd olmayı tercih eden Allah değil kulun bizzat kendisidir. Bunun aksi de aynı şekil-

19 Ya'lâ, Kâdi Ebû. (1974). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'd-dîn*. Beyrut. s. 401-415.

20 Kolhberg, E. (2009). İslam kelâmında muvâfât nazariyeleri. *İslâmî İlimler Dergisi*. 4. s. 404.

21 Ya'lâ, Kâdi Ebû. (1974). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'd-dîn*. Beyrut. s. 190-191.

dedir.

Mâtürîdî mezhebinde Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1112), İbn Küllâb'ın muvâfât görüşüne itibar etmeyenlerdendir. O da bu görüşü, İbn Küllâb'ın görüşü olarak değil de Eş'arî mezhebi görüşü olarak nakletmekte ve tenkit etmektedir. Ancak muvâfât kavramına yer vermektedir. O, bu konuda tenkitlerini dile getirirken İbn Küllâb'a hiç atıf da yapmamaktadır. Sadece muvâfâtın ifade ettiği anlamdan hareketle şöyle bir tenkit yöneltilmektedir: *"İtibar sonadır; kim ömrünü iman ile sonlandırırsa başlangıçta mümin olup da daha sonra putlara tapsa ve şirke ve batıl dinlere inansa da o kişi gerçekte mümindir. Kim de ömrünü küfür ile neticelendirirse o başlangıçta kafir olup daha sonra samimi bir mümin ve ömrünü ibadetle geçirse de o kişi gerçekte kafir idi. Onlar bu görüşü savunuyorlar ki bu fesadı ortada olan bir şeydir. Çünkü kim ihtiyar ise açıktır ki o ihtiyar, çocuklaşmış bir durumdadır. Gençliğini yaşayan da çocukluk ve beşikteki emzikli halinde ve anne karnındaki halde değildir. Bu görüş hakikatlerin inkarıdır. Allah korusun."*²²

SONUÇ

Abdullah b. Saîd tarafından ilk defa dile getirilen ve İbn Küllâb tarafından sistemleştirilen muvâfât teorisi, kendisinden sonra Eş'arîler ve bazı Selef âlimlerinden de taraftar bulmuştur. Bu teori, kişinin iman-küfür açısından durumunu ele almasının yanı sıra kader ve istisna gibi konulara da etki etmiştir. Bu konuda âlimlerin iki tür görüşü benimsedikleri görülmektedir.

Birinci görüş sahipleri muvâfât teorisini kabul edenlerdir. Onlara göre Allah, mümin olarak öleceğini bildiği insanlardan ezelde râzıdır. Buna karşılık kafir olarak öleceğini bildiği insanlara ezelden beri kızgındır. Çünkü Allah katında gerçek mümin, imanlı öleceği ezeli ilmiyle Allah'ın bildiği kişidir ve gerçek kafir de küfür üzere öleceğini Allah'ın ezeli ilmiyle bildiği kişidir. Allah'ın va'd ve va'idi, rızâ ve gazabı sadece insanın mümin veya kafir olarak ölecek olmasıyla bağlantılıdır. Kişinin ölmeye önceki son hali göz önünde bulundurulur. İbn Küllâb ve Eş'ariyye'nin çoğunun görüşü budur.

İkinci görüş sahipleri ise muvâfât teorisini kabul etmeyenlerdir. Onlara göre imanın dünya hayatında geçerli olması, müminin ölüm anındaki durumuyla ilgili değildir. Allah'ın kafirden o haliyle râzı ol-

22 Ebü'l-Muîn en-Nesefî. (1987). *Et-Temhîd fî usûli 'd-dîn*. Kahire. s. 106.

madığını, buna karşılık müminden de taşıdığı iman vasfı dolayısıyla râzı olduğunu bilmek gerekir. Zira Allah'ın ilmi ezeli olmakla birlikte mâlûmatı değişebilir. Nitekim Allah'ın insanlar hakkında yazdığı yazının dilediği kısmını sileceği ve kişinin iman etmesi halinde kötü davranışlarının iyiliğe dönüştürüleceği açıklaması da (er-Ra'd 13/39; el-Furkân 25/70) bu görüşü teyit etmektedir. Zâhiriyye âlimlerinden İbn Hazm, Mu'tezile ve Mâturidiyye kelâmcıları bu görüştedir. Kanaatimizce bu görüş bize göre de daha isabetlidir.

Kaynakça

- Aruç, M. "Hâtime", *DİA*, 1997, XVI, 474.
- Ebü'l-Mu'in en-Nesefî. (1987). *Et-Temhîd fî usûlî'd-dîn*. Kahire.
- Ya'lâ, Kâdî Ebû. (1974). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûlî'd-dîn*. Beyrut.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan. (2005). *İlk dönem İslâm mezhepleri*. İstanbul: Kabcacı Yaynevi.
- Kolhberg, E. (2009). İslâm kelâmında muvâfât nazariyeleri. *İslâmî İlimler Dergisi*. 4. s. 401-415.
- Yavuz, Y. Ş. "İbnKüllâb", *DİA*, 1999, XX, 156-157.
- Yavuz, Y. Ş. "Muvâfât", *DİA*, 2006, XXXI. 409.
- Yücedoğru, T. (2016). Bir kelâm teorisi: muvâfât. *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(1). s. 165-176.
- Yücedoğru, T. (2006). *Ehl-i sünnet'e giden yolda ibn Küllab ve Küllabiyye mezhebi*. Bursa: Emin Yayınları.
- İbn Fûrek. (1987). *Mücerredümakâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'ârî*. Beyrut.
- Stiglitz, J. (2003). *Yeni küreselleşme ve sorunları*. Tahran: Nasrin Ney.
- Yegin, A. (2015). *Afganistan siyasetini anlama klavuzu*. İstanbul: Seta Yaynevi.

AFGANİSTAN DIŞ GÖÇ DALGALARI VE TÜRKİYE

Zahir Ahmad Khaleqi

*İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler,
Yüksek Lisans Öğrencisi*

ÖZ

Göç her ne kadar günümüzde en ses çıkartan konulardan biri olsada insanlık tarihiyle beraber insanların kimi zaman doğal afet, savaş, kıtlık sebeplerinden dolayı mecburi bir şekilde kimi zamanda da bir çok farklı istek ve umutlarla kendi istekleriyle göç etmişlerdir. Bu istek ve umutları ise, iyi yaşam koşulları, güvenlik bir ortam, iş imkanları vesayire olarak ifade etmek mümkündür. İnsanların bir yerden bir yere göç etmeleriyle beraber gittikleri yerde de olumlu ve olumsuz yönde etkilenmektedirler. Örneğin kendileriyle beraber bazı hastalıkları getirebiliyorlar. Geldikleri

yerdeki insanlar ile kısa vadede sorunlar yaşayabilirler dolayısıyla yeni güvenlik kaygıları da ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kendileriyle beraber sermaye, yatırım, bilgi vs. gibi unsurları da getirmektedirler. Göç batıda sanayileşme hareketiyle işgücüne duyulan ihtiyaç dolayısıyla sözleşmeli işçilik kapsamında dünyanın farklı yerlerinden getirilmiştir. Günümüzde göçün temel kaynaklarına bakıldığında savaşlar, güvenliğin olmaması, işsizlik ve geçim şartlarının zorluğu, özet olarak istek ve taleplerinin devlet ve hükümetleri tarafından karşılanamamasıdır.

Bu kapsamda Afganistan'da yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve savaş ortamı Afgan halkının yaklaşık kırk senedir dünyanın çeşitli ülkelere göç etmelerine sebep olmuştur. Pakistan, İran, Türkiye ve Avrupa, Afgan göçmenlerinin en çok tercih ettiği konumlardır. Bu çalışmada öncelikle göç kavramının teorik kısmına değinerek, Afganistan dış göç dalgaları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Afgan mülteci-sığınmacıların Türkiye'ye göçü incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Göç, Türkiye, Afganistan.

ABSTRACT

Although immigration is one of the most vocal issues today, with the history of humanity, people sometimes migrated due to natural disasters, wars, famine, and sometimes due to many different requests and hopes. It is possible to express these wishes and hopes as good living conditions, a safe environment, job opportunities and guardianship. As people migrate from one place to another, they affect positively and negatively. For example, they can bring some diseases with them. They may experience problems with the people where they come from in the short term, so new security concerns arise. At the same time, they bring with them elements such as capital, investment, information, etc. Migration was brought from different parts of the world within the scope of contracted labor due to the need for labor with the industrialization movement in the west. When we look at the basic sources of immigration today, wars, lack of security,

unemployment and the difficulty of living conditions, in summary, the state and its demands are not met by the state and its governments.

In this context, the economic instability and war environment in Afghanistan has caused the Afghan people to migrate to various countries of the world for nearly forty years. Pakistan, Iran, Turkey and Europe, where Afghan refugees are the most preferred location. In this study, firstly, by touching on the theoretical part of the concept of immigration, a brief information will be given about the Afghanistan emigration waves. subsequently it investigated the migration of Afghan asylum seekers to Turkey.

Keywords: Immigration, Turkey, Afghanistan.

GİRİŞ

Göç her ne kadar küreselleşmenin etkisiyle günümüzde fenomen bir hale gelmiş olsa da tarihleri eskilere kadar gitmektedir. İnsanlar tarih boyunca hayatta kalabilmek için sürekli bir yerden diğer bir yere göç etmek zorunda kalmıştır. Tabiki insanların farklı yerlere göç etmeye zorlayan birçok faktör vardır. Geçmişte doğal afetler, hava durumu, yiyecek ve içeceklerin kıtlığı gibi unsurlar göçe sebebiyet verirken günümüzde ise, dünya çapında artan güvenlik kaygıları, terör, kültürel çatışmalar, mezhepçilik gibi unsurlar genel anlamda insanları göçe zorlamaktadır. Ulusal düzeye inerek incelediğimiz zaman ülkeler içinde de bu bağlamda bir çok faktörden bahsetmek mümkündür. Örneğin gelir dağılımındaki adaletsizlikler, siyasi ve kültürel haklardan mahrumiyetler, iş imkanlarının olmaması, ırkçı ve faşist grupların iktidara gelmesi, ülkede yaşayan diğer

etnik ve azınlıklara eşit derecede haklarının verilmemesi gibi birçok faktörü saymak mümkündür.

Afganistan'ın göç sürecine baktığımızda, sosyo-ekonomik, demografik ve politik olarak istikrarsızlığın sürdüğü bir ülke olarak hem yoğun bir iç göç hem de dış göç yaşayan bir ülkedir. Sadece günümüzde değil tarih boyunca da bir göç ülkesi olan Afganistan'ın sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yaşamı, göç süreçlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu anlamda göç, tarihsel olarak doğu ve batı arasındaki ticaretin önemli güzergâhlarından birisi olan ipek yolunda bulunan Afganistan'ın tarihsel kimliğini oluşturan önemli unsurlardan birisi olmuştur. Pakistan ve İran, Afganistan'ın yakın ve sınır komşu ülkeleridir. Afganistan'dan en fazla bu iki ülkeye doğru gerçekleşen göç dalgasının temel özelliklerinin arasında etnik benzerlikler olduğu gibi ekonomik kaygıya dayalı tarihsel bir geçmiş de yer almaktadır.

2001-2013 dönemi Pakistan ve İran'dan yaşanan geri dönüşler dışında, 2014 sonrası İran'dan üçüncü ülkelere ve özellikle de Türkiye'ye yaşanan Afgan mülteci ve sığınmacı akını görülmektedir. Otuz yıldır Afganistan'da devam eden siyasal istikrarsızlık, terörizm, ekonominin düşük seviyede olması, sığınan ikinci ülkelerde (İran, Pakistan) sınırdışı edilme durumları ve işsizlik vs. Afganları dış göçe mecbur kılan en önemli faktörlerdir. Türkiye'nin uluslararası koruma alanında sığınmacılara ve mülteciler sağladığı imkanlar ve geliştirdiği göç politikaları bu ülkeyi göçmenler açısından daha çekici hale getirmiştir.

İran ve Pakistan'da zor şartlarda yaşayan ve hukuki haklarından memnu edilen Afgan mülteciler Türkiye'de daha rahat yaşam arzusuyla ya da Avrupa ülkelerine geçme umuduyla gelmektedirler.

Göç Olgusu

Göç, insanların siyasal, sosyal, ekonomik, psikolojik, çevresel ve ekolojik, kültürel ve başka sebeplerle genel olarak yaşadıkları yerden başka yerlere gitmeleri sonucunda meydana gelen nüfus hareketliliğidir.¹ Bu hareketlilik hem bireysel hemde kitlesel olabilir. En genel anlamıyla süre ve nedenden bağımsız olarak yer değiştirme hareketi olarak tanımlamak mümkündür. Neredeyse İnsanlık tarihiyle beraber bir geçmişe sahiptir. Göçün günümüzde birden çok çeşiti ve tanımı bulunmaktadır. Dolayısıyla

1 Özbey, K. (2017). Göç, çalışma hayatı ve toplumsal cinsiyet: karşılaştırmalı perspektiften Hopa'da yerli ve kayıt dışı kadın iş gücü. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*. s. 105-121.

siyla doğal afetler, kıtlıklar ve savaşlardan dolayı insanların yerlerinden olmalarına zorunlu göç denilmektedir.

Oysaki insanların ekonomik, eğitim ve iyi yaşam maksadıyla kendi rızalarıyla göç etmelerine gönüllü göç denilmektedir. Genel olarak dünya çapında kabul gören ortak bir tanımı olmasada Uluslararası Göç Örgütüne göre, göçmen herhangi bir dayatmacı dış unsur olmaksızın bireyin/bireylerin kendi iradesiyle yer değiştirmesi ve göç etmeye karar vermesidir. Buradaki amaçları hem maddi hem de manevi faktörleri kapsamaktadır. Örneğin kişinin sosyal durumunun iyileştirilmesi dorultusunda gelecekteki beklentilerine ulaşmak için göçe başvurduklarını da kapsamaktadır.² Genel olarak göçün nedenlerini zorunlu ve isteğe bağlı olarak, amaçlarını da çalışma, sığınma ve planladıkları ülkelere varmalarında kullandıkları yöntemlerini ise, legal ve illegal olarak ifade etmek mümkündür.³

Dolayısıyla savaş ve istikrarsızlık yaşayan ülkelerdeki insanların gelişmiş ülkelere daha iyi bir yaşam için girmelerini yasal olarak zorlaştırdığından dolayı yasadışı yolları kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Yasa dışı yapılan göç de terörizm ve insan kaçakçılığı gibi suçlara sebebiyet verdiği için gelişmiş ülkelerin güvenlikleri açısından yeni tehditler yaratmaktadır. Bu tehditleri bertaraf etmek için yeni politikalar ve kararların alınmasına yol açmaktadır. Özellikle 2001 olayları sonrasında en çok göçe maruz kalan AB ülkeleri göç konusunda daha hassas davranarak bu bağlamdaki yasalarını katılaştırmaktadırlar. Uluslararası etki kabiliyeti olması sebebiyle küresel bir problem teşkil eden illegal göçe ülkeler güvenlik açısından bakmak zorunda kalmaktadırlar.⁴

Savaş, doğal afetler, sürgün, soykırım, etnik temizlik gibi sebeplerden dolayı kişileri yerlerinden olmaları sonucunda meydana gelen göç dalgasına zorunlu göç olarak bakılır. Aksine kişileri kendi kararlarıyla gönüllü olarak daha iyi bir yaşamı amaçlayarak ortaya çıkan göç dalgasına gönüllü ve işçi göç denilmektedir. Örneğin 1960’larda başta Almanya olmak üzere batılı ülkelere doğru başlayan Türk işçilerini bu kategoride saymak mümkündür.

2 _Göç Terimleri Sözlüğü. Erişim adresi: [http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf) (26/03/2019).

3 _Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies*. s. 1687-1688.

4 _Akçadağ, E. (2012). Yasadışı Göç ve Türkiye. *BİLGESAM Dergisi*. 42. s. 28-29.

Göç Türleri

Göçün türlerini genel olarak iç ve dış göçler olarak iki sınıfta incelemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda iç göçleri mevsimlik veya geçici göç, sürekli göç ve emek göçü olarak incelemekte fayda vardır. Aynı zamanda süresine göre göçlere bakıldığında şöyle sıralamak mümkündür.

A. İç Göç

Genel olarak ülkelerin sınırları içerisinde gerçekleşen göçlere denir, sürekli olabileceği gibi geçici de olabilmektedir. Ülke içindeki sanayi ve turizm konusunda gelişmiş ve ön planda olan bölgeleri, verimli toprakların ve su kaynaklarının bulunduğu yerler, doğal kaynakların ve tarihi, kültürel açıdan turistik ve iş imkanlarının olduğu bölgelerdir. İç göçler kırdan kıra, kırdan kente, kentten kıra ve kentten kente de olabilir.

1. Geçici veya Mevsimlik Göç

İnsanların tarım, hayvancılık ve turizm gibi faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları hareketliliğe mevsimlik göç denilmektedir.

2. Sürekli Göç

İnsanların doğal afetler, savaşlar, sosyo-kültürel, baskı vs. gibi faktörlerden dolayı yaşadıkları yerleri sürekli olarak terk etmelerine sürekli göç denilmektedir. Ki bu göç türü hem zorunlu hem de gönüllü olabilir.

3. Emek Göçü

Tayin nedeni ile yapılan göçler ve/ya iş göçleridir. Bu göçler, “geçici” ya da “sürekli” olarak gerçekleşebilmektedir.⁵ Bulunduğu yerde iş bulamayıp bir başka yere çalışmaya giden bireyler iş göçleri kapsamında değerlendirilir. Böylece, bir bölge ya da şehirdeki emek gücü arzının bir başka bölge ya da şehirdekinden fazla olması nedeniyle çok olandan az olana doğru bir akım gerçekleşir.

4. Zorunlu Göç

İnsanların yaşamakta oldukları yeri kendi istekleri olmadan terk etmek durumunda kalmasıdır. Tabi bu göçlerin meydana gelmesinde bir takım itici faktörlerin rolü oldukça etkilidir. Zorunlu göçlerin meydana gelmesinde etkili olan en temel faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz: savaşlar, güvenliğin olmaması, dini, ekonomik ve etnik açıdan baskılar, iş imkânlarının olmaması, temel ihtiyaçların sağlama konusunda karşılaştığı zorluklar, sosyal hizmetlerin yetersizliği, doğal

5 Sayın, Y. & Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 18. s. 1-13.

felaketler gibi birçok nedeni vardır. Bugün baktığımızda genel olarak dünya çapında her 20 dakikada bir kişi gönülsüz olarak yuvalarını terk etmek durumdadır. Kuraklık, depremlerden sonra gelen bir diğer önemli etken ise hastalıklardır. Bu da az önce belirttiğimiz etkenler sonucu meydana gelir.

5. Gönüllü Göç

Bireylerin kendi tercihleri sonucu daha iyi bir yaşam ve hayat standardı yakalamak için göç etmesidir. Gönüllü göçlerde etkili olan temel sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür: daha güzel bir yaşam şartı, sağlık hizmetlerine daha çabuk ve kolay ulaşım, modern ve uluslararası standartlara uygun eğitime ulaşım, daha iyi istihdam imkânları, daha yüksek maaş karşılığında çalışma, kişisel özgürlük ve inançlarını daha iyi yaşama isteği, kariyer yapma arzusu, gönüllü göçlerin etkilerine baktığımızda, göç, ülkelere fayda sağlamakla birlikte büyük çaplı göçün bir takım sorunlara da yol açması söz konusudur. Örneği; eğitim ve sağlık birimleri zor duruma düşebilir, geniş çapta bir göçmen akını konut kıtlığına sebebiyet verebilir, göçmenlerin farklı ırklara sahip olması dolayısıyla yerlilerle bu konuda gerilim yaşaması mümkün, ülkedeki refah seviyesini zayıflayarak geri kalmasına yol açabilir.⁶

B. Dış Göçler/Uluslararası Göç

Bir ülke vatandaşlarının bir başka ülkeye kalıcı olarak gidip yerleşmesi, dış göç olarak tanımlanmaktadır.⁷ Yaşadığı ülkede bireyler bir takım zorluklar yaşayıp, bunlara çözüm olarak daha iyi bir ortama zorlanarak gönüllü göç etmesinin yanı sıra bireysel kararlara bağlı olmadan bir takım sebeplerden ötürü de dış göçler gerçekleşebilmektedir. Beyin göçü, işçi göçleri ve mübadele göçleri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

1. Beyin Göçü

Beyin göçü (Brain Drain) belli bir seviyede eğitim görmüş insanların yaşadıkları ülkedeki koşullardan memnuniyetsizliklerinden dolayı daha yüksek gelirli, yüksek refahlı ülkelere yer değiştirmeleriyle meydana gelen göç türüdür. Özellikle eğitim düzeyi yüksek, belli bir alanda uzmanlaşmış, bilgi üretebilen yetenekli insanları kapsamaktadır. Bu kesim insanlar gelişmiş ülkeler tarafından hızlıca vatandaşlığa alınır. Toplum içinde azınlık teşkil eden bu grup insanlar, az gelişmiş ülkelere sürekli

6 BBC. *Causes And Impacts Relating To Forced And Voluntary Migration*. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/bitesize/guides/z8g334j/revision/1> (28/03/2019).

7 Sayın, Y. & Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 18. s. 3-6.

olarak sanayileşmiş ülkelere transfer olmaktadırlar.⁸

Kendi ülkeleri veya başka bir ülkede kendi eğitimlerini tamamlayan ve tamamlamış olduğu alanda kendilerini uzmanlaştıran bireylerin bu eğitim sürecinin hemen bitişiyle ya da sonraki tarihlerde yüksek bir maaşa çalışmak, iyi bir yaşam koşuluna sahip olabilmek niyetiyle göç eden kişilere denilir. Beyin göçü daha çok yüksek eğitim görmüş ve genellikle teknik alanda uzmanlaşmış kişilerin beklentilerini karşılayamayan az gelişmiş ve ya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş/sanayileşmiş memleketlere doğru gerçekleşen bir göç türüdür.⁹

2. İşçi Göçleri

Bir ülke vatandaşlarının emek güçlerini satmak yani “işçi konumunu önceden kabul ederek bu konumunun lazım gördüğü işlevleri yerine getirmek hedefiyle bir ülkeden başka bir ülkeye göç etme durumudur.” Geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren gündeme taşınan işçi göçü özellikle ABD başta olmak üzere sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri işçi göçü için adeta bir üs haline gelmiştir. Örneği sadece 1660 ile 1975 arasında Türkiye’den gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde işçi göçü gerçekleştirenlerin sayısı 1 milyona ulaşmıştır. 1980’lerde ise Batı Avrupa’ya göç eden Türklerin sayısı 2 milyonu bulmuştur.¹⁰ Ayrıca 1849-1907 arasında yani sadece 60 yıllık bir süre zarfında Avrupa kıtasından kovulan 5,5 milyon İrlandalı, Alman ve İtalyanlar Amerika kıtasına göç etmiştir.¹¹

3. Mübadele Göçleri

Kelime anlamı “değiş-tokuş” olan mübadele, iki ülkenin kendi aralarında anlaşarak ‘vatandaşlarını karşılıklı olarak değiştirmesi’ anlamına gelmektedir. Özellikle savaş sonrası değişen sınırlar yüzünden, başka bir ülkenin eline geçen topraklarda kalan nüfusun ana ülke ile bağlarının kopmaması, kültür ve din gibi devamlılıkların sağlanması için başvuru- lar bir yöntemdir.¹²

Mübadele konusunda her iki ülkenin da bakışının tamamen birbiri-

8 Çavuşoğlu, D. (2016). Beyin göçü. *İstihdam Dergisi*. 19. s. 23.

9 Çavuşoğlu, D. (2016). Beyin göçü. *İstihdam Dergisi*. 19. s. 24.

10 Martin, P. L. (1991). *Bitmeyen öykü: batı Avrupa’ya Türk işçi göçü*. Ankara: BM Kalkınma Programı ve Pelin Opset, Uluslararası Çalışma Bürosu. s. 25.

11 Thomas, B. (1973). Migration and economic growth. *Cambridge University Pres.* s. 96-110.

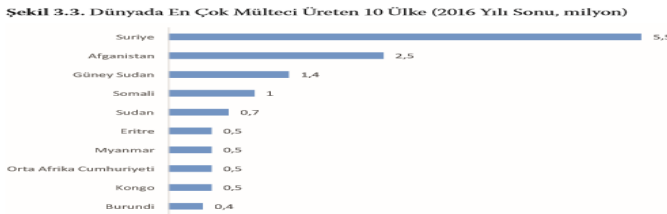
12 Sayın, Y. & Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 18. s. 4-6.

ne zıt olduğunu görmek mümkündür. Bir kere mübadele fikrinin ortaya çıktığı tarihe baktığımızda bu düşünce ilk olarak Balkan savaşlarından sonra boy göstermeye başlamıştır. Yaşanan iki Balkan savaşları neticesinde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarının yaklaşık %80'lik bir bölümü, nüfusunda %16'lık bir kısmını kaybetmiştir. Böylece yaklaşık 800.000 insan yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Savaş ardından ortaya çıkan yeni sınırlar ise sorunun daha da büyümesine yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra ise göç iyice hızlanmıştır.¹³

Afganistan'ın Dış Göç Dalgaları

Sosyo-ekonomik ve politik olarak istikrarsızlığın sürdüğü Afganistan hem yoğun bir iç göç hem de dış göç yaşayan bir ülkedir. Sadece günümüzde değil tarih boyunca da bir göç ülkesi olan Afganistan'ın sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yaşamı, göç süreçlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu anlamda göç, tarihsel olarak doğu ve batı arasındaki ticaretin önemli güzergâhı yani ipek yolunda bulunan Afganistan'ın tarihsel kimliğini oluşturan önemli unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Afganistan dış göç sürecine baktığımızda Arap baharı başlamadan dünya sıralamasında birinci sıralardadır. Bu durum 2014 Orta Doğu Suriye olaylarından 30 yıla kadar devam etmekte olan durum olarak bu eğilim, sürekli hareket eden nüfusları takip eden dış göçler de yükseliş göstermektedir.¹⁴ 2014'ten itibaren UNCHR'nin yayınladığı istatistiki verilere göre oranlarda Suriye ardından günümüzde de en çok sığınmacı ve mülteciyi yine Afganistan üretmektedir. Bu göçler genellikle başlarda İran ve Pakistan gibi ülkelere doğru gerçekleşse de son zamanlarda Türkiye ve Türkiye yoluyla Avrupaya doğru gerçekleşmeye devam etmektedir.

Şekil 1. Dünyada en çok mülteci üreten 10 ülke (2016 yılı sonu, milyon).

Kaynak: UNCHR, 2016

Kaynak: UNCHR, 2016

13 Dağhoğlu, Y. B. (2014). Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve sonuçları. *TSA*. 14. s. 9-15.

14 Pressure and Peril: Afghan refugees and Europe in 2017. Erişim adresi: <https://www.afghanistan-analysts.org/pressure-and-peril-afghan-refugees-and-europe-in-2017/> (10/04/2019).

Tablo.1. Dünya Nüfus Beklentileri verilerinin enterpolasyonuna dayanan nüfus tahminleri.

Afganistan nüfusu (4/01/2019 itibariyle)	37,017,361
Son BM Tahmini (1 Temmuz 2019)	37,209,007
Günlük Doğum Sayısı	3,175
Günde Ölümler	645
Günlük Net Göç	-164
Günlük Net Değişim	2,366
1 Ocak'tan Bu yana Nüfus Değişimi	236,600

Kaynak: World Population Review

1. Pakistan'a Doğru Göç

Afganistan'da 1973 yılında petrol fiyatlarının dünya çapında artması ile ortaya çıkan büyük ekonomik krizden etkilenen Afganlar, yeni iş olanaklarından yararlanmak için başta Pakistan ve İran olmak üzere diğer bazı Körfez ülkelerine de göç etmişlerdir. Bu dönemde Afganistan-Pakistan ve Afganistan-İran arasında oluşan göç ağlarının, bundan sonraki dönemlerde meydana gelen göç hareketlerine zemin hazırladığına, yani bu dönemde etnik ve kültürel köken benzerlikleri ve ekonomik motivasyonlar sonucunda gerçekleşen göçlerin sonraki dönemlerde gerçekleşecek olan politik göçlerin öncüsü olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁵

Pakistan'a göç farklı aşamalarla karakterizedir. En büyük göç 1979 ile 1989 arasında Sovyet istilasında gerçekleşti. 1981'de Pakistan'da (Paştun menşeli) 2,3 milyon mülteci olduğu tahmin edilmiştir. 1989-1992 yılları arasında, çoğu iç savaş başladığında göç ederken, 1996'dan 2001'e kadar olan dönemde ise orta sınıf özellikle Kabil ve merkezi bölgeler olmak üzere Pakistan'a doğru göç dalgaları yaşanmıştır.¹⁶

Mülteciler çeşitli nedenlerle Pakistan devleti tarafından desteklenmiştir; Peştun'lar arasında iltica teklifini içeren din ve Peştunwali (Peştunculuk) kodu Afganların Pakistan'daki alımlarında önemli rol oynamıştır. Pakistan'ın, Afganistan'a konukseverliğini her zaman dini ve insani bir görev olarak görmesinin temelinde Pakistan'ın jeopolitik ve jeo-stratejik (Hindistan nedeniyle) çıkarlarına ve dini dayanışmaya dayanan bir dış politika kombinasyonu yatmaktadır.

Pakistan'da yetişen ikinci nesil, hizmetlere, yiyeceklere, barınağa ve istihdama, Afganistan'da her zaman aynı derecede bulunamayan şeyle-

re erişime sahip bir yaşam standardına alışmıştır. Aynı zamanda, Pakistan'daki Afganlar oturma izni veya mülteci kimlikleri olup olmadığına bakılmaksızın eğitime erişime sahipken, Pakistan hükümeti Afgan okullarının kuruluşlarında kamplarda Dari ve Peştuca öğretmesine izin vermiştir.

2001 yılında ilk kez Pakistan hükümeti yeni gelen Afganlar için bir tutuklama ve sınır dışı etme emri çıkardı ve BMMYK'yi yeni mülteci kamplarında nüfus sakinlerinin mülteci yerine ekonomik göçmen oldukları kimliği ile kimlik kartlarını bırakmalarını istedi. Yukarıdaki politikalara rağmen, 2007'de yapılan bir ankette, "kayıtlı Afganların %84,2'si temel olarak altyapı ve güvenlik eksikliğinden dolayı Afganistan'a geri dönmek istemediklerini" söyledi.¹⁷ BMMYK'nin 2003'teki himayesi sayesinde, 1,5 milyon Afgan Pakistan'dan (ve diğer 220.000'in İran'dan) geri Afganistan'a dönmüştür.¹⁸

Mülteci statüsünü "korumak" amacıyla, 2007 yılında kayıt kartı (Tescil Belgesi) kabul edilerek kart 3 yıl süreyle geçerli ve sınır dışı edilmeye karşı koruma sağlamıştır. İade programları dışlama politikalarına eşlik etmiştir. Hükümet (UNHCR ile anlaşarak) Afgan okullarına geri dönüşü teşvik etmek amacıyla dört (4) ana kampı kapatmıştır. Mülteci kamplarının kapatılması ve yıkılması, 2007 ve 2008 yılları boyunca devam etmiş. 2007 mülteci sayımına kayıt yaptırmayanlar, kimlik belgesi veya başka bir belge alma imkanı olmadan (geri dönüş programı için kayıt olmadıkça), yasadışı sakinler olarak kabul edilmiştir. İkamet statüsündeki değişiklik ve hizmetlere erişim (eğitim gibi) birkaç Afgan'ın bu kez Avrupa ve / veya Asya ülkelerine geri dönmesine veya ikincil göçe gitmesine neden olmuştur. Pakistan'da bugün bile Afgan mültecilerin sayısı belirsizliğini koruyor. UNHCR, verilerine göre Pakistan'ın, kısmen son nüfus sayımı tarafından onaylanan yaklaşık 1,405,600 resmi mülteciyi ağırladığını desteklemektedir.¹⁹

2. İran'a Doğru Göç

İran'ın Afganistan'a dahil iş olanaklarına kıyasla daha yüksek düzeyde gelişme göstermesi 1960'lardan ve 1970'lere iki ülke arasındaki ekonomik

17 Saito, M. Second-Generation Afghans In Neighbouring Countries. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/pdfid/47c3f3cbd.pdf> (21/04/2019).

18 Saito, M. Second-Generation Afghans In Neighbouring Countries. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/pdfid/47c3f3cbd.pdf> (21/04/2019).

19 UNHCR. Erişim adresi: <https://data2.unhcr.org/en/country/pak> (20/04/2019).

ve dairesel göçün büyümesini teşvik eden kültürel benzerliklere de sahiptir. Ailesi Afganistan’da kalırken, koca ya da erkek kardeşi İran’a göç etmesi bir gelenek haline dönüşmüştür. Ucuz işgücüne duyulan ihtiyaç, “çoğu İran’da yasadışı olarak yaşayan, ancak yetkililer tarafından hoş görülebilen Afganlar için çalışmak” anlamına geliyordu.²⁰

Ağların geliştirilmesinde araç, 1978’e kadar açık ve erişilebilir halde kaldığı yüksek gözenekli 900 kilometrelik sınır, sınır kontrolleri ve işaretleri olmadan çoğunlukla çöllerden oluşmaktadır. Bu, “İran ile Afganistan’daki Herat gibi şehirler arasındaki kültürel ve ticari bağların” gelişmesini kolaylaştırmış ve düzensiz göçü teşvik etmiştir. 1980 ve 1989 arasında 2,9 milyon Afgan’ın İran’a gittiği ve bunun 1,4 milyonunun Sovyet birliklerinin geri çekilmesini takiben geri döndüğü tahmin edilmektedir ve 1992 yılının sonlarına doğru Necibullah hükümetinin devrilmesiyle Pakistan ve İran’a olan göçün ters yönde hareket ederek Afganistan’a geri döndüğü gözlenmektedir.²¹

Hareketlilik Pakistan’da sunulana benzer paralel bir seyir izlemiş, Taliban hükümeti sırasında son büyük göç (1994-2001) gerçekleşmiştir. Pakistan’a benzer şekilde İran, büyük ölçüde Şii Müslümanlarla olan dini dayanışmadan doğan Afganların kabulüne yönelik açık bir politika kabul etmiştir. İran, Afgan uyruklu mültecilere kimlik kartı vererek onların işgücü piyasasına girmelerine, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmalarına ve İran’da istedikleri yerde ikamet etmelerine izin vermiştir.

Sovyet müdahalesi İran’daki İslam Devrimi ile çakıştığı için Afganlar yalnızca memnuniyetle karşılanmakla kalmadı Muhacirlerin, yani İran’ın “mavi kartlar” verdiği özel bir koruma sistemi olan “dini göçmenler” olarak kabul edildi. Kimlik ve süresiz kalma izni olarak işlev görmüş olan bu kartlar, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinin, bugüne kadar yürürlükte olan 17 (istihdam) ve 26 (hareket özgürlüğü) maddeleriyle ilgili olarak imzalanmıştır. İstihdamla ilgili olarak, tanınmış mülteciler iş başvurusunda bulunabilir, 17 el emeği kategorisiyle sınırlandırılmış izin olarak belirlenmiştir. Afganlar eğitim erişimine sahip olmuş, gaz, gıda ve sağlık sigortası için sübvansiyon almışlardır. İran’da Pakistan’ın aksine, hareketlerinde kısıtlama getirilmiştir, hareket için devletten izin alınması gerekli kuralını

20 Ayar, B. (2018). Securitization of migration: the case of the afghan refugees in the Islamic republic of Iran. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University. s. 17-21.

21 Safri, M. (2011). Transformation of the Afghan refugee: 1979-2009. *Middle East Journal*, 2011. s. 592.

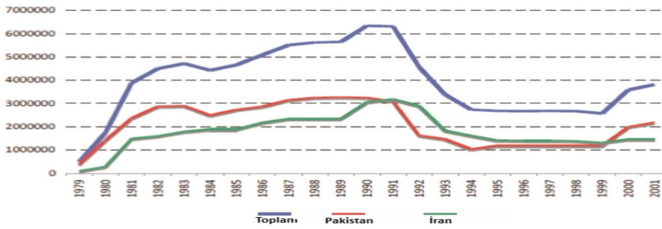
getirmişler. İran'ın Pakistan'ın aksine pek çok kamp inşa etmediği dikkat çekiyor, Afgan'ların çoğu şehirlerin yıkık banliyölerinde toplu olarak yaşamıştır.²²

2002 yılında hükümet, "Afganların ülkedeki ikametini teşvik ettiği" kabul edilen Afgan okullarının lisansını yürürlükten kaldırmıştır. 2004'e gelindiğinde Afganlar'ın İran okullarındaki sübvansiyonları kaldırılmış ve kapatılmıştır. Afgan okulları, bu sayede nüfusun tamamının eğitim sistemi dışında bırakılmıştır.²³

İran politikasının 2007'den sonraki karakteristik özelliği, gönüllü geri dönüş programlarına vurgu yaparak mülteci nüfusunun yeniden kayıt altına alınmasına yönelik sistematik bir girişimdir. Daha önce mülteci olarak kabul edilenleri kayıt altına alma süreci (Amayesh) olarak biliniyordu, Amayesh bu bağlamda sadece bir yönetim aracı değil, Afganları geri dönmeye teşvik etmek için daha büyük bir çabanın parçası olmuştur.

BMMYK verilerine göre günümüzde yaklaşık 1 milyon kayıtlı Afgan mülteci İran'da yaşamaktadır. Bunların yüzde 97'si şehirlerde ve yüzde 2'si ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır.²⁴

Şekil 2. 1979-2001 Döneminde Pakistan ve İran'daki Afgan Mültecilerin Sayısal Büyüklüğü.

Kaynak: Maastricht Graduate School of Governance, 2009.

3. Türkiye'ye Doğru Göç

Afganistan çeşitli güvenlik ve ekonomik sebeplerle yaklaşık 40 senedir dış göç adına büyük göçlerin dalgalarına maruz kalan bir ülke olarak bilinmektedir. Arap baharı gelip Orta Doğu göçleri yaşanmasınadək uluslararası camiada dünyanın ilk sırasında hep birinci yeri sahiplenmiş ve

22 Solutions Strategy for Afghan Refugees-Progress Report of 2014. UNHCR. 2015.

23 Tober. (2007). My body is broken like my country: identity, nation, and repatriation among Afghan refugees in Iran. *Iranian Studies*. 40(2). s. 263- 285.

24 Islamic Republic Of Iran: Afghan Refugee Overview. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/protection/operations/539ab62a9/solutions-strategy-afghan-refugees-islamic-republic-iran-20152016.html> (20/04/2019).

önemli oranda yukarıda bahsettiğimiz gibi Pakistan ve İran’a göç dalgaları yaşanmıştır. Afganların Türkiye’ye yönelişi ve Afgan göçünden diğer ülkeler gibi Türkiye’de nasibini almıştır.²⁵

Afganistan’ın Türkiye’ye göçü, büyük miktarlarda Afgan’ların Türkiye’ye girdiği günlerde Afganistan’ın Sovyet istilasına bununla birlikte dönem boyunca uygun kayıtlar tutulmamıştır ve Türkiye’ye yapılan düzensiz göçün belirsiz durumundan dolayı Afganistan’a göçün kesin istatistiklerini korumak zor olmuştur. 2002 yılında, Hürriyet gazetesi tarafından yayınlanan bir makalede ülke genelinde yaşayan “binlerce” Afgan bulunduğu iddia edilmekte olup sonraki yıllarda Afganlar, Türkiye’nin en büyük düzensiz göçmen gruplarından birisi haline gelmiştir. 2003-2007 döneminden itibaren, yakalanan Afganların sayısı ve istatistikler geçen yıl neredeyse iki katına çıkmıştır. Afganistan’daki savaştan kaçan çoğu Afgan İran üzerinden Türkiye’ye ulaşmıştır. 2005 yılından itibaren düzenli bir şekilde artarak akın eden Afganistanlı mülteciler Türkiye’nin kayıtlı göçmenlerinin büyük bir bölümünü teşkil etmiştir. Bunların çoğu Van, Ağrı ve diğer uydu şehirlerine dağıtılmıştır. İlerleyen yıllarda Türkiye’ye giren Afganların sayısı, Irak’tan gelen göçmenlerden sonra ikinci büyük sığınmacı uyuğu olarak görülmüştür. 2009’da Irak-Afganistan kategorisinde belirlenmiş 16.000 kişi bulunmaktadır. 2010 yılına kadar yüzde 50 oranında çarpıcı bir düşüşe rağmen, raporlar Türkiye’de yaşayan ve çalışan binlerce kişiyi doğrulamıştır. Ocak 2010 itibarıyla bu sayı 26.000 sığınmacıya ulaşmıştır.²⁶ Afganistan’da Taliban örgütünün tekrar canlanması ve savaşın başlamasıyla 2014 yılından bu yana sığınmacıların sayısı günümüze kadar giderek artmaktadır.

2017 Haccetepe Üniversitesinin araştırmalarına göre Afgan mültecilerin büyük bir kısmı yaklaşık (%90) uluslararası koruma kapsamında başvuruda bulunmak amacıyla gelmiştir. Bu yoğunluğun ortalama yaşları 18-59 arasında olup, mezkur kişilerin çok büyük çoğunluğu (%98) karayolundan Türkiye’ye giriş yapmışlardır (Tablo 2.). geri kalanları yani %2’lik kısmı ise havayolu aracıyla girenleri oluşturmaktadır.²⁷

25 Afghans in Turkey. Erişim adresi: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQWZnaGFuc19pbl9UdXJrZXk> (21/03/2019).

26 Afghans in Turkey. Erişim adresi: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQWZnaGFuc19pbl9UdXJrZXk> (21/03/2019).

27 Eryurt, M. A. (2017). Türkiye’de Afganistan uyruklu uluslararası koruma başvurusu ve statüsü sahipleri üzerine analiz: Türkiye’ye geliş sebepleri, Türkiye’de kalışları, gelecek

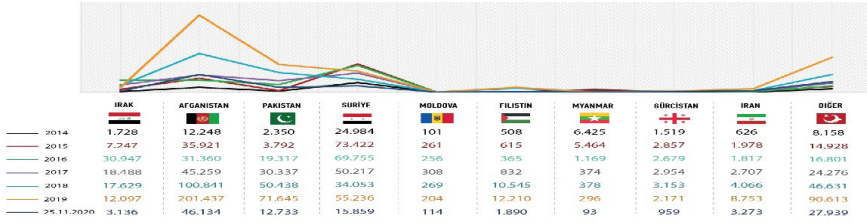
Tablo 2. Türkiye'ye Göç Etmeden Önce Hangi Ülkede Yaşandığına Göre Türkiye'ye Giriş Biçimi ve Başka Ülkelerden Geçme Durumu.

	Afganistan	İran	Diğer	Toplam
Türkiye'ye giriş biçimi				
Karayolu	95.4	100.0	100.0	98.2
Havayolu	4.6	0.0	0.0	1.8
Türkiye'ye giriş yapma biçimi				
Pasaportlu/vizeli	3.9	0.0	0.0	1.6
Pasaportlu/vizesiz	11.4	10.6	15.4	11.0
Resmi sınır geçiş noktasından pasaportsuz	2.6	6.2	23.1	5.0
Gayri-resmi sınır geçiş noktasından	82.1	83.2	61.5	82.4
Başka ülkelerden geçme durumu				
Başka ülkeden geçmedi	10.1	91.4	46.2	58.3
Pakistan-İran	13.7	0.0	0.0	5.4
İran	74.9	8.4	46.2	35.4
Diğer	1.3	0.2	7.7	0.8
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0
Sayı	293	434	13	740

Kaynak: 2017 Hacettepe Üniversitesi Afgan Göçmenleri Üzerine Araştırması

Göç idaresinin istatistiklerine baktığımızda Afgan göçmenlerin düzensiz olarak yaptıkları göç durumu en büyük dalgayı 2018'de yaklaşık 100,841 göçmene ulaşarak diğer ülkelerin başında yer almıştır. 2020 yılında, Kasım ayının sonlarında güncellenen verilere göre yıl başından beri 46.134 düzensiz göçmenle Afganistan yine ilk sırada yer almaktadır.²⁸

Şekil 3. Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyruk Dağılımı.

Kaynak: Göç İdaresi İstatistikleri

Düzenli ya da pasaportla gelen göçmenlerin sayısına Afganistan bazlı baktığımızda 2012 yılından bu yana sürekli artmaktadır. BMMYK verilerine göre 2016 itibarıyla 116,422 resmi sığınmacı Türkiye uluslararası koruma başvurusunda bulunmuştur. BMMYK verileri Ağustos 2018 itibarıyla bu sayının 164,351 göçmene çıktığı görülmektedir.²⁹

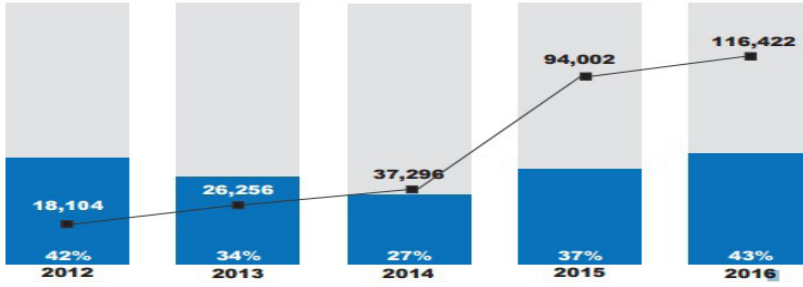
planları ve amaçları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. s. 99-103.

28 Göç İdaresi İstatistikleri. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-istatistikleri_363_378 (21/03/2019).

29 UNCHR. Erişim adresi: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/01.-UNHCR-Turkey-Fact-Sheet-August-2018.pdf> (12/04/2019).

AFGANİSTAN DIŞ GÖÇ DALGALARI VE TÜRKİYE

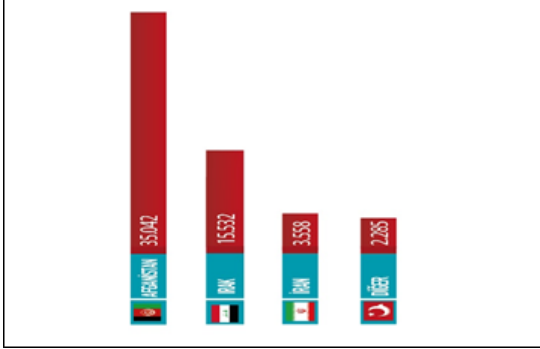
Tablo 3 : Afgan Mülteci ve Sığınmacıların Yıllara Göre Oranı.

Kaynak: UNCHR, 2016

Aynı şekilde göç idaresi websitesinin son güncel tablusuna göre yıllara göre uluslararası koruma başvuru sayısı 2018 itibarıyla 114.537 kişiye ulaşmıştır.³⁰ 2019 yılında uluslararası koruma başvurusunda bulunanların arasında Afgan uyruklu olan sığınmacılara bakacak olursak, yabancıların Türkiye düzeyinde uyruklarına göre dağılımı sırlamasında 35.042 başvuru adediyle ilk sırada yer almaktadır. (Şekil 4)

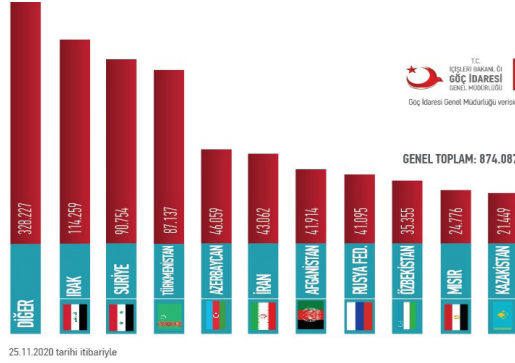
Şekil 4 : 2019 Yılında Türkiye Düzeyinde Uluslararası Koruma Başvurusu Yapan Göçmenlerin Uyruklarına Göre Dağılımı.

Kaynak: Göç İdaresi 2019

30 Göç İdaresi, Uluslararası Koruma İstatistikleri. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik6/uluslararasi-koruma_363_378_4712_icerik (06/05/2019).

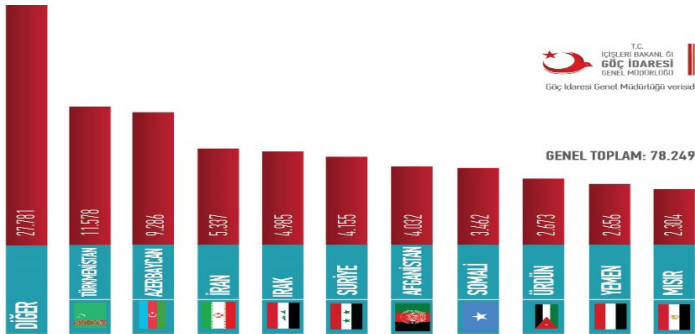
Şekil 5 : 2020 yılında ikamet izni ile Türkiye’de bulunan yabancıların sıralaması.

Kaynak: Göç İdaresi Websitesi -2020

Afganistan’da eğitim durumundan memnun olmayan öğrenciler üç şekilde Türkiye’ye eğitim almak için gelmektedir. Birincisi Afganistan Karzai dönemi bursları kapsamında, ikincisi Türkiye bursları aracılığıyla gelenler ve üçüncüsü kendi imkanlarıyla gelen öğrenciler olarak ayrılmaktadır. Türkiye’de okuyan önemli oranda Afgan öğrencileri de eğitim için Türkiye’ye gelenler kapsamında ikamet izni ile eğitimlerini devam ettirmektedir. Diğer ülkelere kıyasladığımızda 2020 göç idaresinin istatistiklerine göre 4,032 öğrenciyle Türkiye’de en çok öğrenciye sahip olan ülkeler sırasında 6. olarak Afganistan gelmektedir.³¹

Şekil 6 : 2020 yılında öğrenci ikamet izni ile Türkiye’de bulunan yabancılar (ilk 10 ülke).

Kaynak: Göç İdaresi 2020

31 Göç İdaresi. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik6/uluslararasi-koruma_363_378_4712_icerik (06/05/2019).

AFGANİSTAN DIŞ GÖÇ DALGALARI VE TÜRKİYE

1.2.Ülkelerine Dönme Durumları

Her ülkenin vatandaşı gibi muhakkak Afganistan'da savaş olduğu için Türkiye'ye gelen Afganlar da kendi ülkelerine dönüp dönmeme konusundaki soruya vatan özlemi ve akraba hasretinden bahseder. Durum böyleyken ağır şartlar altında sığınmacı olarak gelen Afganistan uyruklu mültecilerin ve sığınmacıların da sorulan sorular karşısında kişilerin sadece %1'lik bir kısmının ülkelerine tekrar dönmek istemedikleri görülmektedir. (Tablo 3).³²

Tablo 3 : Afganistan'a Geri Dönmek İstemeyen Kişilerin Hangi Koşullar Sağlanırsa Dönebileceklerinin Yüzde Dağılımı.

Hangi koşullar sağlanırsa dönmek ister	Denizli	İçel	Samsun	Van+Ağrı	Karaman	Toplam
Ulaşım masrafları karşılanırsa	0.0	1.1	0.0	1.3	0.0	0.5
İş kurmak için nakdi yardım	0.0	1.1	0.0	1.3	0.0	0.5
İş kurmak için mesleki eğitim	0.0	1.1	0.0	2.6	0.0	0.8
Sayı	142	90	138	152	102	624

Kaynak: Göç İdaresi

2018'de giderek artan sayıda Afganlı, ülkenin doğu sınırındaki İran'dan Türkiye'ye giriş yapmışlardır. Türkiye İçişleri Bakanlığı Türkiye'ye ulaşanların sayısını 27.000 olarak bildirmiştir. Türkiye yetkilileri bu duruma insanları gözaltına alarak yaklaşık 7.100 Afgan'ın tarifesiz uçak seferleriyle sınır dışı edildiğini söylemiştir. Bu sayının gelecek günlerde 10.000'e ulaşacağı tahmininde bulunmuştur.³³

Şekil 7 : 2019 yılında yakalanan düzensiz göçmenler.

Kaynak: Göç İdaresi 2020

2019 itibarıyla Afganistan ülkesinden gelen düzensiz göçmenler yakalanarak düzensiz göçmen kapsamında geri gönderilen düzensiz göçmen

listesinde Afganistan ilk sırada yer almaktadır. Göç idaresi istatistiklerine göre 2019 yılında 201.437 Afganistanlı düzensiz göçmen yakalanarak ülkelerine geri gönderilmiştir.

SONUÇ

Göçün hem sorun teşkil edeceği ve hem fırsat kapılarını açacağı gibi bazı durum ve olanaklara sahip olması açısından değerlendirdiğimizde göç eden birey açısından uyum sürecinde kültürel farklılık, hukuki bakımdan göçedilen ülkenin vatandaşları ile aynı hukuki statüye sahip olmama gibi durumlar göçmen ve devletler açısından zorlu bir süreçtir. Aynı şekilde yeni hayatın huzurlu ortamı, hayat standartlarının yüksekliği göçmenin potansiyelini ortaya çıkarmasına vesile de olabilir. Kısacası bu durum ya trajik bir oyundan bir kahraman çıkartır ya da ötekileştirme tavırlarıyla bireyin kahramanın sonunu getirir. Afganların İran ve Pakistan ülkelerinde bu durumun ikisi de yaşandığını varsayarsak Türkiye'ye gelen mülteci ve sığınmacıların çoğu bu olayın kahramanları değil, belki ezilen kısmı olmuştur.

Bu çalışma neticesinde varılan sonuçlardan birisi de göç ve güvenli ilişki açısından göçün, şiddet ve güvensizlik karşısında zorunlu olarak yaşanmasıdır. İkincisi göç-yoksulluk ilişkisidir ki bugün Afganistan'dan gelen sığınmacıların çoğu yeni iş fırsatları aramak amacıyla Türkiye'de bulunmakta olduğunu kanıtlar. Türkiye, Afganistan uyruklu mülteciler için İran ve Pakistan'a nisbeten daha iyi bir ortam yaratarak, bazı olanaklar sağlasa da eksiklikleri görülmektedir. Mültecilerin, sığınmacıların ve göçmenlerin kaynak ülkeleri ile hedef ülkeleri uzun yıllardır benzer profillere sahiptir. Kaynak ülkelerin başında gelen Afganistan için de durum uzun zamandır benzerliğini korumakta; göç bu ülke insanları için tek alternatif olma özelliğini korumaktadır.

Türkiye'de uluslararası koruma statüsü ve başvuru sahibi olarak yaşayan kişilerin şimdiki maddi vaziyeti Türkiye'ye gelemenden önceki duruma bakıldığında daha kötüye gittiği görülmektedir. Görüşmelerdeki anahtar kişilerin fikir ve düşünceleri ise her ne olsa da can güvenliğine sahip olduklarını rızayet sebebi göstermektedirler. Yani temel sorun, söylemsel zenginliğine karşılık eylemsel yoksulluk gerçeğidir. Bu nedenle mülteciler/sığınmacılar/göçmenler özgür ve rahat bir yaşam için ölümü göze almaktan vazgeçmeyeceklerdir.

Türkiye mülteciler ve göçmenler konusunda pek çok Avrupa ülkesine nazaran bir takım kaygılar yerine insani politikalar geliştirerek göçmenlere ve bu duruma çözüm üretmektedir. Fakat göç konusu artık sınırları aştığı gibi ülkeleri de aşmaktadır. Göçün çözüm süreci için artık uluslararası alanda işbirlikçi politikalara ihtiyacı vardır. Çünkü sorun tek bir ülkeyi ilgilendiren ya da tek bir ülkenin baş edebileceği sorun olmaktan gün geçtikçe çıkmaktadır. Artık uzun yıllardan beri devam eden bu Afgan göçünün asıl nedenlerine çözüm bulmak için alınan neticeler kapsamında işbirlikçi ve küresel sorumluluk çağrısına ihtiyaç duyulacaktır. Türkiye bu konuda tek başına çözüm üretmeye devam etse de uzun yıllardır hiç bitemeyen mezkur göç süreci hem Afganistan halkını hem dünyayı yormuş durumdadır.

Kaynakça

2016 Uluslararası Af Örgütü. Erişim adresi: <https://acileylem.org.tr/eylem/2000den-fazla-afgan-tuerkiyeden-sinir-disi-edilme-tehlikesi-altinda> (12/05/2019).

Afghans in Turkey. Erişim adresi: <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQWZnaGFuc19pbl9UdXJrZXk> (21/03/2019).

Akçadağ, E. (2012). Yasadışı Göç ve Türkiye. *BİLGESAM Dergisi*. 42. s. 28-29.

Ayar, B. (2018). *Securitization of migration: the case of the afghan refugees in the Islamic republic of Iran*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University.

BBC. Causes And Impacts Relating To Forced And Voluntary Migration. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/bitesize/guides/z8g334j/revision/1> (28/03/2019).

BBC. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/bitesize/guides/z8g334j/revision/1> (28/03/2019).

Çavuşoğlu, D. (2016). Beyin göçü. *İstihdam Dergisi*.

Dağlıoğlu, Y. B. (2014). Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve sonuçları. *TSA*. 14. s. 9-15

Donini, A. & Monsutti, A. & Scalettari, G. (2016). Afghans on the move: seeking protection and refuge in europe. *Global Migration Center and Graduate Institute of International and Development Studies*.

Eryurt, M. A. (2017). *Türkiye’de Afganistan uyruklu uluslararası koruma*

başvurusu ve statüsü sahipleri üzerine analiz: Türkiye'ye geliş sebepleri, Türkiye'de kalışları, gelecek planları ve amaçları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Göç İdaresi İstatistikleri. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-istatistikleri_363_378 (21/03/2019).

Göç İdaresi, Uluslararası Koruma İstatistikleri. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik6/uluslararasi-koruma_363_378_4712_icerik (06/05/2019).

Göç İdaresi. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik6/uluslararasi-koruma_363_378_4712_icerik (06/05/2019).

Göç Terimleri Sözlüğü. Erişim adresi: [http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf) (26/03/2019)

Islamic Republic Of Iran: Afghan Refugee Overview. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/protection/operations/539ab62a9/solutions-strategy-afghan-refugees-islamic-republic-iran-20152016.html> (20/04/2019).

Martin, P. L. (1991). *Bitmeyen öykü: batı Avrupa'ya Türk işçi göçü*. Ankara: BM Kalkınma Programı ve Pelin Opset, Uluslararası Çalışma Bürosu.

Özbey, K. (2017). Göç, çalışma hayatı ve toplumsal cinsiyet: karşılaştırmalı perspektiften Hopa'da yerli ve kayıt dışı kadın iş gücü. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*. s. 105-121

Pressure and Peril: Afghan refugees and Europe in 2017. Erişim adresi: <https://www.afghanistan-analysts.org/pressure-and-peril-afghan-refugees-and-europe-in-2017/> (10/04/2019).

Safri, M. (2011). Transformation of the Afghan refugee: 1979-2009. *Middle East Journal*, 2011.

Saito, M. Second-Generation Afghans In Neighbouring Countries. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/pdfid/47c3f3cbd.pdf> (21/04/2019).

Sayın, Y. & Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası göç olgusu ve yol açtığı etkiler: Suriye göçü örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 18. s. 1-13.

Solutions Strategy for Afghan Refugees-Progress Report of 2014. UNHCR, 2015.

Thomas, B. (1973). Migration and economic growth. *Cambridge University Pres*. s. 96-110

AFGANİSTAN DIŞ GÖÇ DALGALARI VE TÜRKİYE

Tober. (2007). My body is broken like my country: identity, nation, and repatriation among Afghan refugees in Iran. *Iranian Studies*. 40(2). s. 263- 285

UNHCR. Erişim adresi: <https://data2.unhcr.org/en/country/pak> (20/04/2019).

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies*. s. 1687-1688.

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - III

ISBN: 978-605-65779-5-6

9 786056 577956